

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XI. ve XII. YÜZYILLARDA
AVRUPA'DA TİCARET

Yüksek Lisans Tezi

146362

Danışman:

Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR

Hazırlayan:

Gülşen ÖZEREN

146362

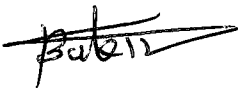
ELAZIĞ

2004

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA TİCARET

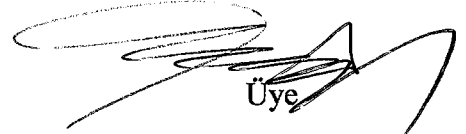
Bu tez 14.1.2005 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği, oy çoğunluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman:

Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR

Üye

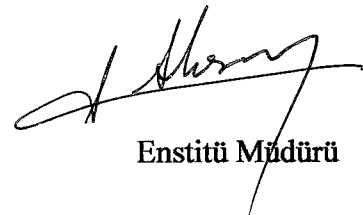
Doç. Dr. Harun TUNÇEL

Üye

Yrd. Doç. Aydın GELİK

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzası tasdik olunur.

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET.....	I
SUMMARY.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
I. YÖNTEM VE KAYNAKLAR.....	1
II. ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA TİCARETE BAKIŞ AÇISI.....	4
III. AVRUPA COĞRAFYASI.....	9
1. Ekonomik Coğrafya ve Ticaret İlişkisi.....	9
2. Avrupa Coğrafyası.....	9
2.1. Sınırları ve Yüzey şekilleri.....	9
2.2. İklim ve Bitki Örtüsü.....	11
2.3. Denizler, Akarsular ve Göller.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA YOLLAR VE BAŞLICA TİCARET MERKEZLERİ

I. XI. Ve XII. YÜZYILLARDA TİCARİ YOLLAR VE TAŞIMA.....	13
1. Yollar ve Yolların Durumu.....	13
1.1. Deniz Ticareti	13
1.2. Kara Ticareti.....	21
2. Taşımacılık İşlemleri.....	29
II. XI VE XII YÜZYILLARDA BAŞLICA TİCARET MERKEZLERİ.....	33
1. XI. ve XII. Yüzyıllarda Ticaret Merkezlerinin Canlanmasındaki Başlıca Faktörler.....	33
1.1. Haçlı Seferlerinin Avrupa Ticaretine Tesirleri.....	33
1.2. Devletlerin Ticaret Konusunda Uyguladığı İmtiyazlar	37
2. XI. ve XII. Yüzyıllarda Başlıca Ticaret Merkezleri	43
2.1. İtalya'nın Şehir Devletleri.....	46
2.1.1. Venedik.....	46

2.1.2.Ceneviz.....	50
2.1.3.Piza.....	54
2.1.4. Amalfi.....	56
2.2.İstanbul (Konstantinapolis)	58
2.3.Fransa.....	61
2.4.Almanya.....	63
2.5.İngiltere	65
2.6.İskandinav Ülkeleri	65
2.7. Rusya.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA TİCARİ MALLAR VE DIŞ TİCARET

I. DOKUMA VE DOKUMA ÜRÜNLERİ TİCARETİ	69
1. Dokuma Hammaddeleri Ticareti	69
1.1. İpek Ticareti	69
1.2. Pamuk Ticareti	72
1.3. Yün Ticareti	73
1.4. Keten Ticareti	75
2. Dokuma Ürünleri Ticareti	75
2.1. Kumaşlar	75
2.2. Çamaşır ve Giysiler	82
2.3. Halı, Kilim ve Diğer Ürünler	83
II. GIDA VE GIDA ÜRÜNLERİ TİCARETİ	84
1. Buğday ve Tahıl Ticareti	84
2. Şeker Kamışı ve Şeker Ticareti	88
3. Şarap Ticareti	89
4. Baharat Ticareti	92
5. Sebze ve Meyve Ticareti	95
6. Hayvansal Gıdalar Ticareti	97
6.1. Et Ticareti	97
6.2. Balık Ticareti	98
6.3. Peynir ve Yapağı Ticareti	100
7. Yağ Ticareti	100

III. HAYVAN VE HAYVANSAL ÜRÜNLER TİCARETİ	102
1. Canlı Hayvan Ticareti	102
2. Deri ve Kürk Ticareti	103
IV. MADENLER, MADEN VE DEĞERLİ TAŞLARDAN YAPILMIŞ ÜRÜNLER TİCARETİ	105
1. İşlenmemiş Madenler ve Madensel Ürünler Ticareti	105
1.1. Demir Ticareti	105
1.2. Altın ve Gümüş Ticareti	107
1.3. Çelik, Bakır ve Başlıca Diğer Madenler Ticareti	108
1.4. Şap ve Tuz Ticareti	109
2. Değerli Taş ve Madenlerden yapılmış Eşya Ticareti	110
2.1. Silah Ticareti	110
2.2. Süs ve Takı Eşyaları Ticareti	113
V. CAM VE MUTFAK EŞYALARI TİCARETİ	115
1. Cam Ticareti	115
2. Mutfak Eşyaları Ticareti	116
VI. ORMAN ÜRÜNLERİ TİCARETİ	117
1. Odun ve Kereste Ticareti	117
2. Kâğıt Ticareti	119
VII. KİMYASAL ÜRÜNLER TİCARETİ	120
1. Sabun Ticareti	120
2. İlaç Ticareti	121
3. Kozmetik Ürünleri Ticareti	122
4. Boya Ticareti	123
5. Balmumu Ticareti	123
VIII. KÖLE TİCARETİ	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA TİCARETİN EKONOMİK VE SOSYAL KURUMLARI

I. ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA PAZAR VE PANAYIRLAR	126
1. Pazar ve Panayırların Ortaya Çıkışı ve Canlanması	126
2. Pazar ve Panayırların Koruma ve Denetimi	130
3. XI. ve XII. Yüzyıllarda Avrupa'daki Başlıca Panayırlar.....	133

3.1. Champagne Panayırları	133
3.2. XI. ve XII. yy Avrupa'sında Belli Başlı Diğer Fuarlar	138
II. XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA PARA VE FİYATLAR ...	141
1. Para ve Bankacılık İşlemleri	142
1.1. Para Ekonomisinin Canlanması	142
1.2. Para Basımı ve Tedavüldeki Paralar	144
1.3. Kredi İşlemleri ve Bankacılığın Doğuşu	151
2. Fiyatlar ve Vergi Politikası	158
2.1. Fiyatlar ve Fiyatları Etkileyen Unsurlar	158
2.2. Vergi Politikası	163
2.2.1. Gümrük ve Geçiş Vergileri	163
2.2.2. Pazar Vergileri	167
II. KENTLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE CANLANMASI	169
1. Kent – Ticaret İlişkisi	169
2. Kentlerin Yeniden Canlanması	171
IV. TÛCCAR SINIFI VE ETKİNLİKLERİ	175
1. Tüccar Sınıfının Toplumdaki Statüsü	175
1.1. Tüccar Sınıfının Gelişmesi ve Güçlenmesi	175
1.2. Tüccarların Toplumsal Roller ve Görevleri	180
1.2.1. Tüccar Sınıfının Kentlere Yerleşmesi ve Özgürlük Mücadelesi	180
1.2.2. Tüccarların Kamu Yararına Yaptıkları Hizmetler	183
2. Tüccar Birlikleri	186
2.1. Tüccar Birliklerinin Teşkilatlanması ve Gelişimi	186
2.2. Tüccar Birliklerinin Fonksiyon ve Görevleri	190
SONUÇ.....	195
BİBLİYOGRAFYA.....	200
EKLERİN LİSTESİ.....	209
EKLER.....	210

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
XI. ve XII. YÜZYILLARADA AVRUPADA TİCARET
Gülşen ÖZEREN
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
TARİH ANA BİLİM DALI
ELAZIĞ 2004, s.210

İnsanlık tarihiyle başlayıp aynı gelişim paralelinde bulunan ticaret, ortaçağ tarihi botunca da yoğun bir seyir takip etmiştir.

XI. ve XII: yy'larda Avrupa'daki ticari hamle, beraberinde geniş bir ekonomik ve sosyal refahı getirmiştir. Bir yandan pazar, panayırlar ve banka gelişirken, diğer yandan kentler ve tüccar sınıfı gibi sosyal değişmeler yaşanmıştır. Dönemin sınırları içinde doğu – batı ilişkileri ile ihracat ve ithalat faaliyetleri artmış ve bu yüzyıllar ticaretin şahlanış dönemi olmuştur.

Anahtar kelimeler : Ticaret, Avrupa, para, banka, fiyat

SUMMARY

Ph Thesis

Europe Trade in the 11th – 12th

Centuries

Gülşen ÖZEREN

University of Fırat

Turkish History Department

Elazığ 2004, p.210

Commerce begins with history of humanity and follows the same development pattern. Throughout Middle time commerce to followed dense progress. In XI. and XII century trade attack brought economic and social comfort in Europe. At the same time while bazaars, fairs and banks grow up however like cities and Merchant class lived social change. In the borders of period east-west relation and imports - exports operation increased and In these centuries , trading was at its highest level.

Key words : Trade, Europe, money, bank, price

ÖNSÖZ

Ortaçağ Avrupa'sı denilince genel olarak ilk akla gelen olumsuz bir çağrışımdır. Karanlık devir olarak da nitelendirilen bu dönemde siyasi ve dini anlamdaki baskılar böyle bir düşünceyi zihinlerde gündeme getirmiştir.

Avrupa'nın bu dönemde skolastik zihniyetin de etkisiyle bu şekilde yâd edilmesi bu çağda meydana gelen gelişmeleri tamamiyle göz ardı etmek gibi yanlış bir sonuca neden olmamalıdır.

Ekonomik anlamda ticaret ve sanayi alanında daha sonraki yüzyıllarda da sürecek olan gelişim aşamasının temelleri ortaçağda atılmıştır. İbn Haldun'un deyişiyle bir dönem Akdeniz'de tahta parçası dahi yüzdüremeyen Avrupalılar XI. ve XII. yüzyıllarda ticaretin her safhasında egemen olmuşlar ve ticari gelişimlerin sağlam bir zemin üzerine kurulmasını sağlamışlardır.

Ticaret uluslar arası bir boyut kazanmış doğu-batı arası ilişkiler ticari olduğu kadar kültürel alanda da kendini göstermiş, tüccar sınıfı gibi güçlü bir zümre doğmuştur. Çalışmamızda Ortaçağ Avrupa'sındaki bu gelişim devresini XI. ve XII. yüzyılların canlı ticari aktivitesini ele almaya çalıştık.

Avrupa'da ticarete bakış açısından genel olarak bahsedip ana hatlarıyla Avrupa coğrafyasını ele alıp yöntem ile kaynaklar üzerinde durduğumuz giriş bölümünün ardından konuyu üç başlık altında topladık.

İlk bölümde ticari yolların Avrupa'daki durumundan yolların ulaşım açısından ne durumda olduğu, taşımacılık işlemlerinin kara ve denizde taşımacılığa ilişkin bilgi vererek XI. ve XII. yüzyıl Avrupa coğrafyasında başlıca ticari yollar ve dönemin önemli ticaret merkezleri üzerinde durduk. Ticaret merkezlerinin Haçlı Seferlerinin ve ticareti teşvik amaçlı verilen imtiyazların neticesinde gelişimi konusundan sonra başta İtalyan şehir devletleri olarak dönemin ticaretinde ipi göğüsleyen Venedik, Ceneviz, Piza olmak üzere diğer merkezleri de inceledik.

Ticari mallar, ithalat ve ihracat faaliyetleri başlığı altında topladığımız ikinci bölümde öncelikle doku hammaddelerinden ipek, pamuk, yün ve keten ticaretini sonra kumaş, giysi, halı, kilim gibi dokuma ürünlerini ele aldık. İkinci başlıkta gıda ve gıda ürünlerini, üçüncüde canlı hayvan deri ve kürk ticaretini işledikten sonra daha sonraki maddelerde sırasıyla madenler ve madeni eşya, cam ve mutfak eşyası, orman ürünleri, kimyasal ürünler ve son olarak köle ticaretini genel olarak irdelemeye çalıştık.

XI. ve XII. yy'larda Avrupa'da Ticaretin Ekonomik ve Sosyal Kurumları başlığına ayırdığımız son bölümde Pazar ve panayırlar, para, fiyatlar, bankacılık, vergi sistemi, kentler; tüccar sınıfı, tüccar birlikleri gibi konuları aktarırken ekonominin sosyal yönünü de ön plana çıkarmak istedik.

Daha sonra, sonuç bölümünün ardından konuyla ilgili harita ve resimlerin yer aldığı ekler bölümüyle çalışmamızı tamamlamış olduk.

Konunun seçiminden hazırlanmasına kadar birçok alanda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof.Dr. Abdulhalik BAKIR'a teşekkürlerimi sunarım.

Gülşen ÖZEREN

Elazığ, 2004

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz	: Bakınız
c	: Cilt
çev.	: Çeviren
F.Ü.S.B.E.D.	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ö.	: İsa'dan önce
İ.Ü.İ.F.M.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.D.A.D.	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
T.D.T.D.	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
T.D.V.	: Türk Diyanet Vakfı
Trz	: Tarihsiz
y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

I- YÖNTEM ve KAYNAKLAR

XI. ve XII. yüzyıllarda Avrupa'da ticaret konusu batı dünyasında çok yönlü gelişmelere kaynaklık eden geniş bir alanı içermektedir. Bu bakımdan batıda yaygın olarak takip edilen bütüncül tarih anlayışından hareketle temel olarak iktisat tarihi konusu olan ortaçağ Avrupa ticaretini ele alırken kentlerin oluşması, tüccar sınıfı gibi sosyal olgulara da yer vererek yalnız ekonomik tarih değil sosyal tarih üzerinde durmuş olduk.

İktisat tarihinin önemli bir alanını oluşturan ticaret tarihi özellikle XI. ve XII. yy'lar içerisinde Avrupa'da müthiş bir canlanışa kaynaklık etmiştir. Ancak buna rağmen ortaçağda Avrupa ticaretini ihtiva eden araştırmalar yetersizliği ya da detaylı şekilde ele alınmamasıyla dikkat çekmektedir. Oysa ticaretteki canlanma tarım ve sanayiye de teşvik ederek özellikle sanayinin ilerlemesini tetikleyen başlıca unsur olmuştur.

Batılı araştırmacılar bu konuda daha çok hassasiyet göstererek ortaçağ Avrupa'sında ticaret konusuyla ilgili ciddi çalışmalar ortaya çıkarmışlar, buna karşın doğuda özellikle bizde bu alanda müstakil bir çalışma yapılmamış, varolan eserler içinde yer alan birkaç paragraf ya da sayfa dışında geniş kapsamlı bir çalışma kaleme alınmamıştır.

Yalnız sınırlı bir saha içinde kalmayan ticari faaliyetlerin ortaçağ Avrupa'sında nasıl bir durumda olduğu konusu doğu – batı arası ticari ilişkiler açısından önem taşıdığı kadar bu konudaki araştırmaların kısıtlı olması dikkat çekmektedir.

Çalışmamız sınırları içerisinde ulaşabildiğimiz kaynakların ana hatlarıyla temel özelliklerini belirterek konunun daha iyi anlaşılması ve bu alanda yapılacak daha sonraki çalışmalara yön vermesi umudunu taşımaktayız.

Hemen belirtmeliyiz ki ulaştığımız kaynaklar genelde araştırmamızın tüm alanının kapsayıp konuya tamamen hitap edecek genişlikte değildir. Daha çok konunun bir bölümünü veya alt başlıkları ilgilendiren bilgilere sahip olan bu eserler yine de dönemin ticaretine ışık tutmaları açısından büyük önem arz etmektedirler.

Çoğu kaynakta dağınık olarak ele alınan bilgilerin belli konularda yoğunlaşmış bazı konularda kısıtlı bilgileri içermesi de kaynaklarda ki diğer bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyu ele alırken bu eksikliği göz önünde bulundurmak suretiyle dengeli bir şekilde sunmaya çalıştık.

Ortaçağ tarihinin ana kaynaklarından olan ve bizzat dönemi tüm canlılığıyla yansıtan eserler olan seyahatnameler dönemin ticaret merkezleri ve yoğun ticari aktivitesini bir nebze de olsa gözler önüne sermemizde büyük oranda katkı sahibi oldu.

Araştırma sınırlarımızı kapsayan seyahatnamelerden İbn Cübeyr¹, Tudelalı Benjamin², Marco Polo³ gibi batılı ve Arap seyyahların gözlemlerinden geniş ölçüde yararlandık.

Ünlü tarihçi Henri Pirenne'nin Ortaçağ Kentleri adlı eseri⁴ adlı esri kent olgusuyla ticaretin canlanışının aynı doğrultuda olduğunu ve tüccarların dönemin sosyo-ekonomik tarihinde oynadığı rolü tüm canlılığı ile yansıtan bir eser olup tezimizde geniş ölçüde yararlandığımız kaynaklar arasında yer aldı. dönemin ticaretine sosyal ve ekonomik bir perspektiften bakan yazar bu konuda çalışma yapacaklar için mutlaka okunması gereken bilgiler sunmaktadır.

Aynı yazarın geniş ölçüde yararlandığımız bir diğer eseri olan Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi⁵ de bütüncül bir tarih anlayışı izlenerek ortaya koyulmuş, diğer eserden farklı olarak ekonominin diğer alanlarını da içermekle birlikte ticaret konusunda da yine önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Avrupa İktisat Tarihi⁶ adlı eser iktisat tarihinin Avrupa'daki gelişim seyrini tüm yönleriyle ortaya koyan bir eser olup iki ciltten müteşekkildir. Biz bu kıymetli eserin ortaçağ Avrupa'sını içine alan ilk cildinden yararlanmış bulunmaktayız.

Enver Ziya Karal'ın Türk araştırmacıların istifadesine sunduğu Yakındoğu Ticaret Tarihi⁷ adlı yapıt ticareti tüm yönleri ile ele alan bu konuda kaleme alınmış oldukça kapsamlı bilgiler vermesi sayesinde sıkça başvuru kaynağımız oldu. Eserde büyük istilalardan Haçlı seferlerine kadar olan dönem ardından gelişim döneminde ticari kolonilerin kurulması, Asya kıtasının açılışından sonra doğu ticaretinin gelişmesi gibi başlıklar kullanılarak alt başlıklarla birlikte konu gayet detaylı bir şekilde işlenmiştir.

¹ İbn Cübeyr; Endülüs'ten Kutsal Topraklara – Seyahatname, (Çev. İsmail Güler), İstanbul, 2003

² Tudelalı Benjamin – Ratisbonlu Petachia; Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri, (Çev. Nuh Arslantaş), İstanbul, 2001

³ Milton Rugoff; Doğu ve Batı Kaynaklarında Marco Polo – Çin Seyahati, (Çev. Hande Laddo), İstanbul, 2003, Marco Polo; Geziler Kitabı (Çev. Ömer Güngören), İstanbul, 1985.

⁴ Henri Pirenne; Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul, 2000

⁵ Henri Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), Ankara, 1982

⁶ Heabert Heaton; Avrupa İktisat Tarihi, (Çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğmuş), Ankara, 1985

⁷ W. Heyd; Yakındoğu Ticaret Tarihi, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000

Avrupa ekonomik tarihi üzerine yazılmış ender eserlerden *Economic History of Europe*⁸ ismini taşıyan eserde üçüncü bölüm Bizans ticaret ve sanayisine, dördüncü ve beşinci bölümler de ortaçağ Avrupa'sında ticaretin kuzey ve güney olarak işlendiği kapsamlı başlıklara ayrılmış olup ortaçağ ticaret ve sanayisine dair temel bir yapıt olarak sıkça faydalandığımız kaynaklar arsında yer aldı.

Aynı ismi taşıyan bir başka eser⁹ Shapered Bancrof Clovgh tarafından kaleme alınmış olup yine ticaretle ilgili ayrıntılı bilgileri sayesinde geniş olarak yer verdiğimiz ana kaynaklardan biridir.

W.Cunnigham D.D'ye ait *Growth of English Endustry and Commerce*¹⁰ adlı eserin özellikle ortaçağları kapsayan kısmında ticaretin gelişimi hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu bakımdan çalışmamıza kaynak teşkil eden önemli yapıtlardan olan eser ortaçağda batı dünyasındaki ticaret ve sanayi konusunu çalışanlar için incelenmesi gereken bir yapıttır.

300'den 1500'e kadar olan dönemi içine alan *An Introduction to Medieval Europa*¹¹ adlı eser oldukça uzun bir dönemdeki siyasi tarihten edebiyat ve sanata, ekonomiden rönesansa ortaçağ Avrupa'sını tüm yönleriyle ele alan nitelikli bir eserdir. Eserin ticaret ve sanayi başlığını taşıyan kısmı çalışmamızda oldukça önemli bir yer tuttu.

Bizans ve Venedik adlı eser¹² ticarete aktif olan Venediklilerin Bizans'la ilişkileri, imtiyazlar, diğer tüccar devletlerle rekabetleri gibi konularda dönemin ticaretine ışık tutan bir yapıt olarak kaynaklarımız arasında yer aldı.

*Ortaçağ insanları ve kültürü*¹³ adlı eser bir kültür unsuru olan ticaretin ortaçağ insanının yaşamında oynadığı rolü özellikle kiliselerin geçimi ve ticaretteki tüketim paylarını somut olarak istatistiki verilere dayanarak yansıtan eser geniş bilgiler edinmemizi sağladı.

*Ortaçağ batı uygarlığı*¹⁴ ismini taşıyan eser de aynı şekilde X. ve XIII. yüzyıllar arasında maddi yaşam bölümü ve yine aynı yüzyıllarda Hıristiyan dünyasının oluşması

⁸ M. Postman-E.E. Rich; *Economic History of Europe*, London, 1952

⁹ Shapered Bancrof Clovgh; *Economic History of Europe*, Boston, 1947

¹⁰ W.Cunnigham D.D; *Growth of English Endustry and Commerce (Early and Middle Ages)* Cambridge, 1927

¹¹ J.W. Thompson – E.N.Johnson; *An Introduction to Medieval Europa*, New York, 1937

¹² Donald M. Nicol; *Bizans ve Venedik*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2000

¹³ Georges Duby; *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1990

¹⁴ Jacques le Goff; *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, (Çev. Hanife – Uğur Güven), İzmir, 1999

başlığı altında kentlerin yeniden doğuşu ve ticaretin gelişmesi başlıklarından yararlandığımız kıymetli bir eser olup dönemin uygarlık tarihini ekonomik, dini, sosyal olarak ele almaktadır.

Michel Kaplan' ın Bizans'ın Altınları adlı eseri¹⁵ dönemin sosyoekonomik yaşamını tüm canlılığıyla gözler önüne sermekte olup, tüccarlar ve ticaret hayatı hakkındaki bilgiler çalışmamızda önemli bir yer tuttu.

Selçuk Trak' a ait Ekonomi ve Ticaret Tarihi¹⁶ konuyu Doğu – Batı açısından incelemekle birlikte ortaçağ Avrupa'sına yönelik olarak da yoğun bilgileri içeren bir yapıt olarak sıkça faydalandığımız bir kaynak oldu.

Re'ne Sedillot'un kaleme aldığı Dünya Ticaret Tarihi¹⁷ adlı eser de ticareti ilk çağlardan itibaren işlemekte olup eserin pazarın canlanması çağını anlatan kısmı bilhassa Champagne panayırları doğrultusunda ticaretin gelişmesini tüm alanlarıyla incelememize olanak sağladı.

Tevfik Güran'a ait İktisat Tarihi¹⁸ ile Lütfü Güçer'in İktisat Tarihi Ders Notları¹⁹ adlı çalışmalarda yer alan ortaçağ Avrupa'sıyla ilgili bilgilerden de geniş ölçüde yararlandığımızı belirtelim.

Beşinci Yüzyılda Onyedinci Yüzyıla Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet²⁰ isimli eser ise fiyatlar ve para konusunda gerekli bilgileri edinmemize imkan sağladı.

Yararlandığımız diğer eserlerde çalıştığımız konu açısından önem taşıyor olmakla birlikte burada genel olarak sıraladığımız yapıtların temel çerçeveyi oluşturduğunu söyleyebiliriz.

II. ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA TİCARETE BAKIŞ

Ticaret ilk çağlardan günümüze ekonomik olduğu kadar sosyal bir olgu olarak da yaşantımızdaki önemli yerini almıştır. Sınırsız ihtiyaçları olan insan için kaçınılmaz ve vazgeçilmez bir unsur olan ticaret, Ortaçağ Avrupa'sının mistik yapısı içerisinde nasıl bir

¹⁵ Michel Kaplan; Bizans'ın Altınları, (Çev. İhsan Batur), İstanbul, 2004

¹⁶ Selçuk Trak; Ekonomi ve Ticaret Tarihi, İzmir, 1947

¹⁷ Re'ne Sedillot; Dünya Ticaret Tarihi-Değiş Tokuştan Süpermarkete, (Çev.Esad Nermi Erendor), İstanbul, 1983

¹⁸ Tevfik Güran; İktisat Tarihi, İstanbul, 1999

¹⁹ Lütfü Güçer; İktisat Tarihi Ders Notları, İstanbul, 1976

²⁰ Carlo M. Cipolla; Beşinci Yüzyılda Onyedinci Yüzyıla Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet, (Çe. Ali İhsan Karacan), İstanbul, 1993

tepki ile karşılanıyordu? Skolastik bir zihniyetin egemen olduğu bir toplum yapısında ticarete bakış açısını genel hatlarıyla ele alırken bu sorunun yanıtını aramaya çalışacağız.

Her şeyden önce ticaret ortaçağ iktisadi düşüncesinde hak ettiği müspet yeri tam anlamıyla bulamamıştır.

Ortaçağ ticari düşüncesinde ticaret hor görülen ve kişilere tavsiye edilmeyen bir uğraş türüdür. Bunun nedenlerini iyi anlayabilmek için Hıristiyanlıkta emeğe verilen önemi bilmek gerekmektedir. Hıristiyanlıkta emek, Eski Yunan ve Roma'da yapıldığı gibi kötülünen ve hor görülen bir öge olmayıp aksine Tanrıya hizmetin en asil yollarından birisidir²¹.

Genel olarak Eski Yunan düşüncesini takip eden Roma'da ekonomik konular üzerinde de aynı doğrultuda hareket edilmiştir.

Ticaret ve kredi ile uğraşmak, Eski Yunan'da olduğu gibi hakim sınıfların şan ve şerefine uygun görülüyordu. Bu sınıflar daha ziyade tarımsal iratlarla geçiniyorlardı²².

Ticaret ilk etapta Ortaçağ Avrupa'sının aristokrat tabakası için aşağılayıcı bir uğraş alanıydı.

Kentlerde yoksullarla zenginler karşı karşıya geliyordu. Genellikle emeğe dayalı ya da ticarete dayalı mesleklerden söz edilirken Fransızca konuşulan şehirlerde emek ve ticaret birbirinden ayrıldı. Kısa süre sonra bu kez kol işçileri, aylak diye nitelendirdikleri kişilerin kapısına dikildi²³.

Bizans'ın zengin aristokrasisi ticaretten nefret eder görünüyordu. Paralarını toprağa yatırmayı tercih ediyorlardı. Yabancılarla ticaret yapmak için gitmek yerine tüccarların onlara gelip kentlerinin refahına katkıda bulunmasını bekliyordu. Venedikliler 12. yy'da bu beklentiye kesinlikle yerine getirdiler. Yunanlılar arasında kıskançlık ve kuşku uyandırmalarının nedeni de kısmen bu girişimci ruhlu olmaları ve başarı kazanmaları oldu²⁴.

Üretimdeki sır öğrenilene kadar yalnızca hükümdarlık ailesi bireyleri ipek ithal edebiliyor ve giyebiliyorlardı. Bizans'ta bir prensin ya da soylunun ticari işlerle ilgilenmesi 16. ve 17. yy'ların İngiltere'si veya Floransa'sında ticaretle uğraşmasından daha aşağılayıcı değildi²⁵.

²¹ Vural Savaş; İktisatın Tarihi, Ankara 2000, s.105

²² Avni Zorakoğlu; İktisadi Düşünceler Tarihi, Ankara, 1980, s.2

²³ Jacques le Goff;a.g.e., s.242

²⁴ Donald M. Nicoll;a.g.e., s.86

²⁵ Tamarra Talbot Rice; Bizans'ta Günlük Yaşam (Ç. Bilge Altınok), Ankara 2003, s.122

Tacirlerin ticaret kabilelerinin kara seferlerinde senyör ve şövalyelerin pek çok tazyiklerine maruz kalmaları, haraç ve fidye alınması, kendilerinden ağır mururiye resmi talep olunması kar ticaretinin ilerlemesine engel oluyordu. Denizlerde de korsanlık ticaretin gelişmesi için önemli bir engeldi. Esasen asillerin para kazanmak için ticaret işleriyle meşgul olmaları asilane bir hareket sayılmıyordu. Yalnız asillerin gemi teçhiz etmeleri, armatörlük yapmaları caiz görülüyordu²⁶.

Din adamları Ortaçağda ilim ve iktidarı kilise nüfusu altında topladıkları gibi iktisadi faaliyetleri de devamlı bir baskı altında tutmuşlardır. Zenginlerin serveti, dini müesseselere hibe edilmiştir. Kilise çevreleri dışında, sosyal hayat ve kültür hareketleri sönmeye yüz tutmuştur.

Yunan filozoflarının para hırsını mahkûm etmelerine sebep iktidarı kendi ellerine almak emeliydi. Kilisenin servet ve kazanç arzusuna karşı cephe alması da, zamanla hemen hemen aynı zihniyetin bir başka şekil altında, tezahürüne zemin hazırlamıştır. Kilise adamları menfaat duygusunun din nüfuzunu zayıflatacağından endişe etmişlerdir. Halkın maddi menfaatleri hakir görerek ebedi saadete erişmek ümidi ile parasını kiliseye vermesi, dini müesseselerin zenginleşmesini kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda mülkiyet mefhumunu baltalamakla, derebeylerin zayıf düşürülebileceği umulmuştur²⁷.

Ortaçağ Avrupa'sında ağır baskılara rağmen sayıları gittikçe artan ve büyük kısmı işçi, sanatkâr ve tüccarlardan oluşan hristiyanların da ticaret ve servet düşmanlığına dayanan koyu mistik bir inançla çalışmaktan kaçınmaları toplu bir çöküntü yaratmaktadır²⁸.

Kilisenin bakış açısı ticarete yönelik menfi fikirleri körüklemiştir. Ortaçağ düşüncesine ağır kazanç hırsı olmasaydı ticaret olmayacaktı, buna göre ticaretin kaynağında aç gözlülük vardır. Yine ticarete birinin kaybı diğerinin kazancı olduğundan her koşulda tehlikeli bir uğraştır. Çünkü tüccarı hile yapmaya sevk etmektedir. St Augustine'ye göre tüm ticari uğraş aklı huzurdan uzaklaştırmaktaydı²⁹.

Malların yeniden satışından sağlanan kâr, mal üretiminden yapılan kara iyi gözle bakmayan Roma geleneğiyle çelişiyordu. Roma'da bu tür kazanç deyim yerinde ise ahlaksızlık olarak görülüyordu. Hıristiyan dini faizle para vermeye daha kötü bir gözle bakıyordu. Bu nedenle bu tür bir işle uğraşanlar tıpkı azatlı köleler, sapkın mezhep üyeleri

²⁶ Selçuk Trak; Ekonomi ve Ticaret Tarihi, İzmir 1947, s.89

²⁷ Feridun Ergin; İktisat, İstanbul 1961, s.37

²⁸ Burhan Ulutan, İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul 1978, s.148

²⁹ Vural Savaş, a.g.e, s.107

veya kötü üne sahip meslek örneği olarak gösterebilecek tiyatro oyuncularını gibi senatoya giremiyorlardı³⁰.

Kilise doktrini ticaret hayatına olduğu kadar kendi faaliyetleri karşısında da aynı menfi tavrı takınmıştır. Bu da para işlerinin tedricen Lombardiyalılar, Yahudiler ve Temple(tapınak) Şövalyeleri elinde toplanmasına sebebiyet vermiştir.

Ortaçağ Avrupa'sında bankacılığın gelişmesine en büyük engel kilise doktrininin faizi mahkûm etmesiydi. Faizin mahkûm edilmesi başka bir deyişle "paranın para doğuramayacağı" hakkındaki kaide Aristo'ya kadar iniyordu.

Para ve kredi muamelelerinin Lombardiyalılar, Yahudiler ve Temple Şövalyeleri elinde toplanması kilise camiasında uzun münakaşa ve tereddütlere sebep olmuştur. Din adamları arasında geri ve realist görüş taraftarları uzun müddet çarpışmışlardır. Sonunda kilisenin iktisadi doktrinine elastikiyet vermek lüzumu duyulmuştur. Meselenin hal yoluna girmesi Saint Thomas D'Aguin'in ticaret ve kredi rizikosunu göze almış ve parasını tehlikeye atmış kimseler lehine kâr ve kazanç hakkı tanımak lüzumu belirtmesiyle kabul olmuştur³¹.

Ortaçağda satılan malın bizzat değerinin olması bu değerın insan ihtiyacını karşılama fonksiyonuna dayanması fikri kapalı olarak ta vardır. Bu ferdi yarardan çok, toplumun o mala atfettiği yararlarla ilgilidir. Para bu değerın ölçüsüdür. Bu değerın üstünde bir fiyat istenmesi haksızlık, adaletsizliktir. Bu görüş Hristiyanlıkta mevcuttur. Fakat Saint Thomas bu değerın eşyanın elde edilmesi maliyeti ile ilgili yönü ile ilgili, durmuş üretimin maliyet masrafları teorisi demesek bile, bu maliyette rol oynayan emek unsurunu bilhassa belirtmiştir. Adil fiyat yanında adil ücret üzerinde de durmuştur.

Paranın üretici bir unsur olmayışı onun ancak mübadeleye aracılık eden bir fonksiyon görünüşü, bu nedenle üretimde rol oynamayı mantıki olarak üretim masrafları içine faizin sokulmasına imkân vermemektedir. Zaten S. T Thomas hem Hristiyan düşüncesini hem de ustası Aristo'nun tahlillerini izleyerek faizin haksızlığını, haramlığını belirtmiştir. Yani kazanç mutedilse katlanılan risk büyük, yapılan hizmet önemli ve girilen masraf ağır ise ticari faaliyetlerden elde edilen gelirler haklı görülmüş; fakat tekeli bir durum yaratılarak yüksek kâr elde edilmiştir. Tüketiciler ve halk sömürülerek bunlar kazanılmışsa, bu kârlar haram kabul edilmiştir. Zaten ticari girişimlerin çok sınırlı

³⁰ Alain Ducellier- Michel Balard; Konstantinopolis (1054-1261), İstanbul 2002, s.106

³¹ Feridun Ergin, a.g.e, s.39

olduğu ortaçağ gibi durgun bir dönemde, ticaret hakkında başka bir görüş beklenilemezdi³².

Böylesine görüşler nedeniyle Ortaçağ Avrupa'sı ilk dönemlerinde ticaretin canlı olmadığını söylemek mümkündür.

Henri Pirenne ve diğer bazı bilginler Arapların Afrika kıyıları ve Sicilya'yı ele geçirmesiyle korsan gemileri yüzünden Akdeniz'in iki yarısı arasındaki bağların koptuğunu ileri sürerler. Papanın Müslümanlara ticaret yasağı koyması iki dinin mensupları birbirinden ayırmaktadır. İstilalar ve iç savaşlarla devam eden bu ticaret kesilmesi batı Hıristiyanlığının kendine yeterli küçük bir iç ticaret olan ama görünüşte dış bağlantıları olmayan bir konuma indirmiştir. Ticaretin yeniden canlanması 1000 yılından önce ortaya çıkmayacaktır³³.

XI. ve XII. yüzyıllara gelindiğinde doğuda İslam aleminin ulaştığı zenginlik ve kuvvet krallar ve prenslerden başlayarak kademe kademe tüm Avrupalıları büyülemeye başlamıştır. Hatta Haçlı Seferlerini katılmaya teşvik eden papazlar bile insanları altın doğuda yapacakları yağmalar ve elde edecekleri altın ve servetlerle kandırmaya başlamıştır. Bu koşullar altında kilisenin servet ve ticarete karşı tutumunda değişiklik yapma zorunluluğu gittikçe belirlemeye başladı³⁴.

Metelik avsısı olarak nitelendirilen ve sürekli hakir görülen tüccar zümresi³⁵ özellikle Haçlı seferlerinden sonra saygınlık kazanmaya başlamış, ticaretin meşru ve saygı değer bir uğraş oluşunu öne süren görüşler hızla çoğalmaya başlamıştır³⁶.

Böylelikle tezimizin asıl sınırlarını oluşturan XI. ve XII. yüzyıllardaki ticari canlanış ortaya çıkacaktır ki bu yüzyıllar Avrupa ekonomik tarihinde bir dönüm noktası olarak görülecektir.

³² Aydın Yalçın; İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara, 1976, s.98

³³ Heabert Heaton; a.g.e., s.176

³⁴ Burhan Ulutan; a.g.e., s.159

³⁵ Re'ne Se'dillot;a.g.e., s.204. Bu ticari bakış açısının Avrupa'da menfi olduğu dönemde Müslümanlar Avrupalılar gibi ticareti hor görmüyordu. Şehir ve kasabalar ulaştırma alım-satım hareketlerinin uğultusu içindeydi. Seyyar satıcılar kafesli pencerelere bağırarak mallarını duyuruyor, mağazalarda müşterileriyle kaynaşiyor, panayır, çarşı ve pazarlar alıcı-satıcı, ticaret eşyasıyla dolup taşıyordu. Bkz. Will Durant, İslam Medeniyeti (Çev. Orhan Bahaddin), Kervan Kitapçılık (Trz.)

³⁶ Vural Savaş; age, s.107

III-AVRUPA COĞRAFYASI

Tarih ve coğrafya ilimlerinin sıkı sıkıya münasebeti, tarihi coğrafyanın da önemli bir uğraş alanı olması bakımından Avrupa coğrafyası üzerinde de kısaca duracağız. Yazar Johan Gottfried Herder'in; "Tarih harekete geçmiş coğrafyadan başka bir şey değildir." İfadesi abartılı olmakla beraber coğrafya ile tarih arasındaki ilişkiyi açıkça belirtmektedir³⁷. Avrupa coğrafi yapısını temel çizgileriyle bilmek konumuz açısından da önem taşımaktadır.

1. Ekonomik Coğrafya ve Ticaret İlişkisi

İktisat biliminin konusunu mal ve hizmetlerle alakalı olan iktisadi faaliyetler teşkil etmektedir ki ticarete temel iktisadi faaliyetlerin başında gelmektedir. Böyle bir yerde kıtlık olamayacağına göre iktisadi mal olmadığı gibi iktisadi coğrafya da yoktur. Fakat ilk çağlarda bugüne böyle bir bedava diyarı hiçbir dem olmamış ve bu durum başlangıcından itibaren sınırsız ihtiyaçları olan insanı farklı coğrafyanın değişik mallarına ulaşmaya değiş-tokuş, alım-satım yani ticarete yöneltmiştir³⁸.

Coğrafya ile iktisat arasındaki en esaslı iki ilişkiden üretim coğrafyası (sanayi) ayrı bir öneme haiz olup konumuzun sınırları içerisinde ticaret coğrafyası üzerinde duracağız.

2. Avrupa Coğrafyası

2.1. Sınırları ve Yüzey Şekilleri

Avrupa, Eski Dünya kara kütesinin, kuzeybatı Asya'da yarımada şeklinde ayrılan küçük bir kısmıdır. Kuzeyde batıda ve güneyde Avrupa okyanus ve denizlerle çevrilmiş olmakla beraber güneyde Afrika'ya çok yaklaşır. Güneydoğuda ön-Asya topraklarına neredeyse bitişir, doğuda ise geniş bir berzah, Avrupa'yı Asya ile birleştirir. Bu yandan Avrupa'ya kesin bir sınır çizmek mümkün değildir³⁹.

Tamamı kuzey yarı kürede olan Avrupa kıtası, dünya'nın kuzey batıya doğru yarımada şeklinde uzanan bir parçası görünümündedir ve bu sebeple Asya kıtasıyla birlikte Avrasya diye anılmaktadır. Kuzeyden Kuzey Buz Denizi, batıdan Atlas Okyanusu, güneyden Akdeniz, doğudan Ural dağları, Hazar Denizi, Karadeniz, Marmara ve Ege

³⁷ Alexander Rüstow; İktisadi Coğrafya (Çev, Refii-Şükrü Suvla), İstanbul, 1939, s.12

³⁸ Aynı eser, s.5-6

³⁹ Besim Darkot; Avrupa Coğrafyası, İstanbul, 1969, s.1

Denizi ile sınırlandırılır. Bazı coğrafyacılar doğu sınırını Rusya'nın batı sınırı ile de birleştirirler⁴⁰.

Avrupa adını menşei tarihinin ilk çağlarına çıkar. Sami dillerde Ereb (yada İrib) güneşin battığı taraf anlamına geliyordu. Fenikelilerden Yunanlılara geçen bir ad, onların dilinde Europa olmuştur⁴¹.

Grek mitolojisindeki Fenike Kralı Agenor'un kızının adı olan Europa'dan de alınmış olması muhtemeldir. Bu isim uzun süre yalnız Ege denizinin batısında kalan ülkeler için kullanılmış olup ancak yakın çağlarda bugünkü anlamını kazanmıştır⁴².

Avrupa kıtası, öteki büyük kara kütlelerinde olduğu gibi bazı eski kara çekirdeklerinin yeni oluşmuş kara parçaları ile birleşmesi, bunların kenarlarına daha yeni parçaların eklenmesi sonra da daha yakın yer hareketleri sırasında bazı kısımların ayrılmasıyla günümüzdeki şeklini almıştır. Avrupa'nın yüzey şekillerinin oluşmasında en önemli yer hareketleri, III. Zaman ortalarında Alp kıvrımlarını meydana getiren hareketlerdi. Bu hareketlerin öncüleri ikinci zamanda başlamış ve üçüncü zaman ortalarında en yüksek şiddetine geçmiştir⁴³.

Genel olarak denilebilir ki Avrupa başka kıtalardan daha az yüksektir. Bu hal, alçak ovaların Avrupa'da fazla yer tutmasından ileri gelir. Ovalar en çok doğu Avrupa'da genişler, Batıya doğru daha dar ve dağınık bir durum gösterirler. Doğu Avrupa'daki Ural Dağları, kuzeydeki Skandinav dağ kütlesi ve Büyük Britanya adasındaki dağlık alanlar bir tarafa bırakılacak olursa, Avrupa'nın başlıca dağlarının kıtanın güney yarısında toplanmış buldukları göze çarpar⁴⁴.

Avrupa'daki relyef şekillerinin dağılışı, yer hareketlerinin son safhalarıyla ilgili olup bir taraftan yeni kıvrımların, diğer yandan da Kuzey Atlantik çukurunun oluşmasına bağlanabilmektedir ki bu hareketlerin tepkisi, güneyde Alp'in dağ sıralarını, kuzeybatıda Atlantik cephesi dağlarını yükseltmiş, bunların ikisi arasında Orta Dağlar ve havzalar yer almış buna karşılık Avrupa'nın doğu yarısında esaslı yükselmeler olmamıştır⁴⁵.

Avrupa'nın dağları çok çeşitli olmakla beraber Atlantik cephesi üzerinde yeni yükselmiş, Akdeniz karşısında daha olgun, kıtanın eksenini boyunca da gençleşmiş dağlara

⁴⁰ Ahmet Ertek; "Avrupa Fiziki ve Beşeri Coğrafyası", İA(TDV), c.4, İstanbul, 1991, s.127-132, s.127

⁴¹ Besim Darkot; age, s.1

⁴² Ahmet Ertek; a.g.m, s.127

⁴³ Ahmet Ertek; a.g.m, s.127, Avrupa kıtasının oluşumu hakkında geniş bilgi için bkz. B. Darkot; a.g.e.,s. 6-14

⁴⁴ Besim Darkot; a.g.e., s.5

⁴⁵ Aynı eser, s. 14 Avrupa dağları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aynı eser, s.14-19

beraber bu dağlar hiçbir yerde girilmesi imkânsız kütleler meydana getirmezler⁴⁶. Bu da karadaki ulaşımı sekteye uğratmaması yönünden önemli bir noktayı arz etmektedir.

Avrupa'nın dağlarındaki çeşitlilik düzlüklerinde de görülür. Bu kıtada çok geniş düzlükler olduğu gibi dağ kütleleri arasına sıkışmış küçük ovalarda vardır. Bazı düzlükler gerçek ova, bazılarıysa vadilerle yarılmış plato görünümündedir. Avrupa'nın en geniş düz alanları Doğu Avrupa'da bulunur. Kıtanın iç kesimlerinde daha çok çöküntü ovalar, özellikle Akdeniz komşu alanlarda alüvyonlu birikim ovaları görülür⁴⁷.

2.2. İklim ve Bitki Örtüsü

Avrupa hemen hemen bir orta iklim kıtasıdır; yalnız kuzeyde küçük bir kısmı soğuk iklim kuşağına girer güneyde Akdeniz bölgesi, orta iklimin son tropikal kısmında yer alır. Avrupa büyük bir kara parçası olduğu için, üzerinde deme uzaklık, yükselti, dağ ovalarının kıyıya paralel olup olmaması gibi nedenler yüzünden büyük iklim farklılıkları görülür⁴⁸.

Genel olarak kıta batısındaki Atlas Okyanusunun etkisi altındadır. Bu okyanustan gelen batı rüzgarları, dağ sıralarının genellikle kıyıya paralel olmasının yüzünden içerilere doğru fazlaca sokulur. Okyanustan gelen bu hava yazın serin, kışın ılık ve her mevsim nemlidir. Batı Avrupa'nın ılık ve nemli iklimine karşılık Doğu Avrupa düzlüklerinde şiddetli bir kara iklimi hüküm sürer. Kıtanın güneyinde ise dar bir şerit üzerinde kışları ılık ve yağışlı, yazları kurak ve sıcak geçer. Akdeniz iklim tipi görülür⁴⁹.

Avrupa kıtasında yüzey şekillerinin ve iklimin çeşitliliğinin bir sonucu olarak doğal bitki örtüsünde de çeşitlilik görülür. Bu çeşitli bitki örtüsü tipleri tundra sahası, orman alanları, steplerle çayır alanları ve Akdeniz bitkileri olmak üzere dört ana grupta toplanabilir⁵⁰.

2.3. Denizler, Akarsular ve Göller

Denizler, Avrupa'yı üç taraftan kuşatmakla kalmayıp başka hiçbir kıtada benzeri görülmedik bir derecede karalar arsına sokulurlar. Bu denizlerin Avrupa iklimi üzerinde büyük etkisi olduğu gibi, bunlar Avrupa'nın çok som yapılı doğu kısımları için bile, dışarıya açılmış birer pencere rolünü oynarlar⁵¹.

⁴⁶ Aynı eser, s.19

⁴⁷ A.Ertek; a.g.m., s. 217

⁴⁸ B. Darkot; a.g.e, s.29

⁴⁹ A. Ertek; a.g.m, s. 127

⁵⁰ Aynı eser, s.127-128

⁵¹ B. Darkot; a.g.e., s.25

Batıya doğru giderek incelen Avrupa'da iki kıyı arasındaki uzaklık bu yönde gitgide azalır. Doğu'da Hazar Denizi ile Beyaz Deniz arası uzaklık 2000 km, Azak Denizi ile Finlandiya Körfezi arası 1500 km, Karadeniz ve Baltık arası 1150, Adriya denizi ile Kuzey deniz arası 880, Cenova Körfezi, Manş Denizi arası 750 km'dir. Böylece Avrupa'nın hiçbir yeri denize uzak olmamakla kalmaz; aynı zamanda bir denizle öteki deniz arasında bağlantı da kolaylaşır. Bazı şekliyle doğuda Asya'ya geniş bir şekilde bağlanan güneybatıya doğru incelen Avrupa, geçmiş yüzyıllar boyunca kavilerin gelip biriktiği ve nüfus sıklığının erkenden arttığı bir alan olmuştur⁵².

Avrupa'da yüzey şekillerinin durumu ile akarsuların boyları arasında da dikkat çekici bir ilişki vardır. Yüzey şekilleri daha parçalı olan Batı Avrupa'da akarsular, doğuya doğru uzanacak yer bulabilirler. Tuna hariç çok uzun boylu değildir ve havzaları da fazla yer kaplamaz. Buna karşılık Doğu Avrupa'da daha büyük ırmakların uzunlamasına elverişli alanlar mevcuttur. Mesela Volga'nın uzunluğu 3500 km, Ural'ın ki 2500 km'dir. Halbuki tamamı Batı Avrupa'daki ırmakların en büyüğü olan Ren'in uzunluğu ancak 1325 km'dir. Avrupa kıtasında akarsu ağı genellikle siktir ve akarsuların çoğu boylarına göre fazla su taşır⁵³.

Avrupa akarsularını, döküldükleri denizlere göre ayıracak olursak, Atlas Okyanusuna ve Akdeniz'e düşen payın oldukça az olduğunu, buna karşın Kutup Denizleri, Baltık denizi, Karadeniz ve Hazar Denizine, yani kısmen ve tamamen kapalı denizlere giden akarsu havzalarının payının daha büyük olduğu görülür. Kıtanın en büyük kısmı fazla yüksek olmadığından Avrupa akarsularının çoğu ovalardan geçer⁵⁴.

Göller açısından da Avrupa'da şekil ve menşe bakımından çok çeşitli göllere rastlanır. Önemli göller kıtanın kuzeyinde Balık Denizi çevresinde dizilmiş olup Sovyetler Birliği sınırları içindeki Ladoga ve Onega ile Finlandiya'daki Saimao ve İsveç'teki Vaner kıtanın en büyük gölleridir⁵⁵.

⁵² Aynı eser, s.28

⁵³ A. Ertek; a.g.e, s.56-57

⁵⁴ B. Darkot, a.g.e, s.56-57

⁵⁵ A. Ertek; a.g.m, s.128

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ AVRUPASINDA YOLLAR VE BAŞLICA TİCARET MERKEZLERİ

I. XI. VE XII. YÜZYILLARDA TİCARİ YOLLAR VE TAŞIMA

1. Yollar ve Yolların Durumu

Avrupa bulunduğu coğrafya itibariyle stratejik alanlara sahip bir mevkideydi. Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki başlıca kara ve deniz ticaret yolları, Bizans imparatorluğunun topraklarından geçtiği için Bizans yüzyıllar boyunca dünya ticaretinde önemli rol oynamıştır¹.

Ticaretin işleyişinde temel unsur olan ulaşım ve yollar açısından Avrupa'nın avantajlı bir konumda yer aldığını söylemek mümkündür.

Üç ana yol Avrupa'ya uzanmaktadır. Kuzeydeki yol nehirler dışında hiç engelli olmayan Hind Denizi'nin Asya'nın içine doğru meydana getirdiği sınırlardan hareketle Karadeniz'in kuzeyinden Güney Rusya'dan geçerek Avrupa'ya ulaşan düz ve geniş yoldur. Akdeniz kıyıları boyunca uzanan güneydeki deniz yolu Avrupa'nın ekonomik olarak ortaya çıkışında asıl rolü oynamıştır².

1.1. Deniz Ticareti

Avrupa'da tacir sınıfı, kendisine karşı düşmanca bir tutum takınan memur sınıfı tarafından engellenmeksizin elverişli bir coğrafi çevrede deniz ulaştırıcılığının tüm teknik olanaklarından yararlanabilmiştir.

Bu nedenle Avrupalılar, 1000 yılı dolaylarında başlayarak herkesçe kullanılan günlük tüketim mallarını pazarlara götürmek için doğal suyollarından yararlanma konusunda başka toplumların sahip olduklarından çok daha elverişli bir konuma sahip oldular³.

Avrupa'nın Kuzey Denizi ve Akdeniz sahillerinde gelişen iki kutup arasında yeni ticari cereyanlar doğdu. Bu cereyanlar Alp Dağları geçitlerinden, Güney Almanya ve

¹ Hakkı Dursun Yıldız; "Bizans Tarihi" Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul, 1982, s. 565.

² Heabert Heaton; Avrupa İktisat Tarihi (Çev: M. Ali Kılıçbay – Osman Aydoğmuş), Ankara, 1985, s. 17-18.

³ William Mc. Neill; Dünya Tarihi (Çev. Alaaddin Şenel) Ankara, 2002, s. 406.

İsviçre üzerinden geçen yolları ve Ren nehri vadisi boyunca Kuzey Fransa'ya ulaşan yolu izliyordu. İki bölge arasında Cebelitarık Boğazı ve Atlantik üzerinde de iktisadi ilişkiler kurulmuştu. Bruges'i⁴ ayrıca Taymis nehri İskandinavya ve Baltık memleketleriyle bağlayan denize yolları da vardı.

Bu yollar üzerinde ticari cereyanların yoğunlaşması ve aynı devrede nüfus artması sonucunda Avrupa'da varlığını korumuş olan eski Roma şehirleri, yeni mahallelerin doğmasıyla gelişirken birçok ülkede yeni yeni ticaret şehirleri doğmuştur⁵.

Asya malları Avrupa'ya üç ana yoldan uzanırdı. Birincisi Çin içlerinden İran ve Hindistan'dan uzun kervanlarla Güney Rusya ve Kuzey Asya'dan geçerek gelirdi. Yollarda yelpaze gibi açılarak İstanbul'a veya Güney Akdeniz'e; Kuzey'de Rusya'yı katederek Vareng yolunda Baltık'a ve Kiev'e buradan Polonya'ya veya Macaristan'dan Avrupa ve Ren bölgesine ulaşırdı. İkinci yol Dicle Fırat vadilerini aşip Suriye kıyılarında Akdeniz'e ulaşarak gelirdi. Üçüncü yol ise Hind Okyanusu ve Kızıldeniz'i kullanıp Nil'e ve çöle kısa çıkıntı yaptıktan sonra İskenderiye'de Akdeniz'e ulaşırdı⁶.

Görüldüğü üzere Avrupa deniz yolu ulaşım ağı açısından oldukça avantajlı bir alanda yer alıyordu. Ne Hindistan'ın ne de Ortadoğu'nun Avrupa'daki kadar yoğun bir doğal su yolu ağı vardı⁷.

Akdeniz'deki egemenliğin Batıya geçmesi ile ticarete canlı bir yükselme dönemi başlamıştır. Akdeniz'deki ekonomik üstünlüğü XI. ve XII. yüzyıllarda tartışmaya yer vermeyecek şekilde ellerinde tutanlar Hıristiyanlardı. Levant'ın⁸ limanlarındaki taşımacılık yavaş yavaş tümüyle bunların denetimi altına girmiştir. Suriye, Mısır ve İyon Denizi adalarındaki limanlarda ticari kuruluşları şaşılacak bir hızla çoğalmıştır.

Cenova ve Piza gemileri denizyollarını açık tutuyorlardı. Bu gemiler gerek kervanlarla gerekse Kızıl Deniz ve İran Körfezinden gemilerle taşınan Asya ürünlerinin

⁴ Brugge Belçika'da kent. B. Flandre ilinin merkezi Flandre kontu Bouda I'in IX. y.y.'da Zwyn halici üzerinde yaptırdığı çevrenin en önemli ticaret merkezi. Damne limanı inşası Zwyn Nehri'ni gemi ulaşımına elverişli yapmış yerli yabancı zanaat için ithal edilen yün, İngiltere ilişkilerini yoğunlaştırmıştı. Bkz. Büyük Larousse,"Bruges",c.4,s.1951.Ticaret merkezleri bölümünde ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

⁵ Lütfü Güçer; İktisat Tarihi Ders Notları, İstanbul, 1976, s. 77.

⁶ H.Heaton; a.g.e., s. 148.

⁷ W.Mc. Neil; a.g.e., s. 405.

⁸ Levant tabiri daha çok Akdeniz için anlaşılrsa da Akdeniz'in doğu kıyısını içine almaktadır. Levant eskiden Müslümanların yerleştiği ve Hıristiyan tacirlerin uğrak yeri olan Akdeniz'in doğu kıyısına denilmekte olup bazen Mısır bu bölgenin dışında bırakılmaktadır. XI. y.y. dan başlayarak batılı Hıristiyanlar Uzakdoğu'nun değerli ürünlerini satın almaya başlamışlardır. Bölge ticaret tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bkz. Büyük Larousse;"Levant ", c. 14,İstanbul,(Trz), s. 7450.

doğudaki alanlarına egemen olup Batı Bizans limanlarına sık sık uğramaya başladılar. Amalfi'nin⁹ Normanlarca ele geçirilmesi (1073) bu kentin ticaretine son vererek Ceneviz ve Pizalılar Amalfi'nin rekabetinden kurtardı¹⁰.

Avrupa'nın ticari anlamda yeniden canlanışının tek nedeni yalnız bulunduğu coğrafyanın elverişliliği ve kendi içinde yaptığı ticaret değildi. Özellikle Doğu ile yaptığı ticaret bunda büyük rol oynamıştı. Doğu ile yapılan ticarete ise İtalya devletlerinin bilhassa Venediklilerin payı yadsınamayacak derecede büyüktür.

Erken Ortaçağ dönemlerinde Venedik, Doğu ile yapılan ticaretin odak noktasıydı. 1000 yılları civarında Venedikli kayıkçılar taşımacılığa, Po Deltası boyunca ticarete başlamışlar ve sonra denize dönüp Akdeniz'in büyük deniz gücü olmuşlardır. Gemi inşasında da usta olan Venedikliler gemilerini Kuzey İtalya tepelerinden getirdikleri ağaçlarla yaparlardı¹¹.

Konstantinopolis ve Doğu Akdeniz'in Bizans limanları, Venedik ticaretinin hazineleriydiler. Venedik Batı imparatorlarının gittikçe büyüyen hırslarına karşı bir müttefik olarak Bizans'a gereksinim duyuyordu¹².

XI. yüzyıl ortalarına doğru Avrupa, sınırlarının ötesine bakmaya başlamıştı. Tüccarlar ve misyonerler doğuyla batıyı ilişkiye geçiriyorlardı. Kısa süre sonra doğu ticaret yolları kalabalıklaşmaya başlamıştı. Yola çıkanlar iki ana rotadan birini seçebiliyorlardı. Bunlardan biri Orta Asya'yı karadan geçen Büyük İpek yolu, diğeri ise İran'ın ya da Hindistan'ın güneyindeki uzun deniz yoluydu¹³.

Doğu ve Batı arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi Avrupa'nın yol ve ulaşım alanını daha da genişletmiş ve ticari etkinlikleri canlandırmıştır. İlkçağlardan beri Akdeniz memleketleriyle Uzakdoğu arasında ticaret başlıca iki yolu takip etmekteydi; biri Fırat

⁹ İtalya'da sayfiye merkezi olan Amalfi, daha V. y.y.da canlı bir kent olup Güney İtalya ile bağlı olduğu Bizans arasında başlıca ticaret merkeziydi. X. yy.'da Doğu Akdeniz'e yönelik ticaretin olağanüstü bir gelişme gösterdi ve bu gelişme XI. yy.'da da sürmüştür. Amalfi Levhaları olarak bilinen deniz hukuku derlemesine sahip olması kentin ticari önemini gösterir. Bkz. B. Larousse, Amalfi mad., c. 1, s. 483. XII. yy seyyahı Tudelalı Benjamin Amalfi'nin yüksek tepelerinde ve sarp yamaçlarında yaşayan şehir sakinlerinin ticaretle uğraştığını kaydeder. Bkz. Tudelalı Benjamin-Ratisponlu Petechia; Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri. (Çev. Nuh Aslantaş), İstanbul, 2001, s.46.

¹⁰ Henri Pirene; Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Çev: Şadan Karadeniz), İstanbul, 2000, s. 72.

¹¹ Jack Good; Batıdaki Doğu (Çev. Mert Angılı), Ankara, 2002, s. 71.

¹² Donald M. Nicol; Bizans ve Venedik (Çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2000, s. 49.

¹³ Milton Rugoff; Doğu ve Batı Kaynaklarında Marko Polo, Çin Seyahati, (Çev. Hande Loddo), İstanbul, 2003, s. 27.

vadisiyle Basra Körfezi, diğeri ise Mısır ve Kızıldeniz yoluydu¹⁴. Ümit Burnu yolunun keşfinden önce Doğu ile Batı arası yolların en yararlısı kuşkusuz Şap Denizi¹⁵ idi.

Milletlerarası ticari hayatta Akdeniz'in birinci derecede rol oynadığı dönemde Karadeniz, İstanbul ile bu denize kıyısı bulunan ülkelerin yararlandığı bir iç deniz durumundaydı. X. yy.'a kadar İslam dünyası Hıristiyan dünyası ile ilişkilerine genelde Azerbaycan, Kafkasya ve Volga nehri üzerinden Rusya coğrafyasında devam eden bir ticaret ağı ile gerçekleştiriyordu. Bu çevrede Baltık Denizi vasıtasıyla İslam dünyasına devam eden iki ticaret yolu bulunuyor, bunlar da Karadeniz'in Kuzeyinden Doğuya ilerliyordu. Bunlardan ilki Büyük Bizans yolu denen yoldur ve Fin Körfezi, Neve nehri¹⁶, oradan da Doğuya Dinyeper nehri üzerinden Karadeniz'in kuzeyine ulaşırdı. İkinci yol ise Volga nehrinden Hazar Denizine ulaşıyordu.¹⁷

XI. ve XV. yy.'lardaki iktisadi kalkınmasının nedenini Batı Avrupa'nın tekrar Doğu memleketleri ile ilişki kurması ile izah etmek mümkündür. Batı Avrupa XI. yy.'dan itibaren biri klasik yol olan Akdeniz yolu ile diğeri Rusya'daki nehirler yolu aracılığıyla Karadeniz (Bizans) ve Hazar Denizi (İslam âlemi) ile ticarete başlamış ve bu ticaret Kuzeydoğu ve Akdeniz sahillerinden Avrupa Urallarına doğru sokulmuş ve bu sayede Avrupa'da yeni ticaret şehirleri doğmuştur. Ticaret ve ticaret şehirleri aracılığı ile Avrupa'da tekrar nakdi ekonomi devri başlamıştır¹⁸.

Akdeniz limanları Venedik, Cenova, Piza sonra Marsilya, Barselona, Narbonne ve Montpellier¹⁹ Doğu ile ilişkilerin yeniden kuruluşunda büyük ölçüde faydalandılar. Avrupa ile Asya arasındaki hac kabilelerinin sonra ticari malların taşınması, Venedik'e önce büyük servet, sonra Doğu Akdeniz bölgesinde üstünlük kazandırdı. Büyük İtalyan deniz cumhuriyetleri, Doğu Akdeniz limanları için hırsla mücadele ederek ekonomik rekabetler çağını açtılar. Gerçekten değişik ülkelerin malları şeker, dokuma, İran'dan, Hindistan'dan

¹⁴ Bernand Lewis; "Fatimiler ve Hindistan Yolu", İ.Ü.İ.F.M., Ekim 49- Temmuz 50, C. 11, s. 355 – 360, s. 355.

¹⁵ W. Heyd; Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 422.

¹⁶ Neva,Rusya federasyonunun kuzeybatı kesiminde Relersburg yönetim biriminde ırmaktır. Bkz. Ana Britannica;”,C.23,İstanbul,1994,s.380

¹⁷ Mustafa Demir; "Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu", Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, 21 Mayıs 2001, Bildiriler, İstanbul, 2002, s. 15 – 24, s. 15.

¹⁸ L. Güçer, a.g.e., s. 65.

¹⁹ Hristiyan ve Müslüman bölgelerden Mısır,Filistin,Fransa,Asya,İngiltere'den birçok kimsenin ticaret için geldiği Montpellier, Benjamin de Tudela tarafından Ceneviz ve Pisalıların aracılığıyla ticaret yapan çeşitli milletleri sıralamaktadır. Bkz. Benjamin de Tudela- Ratisbonlu Petachia;a.g.e.,s.32

ve Çin'den gelen bütün değerli egzotik eşya bu limanlarda bulunuyordu. Akdeniz bir kere daha ortaçağ dünyasının ekonomik eksenini oluşturuyordu²⁰.

Akdeniz'de deniz ticareti kıta eyaletlerinin özelliği olan ve gittikçe orta kayıtsızlıkla tam bir karşılık oluşturacak şekilde etkinlik ve başarısını sürdürüyordu. Ticaret hâla Doğu ile Batıyı sıkı bir bağ içinde tutuyordu. Aynı denizin sularından yararlanan bu değişik ülkeler arasındaki yakın ticaret ilişkileri kesintiye uğramadan sürmekteydi²¹.

Akdeniz geçilirken pek çok zorlukla karşılanmazdı. Açık denizlere canını atmaktan çekinenler bile bu seyahati yapabiliyorlardı; iyi durak noktaları ve rahat merhale sığınakları bulabilmek için Akdeniz'de çok gelişmiş olan Avrupa sahillerini izlemek ve bu denizde bol bol serpilmiş bulunan adaların birinden öbürüne gitmek yeterliydi. Aslında sahili gözden kaybedecek kadar uzaklaşmak tehlikesine göğüs gerildiği durumlar daha azdı; bu konuda örnek vermek gerekirse; Kuzey denizinden yola koyulan Haçlılar ile hacıların Cebelitarık boğazını geçtikten sonra Batıdan doğrudan doğruya doğruya geçmek tehlikeleri önünde yılarak İspanya, Fransa, İtalya sahilleri boyunca koskoca bir kavis yapmayı yeğlediklerini görüyoruz.

İlk zamanlar Marsilyalılar da İtalya sahillerini izlerler ve Sicilya ile Kandiya'ya²² belki de Rodos ve Kıbrıs'a bile uğrarlardı. Sahil ve adaların koruyucu sığınaklarından vazgeçmeleri daha sonradır. Bu andan itibaren Sardunya, Sicilya ve Kandiya'yı sollarında bırakarak açık denizlere doğru Akka üzerine giderlerdi. İyi bir rüzgâr eserse on beş gün ve geceden fazla sürmezdi. Bu yol genellikle XII. yy.'ın ortalarına doğru izlenmiştir. Fakat bu tarihlerden sonra bile kadırgalar bu yolu çok sakın zamanlarda geçiyorlardı²³.

Sicilya'nın Hıristiyanların eline geçmesi korsanların etkinliğini hatırı sayılır derecede azaltırken giderek Hıristiyan gemiler için Yakın – Doğu limanlarına kolayca erişebilmek fırsatı doğar. Akdeniz'in batı havzası ablukadan kurtulmuştur. Venedik ve Adriyatik, Doğuyla olan ticarete başlıca yol olmaktan çıkarlar ve Katalonya, Languedoc; Provence²⁴ kıyılarındaki ticari etkinlik gelişmeye başlarken, İtalya'nın batı kıyılarında Pisa

²⁰ Nezihe Araz – Şehabettin Tekindağ; Başlangıcından Bugüne Dünya Tarihi, C. I, İstanbul, 1974, s. 270.

²¹ H. Pirenne, a.g.e., s. 12.

²² Yunanistan'ın Girit adasında il ve il merkezi kent. Girit adasının en büyük kenti ve limanıdır.bkz. Ana Britannica;"İraklian",C.16,s.393

²³ W. Heyd; a.g.e., s. 197 – 198.

²⁴ Fransa'nın güneydoğusunda sınırları eski Provence ile bugünkü Provence Alpes-Cote d'Azur planlama bölgesini kapsayan tarihsel ve kültürel bölgedir. XII. yy'da Akdeniz'in doğu kıyılarıyla yapılan ticaret

ve Cenova, Amalfi'nin yerine geçer. Amalfi'nin o tarihe kadar Sicilya Araplarıyla yaptığı bir anlaşma sonucu, Mesina boğazını aşabilen ve ticaret gemilerini Doğuya gönderebilen tek liman olması da önem taşır²⁵.

Mesina boğazından geçen yol Ceneviz, Pizalılar, Amalfiler için yalnız en güvenli yol değil, aynı zamanda en kısa yoldur. Ancak Sicilya'dan itibaren ki İonienne denizini²⁶ aşarak doğrudan doğuya gidilirdi. Akdeniz'in batı kısmından gelen gemiler orada Venedik, Poville limanlarından gelen gemilere katılırlardı. Durak yerleri Kandiya, Rodos ve Kıbrıs'tı. Doğu ile ilişkilerde bulunan kuvvetli devletler için ara yerde bulunan ve dost elinde olan durakları bilmek önemli bir şeydi²⁷.

Deniz ticareti XII. yy'da Doğu – Batı ilişkilerinin artmasına paralel olarak hızlı bir süreç içine girmiştir. Bu yüzyıl sonunda İtalya'nın ticaret politikası daha ziyade deniz ticaretini elde tutmaya yöneltilmiş, fakat malların karadaki dağıtılması işi yabancılara bırakılmıştı²⁸.

XII. yy.'dan itibaren hızla artan deniz ticareti genel ithal ve ihraç mallarıyla sınırlı değildi. Deniz ticareti sonunda doğudan ve batıdan bir kısım kraliyet hazinelerine (ki bu yüzden ticareti desteklerlerdi.) ama büyük çoğunluğu geniş kaynaklar oluşturan tüccarlara giden değerli madenler çıkardı²⁹.

Gemi seferleri açık denizlere yapılırsa da Ortaçağ tüccar gemileri yalnız mevsimlik seferlere çıkıyordu. O zamanlarda hava yumuşaktı. Gemiler denize açılabilirdi ve büyük ölçüde gelişmişti. Akdeniz gemileri Baltık ve Kuzey Denzinde kullanılanlardan daha büyüktü; çünkü Kuzey limanlarının sığlaştırılması mümkündü. Haçlı seferleri süresince Venedik kadırgaları beş ton yük taşıdığı söylenen güverteler altında geniş kadırgaları³⁰.

İtalyan belgelerine göre, normal bir ticaret gemisinin değeri XII. yüzyılın ikinci yarısında yükünün türüne göre 2.000 – 10.000 hyperpyra (Bizans'ın son dönemlerindeki

sonucu gelişen Provence kentlerinde konstüllük adı verilen özerk yönetim kuruldu. Bkz. Ana Britannica;"Provence",c.26,s.38

²⁵ Server Tanili; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İstanbul, 1986, s. 318.

²⁶ Akdeniz'in Yunanistan doğu,Sicilya kuzeybatı ve İtalya batı ve kuzeybatı arasındaki bölümüdür. Mesina boğazıyla Tiren denizine ,Otranto boğazıyla da Adriya denizine bağlanır. Bkz. Ana Britannica;"İon denizi",c.16,s.384

²⁷ W. Heyd; a.g.e., s. 198.

²⁸ Selçuk Trak; Ekonomi ve Ticaret Tarihi, İzmir, 1947, s. 129.

²⁹ Jack Good; a.g.e., s. 106.

³⁰ J.W. Thompson – E. N. Johnson; An Introduction to Medieval Europe 300 – 1500, New York, 1937, s. 572. – 573.

altın para) arasındaydı, ancak cocca gibi yeni ve daha büyük gemilerin hizmete girmesiyle bu durum kökten değişti³¹.

Ekipleri içine alan yedi bin kişi veya sekiz yük ton taşımak gemiler, büyüklük açısından yeterince fikir vermektedir. Bir kez denize açılınca ağır ağır yol almaları gerekmektedir. Denize ulaşıncaya yelken açarak kıyı boyunca uzun ve tehlikeli yolculukların son hedefi olan Konstantinopolis'e doğru yol alıyorlardı³².

Eski Neorin Limanı gemicilikle ilgili işlevler açısından önem taşır, çünkü XII. yüzyıl sonlarına ait belgelere göre ticaret gemilerinin resmi ölçümleri burada yapılıyordu. Gemicilikle ilgili olarak komisyoncular, avukatlar, aracı esnaf dışında başka kuruluş ve kişilerde bu dairenin yakınlarında ticarethanelerinin olduğu varsayılabilir³³. Ancak gemicilikle ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır.

Deniz ticaretinde ticaret donanması Bizans'ın ticaretine önemli katkıda bulunuyordu. Balıkçıların işe alınması için koşulları belirleyen Rodos Denizcilik yasası, ticaret gemilerinin mürettebatı ve onlarla yolculuk edecekler için de kuralları saptıyordu. Bu gemilerde ücretler düşüktü. Gemilerde bir erkeğin bir kadınının üç katı yere sahip olma hakkı vardysa da gemideki yer mürettebat ve yolcular için eşit bölünmüştü. Güvenlik nedeniyle hiçbir yolcunun gemide balık kızartması ya da odun kesmesine izin verilmezdi ama her yolcunun günde bir ölçü su ve gemi açısından yiyecek satın alma hakkı vardı. Bir kaptanın bir yolcuyu karada bırakma ve korsanlara, ani bir fırtınaya ya da benzer bir afete yakalanmamak için eğer gerekiyorsa yükünü denize atma hakkı vardı. Bu gibi şansızlıklara yarananların kayıplarını karşılanması için bir tür sigorta sistemi olduğu anlaşılmaktadır³⁴.

Deniz ticareti borcu ve kambiyo sözleşmeleri olan Societos ve Colleganza, vekâletler ve havaleler tüccarın hizmetine sunulan noterlik uygulamaları cephesini tamamlamaktadır. İster vikontluk soyluluğundan gelsin, ister oraya bağımlılık içinde ortaya çıkıp zenginleşmiş olsun İtalyan işadamı dinamizmle teşebbüs ruhunu birleştirir;

³¹ Wolfrang Müller Wiener; Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı, (Çev: Erol Özbek), İstanbul, 1998, s. 26.

³² H. Pirenne, a.g.e., s. 44.

³³ Wolfrang Müller Wiener; a.g.e., s. 15.

³⁴ Tamarra Talbot Rice; Bizans'ta Günlük Yaşam, (Çev. Bilgi Altınok), Ankara, 2003, s. 135.

Konstantinopolis'ten Mısır'a kadar Akdeniz havzasının tümünü dolaşır ve hızlı bir toplumsal yükseliş yaşar³⁵.

Deniz ticaretinde korsanlık faaliyetleri üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. Çünkü denizlerdeki ticaretin güçlüklerini anlatması bakımından birkaç örnek bu konuda fikir verecektir.

Karadeniz kıyılarından iç Asya'ya giden yollar Bizans'ın ilk dönemlerinden itibaren aşılması güç ve tehlikelerle dolu idi³⁶.

Ortaçağ boyunca bu ülke kıyılarında fırtına yüzünden zarara uğrayan gemiler ve içindeki mallar insanlar o kıyıya egemen devletin malı sayılırdı. Bu uygulama 1079 Latran Kansilinde kınansa da ortadan kaldırılmamıştı. Ancak Andronikos döneminde yosun hakkını (fırtınanın kıyıya savurduğu gemileri yağmalama bağlamındaki barbar geleneği) ortadan kaldırmayı başardı³⁷.

1194'te Piza elçileri İstanbul'da iken bu ulustan korsanla dolu beş gemilik küçük bir donanma Abydos önüne gelerek Bizanslıların mülklerine yağma ve İstanbul'a yönelmiş kabileleri durdurmaya başlamıştı. Piza konülleri İstanbul'daki Piza kolonisi şefleri ve bizzat elçiler bunları payladılarsa da bir yarar sağlamadı, sonra Bizans kadırgalar yaklaşınca korsanlar ortadan çekildiler, fakat bunların yerine başkaları gelerek Bizans gemilerine İstanbul görünürlerine kadar taarruz ettiler. Bazı gemileri yakıyor, bazılarını satıyor ve her tarafta yağma ve katle koyuluyorlardı. İmparator, bu gibi karışıklıkları bastırmazsa hükümetinin ne kadar mahcup bir vaziyette kalacağını pek iyi anlıyordu; fakat güçten yoksundu.

Genel karışıklıklar zamanında denizde korsanlık etmek daha az bir ölçüde olmakla beraber, İtalya tüccar şehirleri tarafından teşvik değilse de müsamaha görüyordu, bu korsanlar vatandaşlarına hiçbir zaman dokunmadıkları için milli ticarete zarar vermemekle beraber açıkça düşmanlık ilan edilmeden bile düşman ve rakiplerine zarar veriyordu³⁸.

Yoldaki fırtınalarda deniz ticaretinin dezavantajları arasındaydı. Jonville adlı bir tüccarın bu konudaki gözlemleri dikkate alınırsa deniz yolculuğunun ölümü göze almak

³⁵ Alain Ducellier – Michel Balard; Konstantinopolis (1054 – 1261), İstanbul, 2002, s. 183.

³⁶ George Ostrogorsky; Bizans Siyasi Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1999, s. 69.

³⁷ M.V Levçenko; Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi,(Çev. Maide Selen),İstanbul,2003,s.217

³⁸ W.Heyd; a.g.e., s. 256.

olduğu söylenebilir. Ortaçağda az sayıda imge gerçekçi son derece canlı biçimde hissedilen fırtınaya yakalanmış kadırga imgesinden daha fazla başarıya sahip olmuştur³⁹.

Deniz ticareti tüm bu tehlikelerine rağmen kazanma hırsı içinde olan tacirler için pek de önemsizmiyordu. XI. ve XII. yüzyıl Avrupa'sında deniz ticaretinin aktif bir faaliyet içinde olması da tüccar sınıfının bu yapısıyla açıklanabilir.

1.2. Kara Ticareti

Ortaçağda ekonomik canlılığın belirgin özelliğini, büyük çaplı ya da daha kesin bir söyleyişle uzun mesafe ticareti oluşturmuştur. Tıpkı Venedik ve Amalfi, daha sonra da Piza ve Cenova gemilerinin uzun deniz seferlerine çıkmaları gibi kara Avrupa sını tacirleri de geniş alanlarda gezici bir yaşam sürdürüyorlardı. Bunun onlar için büyük kârlar elde etmenin tek yolu olduğu açıktır. Yüksek fiyatlar kazanmak için, uzak yerlerde bol olan ürünleri araştırmaları gerekiyordu, sonra bunları az buldukları için değerlerinin yüksek olduğu yerlerde kârla satıyorlardı. Yolculukları ne denli uzak olursa o denli kârlı oluyordu.

Kazanç isteğinin her türlü tehlikeye açık olan gezici bir yaşamın güçlük, risk ve tehlikelerini dengelemeye yetecek ölçüde güçlü olduğu kolayca anlaşılır. Kış süresi dışında ortaçağ tacirleri sürekli yollardaydı. XII. yüzyıldan kalan İngilizce metinler onları canlı bir anlatımla pipewdrous “ayağı tozlu” diye nitelendirirler⁴⁰.

Ortaçağda ordu ve kral yollarından gayri olan yollar adı tekerlek izlerinden ibaretti. Taş parçaları ve toprak dökmek suretiyle gelişigüzel bunları ıslah etmeye çalışıyorlardı⁴¹.

Kara ticaretinin engelleri çok fazlaydı ve uzun mesafe vardı. Roma'nın müthiş yolları, taştan yapılmıştı ve önemli noktalar arasında doğrudan uzanıyordu. Uzun yüzyıllar bu yollar ihmal edilmiştir. Ortaçağ yolları tarla arasındaki izlerden daha küçüktü ve hiçbiri düzleştirilmemişti. Ayrıca çamurlu ve tozlu ve herhalde çukurlar boldu. Kötü yerler ağaç dalları, demetleri veya hasır otlarıyla kabaca onarılırdı.

Köprüler emniyetsiz ve nadirdi. Yolcular sık sık kabaca yapılmış feribotlarla nehirlerin sığ yerlerinden geçse de elbette geçilebilir durumlarda yolları devam ettirmeye çalışıyorlardı⁴².

³⁹ Jacques le Goff; Ortaçağ Batı Uygarlığı (Çev. Hanife Uğur Güven), İzmir, 1999, s. 102 – 103.

⁴⁰ Henri Pirenne; a.g.e., s. 93 – 94.

⁴¹ Selçuk Trak; a.g.e., s. 121.

Hemen her an çamura batılan yollarda öküz arabalarını kullanmak bir meslek adamı uzmanlığı gerektirmektedir.

Ortaçağ karayolları umutsuzluğa vardırarak kadar uzun ve ağırdır. Aceleci olan yolcu ve tacirleri izlersek toprağın yapısına göre günde katedilen yolun 25 – 60 km arasında değiştiği görülür. Bovagne'den Avignon'a⁴³ gitmek için iki hafta Champagne fuarlarından Nimes'e⁴⁴ 22 gün, Floransa'dan Napoliye 11 – 12 gün gerekmektedir. Yine de ortaçağ toplumu March Bloch'un deyimiyle hem sürekli hem de değişken, sıvıdaki küçük taneciklerin düzensiz devinimi benzerinde bir devinimle durmadan yer değiştiriyordu.

Deniz yolu daha hızlıdır. Rüzgâr elverişli olduğunda 24 saatte 300 km yol katledilebilir. Ancak denizdeki tehlikeler karayolundakinden daha da fazladır. Yerine göre yapılabilen sürat yerini umutsuzluk veren kimi durgunluklara, ya da ters yönde esen rüzgâr ve akıntılara bırakabilir. Mallardan ve kimi zaman köprülerde, dağ geçitlerinde, nehirlerde, sıradan yolculardan sayısız harçlar alınması⁴⁵ da işin ayrı bir boyutudur.

Karayolları boyunca arazi sahipleri yolların onları engelleyeceğini zannedirdi ve toplanan geçiş vergileri sık alınırdı. Küçük paralar yollarda günlük ödenirdi. Asil ailelerin çoğu yolların kendi arazilerinden geçtiğinden olmalı tüm mallardan günlük isterlerdi⁴⁶.

Karada gidiş gelişin daha ağır seyretmesi ve yollardaki güçlük ve tehlikeler oldukça fazladır. Gezi bahaneleri içinde hac pek sık rastlanandır. 1000 yılından başlayarak bu manevi ziyaretler büyük boyutlar kazanacaktır⁴⁷. Yani karayollarının tüm olumsuzluklarına rağmen karayolları yalnız tacirler tarafından değil hacılar tarafından da kullanılmaya devam edilmiştir.

Karada tek gerçek çare krallık yerlerinin zorla kabul ettirmesiydi. XI. ve XII. y.y.'da Champagne ve Flander'de hükümdarlar zamanında yolların emniyetini sağlama

⁴² J.W. Thompson – E.N. Johnson; a.g.e., s. 575.

⁴³ Fransa'nın güneydoğusunda Provence, Alpes cote d'Azur planlama bölgesine bağlı il merkezidir. Bkz. Ana Britanica;"Avignon",C.3,s.348

⁴⁴ Fransa'nın kuzeydoğusunda ve Paris'in 574 km güneydoğusunda yer alan merkezi şehirdir. Bkz. Şemsettin Sami;Kamus'ul-Alam,C.6,Ankara,1996,s.4243

⁴⁵ Jacques le Goff; a.g.e., s. 102.

⁴⁶ J.W. Thompson – E. N. Johnson, a.g.e., s. 575.

⁴⁷ Server Tanili, a.g.e., s. 306.

konusunda muktedirlerdi. Savaş ve barışta rahatsız edilmeden izlenen tüccar trafiği karayoluna artan masraflarına karşın tercih edilmesini sağlıyordu⁴⁸.

Ticaretin yeniden gelişmesi her tür eşkıyanın dikkatini öyle çekiyordu ki, ticaret merkezleri bunlara karşı yeterli koruma sağlamak için büyük gereksinim duydular. Tüccarlar silahlı olmadıkça karayoluna çıkmayı göze alamadıkları gibi topluca bakındıkları yerleri de bir tür kale konumuna dönüştürdüler.

Tüccar kolonilerinin artan zenginliği onlara saldırıya karşı koyacak güçle yakınlarında sağlam kuleleri bulunan taş duvarlar yaparak güvenliklerini daha sağlamlaştırma imkânı sağladı. Bundan böyle kendi içlerinde müstahkem mevki durumuna geldiler. Böylece merkezlerindeki eski feodal ya da piskoposluk kentleri tüm var oluş nedenlerini yitirdiler. Bu yüzden Ortaçağ kentlerinin temel niteliğinin açıklanması tüccarların duydukları güvenlik gereksinimlerinde de yatar⁴⁹.

Güvenlik hızdan daha önemlidir ve insan cinsinden düşmanlar doğal olanlardan daha tehlikelidir. Yol haydutları ve kanun dışı kişilerin hepsi Robin Hood gibi yüksek ideal sahibi değildir. XII. yüzyıla ait bir rehber kitabı hacıları Kuzey İspanya'nın bir bölümünün vahşi halkla meskun olduğu hakkında uyarır. Ancak vahşi halklar yalnız burada yoktur. IV. Henri Almanya'da 1083 yılında barışı tekrar sağladıktan sonra bir kronikçi eski koşulları şöyle anlatır. "Ve şimdi gemiler eskiden yolları kesen haydut baronların burçlarının önünden güvenlik içinde geçebilmektedir, artık haydut çetelerinden yollar temizlenmiş, ormanlar eşkıya yatağı olmaktan çıkmıştır. Kentler arası yollar tüccarlara açılmış ve bu günler barış içinde yolculuğu sağlamıştır"⁵⁰.

Yalnız yerli eşkıya ve haydutlar değil dış ülkelerin de ticarete sekte vuran uygulamaları görmektedir.

İmparator İoannes⁵¹ döneminde Bizans Antalya üzerinden Çukurova ve Suriye'ye gidebilmek için hala Ege bölgesinin içinden geçen yolları kullanabilmekteydi. Fakat bu yollar hiçbir zaman güvenli değildi. Örneğin Danişmend üzerine yürüten Bizans

⁴⁸ M. Postman - E.E. Rich; The Cambridge Economic History of Europe II Trade & Industry in the Middle Ages, London, 1952, s. 142.

⁴⁹ H. Pirenne, a.g.e., s. 111 – 113.

⁵⁰ Heabert Heaton, a.g.e., s. 155 – 156.

⁵¹ Bu imparator İoannes II. Komnenos'tur. 1118 – 1143 tarihleri arasında Bizans tarihinde kalmıştır. Piza ve Cenevizlilere kolaylıklar sağlamasına rağmen imparatorluğu ticaretini Venediklilerin elinden kurtaramamıştır. Sicilya'da gelişen Norman etkisine karşı da önlemler aldığı bilinmektedir. Bkz. Komisyon "İoannes II Komnenos", Büyük Larousse, C. 11, s. 5727.

ordusunun 1140 yılında Niksar önünde başarısız çekilişinden faydalanan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud derhal Uluborlu ve civarını işgal ederek Bizans'ın güneye inen yolunu kontrol altına almıştı. Bu yüzden imparator İoannes 1142'de ikinci kez Suriye seferine çıktığında önce Uluborlu bölgesinden Türkleri uzaklaştırarak Antalya'ya inen yolu güvenceye almak istemiştir.

Türk akınları yalnız Antalya'ya inen yol üzerinde veya Batıya doğru Menderes vadisi boyunca yapılmıyordu. Kısaca İstanbul'da Antalya'ya inen yol, hem Bithynia hem de Phrygia⁵² bölgesinde Türklerin devamlı tehdidi altında girmişti⁵³.

Ancak bu gelişmeler Türklerin ticari hayata ve bilhassa Doğu – Batı arası ticari faaliyetlerinin gelişmesi yolundaki çabalarını göz ardı etmemize neden olmamalıdır.

Nitekim Antalya limanı ve onu Anadolu içlerine bağlayan ticaret yolunun hâkimiyet mücadeleleri sonucu emniyetinin bozulmasıyla şehirde oturan Mısırlı ve Avrupalı tacirlerin soyulması karşısında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehri tekrar güvenlik altına alması⁵⁴ bunun en güzel kanıtıdır.

Yabancı ve yerli tacirlere konukseverlik eden han, kervansaraylarından batıya örnek teşkil ettiğini söylemek de mümkündür.

Hıristiyan ülkelerinde yollardaki barınma ve güvenlik ihtiyaçları için Türklerdeki hanın vazifesini manastırlar üstlenmekteydi. Dicle üzerindeki Takrit'deki Saint Jean manastırında⁵⁵ yolcuların kabul edildiği böyle özel bir bina bulunmaktaydı⁵⁶.

Ortak koruma için birlikte yola çıkmayı tercih eden tüccarlar bazen özel seyahat birleşmeleri düzenler ya da yolların tüm risklerini üstlenmeye organizeleşen şirket kervanlarına teslim edilirdi. Hanlar ilk olarak nadir ve emniyetsizdi. Orada tekrar

⁵² Phrygia ise daha çok Frigya olarak tanınan Anadolu'da bir bölge olup Ege kıyılarıyla önyasa arasında ulaşım ve ticaret açısından önemli bir konumdaydı ve ünlü kral yolu burada geçirdi. Bkz. Komisyon, "Phrygia" B. Larousse, C. 18, s. 9347

⁵³ Işın Demirkent; "XII. yy.'da Bizansın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yollar Hakkında "Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, Bildiriler, 21 Mayıs 2001, İst., 2002, S. 1-14, s. 4-5.

⁵⁴ Mehmet Altay Köymen "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Ekonomik Hayat" T.D.T.D, S. 65, Mayıs 92, s. 16 – 27, s. 20-21.

⁵⁵ Daha X. y.y.'da Kudüs'te Aziz Jean'ın himayesinde her mesleğin hacı ve hastaları tedavi eden din adamları topluluğu vardı. Haçlıların kutsal kente girişleri sırasında (1099) bu Saint Jean hayırseverleri ya da Saint Jean hastanesi biraderleri birader Gerard yönetiminde dinsel bir tarikat oluşturdular. Gerand büyük olasılıkla Provençata kökenliydi ve sonradan kilisece kutsallığı ilan edildi. Ötünce (1120) yerine geçen Kosmand du Puy hayırseverlere bağlı bir milis oluşturdu. Bu milisin görevi yollardaki ve barınaklardaki insanlara özellikle hacıların güvenliğini sağlamaktı. Bkz: Komisyon "Saint Jean Şövalyeleri" B. Larousse, C. 19, s. 10073.

⁵⁶ Ali Mezahari; Ortaçağda Müslümanların Yaşayışı, (Çev. Bahriye Üçok), Ankara, 1972, s. 348.

tehlikelere karşı sığınak yerleri ve tüm tüccarlara konukseverlik eden misafirhaneler durumundaydı. Ticari olarak ve artırılan seyahatler, özel girişimler ilave edilen hanlarda sağlanılıyordu. Tüccarlar genelde geç zamanlarda barınırlardı⁵⁷.

Devletlerarası iç mücadelelerin ve siyasetin zaman zaman ticareti olumsuz etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir. Türklerde olduğu kadar Bizans'ın da büyük bir orduyla yaptığı her seferde Anadolu yollarının geçtiği bölgelerdeki ticari hayat aksamaktaydı⁵⁸.

Fakat tüm bu bahsettiğimiz olumsuz etkenlere rağmen Haçlı seferlerinin XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Doğu ve Batı arasındaki düzenli ticari ilişkileri ön plana çıkarması⁵⁹ ve dolayısıyla uluslar arası ticaretin ve daha geniş bir yol ağının kullanılması sonucunu meydana getirdiği unutulmamalıdır.

Haçlı seferleri neticesinde Batı ile Doğu arasında ticari ve iktisadi münasebetlerin gelişmesi, Batıyı Doğuya bağlayan en kestirme yol üzerinde bulunan Anadolu'nun değerini ister istemez artırmıştır. Şu halde Anadolu Batıdan Doğuya, Güneyden Kuzeye uzanan kervan yolları üzerinde çok mühim bir köprü durumundaydı⁶⁰.

XI. yüzyılda Batı Avrupa, doğuya hammadde yanında işlenmiş üründe yolluyordu. Bu yolculuklar sırasında batılı şövalyelerle tüccarlar, doğu tekniğinin ve kültürünün batıdan üstün olduğunu bizzat gördüler. Haçlılarla doğrudan ilgili olan İtalyan ticaret kentleri bakımından, doğu ve batı arasındaki ticarete temel aracı rollerinin ön plana çıkması demektir. XI. yüzyılda gerçekleşen iki olay doğu – batı ilişkilerini kolaylaştırdı. Tuna yoluyla Avusturya'da Bizans'ın ileri karakollarının bulunduğu Bulgaristan'a geçişi sağlayan Macaristan'ın Hıristiyanlığı kabulü, Orta Akdeniz havzasında Arap gücünün çöküşü⁶¹.

Bu arada Selçuklu fetihleri sonucunda Anadolu, dünya ticaret yollarına açılmış ve ülke iktisadi ve kültürel bakımdan gelişme göstermeye başlamıştı. Bizanslı ve Haçlılarla yapılan savaşlara rağmen XII. yüzyılda İstanbul ve Tebriz arasında Konya üzerinden işleyen bir ticaret yolu vardı. 1176'dan sonra yol emniyetinin sağlanmasıyla dünya ticaret yolları Anadolu'daki ticari hayat canlandırmaya başlamıştı⁶².

⁵⁷ J. W. Thompson E.N Johnson; a.g.e., s. 576.

⁵⁸ Işın Demirkent; a.g.m., s. 8.

⁵⁹ Komisyon; İktisat, Ankara, 1997, s. 24.

⁶⁰ M. Altay Köymen; a.g.m., s. 17.

⁶¹ M.V.Levçenko; a.g.e., s. 202.

⁶² Bahâattin Keleş; "Anadolu'da Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri (Antalya – Kayseri – Sivas – Sinop)" Anadolu'da Yollar ve Tarihi Şehirler Semineri Bildirileri, S. 25 – 28, s. 25.

Müslüman ve Hıristiyan kavimler arasında bir köprü vazifesi gören Anadolu'nun dünya ticaret yollarına açılması Selçuklu istilasının sonuçlarından biridir. Gerçekten Anadolu, Selçuklu ve İslam sınırları içine girdikten ve ticari münasebetleri önleyen engeller ortadan kalktıktan sonra bu ülke tarihinde hızlı bir gelişme devri başlar. Bu durum Bizans ve Türkiye Selçukluları için ikinci bir dönüm noktasıdır.

Selçuklu sultanlarının doğu ve batı ticaretini geliştirme çabaları çerçevesinde denizde ve karada korsanların ticarete verdiği zararı hazineden ödeme kararı almaları⁶³ bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Ticaretin bu şekilde dünya milletleri arasında gelişen seyri göstermesi neticesinde yol ve ulaşım ağları artmıştır. XI. ve XII. yüzyıllarda genel olarak ticari yol güzergâhları incelendiğinde geniş bir ulaşım ağı olduğu görülecektir.

Batıdaki en ünlü ticaret yolu Bruges'ten başlayıp Flandre ve Kuzeydoğu Fransa'nın ürünlerini topladıktan sonra Champagne ve Burgonya'dan geçerek Rhine vadisi boyunca Akdeniz'e ulaşıyordu. Tarih boyunca Fransa ticaretin karadaki belkemiği olan bu yolu iki taraf tüccarlarınca da kullanılıyordu. Bu tüccarların buluşma yeri Champagne fuarlarıydı⁶⁴.

Daha az kullanılan bir yol Gaskonya körfezinden başlayıp Bordeaux⁶⁵ ve Toulouse'den geçip Narbonne'den Akdeniz'e ulaşırdı. Bu yolda nehirler bulunmasına rağmen esas olarak karadan yol alınmaktaydı⁶⁶.

Asya'dan gelen tüccarlar kara yoluyla uzun seferlere çıkıyor, Semerkant'tan Persia sınırına varıyor, Persia'yı aşarak imparatorluğun Doğu sınırındaki Nusaybin'e erişiyorlardı. Bu bunlar her zaman lüks maddelere gereksinim duyan saray ve imparatorluğun zenginleri için çeşitli mallar ve baharat getirmekteydi⁶⁷.

Asya'da başlıca iki karayolu bulunmaktadır. Bunlardan en kuzeyde bulunan karayolu; Çin ve Orta Asya'dan gelerek Aral ve Hazar Gölü'nün kuzeyden geçerek, bu büyük gölün kuzeybatısındaki İtil şehrine ulaşmaktadır. Buradan itibaren batıya doğru devam eden yol; Don nehri dolaylarında iki kola ayrılmaktadır. Bunlardan bir kol Volga boyunca kuzeyleşerek bu nehir kıyısındaki Bulgar şehrine, buradan Volga'yı takip eden

⁶³ Mehmet Şeker; Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, Ankara, 1999, s. 49 – 50.

⁶⁴ Flander'dan sonra XII. ve XIII. yy.'da Kuzey ve Güney ülkeleri tacirlerinin ve ürünlerinin bir araya getirildiği Champagne fuarları kuzey doğu Fransa'dadır. Bkz. J.le Goff; a.g.e. s.57 Daha sonra fuar ve pazarlar kısmında geniş olarak anlatılacaktır.

⁶⁵ Şarap ticaretiyle ünlü bir bölge olup ileriki bölümde detaylı bilgi verilecektir.

⁶⁶ H. Heaton, a.g.e., s. 154.

⁶⁷ G.L. Seidler; Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni, (Çev. Mete Tuncay), Ankara, 1999, s. 17.

batıya yönelerek, İlmen gölü kuzeyinde kurulmuş olan Novgorod'da nihayet Fin körfezine erişmektedir.

Orta Asya üzerinden batıya uzanan ikinci karayolu ise Türkistan'dan geçerek Hazar Gölü'nün güney kıyılarını takip ederek iki kola ayrılır. Birinci kol Kafkasya'dan geçerek Kuzey Anadolu üzerinden Bizans şehrine gelmektedir⁶⁸ ki Avrupa – Asya ticareti için asıl önemi taşımaktadır.

Haçlı seferlerinin ticareti aksattığı devrede uzak kuzeyi İslam ülkelerine Hazar Krallığından geçerek bağlayan Hazar yolu Akdeniz zararına gelişmiştir⁶⁹.

XII. yüzyıl başında gelişen Kuzey Anadolu ticaret yoluyla küçük Asya, Suriye ve el-Cezire tüccarlarıyla Güney Rusya sakinleri arasında da büyük mübadele faaliyeti yaşanıyordu⁷⁰.

Kuşkusuz Venedikli tacirler yalnız deniz ticaretinde değil karada da aynı aktiviteyi göstermekteydi. Erken bir tarihte yalnızca Lombardiya'da değil, Alplerin kuzeyinde de bile onlara rastlanıyordu. Ancak bunların herhangi bir yerde koloniler kurdukları açıkça bilinmiyor. Kara ticaretinin dayandığı koşullar, deniz ticaretinden öylesine farklıydı ki bu koşulların kara ticareti üstünde etki yaratmış olması olası değildir⁷¹.

İtalya tüm ulaşım geçit vermeyen Alplerin yığın halde toplanan Kuzey sınırları boyunca etrafını sarmıştı. Kasabalara uzanan kuzey geçitleri boyunca seri şekilde sağlanan doğu – batı yollarının tümünü topluyordu⁷².

Haçlı istilaları Fırat'a hatta buna aşarak Mezopotamya'ya kadar uzanmıştır ve aşağı yukarı yarım yüzyıl kadar yaşamış olan bir Urfa Haçlı Kentleri kurdukları (1098 – 1144) bilinmektedir.

Bu noktada hangi ticari yolu kullandıkları hususu gündeme gelmektedir. Bu kontlukta yerleşen Batılılar nehrin ulaşımına uygun yatağının gösterdiği kolaylıklardan, ticaretleri için yararlandılar mı yoksa Bağdat gibi dünya yollarına kervanları yayılan önemli bir merkezden ve Musul'dan mal satın almak için kervan yollarını mı özlediler? Genel düşünce her iki yolunda izlendiği yönündedir.

⁶⁸ Selçuk Trak; a.g.e., s. 52.

⁶⁹ Ali Mezahari; a.g.e., s. S. 343.

⁷⁰ Mustafa Demir, a.g.m., s. 23.

⁷¹ Henri Pirenne; a.g.e., s. 88.

⁷² M.A. Charlesworth; Trade and Commerce of the Roman Empire, Cambridge, 1961, s. 170.

Doğudan batıya giden yollarda Rakde şehrinde itibaren, Fırat nehrinin yatağını kaynağına doğru, Balis'e⁷³ kadar izledikten sonra bundan büyük ipekli pazarları olan evvela Halep'e doğru bükülerek ulaşmışlardı. Buradan yol başka iki kola ayrılarak bir yandan Antakya'da öte yandan Lazkiye'de Akdeniz'e ulaşırdı. Batıya gönderilen mal ve baharatın büyük kısmı bir zamanlar Bağdat'tan geçer ve buradan Antakya ve Lazkiye yoluyla Akdeniz'e ulaşırdı. Bu bir zamanlar tabiri Haçlılar devrini kapsamaktadır⁷⁴.

Malların doğudan batıya hareketi yanında Haçlı devletlerinin gerisinden kuzeyden güneye giden yollar da bulunuyordu. Humus ve Hama şehirleri Halep Şam kervan yollarının üzerindedir. Bunlar denizden uzak olduğu için bu şehir tüccarları doğal olarak denizde bir mahreç arayacaklardı⁷⁵.

Yolların geniş ağı ticareti geliştirdiği kadar korumaya ve güvenliği verilen önem de ayrı bir etmen olmuştur. Panayırlar düzenlendiğinde yolların daha fazla muhafazaya çalışılması, önemli mallar götürüldüğünde yolların bakım ve inşaa işlerinin artırılması⁷⁶ de bunu göstermektedir.

Champagne pazarları hemen herkesin hayatını ortaya koymayı göze alacağı kadar önemliydi. Zira batının iki gelişen ülkesini İtalya ve Flenderi birbirine bağlayan anayol Champagne'den geçiyordu. Champagne ovaları bir defa İtalya ve Flamen tacirlerin buluşma yeri haline geldikten sonra kendiliğinden Avrupa ulaşımında kavşak noktası olmak rolünü üstlenmiştir. Troyes, Seine'nin Bar, Aubenin; Louigny, Manne'nin kıyısında idi ve Provins Brier havzasının kapısında idi. Tam da büyük panayırlar için elverişli dört transit merkezi bulunuyordu⁷⁷.

Görüldüğü üzere ortaçağlarda gerek deniz yolu ve gerekse kara yoluyla farklı coğrafyalara giden tacirler çok büyük mesafeleri uzun sürede katledebiliyorlardı. Aylarca yollarda kalan tacir bu süre içinde çok farklı tehlikelerle karşı karşıya kalmakta, çeşitli korsan ve hırsızlara karşı mücadele vermek zorundaydı. Bu dönemde tehlikelerle karşı karşıya olan tüccarların uğradığı zararların tamamı için veya herhangi bir tehlikeye karşı teminat altına alan kanuni bir hakkı tam anlamıyla bulunmuyordu. Ancak bu tür teminatlar

⁷³ Balis şehri Rakka'dan ancak iki gün uzaktaydı. Arap coğrafyacısı İstahri buraya anlamlı bir isimle Suriyelilerin limanı diyor. Bkz. W.Heyd; a.g.e., s.49.

⁷⁴ W. Heyd; a.g.e., s. 182.

⁷⁵ Aynı eser; s. 184.

⁷⁶ J.W. Thompson, E.N. Johnson, a.g.e., s. 576.

⁷⁷ Rene' Se'dillot; Tarih Boyunca Ticaretin ve Tacirlerin Öyküsü- Dünya Ticaret Tarihi (Çev. Esat Nermi Erendor), İst., 83, s. 166.

bazı devletler tarafından hükümetler bazında özel bir takım anlaşmalar yoluyla veriliyordu⁷⁸.

Ticaretin tüm bu olumsuz koşullara rağmen özellikle XI. ve XII. yüzyıllardaki gelişmesi yalnız iktisadi anlamda değil milletlerarası ilişkilerin güçlenmesi yolunda kültür ve medeniyetlerin de gelişimini sağlamıştır.

2. Taşımacılık İşlemleri

Zengin burjuvalar olarak kıyı şehirlerin armatörleri (gemi donatıcıları) hariç tacirler ilkin taşıt işleri ile meşgul zanaatkârlar olmuşlardır ve malları taşımada kendi güçlerinden yararlanmışlardır. Onun için bunlar nehir ya da denizlerde sefer yapan gemiciler, silahlanmış kervan halinde gruplanmış olarak yol alan at ya da katır sürücüleriydiler. Bunlar ilkin mallarını şehrin pazar yerlerine getirmekle işe başladılar, sonra aileleriyle temelli evlere yerleşerek taşıt işlerini yaptırmak üzere hizmetlerine insan aldılar⁷⁹.

Malların büyük çoğunluğu denizlerde yabancı tekneler ile taşınıyordu. Her ülke kendi mallarını taşımaya başlamıştı ve İtalyanlar, Konstantinopolis'te kendilerine sağlam bir yer sağlayan kendi boşaltma alanlarını elde etmişlerdi. Venedik kalyonlarının Korfu ve Patros'tan geçerek Konstantinopolis'e varmak için çoğunlukla 24 güne gereksinimleri vardı. Sekizinci yüzyıldan başlayarak tüccarların çoğu, Bizans'tan ithal edilen ekmek, et, şarap gibi temel maddeleri bizzat satın almak için mallarıyla yolculuk yaparlardı. X. ve XI. yy'larda İngiltere Bizans ile ticaret yaparken batı Avrupa anakarasına kadar da olsa mallarının taşınması için İtalyan tüccarları kullanmıştır⁸⁰.

Malların karadaki yolları atlar ve öküzler ile taşınıyordu, ancak paketler kesin değildi. Ortaçağda nakil servisleri bu ülkelerden yurtdışı mallar getiriyordu. Taşıma eski atlar, binek hayvanları ve araba ile yürütülmekteydi. Ancak İngiliz arazi hesapları hayli açık yapılırdı. Mesafeli taşımalar ve hacimli mallar için iki tekerlekli yük arabaları ve sandallarda kullanılmaya elverişliydi. Bu geniş yerler, karşıya geçilen dağlarda taşımaya yalnız imkân veren vasıtalar hayvanların taşınması olmalıydı⁸¹.

⁷⁸ Gerhard Köhnen; Dünya Ekonomi Tarihi,(Çev. Tunay Akoğlu),İst. 1965 s.77-78

⁷⁹ Charles Seignobos; Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi, (Çev. Samih Tiryakioğlu) İstanbul, 1960, s. 150.

⁸⁰ T. Talbot Rice; a.g.e, s. 136.

⁸¹ M. Postman – E.E. Rich: a.g.e., s. 143.

En erken ustaliksız at arabaları, ağır olsa da Fransa ve Almanya'da kullanılmaktaydı ve küçük vasıtalar onların daha iyi bakıyelerini korumaktaydı. Ancak üzerinde bir zaman için atlı yük arabaları çoğunlukla yalnızca Pazar ve fuarların sınırlı taşınması için kullanılırdı. Usta tüccarlar taşımada mallarını muhafaza için ücretli adamlar tutuyorlardı. Ancak sıradan tüccarlar ortak karma için birlikte hareket ediyordu⁸².

Minyatürler bize tekerlerlerin, sepetlerin, küfelerin atında kamburlaşmış insanların yaptığı taşımacılığı göstermektedir. Hayvan taşımacılığında da katedral kulelerindeki taş öküzler gibi, önce zahmet çektikten sonra kimi kez onurlandırılan koşum hayvanları yanında yük hayvanları da ortaçağ taşımacılığında önemli rol oynamıştır. Akdeniz ülkelerinde dağları aşmak için katır ya da eşeğin yeri doldurulamadığı gibi yeryüzü koşullarının zorladığı yerlerde sırt taşımacılığı bölge sınırını aşıyordu⁸³.

Ölçüm tartımlarla ilgili sözcükler bizi sırt taşımacılığının önemi hakkında bilgilendirir. Örneğin tuz için bir hayvan yükü temel ölçüdür⁸⁴.

Ulaşım alanında engeller çoktur. Kuşkusuz antikçağ köleliğinin kalıntısı olan sırt taşımacılığı angaryası giderek azalır ve XII. y.y.'dan sonra yok olmaya yüz tutar. Ancak XI. y.y.'da örneğin Saint Uanne keşişleri hala, Lorraine⁸⁵ Loumefeld'e yerleştirilen kölelerden altı millik mesafeden omuzları üzerinde ya da aslında Latince metinde denildiği gibi cum collo, boyun ensesi üzerinde buğday taşıma yükümlülüğü yerine getirmeleri istiyorlardı⁸⁶.

Yolların kötü durumu her ne kadar insan gücünden faydalanmayı zorunlu kılsa da ortaçağ Avrupa'sının sosyal alandaki ezici anlayışı taşımacılık konusunda da gündeme gelmektedir. Ticaretin canlanmasıyla yolların yapılması gibi etkenlerle XII. y.y.'dan sonraki dönemde bu uygulamanın yok olması bağlantılı olmalıdır. Köprülerin yapımı yolların bakımından daha çok ilgi uyandırıyor. Bunlar olmadan büyük nehirlerde aynı şekilde son derece engelli zahmetler meydana getirecekti. Bununla beraber gerçekte önemi olan ve dolayısıyla büyük meseleler gerektiren tüm köprüler kentlerde ve kuşkusuz büyük ölçüde burguluların⁸⁷ kesesinden yaptırılıyordu.

⁸² J.W. Thompson E. N. Johnson; a.g.e., s. 576.

⁸³ Jacques Le Goff; a.g.e., s. 167.

⁸⁴ Aynı eser, s. 167.

⁸⁵ Fransa'da yönetsel ve ekonomik bölge. Bkz. Büyük Larousse "Lorraine", c.15, s.75418

⁸⁶ Jacques le Goff; a.g.e., s. 166.

⁸⁷ Feodalizm döneminde tehdit altındaki köylüler, korunmaları için burgun içine sığınarlardı. Burgun çevresinde insanların oturduğu mahalleler doğmuştu. Buna burgus, bura halkına burgenses. Burger,

Ulaşım araçları da doğal olarak yolun kötü durumuna uyarlanmak zorundaydı. Eşya taşımada genelde iki tekerlekli hafif arabalar kullanılırdı, ama at sırtında pek çok eşya taşınıyordu. O dönemlerde ağır ticari eşyayı yollamak için yükü çok sayıda araç ya da hayvana dağıtmak zorunluydu. Dört tekerlekli ağır arabalar kuşkusuz üzeri taş vs. ile döşenmemiş yollarda çok sınırlı bir kullanım alanı bulurdu⁸⁸.

Savaş zamanında yollarda güvensizlik ve tehlikeler genelde daha çok artarak fiyatlara etki ediyordu. Ancak daha iyi yıllarda ve özellikle barış zamanlarında fiyatların başlıca unsurları orantılı değildi ve dağıtımın fiyatları da yüksekti. Ticari taşıma ve dağıtımlar pahalı hizmetlerle sınırlanıyordu. Fiyatların başlıca unsurları taşımanın şüphesizliğiydi. Taşıma işlemleri ortaçağda genel olarak ilkel olarak temsil edilmiştir. Ancak ilk dönemler taşımanın tümü gibi zamanın insan gücü donanımı boş yere harcanmasıydı⁸⁹.

Tüccar kervanları karada seyahat ederken tüccar filoları nehirlerde hareket ediyordu. Gemiler Akdeniz, Baltık Denizi ve Kuzey Denizinde XI. y.y.'da Batı Avrupa'da tekrar görünmeye başladı. Büyük zorluklara rağmen birçok teknik iyileşme taşımacılık alanında yapılmıştır. Tehlikelerle dolu olan deniz ticareti kara ticareti tehlikelerinden muhtemelen daha az olduğundan taşımacılıkta da tercih ediliyordu. Kara seyahatinden önce gemi seferlerinde büyük düzenlemeler vardı⁹⁰.

XI. y.y. sonlarından itibaren İtalyan tacirlerinin İstanbul'da yük boşaltma ve depolama yeri olarak kullandığı ve XI. yy.'a ait kaynaklarda scalae diye adlandırılan iskeleleri vardı. Bu bölgedeki büyük yangınlarda (1040, 1203 vb.) hakkında anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla malların depolanması ve yüklenip boşaltılması için bu kıyı şeridinde kurulan yapılar daha ortaçağ başlarından beri ahşaptı⁹¹.

Pisa ve Cenova'da İslam imparatorluğunu Tiren denizi⁹² ve adalardan atmak için

burjuva-kentli denirdi. Bkz. Rene Sedillot; Dünya Ticaret Tarihi(Çev. Esat Nermi Erendor), İstanbul 1983, s.199.

⁸⁸ Henri Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Çev.; Uygur Kocabaşoğlu) Ankara, 1982, s. 76.

⁸⁹ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 143.

⁹⁰ J.W. Thomson, E.N. Johnson; a.g.e., s. 572.

⁹¹ Wolfrang Muller Wiener, a.g.e., s. 16.

⁹² Akdeniz'in İtalya'nın batı kıyısıyla Korsika,Sardunya ve Sicilya arasında uzanan koludur. Toscana takımadaları üzerinde kuzeyde Ligürya denizine Mesina boğazıyla da güneydoğuda İon denizine bağlanır. Bkz. Ana Britanica”Tirren”,c.30,s.6566

girişilen Hristiyan Reconquistasına⁹³ katılıp ele geçirdiği ganimeti yeni donanmalar yapmada kullanır. Bu donanmalar gerek mal taşımakta gerekse düşmanın elindeki limanlara saldırmakta kullanılırdı. Seferler çoğalıp deniz serbestleştikçe gemi sayısı ve boyutları da büyümektedir⁹⁴.

Batı Hristiyan dünyası gemilerinin tonajı düşüktür. Akdeniz’de Venedik, daha büyük çapta kadirga ya da daha doğrusu tekne – galce da mercato – inşa ederken gemilerin hububat ve ağaç gibi ağır yük taşıdığı ve kogge denilen Hamsa’ya özgü gemi gövdelerinin ortaya çıktığı özellikle Kuzeyde XII. ve XIII. y.y.’da tonajların arttırılmasına karşın gemi başına yük kapasitesi düşüktür. 200 ton ile tonun üstünde bir kapasite istisnai görünmektedir. Toplam miktar olarak da düşüktü. Büyük gemi sayısı çok sınırlıdır⁹⁵.

İtalyanlar gemi yapımı alanında Antikçağdan beri Akdeniz havuzunda dolaşan iki gemicilere sadık kalmıştır. Mal taşımacılığında kullanılan başlıca gemi olan, Latin yelkenli ve yuvarlak bordalı, nave; hızlı seferler ve savaş için olduğu kadar, değerli maddeleri, baharat ve ipekleri taşımakta kullanılan ince, uzun kürekli kadirga (galera). Ama ticaretten veya Suriye – Filistin’deki Frank devletlerine yardımda doğu gereksinimler gemi türlerinin ve tonajlarının artmasına yol açar. Cenova 1190 yılında Philippe Auguste’in⁹⁶ Kutsal topraklarına giden orduların hizmetine yüz kadar gemi verebilecek durumdadır⁹⁷.

Deniz taşımacılığı ortaçağ bot ve gemilerinin küçük olmasına rağmen ucuzdu. Çünkü deniz bilgileri denizcilikle sınırlıydı ve yüksek denizler tehlikeliydi. Ustalar sahilleri kucaklamayı tercih ediyordu. Doğu ve batı arasında bazı gemiler düzenli sefer yaptığı zaman karalar ile manzara adalar arasında suların daralması mümkündü. Yürürlükteki kurallar açısından deniz taşımacılığı göreceli pahalılıklara zorlanmıştı⁹⁸.

Geçmişe bakılınca görülen ortaçağ ticaretinde nehirler, deniz yolları ve iletişim araçlarının bolca donatımı görünemiyor. Mallar da yarım yolların fazlalığından olmalı yeterince bilgi verememektedir. Ağır vergilenen yollarda kötü hizmetli taşıma aktif ticarete

⁹³ Yeniden fetih, geri alma manasında Hristiyanların Müslüman İspanya’da başlattığı ataktır. Bkz. Mehmet Özdemir; Endülüs Müslümanları I, Ankara 1994, s.153-156.

⁹⁴ Alain Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 182.

⁹⁵ Jacques le Goff, a.g.e., s. 167-168.

⁹⁶ Philippe II, Capet hanedanından ilk büyük Fransa kralıdır. İngiltere’den Fransa topraklarını geri alıp sınırları kuzeyde Flandr, güneyde Languedoc’a kadar genişletmiştir. Bkz. Ana Britanica “Philippe II”, c..25, s.247

⁹⁷ A. Ducellier – M. Balard, a.g.e., s. 182.

⁹⁸ M. Postman, E.E. Rich: a.g.e., s. 148.

uygun olan savaş ve barışta değişiyordu. Taşımada sık sık gidilen yollar tercih edilirdi. Gerçekte deniz ticareti ucuz ve daha rahattı⁹⁹.

Ekipleriyle birlikte yedi bin kişi alan sekiz yük taşımaları gemiler¹⁰⁰ yanında bir tek botla 500 balyalık paketler yüklenerak taşınabiliyor olması¹⁰¹ açısından dönemin yükünü hafiflettiğini göstermektedir.

II. XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPADAKİ BAŞLICA TİCARET MERKEZLERİ

1.XI. ve XII. Yüzyıllarda Ticaret Merkezlerinin Canlanışındaki Başlıca Faktörler

Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin servet düşmanlığı ve bu yöndeki çabaları nedeniyle ticaretteki aksamaya siyasi alanda da kaybedilen önemli coğrafyalar ve İslam fütuhata eklenince duraksama dönemi iyice uzamıştı. Ancak XI. ve XII. yy.'lar ticarete yeniden bir atılım ve şahlanış dönemidir. Bunun kökenleri ise daha çok siyasi bakımdan ele alınan Haçlı seferlerinin ekonomik sebep ve sonuçlarında aranmalıdır kanaatini taşımaktayız.

1.1 Haçlı Seferlerinin Avrupa Ticaretine Tesirleri

Barbar istilası ve Batı Roma'nın çökmesi ile ticaret muameleleri duraklamıştı. Haçlı seferleri bu münasebetleri tekrar canlandırmıştır. Akdeniz yoluyla devamlı münasebetler meydana gelmiştir. Denilebilir ki XII. y.y.'ın sonunda Avrupa'da ticaretin bir Rönesans devri görülür. O zamana kadar Avrupa'da çok aranan doğu mallarının transit merkezi, bilhassa İskenderiye ve Bizans şehirleri idi.

Venedikli tacirler doğu mallarını bu limanlardan satın alırlar ve Avrupa'ya naklederlerdi. Fakat Haçlı seferleri esnasında İskenderiye ve Bizans bu mevkiilerini kaybettiler. Bağdat ve Şam'dan kervanlarla Suriye ve Filistin'in kıyı şehirlerine taşınan malların bu şehirlerden tedariki mümkün oldu. Avrupalılar bu şehirlerde "Ticaret Şubeleri – Fondiques" açtılar ve kendi ikametlerine mahsus evler ve mağazalar inşa ettiler. Böylece doğu kıyı şehirlerinde Avrupa kolonileri "Frenk mahalleleri" vücuda getirmiş oldular¹⁰².

⁹⁹ M.Postman- E.E Rich;a.g.e s. 151.

¹⁰⁰ J.W. Thompson – E.N. Johnson; a.g.e., s. 573.

¹⁰¹ Aynı eser,s. 575

¹⁰² Selçuk Trak, a.g.e s. 91 – 92.

Haçlı seferlerinden yurtlarına dönen, yaptıkları yağmalarla da servetin ve varlığın tadını öğrenen eski serfler, artık toprağa bağlanamaz olmuşlardı. Bunlardan bir kısmı, kendilerine katılan önceki kaçaklarla beraber biraz ticaret, biraz da hırsızlık ve yağmacılık yaparak gruplar halinde yaşamaya ve dolaşmaya başlamışlardır.

Venedik, bir kısım haçlıları deniz yoluyla İstanbul'a taşımak suretiyle hem daha çok zenginleşti, hem de zayıflayan Müslümanların yerine Akdeniz ticaretine hâkim oldu. Korsanlığı arttırdı ve Avrupa'ya daha çok mal sevk eder hale geldi. Avrupa'nın deniz aşırı ticaret merkezi haline geldi¹⁰³.

XI. y.y.'da Pisa ve Cenova'yı da aynı çaba içerisinde görmekteyiz. Onların alanlarını harap ederek kazanç sağlayan Müslüman yağmacıları bertaraf edilerek Korsika ve Sardunya'yı 1015 ve 1016'da ele geçirerek Müslümanların son yerlerini ele geçirmişler ve Batı Akdeniz ticaretinde etkin olmuşlardır. Pisalılar, Cenova ve birkaç Güney İtalya Devleti bu anlaşmada Haçlı seferleri çağrısına papanın destekleyiciliği altında katılmıştır¹⁰⁴. Haçlı seferlerinin neticelerinden biri de siyasi hayattaki düzenlemelerin ekonomik hayata yansımalarıdır.

Feodeller, prensler ve kralların haçlı seferleri için müşterek Hıristiyanlık ideallerinde birleşmeleri, aralarındaki kavgaları azaltmıştır. Avrupa'ya barış ve insanlık arası anlaşma havası gelmiştir. Bu durumda yollar ve şehirler ile ülkeler arası ulaşımın güvenliğe kavuşmasına sebep olmuş ve ticaret yolları açılmıştır¹⁰⁵.

Ticaret daha çok ulusal bir nitelik taşımayıp beledidir. Dâhili ticaret iç ve mahalliydi. Bu durum XII. y.y.'da hızla değişmiştir; çünkü krallık ve Tanrıya ait yerler ve yabancı prenslerle emniyete alınan kişisel sözleşmeler teminat sağlıyordu. Ancak Avrupa'nın Haçlı seferleri ile ilgisi iç ulaşım için uygun bir fırsattı¹⁰⁶.

Haçlı seferleri konusunda önemli bir araştırmacı olan Steven Runcman ilk haçlı seferlerinin herhangi bir iktisadi nedeniyle vuku bulmadığını kaydeder. Tacirleri zamanlarının en kurnaz para kazananları olan İtalyan deniz ticaret şehirleri başta doğulu Müslümanlarla kurdukları ticari ilişkileri kolayca sıfırlatacak bu hareketten tedirgin olmuşlardı. Ancak Haçlı seferleri başarı kazanıp Suriye'de Frank kolonileri kurulunca

¹⁰³ Burhan Ulutan, İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul 1978, s. 157.

¹⁰⁴ M. Postman E.E. Rich; a.g.e, s. 305.

¹⁰⁵ Burhan Ulutan, a.g.e s. 158.

¹⁰⁶ W. Cunningham D.D; Growth of English Endüstry and Commerce (Early and Middle Ages) Cambridge, 1927, s. 186.

Hıristiyanlar yeni kolonileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceklerini idrak ederek yardım etmişlerdir. Haçlıları ilerlemeye sevk eden iktisadi baskı, daha çok Fransa ve Hollanda'nın aşağı derecedeki asalet sınıfının toprak açlığı ile köylülerin verimsiz yurtları, son yılların su baskınları ve kıtlıklardan kaçmak ve efsanevi zenginlik ülkelerine gitmek arzusuydu¹⁰⁷.

Zaten harp, ticaret ve korsanlığın birbiriyle bağlantılı olduğu görüşü Haçlı seferlerinde de tezahür etmektedir. Zira harpler, ne kadar zalimane ve korkunç olsalarda aynı zamanda faal bir ticari münasebetin ortaya çıkmasıyla da bağlantılıdır¹⁰⁸. I. Haçlı seferinin de beklenmedik bir sonucu İtalyan deniz ticaretinin hızla büyümesiydi. Yüzyıllardır ilk kez Roma'nın eski anayurdu ile Yakın Doğu arasındaki denizyolları Avrupa yelkenleriyle parıldıyordu. Sonraki Haçlı seferleri ise sadece İtalyan limanlarının önemini doğrulayacaktı. Venedik, Ceneviz ve Piza'nın zenginlik ve gücü de Ortaçağ Avrupası ile Doğu arasında yeniden başlayan ve faaliyetten kaynaklanıyordu¹⁰⁹.

Batılıların doğu ile temaslarını artırmaları, Haçlı seferlerinin en önemli ekonomik sonucu olan Doğu ticareti (Leventehande) nin vuku bulmasına imkân verdi. Bu hal ticaret tarihinde bir dönüm noktasını ifade eder. Zira Haçlı seferleriyle beynelmilel ticaret ortaya çıktı. Ancak Haçlı seferlerinden sonra Avrupa ile doğu arasında, Akdeniz'de tesadüfi ticaret yerine, muntazam büyük ticaret münakalesi yayıldı. Çünkü doğuya giden haçlı ordularının büyük kısmı deniz yolunu tercih etmişlerdi. Bu yüzden Akdeniz'in önemi arttı. Doğu Hindistan ve Amerika deniz yolunun keşfine kadar Akdeniz, Fransız ve İtalya kıyı şehirleri ve yakın doğunun istihsal maddeleriyle güney ve doğu Asya mallarının mübadelesine vasıta olan büyük dünya ticaret yolu olarak kalıyordu¹¹⁰. Bu gelişmelerin bir nebze de olsa İstanbul'un eski ticari canlılığını aksattığını söylemek mümkündür.

I. Haçlı seferi, Bizans'a Anadolu'daki topraklarının büyük kısmını geri alma olanağı sağlamıştı. Ama hemen ardından Cenovalılarla Venediklilerin Suriye limanlarına yerleşmeleri, İstanbul ticaretini kısa sürede olumsuz bir içimde etkilemiştir. Batı Avrupa ile İran, Mısır, Suriye ve Hindistan arasındaki değişim artık İstanbul Boğazı yoluyla gerçekleştirilmiyordu. İtalya'ya; Fransa'ya ve Almanya'ya doğu mallarını Venedik ve Cenova pazarlamaya başlamıştı. I. Haçlı seferlerini izleyen yarım asır boyunca İstanbul

¹⁰⁷ Steven Runcman, Haçlı Seferleri Tarihi (Çev. Işın Demirkent) c. III, Ankara, 1999, s. 299.

¹⁰⁸ S. Trak, a.g.e s. 50.

¹⁰⁹ Ernl Bradford; Akdeniz (Bir denizin portresi), (Çev. Ahmed Fethi), İstanbul, 2004, s. 272.

¹¹⁰ S. Trak, a.g.e. s. 90 – 91.

ticaretinin yarısı değilse bile üçte birinin azaldığı sanılmaktadır. Dolayısıyla bu çöküş devlet hazinesine doğrudan yansımaktaydı. Çünkü en önemli gelir kaynaklarından birini ticari vergilerle gümrük resimleri oluşturuyordu¹¹¹.

Son olarak Haçlı seferleri, yüksek kültür ülkeleriyle sıkı ilişkiler kurulmasına yol açarak şövalye adetlerinin incelmelerini hızlandırmışlar, Doğu moda ve mallarının kullanılmasını yaymışlar, yeni tekniklerin girmesine olarak sağlamışlar, Batılı aydınlara, Arap ve Yunan bilim ve felsefesini duyurmuşlardır. Birçok kaynakta XI. ve XII. y.y.'lardaki ticari canlanma döneminden bahsedilirken Haçlı seferleri ve doğu – batı ticaretinin gelişimi de dile getirilmiştir.

XI. ve XII. yy.'lar boyunca Araplar Alp geçitlerinden uzaklaştırılmıştır. İtalyan kentleri korsanları etkisiz hale getirmek amacıyla güçlenmişlerdir. Normanlar Sicilya ve Güney İtalya'yı fethetmişlerdir. Artık Batı, doğu ticaretine ve haçlı seferlerine başlamıştır¹¹².

İsveç, Norveç, Finlandiya ve Baltık ülkelerinde en eskisi XI. y.y.'lara ait çok sayıda gümüş sikkenin bulunması¹¹³ da Doğu – batı ticaretinin bu yıllardaki gelişim seyrine tanıklık etmektedir.

Batı Avrupa ekonomisi X. ve XIII. y.y.'lar arasında hızla gelişirken Bizans ve İslamın anlaşması ise oldukça kademeli olmuştur. Doğuda gerilemenin nedeni harici güvenliğin eksikliğinden idi. Bizans bununla birlikte erken dönemde tarihlendi. Küçük Asya'nın zengin vilayetlerini Selçuklu Türklerine kaptırmıştır¹¹⁴.

XII. y.y.'da kültürel ve edebi ilişkiler yanında Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ticari ilişkilerin kesintiye uğramadan devam ettiğini kaydeden kaynaklarda özellikle Cenova, Venedik, Pisa ve bir dereceye kadar Malsilya'nın doğu ile çok geniş çapta ticarete giriştiği¹¹⁵ de belirtilmektedir.

Fatimiler de iddialarını yürütme yolunda ticarete de propaganda kadar ehemmiyet veriyorlardı. Şarkla olduğu kadar garpla da geniş bir ticaret şebekesi tesis etmişlerdi. Daha

¹¹¹ M.V.Levçenko; a.g.e., s. 213.

¹¹² H. Heaton, a.g.e. s. 78.

¹¹³ Nebi Bozkurt; "İpek Yolu", İ.A.(TDV), c. 22, İst., 2000, s. 369-372, s. 372.

¹¹⁴ R. H. C. Davis, A History of Medieval Europe, London, 1996, s. 39.

¹¹⁵ Sencer Tonguç; Ortaçağ Avrupası ve İslam Dünyası, İst. 1974, s.2

Tunus'ta iken İtalya tüccar devletleriyle özellikle Amalfi ve Venedikle sıkı temas halindeydiler¹¹⁶.

Mısır'da da batı ticareti yönünde atılımlar yapılmıştır. XI. y.y.'da Frank tüccarlar güçlerini artırmaya çalışırken Mısır ile ticari ilişkilerini yükseltmişlerdir. XII. yy.'da ise bu daha da artmıştır. Örneğin 1154 yılında Piza, Mısır ile bir ticari anlaşma yapmıştır¹¹⁷.

Haçlı seferlerinin doğu – batı ticaretine olduğu kadar batı dünyasındaki ticareti canlandırmadaki rolü burada sınırlı sayıda verdiğimiz örneklerle açıklanmayacak kadar büyüktür. Ancak bir fikir vermesi bakımından verdiğimiz birkaç örnek ticari ilişkilerin gelişim seyri hakkında ipuçlarını yansıtmaktadır.

1.2. Devletlerin Ticaret Konusunda Uyguladığı İmtiyazlar

Roma İmparatorluk tarihinde ticaretin gelişkin olduğu dönemlerde kanunlarda ticaretle ilgili konulara ağırlık verildiği görülmektedir. Satıcı hakları, eşya hukuku gibi konular, Roma kanunlarında geniş yer kapsamaktaydı. Devlet tarafından da bizzat ticaret desteklenmekte ve bu konuda bazı geniş ufuklu imparatorlar döneminde çalışmalar yapılarak ticari hayatı canlandırma yönünde uygulamalar başlatılmıştır. Örneğin Alexander ticaret alanında bazı teşebbüslerde bulunarak tüccarları Roma'ya çekebilmek için büyük imtiyazlar tanımıştı¹¹⁸.

Bunun yanında Roma kanunlarının ticaretle ilgili alanları incelendiğinde¹¹⁹ Roma dünyasında ticarete verilen önem açıkça gözlenmektedir.

Piskoposu kentlerine ve tüccarlarına karşı iten dürtüler, prensler için hiçbir zaman önem taşıymıyordu. Ticarete karşı hiçbir düşmanlık göstermemişler, tersine ticaretin iyi sonuçlarını görüyorlardı. Ticaret topraklarında gidip gelişi artırıyor, bu olgu nedeniyle de vergi gelirleri ve gittikçe artan para gereksinimini karşılamak zorunda kalan darphanelerin etkinliğini artırıyordu¹²⁰.

¹¹⁶ Bernand Lewis: a.g.m.s. 357.

¹¹⁷ M. A. Cook; "Egypten Commercial Policy in the Middle Ages" Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of İslam to the present day, Oxford 1978, s. 66.

¹¹⁸ Oktay Akşit; Roma İmparatorluk Tarihi, (193 – 395), İstanbul, 1970, s. 91.

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ziya Umur; Roma Hukuku, Eşya Hukuku, İstanbul, 1985; Türkan Rado; Roma Hukukuna Göre Alım – Satımda Mülkiyetin Nakli ve Semerenin Tediyeşi, İstanbul, 56, T. Rado; Maldaki Ayıplardan Dolayı Satıcının Mesuliyeti, İstanbul, 1945.

¹²⁰ Henri Pirenne; a.g.e. s. 128 – 129.

Bu meyanda kilisenin menfi bakış açısının devletlerce aynı şekilde karşılanmadığı görülmektedir. Özellikle asıl konu alanımız olan XI. ve XII. y.y.larda baştan itibaren ticareti teşvik amaçlı çalışmaları örnekleri gayet fazladır. Özellikle kaynaklarda daha XI. y.y. başlarında 1082 yılında Venediklilere yapılan imtiyazlar ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Balkanlarda Norman tehlikesine bir an önce göğüs germek zorunda olan imparator Venedik'e yöneldi ve onların donanmasından yardım aldı. Buna karşılık Venediklilere daha önce benzeri görülmemiş ayrıcalıklar tanıdı. Böylece Venedikliler Bizanslı meslektaşları karşısında kendiliğinden ayrıcalıklı bir konuma geçiyor ve mallarını yüzde on daha ucuza satıp onlarla aynı kârı elde edebiliyorlardı. Böylelikle başkentten Bizanslı tüccarlarıyla ilk kez doğrudan rekabette girme ve hatta bunu ayrıcalıklı koşullarda yürütme hakkını elde ettiler. 1082 anlaşmasıyla Konstantinopolis işadamlarının güvenliği yıkılmış ve kentte Venediklilerle beraber serbest rekabet de yerleşmişti¹²¹.

XI. y.y.'in son çeyreğinde kent ekonomisinin düzenlenmesi gevşemişti. Alexius Comnenus'un Venediklilere verdiği bu imtiyaz, bu olayın gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Bu imtiyazlardan en önemlisi hiçbir gümrük vergisi ödemededen başkent de dâhil aşağı yukarı bütün kentlerde serbest ticaret yapma hakkını kazanmalarıydı. Bu imtiyazlar XII. y.y. imparatorları tarafından Venediklileri imparatorluğun ticaret hayatının gizli efendisi yapma karşılığında isteksizce de olsa yenilemişlerdir¹²².

Bazı kaynaklarda % 10 oranındaki bu vergiden tamamen muaf oldukları öne sürülmüştür. Mayıs 1082'de Venedik şehri Bizans imparatorluğu'ndan bir izin berati, taşımada özgürlük garantisi ve Bizans imparatorluğunu baştanbaşa vergiden muaf olarak dolaşma izni kazanmıştı. Üç iskele Haliç Boğazında Venediklilere ayrılmıştı¹²³.

Bu belge ile Venedik tüccarlar Bizans topraklarında hiç vergi ödemededen, herhangi bir gümrük denetiminden geçmeden mal alıp satmak ve o malların ¼'nin ve bazı antropoların Bizans'ta kendilerine ayrılması hakkını kazanıyorlardı. Böylece Venedik ticareti Bizans imparatorluğu içinde Bizans'ın kendisinininkinden de çok kayrılmış oluyordu. Bu belgelerin hükümleri çok önemlidir. Çünkü bu Bizans için ekonomik gücünü sağlamış olan doğu – batı arasındaki aracı durumunu verdiği çok büyük avantajlardan vazgeçmek

¹²¹ A.Ducellier; a.g.e. s. 126.

¹²² Peter Charanis; "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler", Belleten, (Çev: Melek Delilbaşı), c. XLVIII, S. 191-192, TTK, Ankara, 1985, s. 523 – 535, s. 532-533.

¹²³ Norman Davies, Europe A History, Oxford, 1997, s. 344.

demekti. Venedik içinse Akdeniz dünyasını yavaş yavaş etkisine alacak büyük gelişmelerin hareket noktası¹²⁴.

Bu imtiyaz Bizans imparatorluğundaki Venedik üstünlüğünün nihai üstünlüğü olarak değerlendirilebilir. Yabancı ticari eşya için gümrük ödemeye devam edecekleri koşulu o zamandan itibaren Akdeniz'in doğu ucundaki tüm deniz ticaretinin onlara eline geçtiğinin en son kanıtıdır. İslam dünyasıyla ticaretlerin gelişmesini de bu konuyla bağlantılıdır¹²⁵.

Venedik'in hızlı ve canlı bir şekilde İstanbul'a yönelmesi 1082 altın sözleşmesiyle iyice artmıştır. Bu sözleşmeyle Venedikliler yerli tüccarlar nazaran daha iyi durumdadır. Daha sonra Haçlı zaferleri sayesinde Venedikliler daha büyük zenginliğe kavuşmuşlar ve kent Altın Venedik andını almıştır¹²⁶.

1082 imtiyazlarıyla Venediklilerin uzun ömürlü Doğu ve Akdeniz hâkimiyetlerinin başlangıcı olduğu gibi, daha sonra, Haçlı seferi sayesinde canlanmaya başlayan Avrupa ticaretinin Venedikliler aracılığıyla hızla gelişmesine ve kuvvetlenmesine de hizmet etmiştir¹²⁷.

Kentlere dayalı olarak yeni başlayan bu büyük ticaret ortaçağ Hıristiyan dünyasının yayılmasını da sağlıyordu. Hatta Akdeniz Ceneviz ve Venedik yayılmacılığı ticari bir sömürgeleştirme çerçevesini aşıyordu. Konstantinopolis imparatorlarından giderek aşırı bir dizi ayrıcalık elde eden Venedik, Adriyatik kıyılarında Girit'te, İyon ve Ege adalarında, IV. Haçlı seferlerini sonuna dek gerçek bir sömürge imparatorluğu kurmuştu¹²⁸.

Daha önceki küçük çaplı imtiyazlar Mısır'la ticareti kolaylaştırırken imtiyaz Suriye ve Filistin'de elde ettiği pazarlara gidiş ve dönüş güzergâhında Venedik'le yeni bir atlama taşı verdi¹²⁹.

Daha sonraki yıllarda da bu imtiyazları devam ettiği görülmekle birlikte 1082 imtiyazı siyasi bir amaç için dahi olsa ticari teşvikin hangi boyutlarda olduğunu tüm açıklığıyla göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

¹²⁴ Paul Lemerle; Bizans Tarihi (Çev. Galip Üstün), İstanbul, 1994, s. 90-91.

¹²⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi s. 24-25.

¹²⁶ H. Heaton, a.g.e. s. 82.

¹²⁷ B. Ulutan, a.g.e. s. 151.

¹²⁸ J. le Goff, a.g.e. s. 60.

¹²⁹ Donald M. Nicoll, a.g.e. s. 86.

İmparatorluğun doğu ve Karadeniz ülkelerindeki ticaret ortaklarına ek olarak Amalfili ve Venedikli İtalyan tacirler de X. y.y.'dan itibaren Konstantinopolis ticaret trafiğine katılmaya başladıktan sonra bu ilişkileri sağlamlaştırması bakımından XI. ve XII. y.y.'lar boyunca süregelen anlaşmaların önemi büyüktür.

Önce Amalfililere, 1082'de Venediklere ve 1111'de de Pizalılara ayrı birer iskelesi – Scalae – olan özel hizmet bölgeleri tahsis edildi¹³⁰.

1086 anlaşmasıyla da Bizans imparatorluğu, Karadeniz bölgesi hariç, Suriye'deki Lazkiye limanında başlayarak Anadolu'nun Akdeniz, Ege, Marmara sahilleri, Bizans hâkimiyetindeki tüm adalarda Venediklilere ticaret serbestliği veriyordu. Venedikli tüccarlar geliş ve gidişte olmak üzere iki kez gümrük vergisi ödeyecekti. Bunun dışında kendilerinden hiçbir vergi istenmeyecekti¹³¹.

1097'de Cenevizliler, Antakya'yı kuşatan Haçlılara bir filo takviye ve malzeme gönderdiler ve ertesi yıl Torentolu Behemmond'dan¹³² ticari ayrıcalıklar içeren bir fundoco (han) elde ettiler. Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra Cenova'nın Doğu Akdeniz ile ilişkileri hızla arttı¹³³.

Bu geniş çaplı imtiyazlar Bizans ticaretini kısıtladığından sonraki yıllarda Bizans üstünlüğünü tekrar kurma çabalarına girişildiği görülmektedir.

Venedikliler alınan her olumsuz cevap üstüne İon ve Ege denizlerinden kıyı kesimleriyle adaları vuruyorlardı. Bu noktada Bizans'ın denizdeki zayıflığı ortaya çıktı. Venedik, deniz üstünlüğünden yararlanıp Bizans'a ait Kefalonya Ada'sını zapt edince İoannes, Venediklilere vermiş eski imtiyazların tümünü yenilemek zorunda kaldı¹³⁴.

Bizans imparatorluğu ile 12 Ekim 1155'te Pisa ve Venediklere tanınan haklarının aynısını veren anlaşma imzalandığında Ceneviz'in Pisa ve Venedik ile rekabeti Ege denizini tacirlerin seyahat etmelerini engelleyecek ölçüde karışıklığa sokmaktaydı¹³⁵.

Bu antlaşma gereğince gümrük resminin % 4'e indirilmesi, Konstantinopolis'te gemilerin yanaşabileceği rıhtımları ve tüccarlar için depoları olan bir semtin tahsisi

¹³⁰ Wolfrang Müller Wiener, a.g.e. s. 23.

¹³¹ Lütfü Güçer, a.g.e. s. 72.

¹³² Asıl adı Marc olup 1089-1111 arasında Torento ve Otrento prensi, 1003-1004 döneminde ise Antakya prensidir. Bkz. Ana Britanica "Bohemond I", C.6, s.99

¹³³ H. Pirene; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi s. 31.

¹³⁴ M.V.Levçenko, a.g.e. s. 204.

¹³⁵ Aldo Gallotta, "Ceneviz", İ.A(TDV), C.7, İstanbul, 1993, s. 363. Ceneviz ve Piza imtiyazları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. W.Heyd; a.g.e. s.230-250

Cenevizlilere verildi. Ancak anlaşma güçlüğüle uygulanmıştır. Cenevizlilerin Konstantinopolis'in bir semtini mülk edinebilmeleri için 1160'a kadar beklemeleri gerekti¹³⁶.

1162'de ise Pizalılar Ceneviz semtini yağmaladılar. Sekiz yıl sonra bu kez Venedikliler, I. Manuel'in¹³⁷ rakiplerine verdiği Kaparion acentesine saldırıya geçtiler. Bizanslı işadamlarının şikâyetleri, XII. yy. boyunca gümrük vergilerindeki indirim ya da muafiyetlerin avantaj sayıldığı İtalyanların başkentteki ekonomik ağırlığının artmasından kaynaklanıyordu. 1171'de Basilies imparatorluk sınırları içindeki tüm Venediklileri tutuklatıp mal ve gemilerini musadere etti¹³⁸.

Bu tarihten sonraki yıllarda Tazminat pazarlıkları koloninin büyümesinde kısa süreli bir kesinti yarattı. İmtiyaz alanının bu kez daha genişletilmesi; 1189'da zararlar için verilen bir tazminat şeklinde gerçekleşti. Venediklilere daha önce Alman ve Fransızların olan bölgeler devredildi. Pizaların 1162 Ceneviz saldırılarından sonra Haliç'in kuzey yakasına sürülmesi sonucu geri dönme izinleri 1170'de verildi. 1192'de Pisa imtiyaz bölgesine kapsamı genişletilerek yeniden izin verildi. 1170'de Cenevizlilere de yeniden kentin surları içinde bir alan tahsis edilmişti¹³⁹.

Zaten 1171 tarihli Venedik tutuklaması da diğer siyasi otoritelere Bizans imparatorluğunun verdiği bu imtiyazlardan dolayı çıkan rekabet ortamından kaynaklanıyordu. 1180'e doğru İstanbul'da yerleşmiş olan Latinlerin 60.000 den fazla olduğu bilinmektedir. Latinlerin hemen hemen özellikle ve tamamen İtalyanlarda oluştuğu ve Venediklilerin gösterdiği sayının Pizalılar ve Cenevizlilerin miktarından pek çok bulunduğu kabul edilir. İmparatorluk başkentini dolduran karışık halk arasında bu binlerce Latin, çeşitli ülkelerden gelen tüccarlarla ilişki kurarlardı¹⁴⁰.

İstanbul'u Manuel zamanda ziyaret etmiş olan Benjamin de Tudela alışverişin canlılığını parlak bir şekilde tasvir eder ve bu bakımından burasıyla karıştırılabilecek şehir olarak yalnız Bağdat'ı bildiğini söyler ve İstanbul'da Babil ve Mezopotamya ile İran, Mısır ile Filistin, Rusya ile Macaristan, Peçenek ili ile Bulgaristan, Lombardiya ve İspanya tüccarlarına rast geldiğini sözlerine ekler. Başka kaynaklar yardımıyla bu sayımı

¹³⁶ A.Ducellier-M.Balard; a.g.e. s.186

¹³⁷ Manuel,,Manuel I Komnenos adlı Bizans imparatorudur.(1143-1180) Bkz. Bütük Larousse " Manuel I",C.15,s.777

¹³⁸ A.Ducellier-M.Balard; a.g.e. s. 187.

¹³⁹ W. Mülller Wiener, a.g.e. s. 50.

¹⁴⁰ Tudelalı Benjamin-Ratisbonlu Petachia;a.g.e.,s.41,W. Heyd; a.g.e. s.241

çoğaltabiliriz. İstanbul'da büyük miktarda yerleşen Ermeniler, Kafkasya berzahındaki İberler, Türk ve Bizans tüccarları da bulunmaktaydı.¹⁴¹.

Bu durum verilen imtiyazların ticareti ve ticaret merkezlerini canlandırmadaki rolünün en bariz göstergesidir.

XII. y.y. boyunca verilen imtiyazların devam ettiğini görmekteyiz. Örneğin 1198'de Venedik imtiyazlarını oldukça genişleten altın mühürlü bir ferman çıkarmışlar. Venedikliler artık imparatorluğu tüm bölgelerinde, Balkan yarımadasından geçen ana yollara, adalara, tüm sahillere ve hatta içerdeki eyaletlere yayılabilecekti¹⁴².

1199 da ise III. Aleksi, Cenevizlilerin rakipleri olan Venediklilere de Karadeniz'e geçmek müsaadesini bahşetmiş ancak Cenevizliler onları bu haktan mahrum etmeye muvaffak olmuşlardır¹⁴³.

Batı dünyası kadar Doğu'da da ticari hayatın olması için aynı doğrultuda çaba harcandığını söylemek mümkündür.

Bu yüzyıllar içerisinde Anadolu'da siyasi varlığı kadar ekonomik gücüyle de dikkat çeken Selçuklular da ekonomik alanda ticarete verilen önem hayli büyüktür. Malları soyulan tüccarların zararlarının devlet hazinesinden ödememesi gibi uygulamalar ticaretin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu ticaret eşyasının devlet tarafından bir nevi sigortası demektir. Geçiş ve gümrük vergilerinden de önemli oranda azaltmalar yapılmıştır¹⁴⁴.

Haçlı seferleri sayesinde Uzak Doğu'da, Asya içinden ve Hint Denizi'nden gelen ipek ve baharat yollarının Akdeniz'e ulaştığı coğrafi alan üzerinde fiilen ve hukuken yerleşen İtalyanlar, Haçlı seferli devam ederken sahil gerisinde Müslümanların elindeki ticaret şehirleri ile de tüccarlara ticaret serbestliği tanıyan antlaşmalar imzalamıştır.

Venedik'in 1154 tarihinde Halep melikiyle, yine aynı tarihlerde Kahire sultanıyla imzaladığı kapitülasyon antlaşmaları bu konuda güzel birer örnek teşkil etmektedir. Tüccarlar dini nefret hislerinin şahlandığı bir devirde bile her şeyi unutarak işleriyle meşgul olmuşlardır¹⁴⁵.

¹⁴¹ W. Heyd;a.g.e., s.242

¹⁴² A.Ducellier-M. Balard;a.g.e. s. 190

¹⁴³ Ahmet Canbek; Kafkasya'nın Ticaret Tarihi, İstanbul 1978, s. 42.

¹⁴⁴ M. Altay Köymen; a.g.m. s. 20.

¹⁴⁵ Lütü Güçer, a.g.e. s. 74 – 75.

XI. ve XII. y.y.'lar boyunca Avrupa'da iktisadi şartlar bir hayli değişiklik geçirmiştir. Ziraatın az çok istikrar kazanması, Atlantik sahillerindeki korsanlıkla geçinen kavimlerin deniz ticaretine ve çiftçiliğe başlamaları ve Avrupa'nın Bizans ve İslam medeniyetleriyle temasa geçmesi milletler arası iktisadi münasebetlerin genişlemesine olanak sağlamıştır.

İleriye doğru atılan ilk adım dış ticaret kayıtlarının hafifletilmesi olmuştur. Hükümdar ve derebeylerin topraklarından geçen transit mallara koydukları vergiler indirilmiş ve nispeten tek hale getirilmiştir. Zamanla karayollarındaki haydutluk vakaları azaltılmıştır. Tersanelerde 600 tona kadar gemiler yapılmaya başlanmıştır. İtalya şehirleri ve Atlantik kıyıları, hareketli bir ticaret devresine girmişlerdir¹⁴⁶.

Bulunduğu stratejik ve coğrafi öneme rağmen ortaçağ Avrupa'sında bir dönem görülen ekonomik gerileme görüldüğü üzere ilk önce zihinlerde ekonomik faaliyetlere olan yanlış kanaatlerin silinmesiyle başlamıştır. Haçlı seferlerinin bu olumsuzlukları silmedeki payı büyüktür. Yapılan kısıtlama ve denetimler olsa da devletlerin de bu konudaki duyarlı çabaları XI. ve XII. y.y.'lardaki ticari şahlanışın alt yapısını ve temelini oluşturmuş ve ticaret merkezlerinin canlanmasında birinci derece rol oynamıştır diyebilmek mümkündür.

2. XI. ve XII. Yüzyıllarda Başlıca Ticaret Merkezleri

Kırsal bölgeler kendilerini yalnızca tarıma, kasabalarsa sanayi ve ticarete adanmışlardır. Bu durum ortaçağ toplumsal düzeni boyunca devam etmiştir ki bu durum köylülerden ziyade orta sınıfın yararınadır¹⁴⁷.

XI. ve XII. yüzyıllardaki ticari canlanış Avrupa'daki ticaret merkezlerinin oluşum ve gelişiminde de kendini göstermiştir. Bu asırlarda Avrupa'da bölgesel ticaret sınırlarını aşp büyük çaplı bir dünya ticareti var olduğundan ve özellikle doğu- batı ilişkilerindeki artış nedeniyle ticaret merkezlerini ele alırken doğu dünyasını batıdan ayırmak yanlış olacaktır.

Avrupa'daki ticaret merkezlerinin canlılığını dönemin gözüyle bizlere aktaran Marco Polo kalabalık iskelelerde şafaktan günbatımına kadar, çok uzaklardan gelen fildişi,

¹⁴⁶ Feridun Ergin, İktisat, İstanbul, 1962. 38.

¹⁴⁷ H.Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 117.

köle ve baharat gibi egzotik mallar yüklü gemilerden, kimi 12 feet¹⁴⁸ uzunluğunda olan ve kanal boyunca süzülen renkli gondol öbeklerinden bahsetmektedir. Rengârenk kıyafetleriyle farklı dillerde konuşan bu insanları canlı bir anlatımla dile getiren seyyah¹⁴⁹ dönemin dinamik ticaret hayatını gözler önüne sermektedir.

XI. y.y.'da doğudaki karışıklıklar, Fatimi siyaseti ve İtalya'nın ortaya çıkışı, Hint okyanusu ticaret yollarının yeniden düzenlenmesine yol açtı; böylece Yemen merkez haline Kızıldeniz¹⁵⁰ de Mısır vasıtasıyla Akdeniz'de çıkış yolu durumuna geldi. Batıdaki diğer bölgelerle olan ilişkiler güney İtalya Sudan'la ilişkiler Magrip ve Karolenj ülkesiyle ilişkiler İspanya vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu¹⁵¹.

Akdeniz gibi ticaretin belkemiği olan bir bölgenin XI. y.y.'da batı denizciliğine açılması ya da Pirenne'nin deyimi ile daha doğru ifadeyle yineden açılması ticaret merkezlerindeki canlanışı hızlandırmıştır.

Sardunya'yı 1022, Korsika'yı 1051 ve Sicilya'yı 1058 – 1090'da yeniden ele geçirdiler. Haçlıların kurduğu gezici prensliklerin kısa süre sonra Türklerce yıkılması yani Urfa'nın 1444, Şam'ın 1154'te hilalce yeniden ele geçirmesi, Selahaddin'in 1183'te Halep, 1187'de Akka, Ascalan¹⁵² ve Kudüs'ü almasına rağmen Suriye hâkimiyetini asla ele geçiremediler. Küçük Asya kıyılarındaki İtalyan ticareti Türklere zarar vermek yerine onlarında işlerine geliyordu. Çünkü Çin ve Hint kervanlarıyla Suriye'ye getirilen baharat, İtalyan gemileriyle batıya taşınıyordu¹⁵³.

İtalyan devleti şehirlerinin başta Bizans sonra Suriye ve Filistin'de kurulmuş Frank Devletleri ve İslam memleketleri ile sağlam şekilde kurduğu ilişkiler sonunda Kuzey İtalya'da Venedik ve Cenova, Orta İtalya'da Piza şehirdeki çok zengin ticaret merkezleri halini almıştır¹⁵⁴.

Ekonomik tarihçiler politik sistemde tamamen var olduğu kabul edilen şehir devletleri üzerinde durmaktadırlar. Lopez İtalyan ilişkilerinin ticaretin yeniden

¹⁴⁸ 1. feet; 30, 48, cm.

¹⁴⁹ M. Rugoff, a.g.e., s. 37.

¹⁵⁰ Kızıldeniz çok eski devirlerden beri canlı bir ticari faaliyete sahiptir. Geniş bilgi için bkz.: Besim Darkot, "Kızıldeniz", İ.A.(M.E.B); İst., 67, c. 6, s. 796-798.

¹⁵¹ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, İst, 1997, c.1, s. 72.

¹⁵² Filistin'de eski kent ve işlek liman. Bkz. Büyük Larousse "Askalan", c.2, s.885.

¹⁵³ H.Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 31.

¹⁵⁴ L.Güçer, a.g.e., s. 77.

canlanmasındaki önemini vurgular ve İtalyanları tüccarların ideal platformdaki yöneticileri olarak niteler¹⁵⁵.

Böylelikle hiçbir Avrupa memleketinin ne miktar ne de çeşit bakımından onlar kadar doğu malı ithal etmediği İtalyan şehir devletleri¹⁵⁶ ticari hayattaki yerlerini almışlardır.

İtalyanların haçlılara doğudaki önemli ticaret merkezleri ve limanların zaptında yardım etmiş olmalarıyla birlikte, onların ticari ana ilişki Mısır'da kalmıştı. XII. y.y. içinde Venedik'teki ticaret kanunlarında özellikle Venediklerin İstanbul'dan kovulmalarından sonra İskenderiye'nin¹⁵⁷ adı Akka'nınkinden daha çok geçmektedir. Uluslar arası Ceneviz Avukat Scriba'nın 1156 – 1164 yıllara ait dosyaları müşterilerinin İskenderiye ile ilişkilerinin olduğunu gösterir. XII. y.y. ilk yarısında Filistin'e yolculuk eden Avrupalılardan çoğunluğunun, ya Venedik veya Ceneviz gemileriyle İstanbul'a giderek oradan kara yoluyla seyahatlerine devam etmeleri veya Yunan sahil gemileriyle Suriye'ye veya doğru yoldan, yani Güney İtalya'dan Sicilya krallığı gemileriyle yolculuk etmeleri de dikkate şayandır¹⁵⁸.

Görüldüğü üzere XI. ve XII. y.y.'larda Avrupa ticaretinin temel dinamiklerini İtalyan şehir devletleri özellikle başta Venedik olmak üzere Cenova ve Piza almaktadır. Bu bakımdan çalışmamızda diğer merkezlere de kısaca yer vermiş olmakla birlikte daha ziyade bu üç önemli merkez üzerinde duracağız.

¹⁵⁵ Avner Greif; "On the Political Foundations of the Late Medieval Commercial Revolution: Genova During the., Twelfth and Thirteenth Centuries" The Journal of Economic History, Volume 54, June 1994, N. 2. Cambridge 1994, s 271-287,s.272

¹⁵⁶ W. Heyd, a.g.e., s. 103, İtalya'nın coğrafi konumu gibi etkiler yanında doğu ile münasebetleri hakkında bkz. Aynı eser, s. 109-136.

¹⁵⁷ İskenderiye'de 12. asırda Batı ticareti sağlam olarak yerleşmiştir. Bu yy.'da Hıristiyan memleketlerinden birçok kimseler gelip İskenderiye'de toplanıyordu. 12 asır muellifleri burada tacirlerin temsil ettiği 28 şehir ya da devletten bahsetmektedir. Bunlar arasında Venedikle beraber ilk sırada görünen Amalfi ve Cenovaydı sonra Ragusa, Piza , Provence gelmekteydi. Bkz. Rhoven Guest; 'İskenderiye', İ.A (M.E.B.), c. 5/2 İst 68, s.1084-1088 Ayrıca dönemin İskenderiye ticaretini yansıtmaları bakımından bkz. İbn Cübeyr; Endülisten Kutsal Topraklara- Seyahatname (Çev. İsmail Güler), İst. 2003, s. 19-22 Benjamin de Tudela ve 1175'te Mısır'da bulunan Frederik Barbarossa'nın elçisi Nil üzerindeki kayıkların İskenderiye'ye indirdiği baharatın çokluğu karşısında hayretler içinde kalmışlardır. Bkz. W. Heyd,a.g.e,s.446

¹⁵⁸ S. Runcman; a.g.e., s. 302.

2.1. İtalyan Şehir Devletleri

2.1.1. Venedik

Daha başlangıçta etkisi duyulan Venedik'in Avrupa'nın ekonomik tarihinde kendine özgü bir yeri vardır. Tire gibi Venedik de yalnızca ticari bir nitelik gösterir. Burada ilk yerleşenler Hun, Got ve Lombard akınlarından kaçanlardır. Doga¹⁵⁹ ile savaşmak zorundadırlar. Her şey eksiktir. İçecek su bile yoktur. Ama işleri bilen halk için su olması yeterliydi. Balıkçılık ve tuz üretimi Venediklilere hemen bir geçim kaynağı sağladı. Komşu kıyılarda yaşayanlarla ürünlerini değiş tokuş ederek buğday sağlayabiliyorlardı. Böylece içinde yaşadıkları koşullar onları ticarete zorluyordu. Onlar da ticaretin sınırsız olanaklarını kâra dönüştürmek için gerekli zekâya ve güce sahiptiler¹⁶⁰.

Venedik 1100'den önce Adriyatik Denizini Dalmaçyalı korsanlardan temizlemeyi, kendi alanı olarak saydığı ve yıllarca öyle kalan bu denizin tüm kıyısında hegemonyasını sağlam şekilde kurmayı başarmıştı. Bu denizin Akdeniz'e açıldığı bölgelerdeki kontrolü koruyabilmek için Sarazenleri¹⁶¹ Bari'den¹⁶² atmak üzere 1002'de Bizans filosuna yardım etmiştir. Yetmiş yıl sonra Güney İtalya'da kurulan Norman Devleti Rum imparatorluğuna tehlike teşkil eden deniz rekabetiyle tehdit ettiğinde Venedik Bizansla bir kere daha işbirliği yaptı. Napoli, Goeta, Solerno ve hepsinden önemli Amalfi'nin rekabetinden Venedik kendini korudu. Norman Devleti'nin yuttuğu bu kentler Norman Devleti ile çöktüler ve bundan böyle Konstantinopolis ve doğu pazarlarını Venedik'e terk ettiler¹⁶³.

Venedik'in yıldızı, konumu doğuyla batı arasında büyük bir ticaret merkezi olmasına elverdiği için parladı. Avrupa'nın merkezine yakın olmakla birlikte Doğu Akdeniz'den de uzak sayılmazdı. Kervanlarla Hindistan, İran, Arabistan ve Hazar Denizi civarından gelen mallar Konstantinopolis'e ya da Akra'ya ve Doğu Akdeniz'in diğer limanlarına getirilir, buralardan da Adriyatik üzerinden Venedik'e nakledilirdi. Bu ticaret şekli Venedik'e Fransa'nın şehirlerinden Hollanda, İngiltere ve Orta Avrupa'dan gelmişti.

¹⁵⁹ Venedik Cumhuriyeti'nin ya da Cenova'nın seçimle iş başına gelen başkanı. Bkz. Büyük Larousse "Doge", C.7, s.3262.

¹⁶⁰ H. Pirenne, Ortaçağ Kentleri, s. 66-67.

¹⁶¹ Ortaçağ'da batılıların genellikle Müslümanlara verdiği addır. Bkz. Büyük Larousse "Sarazen" C.20, s.10193.

¹⁶² İtalya'da liman kenti olup aynı ilin ve Puglia bölgesinin merkezidir. Bkz. Büyük Larousse;"Bari",C.3,s.1323

¹⁶³ H. Pirenne, Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 23, J.W. Thompson – E. N. Johnson, a.g.e., s. 564.

Alp geçitlerinden at sürüleri, İspanya yakınlarından kadırgalar gelirdi. Bunların birçoğu tekrar yüklenir ve Doğu Akdeniz limanlarına gönderilirdi.¹⁶⁴.

Altın Venedik de denilen Venedik, Avrupa'nın Kuzey Orta ve Kuzeybatı sınırlarından hammadde ve köle toplayıp bunlara doğu ve Bizans mallarını arz eden ve ek olarak balık, tuz, cam ve kendi ürünü olan diğer çeşitli mamul ürünleri satan büyük bir limandır¹⁶⁵.

Venedik'i çevreleyen Adriyatik bölgesi ve Flander'in sahil kesimleri Avrupa ekonomisinin toparlanmasında kilit bölgelerdi. Venedik, Doğu Akdeniz ve özellikle de Konstantinopolis ile ticaret yapıyor, Flandre yünlü kumaş üreterek Fransa ve İtalya'ya satıyordu. XI. y.y.'da eğitime ihtiyaç duyan burjuvazi hatırı sayılır servet edinmeye başlamıştır¹⁶⁶.

Venedik'in bu denli hızlı yükselişinde coğrafi konumu, bunu kullanmasını bilmesi kadar bahsettiğimiz üzere Bizans imparatorluğunca verilen imtiyazlar da gelişmesini sağlamıştır. Tabii Venedik'teki ticari rekabet ve mücadelenin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Müslümanlar onların kereste ve madenleri sayesinde kıymet kazanan Korsika ve Sardunya'dan sürüldü. Sicilya'nın fethinde Norman'larla yapılan iş birlik ile Sicilya pazarlarında iki şehir ele geçirildi. Mesine ve Palermo gibi önemli merkezlerde kendi kolonilerini yerleştirdiler¹⁶⁷.

İbn Cübeyr'in Sicilya ve Mesina adasındaki Hıristiyan ticaretine dair gözlemleri bölgenin bu dönemdeki Avrupa ticaretine katkısını göstermektedir. Mesina kenti ve Sicilya adasından bahsederken buranın Müslüman olmayan tacirlerin ve tüm beldelerden gelen gemilerin bulunduğu bir yer olduğunu ifade etmektedir. Burada her türlü mal uygun fiyata bulurmaktaydı. Çarşıları hareketli, büyük, erzak bol ve lüks yaşamaya elverişliydi¹⁶⁸.

Venedik Mesina boğazında ve Sicilya'da koloniler kurarak Akdeniz'deki ticari ve ekonomik gücüne güç katmıştır. Ayrıca 1087'de Mehdiye'nin zabtıyla Kuzey Afrika

¹⁶⁴ W. Rugoft; a.g.e., s. 18.

¹⁶⁵ H. Heaton, a.g.e., s. 82.

¹⁶⁶ Jack Good, a.g.e., s. 69 – 70.

¹⁶⁷ J. W. Thompson, a.g.e., s. 564.

¹⁶⁸ İbn Cübeyr; Endülüs'ten Kutsal Topraklara – Seyahatname (Çev. İsmail Güler) İstanbul, 2003, s. 241.

sahillerinde ayrıcalıklı bir ticari merkezi kazandı. Tüm batı Akdeniz Cenova ve Piza ile Venedik için geniş bir tekel durumundaydı¹⁶⁹.

Tabidir ki Venedik en çok yeri elde bulunduruyordu. Venedik dukası artık Bizans İmparatorluğu'nun temsilcisi değil, aksine önceleri balıkçılar, sonraları da tüccarlar ve armatörler tarafından seçilen bir adamdı artık. Kendisine danışmanlık yapan bilgeler meclisi gemicilik ve ticaret uzmanlarından oluşuyordu. Denizin kızı Venedik işe denizkulağının ürünlerini satmakla başlamış ve XII. y.y.'da artık batının en güçlü ticaret cumhuriyeti olmuştu¹⁷⁰.

Girişimlerinde başarıyı garantilemek için Venedik, büyük çapta kişisel özgürlüğü, katı bir düzenle ustaca kaynaştırmıştı. Bir gemi her yıl baharın başlarında doğuya yelken açan konvoya katılmazsa bir daha denizkulağından dışarı çıkamazdı. Ama her gemide de tüccar kendi işlerine yalnızca kendi yön veren kişi olarak kalırdı. Venedik Konstantinopolis ile işbirliği halinde çalışıyordu¹⁷¹.

Bizanslılar Venedik'i yalnız ticaret açısından değil, aynı zamanda bir çeşit erken uyarı istasyonu olması açısından da önemsiyorlardı¹⁷².

Podesta¹⁷³ öncelikle Konstantinopolis'teki Venedik semtinin aslında Venedik'e tahsis edilen 8/3'ünün yönetiminden sorumluydu. Muhtemelen Altın Boynuz kıyısı boyunca imparatorluk sarayının bulunduğu Blakhernai¹⁷⁴ kesimine dek uzanan büyük bir alanı kaplıyordu. İlk Podesta Marino Zano, Venedik kesimini kentten ayıran yeni bir sur inşa ettirdi. Savunması bu kale ile sağlanıyordu. Giacomina Tepolo, sonradan tüccarların gidiş gelişlerindeki artışı karşılamak için büyük bir ticaret merkezi yaptırdı. Genişletilmiş bölge, çeşitli kilise ve manastırları da Venedik denetimine sokmuştur¹⁷⁵.

Dyrrakhien, Karkyra, Demetrias, Abydos, Byzanthe, Edirne gibi Avrupa kentleri refahlarını ticarete borçludurlar. Asya Themalarındaki Trabzon, Antakya, Malmistra, Adana, Tarsus, Khios, Foça'da gümrük memurlarının kullandıkları türden çok sayıda kurşun mühür (molidobul) bulunması, bu kentlerin de ticari önemini kanıtlamaktadır. XI.

¹⁶⁹ J. W. Thompson, E. N. Johnson, a.g.e., s. 564.

¹⁷⁰ R. Se'dillot; a.g.e., s. 186.

¹⁷¹ Aynı eser, s. 186.

¹⁷² Donald, M. Nicol; a.g.e., s. 21.

¹⁷³ Kuzey ve Orta İtalya'da yürütme ve yargı yetkisini elinde bulunduran en yüksek görevli. Bkz. Büyük Larousse;"Podesta",c.18,s.9441

¹⁷⁴ Bizans döneminde İstanbul'un 14. bölgesi. Haliç ile Edirnekapı arasındadır. Bkz. Büyük Larousse;"Blakhernai",c.4,s.1726

¹⁷⁵ D. M. Nicol, a.g.e., s. 146.

y.y.'da Venedik'lilerin sözkonusu bölgelerinde ticaret temsilcilikleri kurma izni istemeleri¹⁷⁶ de bu görüşü desteklemektedir.

Venedik Lazkiye, Antakya, Mamistra, Adana, Tarsus, Efes, Foça, Ereğli, Rodos, Edirne, Selanik, Atina, Modon, Koron ve Torfu'da başka tekeller oluşturdu. Venedik imparatorluğun her noktasında kendine ticari üstünlük sağlayan ikmal ve nüfus üstleri elde etmiştir. XI. y.y. sonundan itibaren hala Konstantinopolis'teki yöneticilerin elindeki Asya ve Avrupa'daki tüm eyaletlerin ulaştırma tekeli fiilen Venedik'in eline geçirdiği söylenebilir¹⁷⁷.

Venedik'in Adriyatik kıyısı boyunca ve Korfu'da üstleri vardı. Tyrus ve Hayfa'ya¹⁷⁸ 1125'te iyice yerleşmişti. Çepeçevre Yunanistan kıyılarında, Ege Denizi'nde, Çanakale Boğazı'nda, Azak Denizi'ne kadar tüm Karadeniz'de kolonileri bulunmaktaydı¹⁷⁹.

Venedikliler Ege Denizi'nde Yunanistan'la da irtibat halindeydiler. Thebes'in ünlü ipeklileri için buraya birçok Venedikli tüccar giderdi. Eğriboz adasının merkezi olan Negrepont'ta her taraftan tüccar çekerdi¹⁸⁰.

XII. y.y. başlangıcında parlak olan ipekli manufakturacılığı ile Andrea adası gelir daha sonra sakız ağacı fidanlıklarıyla Sakız ve Limni gelir. İstanbul'daki Venediklilerin Saint Marc kilisesi başpapazı, 1136'da başpiskoposa bu kilise yerine ya da yanına Saint – Georgus'un himayesinde daha büyük bir kilise yaptırmak koşuluyla Limniye küçük bir kilise hibe etmeyi başarmıştı. Bu nokta Venedik'le bu ada arasında sürekli bir ilişki olduğunu kanıtlar¹⁸¹.

Zaten Rum imparatorluğuna bağlı İtalyan tüccarlar Kıbrıs'a da ticaret gemilerini göndermekte tamamen serbesttiler. 1148'de Venedikle yapılan antlaşmada İmparator Manuel, Venediklere açık bulunan ülkeler yanında Girit adasından sonra Kıbrıs Adasını da açıkça göstermektedir¹⁸².

¹⁷⁶ M. V. Levçenko; a.g.e., s. 15.

¹⁷⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 23.

¹⁷⁸ Akka körfezinin güneyinde bugünkü İsrail Devleti'nin başlıca liman kenti. Bkz. Büyük Larousse;"Hayfa",c.10,s.5133

¹⁷⁹ R. Sedillot; a.g.e., s. 186.

¹⁸⁰ W. Heyd; a.g.e., s. 269. Benjamin de Tudela da tüm Rum ülkelerinde ipek ve erguvani sanatının en meşhurlarının Thebes'te olduğunu kaydeder. Bkz. Tudelalı Benjamin-Ratisbonlu Petachia;a.g.e.,s.39

¹⁸¹ W. Heyd; a.g.e., s. 270.

¹⁸² Aynı eser, s. 400.

İskenderiye yanında Kahire’de de Venedik kendine özgü yerlere sahipti¹⁸³.

1183’teki gezisi sırasında Mısır ve Nil civarlarındaki Ayzab limanını dünyanın en hareketli limanı olarak niteleyen İbn Cübeyr, Yemen ve Hint malları getiren, oradan da Ayzab’a dönen kabilelerin sayısını tutamamıştır. Çoğunun biber, tarçın gibi baharatlar taşıdığını belirten İbn Cübeyr’in¹⁸⁴ gördüğü bu kabileler arasında Venediklilerin çoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür.

Mısırdaki haçlılar döneminden sonra hızlanan batıyla ve Avrupa ile ticari münasebette Venediklilerin etkin bir rol oynadıkları görülmektedir¹⁸⁵.

Abbasiler döneminde doğunun en büyük merkezi olan Bağdat’ın¹⁸⁶ yerini XI. yüzyıldan itibaren Mısır ve Kahire almıştır¹⁸⁷. Venedikliler Mısır’a yönelik olacağı doğrusa kendilerine ticari açıdan çok kayıp verecek bir serüvene katılmaya başta gönülsüzdüler¹⁸⁸.

2.1.2. Ceneviz

Haçlı Seferleri, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’i üç İtalyan şehrinin kontrolüne verdi ve XIII. yy. başlarına dek onlar tüm Akdeniz ticaretinin gerçek tekelleriydi. XII. y.y.’da Piza ile rekabete başlayan Cenova, Barcelona, St Gilles, Sovena, Arles, Narbonne, Montpellier gibi önemli merkezlerde tüccar kolonileri kurmuştu. Özellikle St Gilles’in ticaretinde bir tekel iddia etmişti. Çünkü 1109’da Tripolis’in zaptında bu şehri yardım için almıştı. XII. y.y. süresince Cenova Ceota’da bir pazar yanında Moraco ve Faz’da Atlantik sahillerindeki merkezleri ele geçirmişti¹⁸⁹.

XII. yy.’da Venedik’ten sonra Ceneviz, klasik dünyanın büyük işadamları merkezlerinde servetlerinde ün yapmış oldular¹⁹⁰.

Cenova Ligurya Körfezindeki¹⁹¹ çok elverişli konumlarının sonucu olarak Orta Avrupa’nın doğal giriş-çıkış kapısı olması konumundan geniş ölçüde yararlandı¹⁹².

¹⁸³ R. Sedillot; a.g.e., s. 187.

¹⁸⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s. 23.

¹⁸⁵ Mısır’daki Akdeniz ticareti için bkz.; C. H. Becker “Mısır”, İ.A (MEB), İstanbul, 1976, s. 217-269, s. 236

¹⁸⁶ Bizanslıların hakim olduğu dönemde Küçük Asya ile Biladur Rum’dan ticari ürünler Bağdat pazarına getirilirdi. Halife Memun ile Bizans hükümdarının karşılıklı ticari ilişkilere girmek istediklerini hatta bu nedenle aralarında yazıştıklarını kaynaklar bildirmektedir. Yazışmalar sonunda başlayan ticari ilişkiler ile meşhur ipek ve kumaşlar gelmeye başlamıştır. Bkz. Ahmet Turan Yüksel; İslamın İlk Döneminde Ticari Hayat, İstanbul, 1999, s. 107.

¹⁸⁷ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, C. I veya IV, s. 71.

¹⁸⁸ D. M. Nicol; a.g.e., s. 118.

¹⁸⁹ J.W. Thompson, E.N. Johnson, a.g.e., s. 564.

¹⁹⁰ M. Postman - E.E. Rich; a.g.e., s. 289.

Her ne kadar Venedik kadar büyük çaplı imtiyazlardan nasibini alamamış olsa da kaynakların 1160'da Konstantinopolis'te 300 kadar Ceneviz tüccarının olduğunu belirtmesi¹⁹³ Cenevizlilerin ticaretteki paylarını göstermektedir.

Ancak Cenevizliler XII. y.y. boyunca Konstantinopolis pazarını ikinci planda görmüştü. Akdeniz dünyasında saklanmış eski noterlik tutanaklarının yazarı Giovanni Scriba'nın düzenlediği kontratlara göre Cenevizlilerin Bizans ticaretine yaptığı yatırım 1155 – 1164 arası toplam Akdeniz yatırımını % 5,65'ini oluşturmaktadır. Suriye – Filistin ticaretine yatırılan sermaye 10,075, Mısır ticaretine yatırılan sermaye ise 9.03 lira tutarken, Konstantinopolis için bu miktar 2.007 liradır.

Konstantinopolis için kontrat başka ortalama yatırım 100 lira iken, Suriye için, 300, Mısır için 155 L'dır. XII. y.y.'da ise 20 yılında Konstantinopolis ticareti yeniden yükselmeye başlamışsa da Suriye Filistin'in Frank Devlet'lerinde ve İskenderiye'de konumu sağlam olan Cenova açısından hala başat ticaret haline gelememiştir¹⁹⁴.

Zaten daha XI. y.y.'da çoğu İtalyan olan yaklaşık 60.000 tacirin başkentte yaşadığı¹⁹⁵ göz önüne alınırsa ki bu oran XII. y.y.'da daha da artmıştır. Cenevizlilere 1160'da verilen 300 rakamı çok küçük bir rakam olarak kalmaktadır. Buna rağmen Cenova'nın ticari sahadaki başarısı, doğu ile ilişkilerde bulunurken ana yerdeki önemli durakları en az Venedik kadar biliyor olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Birkaç örnek verirsek; Mesina Boğazı Cenevizliler için Akdeniz'de güvenli olduğu kadar kısa bir yoldu. Müslümanlar Sicilya'da Norman prenslerince işlere itilmişti. Kandiya, Rodos ve Kıbrıs gibi önemli noktalar Bizans imparatorluğuna bağlıydı. Bizans imparatorluğu dışında Norman kralları da Sicilya'da Cenevizlilere birçok imtiyazlar vermişlerdir ki Cenevizliler bu imtiyazları doğu ile ticaretleri çıkarına sömürmeyi pek iyi biliyorlardı. Gemileri Mesina'ya gelir ve hemen hareket ederdi. Daha XII. y.y. başlarında orada bir konsolosluk kurmuşlardı ve yine burada Saint Jean¹⁹⁶'ın koruyuculuğunda bir antreopoları

¹⁹¹ Kuzey İtalya'da küçük bölge. Cenova Körfezi kıyısında, doğusunda Toscana, kuzeyinde Piyomente ve batısında Fransa vardır. Bkz. Büyük Larousse "Liguria", c. 14, s. 748:

¹⁹² Rene Sedillot; a.g.e., s. 187.

¹⁹³ Donald M. Nicol; a.g.e., s. 90.

¹⁹⁴ Alain Ducellier – Michal Balard; a.g.e., s. 194.

¹⁹⁵ T. Talbot Rice; a.g.e, s. 137.

¹⁹⁶ Saint Jean'ın hükümranlığındaki şövalyelik tarikatı. Daha X. Yy'da Kudüs'te aziz Jean'ın himayesinde her mezhepten hacı ve hastaları tedavi eden bir din adamları topluluğu vardı. Haçlıların kutsal kente girişinde (1099) bu St. Jean hayırseverleri ve hastane biraderleri Gerard yönetiminde dinsel bir tarikat oluşturdular. Bkz. Büyük Larousse "Saint Jean Şövalyeleri", İst, Trz, c.19, s.10073.

vardı¹⁹⁷. Bu antropoda Ceneviz gemilerinin İskenderiye veya Suriye dönüşünde getirdikleri ve sonrada Sicilya'ya satılacak doğu malları hemen her zaman bulunurdu¹⁹⁸. Cenova eski dönemlerden atlar, sığır, post, bal, hububat, şarap ve yağ gibi malları ithal edip satmada büyük bir ticari merkezdi¹⁹⁹.

Selanik'in güneyinde Tesalya'da Almyro (Armiro) şehrinde Benjamin de Tudela ve İdrisi'nin çok önemli ticaret merkezleri olarak bahsettiği bir şehirdir. İdrisi buraya Bizanslıların mal getirdiklerini yazarken Benjamin Piza, Venedik ve Cenevizlileri de saymaktadır²⁰⁰.

Benjamin ve Tudela Almyro'da Ceneviz kolonisinin varlığından bahsettiği gibi elçi Grimaldi'nin talimatında 1171-72'de bu şehrin Venediklere karşı savunmasına Cenevizlilerin katıldığını görmekteyiz. Yine daha önce Venedik bahsinde geçen Thebes'in ünlü ipekleri için Mora ve Yunanistan'a da Cenevizlilerin ticareti söz konusudur²⁰¹.

Aynı şekilde batıdan gelip Suriye ve Mısıra giden büyük yol üzerindeki başlıca ticaret istasyonları olan Girit'te Cenevizlilerce başarılı şekilde kullanılmıştır. Fransa ve İspanya ticaret gemileri çok kez adayı sol tarafta bırakarak denizi dosdoğru, kestirmeden geçerek İtalyan Devletleri gibi Cenevizliler Suriye ve Mısıra doğru yelken açtıklarında zorunlu olarak Mesina Boğazından geçiyor, oradan itibaren de tamamı tamamına yarı yolda bulunan Girit adasında durmak gibi elverişli bir duruma geçiyorlardı²⁰².

Ayas Limanında çeşitli ülkelerin tüccarlarından bahseden Marco Polo özellikle Ceneviz ve Venediklilerin buraya geldiğini, kastettiğinden gelen baharatlarla beraber yünlü ve ipekli kumaşlar da alıp Avrupa'dan getirdikleri ürünlerle değiştirdiklerini²⁰³ kaydetmektedir.

Cenova antlaşma yazarlığı hazine evrakında 1155 ve 1164 yılları arasındaki devreye ilişkin özel antlaşmalarda Arap harfleriyle yazılmış birkaç evrak bulunmaktadır. Bunlar Fatimi sultanları devrinde mühürdarlık yazısı ile yazılmış olan Arapça bir beratın parçaları²⁰⁴. Ceneviz'in Mısır ticaretindeki etkinliklerine dair önemli bilgiler içermektedir.

¹⁹⁷ W. Heyd; a.g.e., s. 198.

¹⁹⁸ Aynı eser; s. 199.

¹⁹⁹ M.A. Charlesworth; Trade Routes and Commerce of the Romen Emprie, Cambridge, 1961, s. 172.

²⁰⁰ W. Heyd; a.g.e., s. 268. Ayrıca bkz. Tudelalı Benjamin –Ratisbonlu Petachia; a.g.e., s.40

²⁰¹ W. Heyd; a.g.e., s. 269.

²⁰² Aynı eser, s. 307.

²⁰³ Marko Polo, Geziler Kitabı, (Çev. Ömer Güngören), İstanbul, 1985, s. 19.

²⁰⁴ W. Heyd; a.g.e., s. 435.

Bu metinde uzak ticari girişimler için Cenevizliler arasında doğmuş derneklerin kuruluşu hakkındaki sözleşmeler dokuz yıl içinde Mısır'ın Ceneviz ticaret gemileri tarafından sık ziyaret edilen bir ülke olduğu ve belki de diğer her ülkede daha çok ziyaret edilen bir yer olduğunun kanıtı bulunmaktadır²⁰⁵.

XII. asır sonlarına doğru Venedik ve Ceneviz tüccarları Kafkasya'nın ticareti içinde geniş ufuklar açmış ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmişlerdir. Bu devirde Karadeniz boğazlarının hâkimiyeti Bizans'ın elinde olup Karadeniz'e gelebilmek için Bizans'tan izin almak gerekiyordu. Bir müddet geçtikten sonra Ceneviz'de Venedik gibi Karadeniz sahillerinde de ticaret kolonileri tesisine başlamıştır. XI. asrın birinci yarısında Cenevizlilerce Kırım sahillerinde Kaffe (Kefe) tesis olunmuştur ve bu nokta, Ceneviz Cumhuriyetinin Karadeniz sahillerinde en tanınmış ticaret merkezi haline gelmiştir²⁰⁶.

Doğu ticaretinin yeni çıkış noktaları, Karadeniz'in güney kıyısındaki Trabzon ile Kırım'daki Kefe olacaktır. Venedikliler hâlihazırda buraya ayaklarını basmışlardı. Akka'daki pazarlarını yitirdiklerinde tüccarları ticaret olanaklarını araştırmak üzere kuzeye yöneldiler. Venedik ve Cenova arasındaki çatışma yeni değildi, ancak İtalya ve Adriyatik Deniziyle sınırlanmamıştı²⁰⁷.

Konstantinopolis, Haçlıların yaptıklarından kazançtan çok kayba uğramıştı. Bir kez daha açlığa mahkûm olmuşlardı. Venedik ve Ceneviz gemileri Kırım'dan bomboş geliyordu. Venedikliler Küçük Asya'daki Türk topraklarından tahıl ithal etseler de ağır vergilerden yakınıyorlardı. Venedik, tahıl gemilerinin tekrar gidip gelmesi için Tatarlarla kendi başına antlaşma yaptı. Cenevizliler küplere binip Karadeniz'deki bu Venedik etkinliğini durdurmak için elinden gelini yaptılar²⁰⁸.

İtalyan devletleri arasındaki rekabet öylesine artmış ki genel karışıklıklar zamanında denizde korsanlık etmek daha az bir ölçüde olmakla beraber, Ceneviz ile Piza ve hatta Venedik tarafından teşvik değilse de müsamaha görüyordu. Bu korsanlar vatandaşlara hiçbir zaman dokunmadıkları için milli ticarete zarar vermemekle birlikte açıkça düşmanlık ilan edilmeden bile düşman ve rakiplere zarar veriyordu²⁰⁹.

²⁰⁵ Aynı eser, s. 436.

²⁰⁶ Ahmet Canbek; Kafkasya'nın Ticaret Tarihi, İstanbul 1978, s. 42.

²⁰⁷ Donald M. Nicol; a.g.e., s. 204.

²⁰⁸ Aynı eser; s. 248.

²⁰⁹ W. Heyd, a.g.e., s. 256.

Denilebilir ki XI. ve XII. y.y.'lardaki Avrupa ticaretini böylesine canlı kılan dinamikler İtalyanların bu rekabetlerinden kaynaklanmaktadır.

2.1.3. Piza

İtalya'da Anna Irmağı'nın ağzında bulunan Piza'nın çabaları diğer İtalya devletlerinkinden az değildi. Gözüpek ve kurnaz Pizalılar Suriye kıyılarına, Mısır ve Kuzey Afrika'ya el attılar. Uzun süre Tunus, Sfaks, Gabes, Trablus'da ticarete egemen oldular. Sardunya ve Korsika'da üs kurmayı denediler²¹⁰.

1100 gibi erken bir tarihte Venedikliler Bizans ticaretine hâkim durumdaydılar. Onların sahip oldukları bu tekele meydan okuyacak hiçbir Pizalı tüccar yoktu. Ancak Pizalıları harekete geçiren etken ticaret değil dinmiş gibi gösterilir²¹¹.

Daha XI. y.y.'ın girişinde Piza Arapların saldırısına uğramıştı. Piza 1004 ve 1011 yıllarında Arap çapulcularının baskınına uğramış zapt ve yağma edilmişti²¹².

Sicilya ve Balear adalarının hakimi olan Arap korsanları Sardunya, Ligürya ve Toskana'nın deniz ticaretini de tehdit etmekteydiler. Bu tehlikeyi önlemek için Pizalılar büyük çaba gösterdiler. Cenevizliler de bunlara cesaretle yardım ettiler. 1015 ve 1016'daki baskınları önleyip bu başarıdan cesaret alan Pizalılar Afrika Araplarını da ta ülkelerine kadar izleyip 1034'te Bone'u zaptettiler²¹³.

Sicilya'nın fethine de katılan Pizalılar yakın doğu ticaretinde esaslı bir faaliyet göstermeye ancak Haçlı seferinden sonra başlamışlardır²¹⁴.

Haçlı seferlerinden sonra Piza artan bir şekilde kendini Haçlıların Suriye'de kurduğu devletlerin ihtiyaçlarını karşılamaya adanmıştır. İtalya kıyısında başlayan ticari canlanış kısa sürede Provins'e²¹⁵ ulaştı. Marsilya önemli bir merkezdi²¹⁶.

Pizalıların ticaretteki faal rolü başladıktan sonra Venedik ve Ceneviz arasındaki ticari rekabete katıldığını göstermekteyiz.

²¹⁰ R. Sedillot; a.g.e., s. 187.

²¹¹ Donald M. Nicol; a.g.e., s. 69.

²¹² W. Heyd, a.g.e., s. 131.

²¹³ W. Heyd; a.g.e, s. 132.

²¹⁴ Aynı eser; s. 135-136.

²¹⁵ Fransa'da Arrondissement merkezi olup ticari açıdan büyük öneme sahiptir. Bkz. Büyük Larousse "Provins", c. 18, s. 9594.

²¹⁶ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 31.

Cenevizlilerin Konstantinopolis'teki varlıkları Pisalıları kızdıyordu 1162'de yaklaşık 1000 kadar Pisalı Ceneviz kolonisine saldırmıştır. Püskürtülen Pisalıları birkaç gün sonra Ceneviz'in rakipleri Venedik ve Yunanlılardan oluşan bir kalabalığın desteğiyle yeniden saldırdılar. Konstantinopolis'te rakip İtalyan tüccarları arasında kaybedilen ilk, ama kesinlikle son olmayacak bir sokak kavgası idi bu. Cenevizliler ve Pizalılar kent dışına bırakılınca Venedikler Konstantinopolis'teki yabancı ticaret üzerindeki tekeli kurdular²¹⁷.

Pizalılar Venediklilerle de rekabete girişmişlerdir. Almyro'da Venedik kolonisinin yanındaki Piza kolonisindeki kiliseler Sicilya kralının Manuel'e açtığı savaşta (1158) yağma edilerek ateşe verilmiştir. 1180 tarihli Piza – Venedik antlaşmasında sözleşmeyi yapan her iki taraf Almyro'da ellerinde bulunan mahalleleri tahkim etmemeyi, kilise ve çan kulelerini birbirilerinkinden daha yüksek yaparak birbirini aşağılamamayı, evlerinin damlarını hep bir hizada bulundurmamayı, topluluklardan birine mensup bir üye tarafından diğer koloni aleyhine doğabilecek bir tecavüzü mahkeme yoluyla bastırma konusunda anlaşmışlardır²¹⁸.

Baharat, ipek ve diğer doğu ürünleri karşılığında kereste ve demir, kumaş ve safran getirdiği sanılan Piza cemaatinin XII. y.y.'daki etkinliklerini iyi bilmediğinden yakınan kaynaklar ticari belgelerin eksik olduğunu belirtmektedirler²¹⁹.

Bununla birlikte Piza'nın da Venedik ve Cenova'dan sonra Akdeniz'deki ticarete katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle Mısır ile ticari ilişki bu görüşü desteklemektedir.

Mısır sultanları ile Piza elçileri arasında yapılmış antlaşmalarda, Mısır'a götürülmek üzere Piza gemileri tarafından gemi inşası malzemesi ile silah nakli tamamıyla her zaman olagelen bir iş gibi kapalı biçimde anlatılmaktadır. Bundan başka 1173 antlaşmasında Pizalılar bu maddelerin alınmasını açıkça taahhüt etmişlerdir. Aslında bunlar için istek büyük olmalıdır. Çünkü demir ve çelik üretimi onların ülkelerinin sanayinin başlıca şubelerinden birini oluşturuyordu²²⁰.

²¹⁷ D. M. Nicol, a.g.e., s. 90 1155'te de İsaac tarafından Cenevizlilere verilen kolonilere saldıran Pizalılar korkunç zararlar vermişlerdir. Bzk. W. Heyd, a.g.e., s. 276.

²¹⁸ W. Heyd, a.g.e., s. 269.

²¹⁹ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 194 Pisa kökenli en eski ticaret elkitabı 1278'de Konstantinopolis ve Karadeniz'in değil, İskenderiye ve Akka'nın önemi vurgulanır. O tarihte Ceneviz ve Venedik rekabeti Pizalı işadamlarına bu iki sektördeki etkinliğini azaltmıştır. Bkz: Aynı eser, s. 194.

²²⁰ W. Heyd, a.g.e., s. 432-433.

Piza her ne kadar erken değilse de XII. y.y.'ın birinci yarısında Mısır ile ilişki kurdu. 1154'te Ranreri Botteccui adlı bir Piza elçisi, Mısır'daki Fatimi halifesi Ebul – Mansur İsamail Üzzafir ve veziri Zuri kabilesinden Abbas tarafından Mısır sarayında kabul olundu²²¹.

Venedik ve Cenova'dan daha geç ve daha az olsa da Avrupa ticaretinde Piza'nın da katkısı olan bir İtalya devleti olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.4. Amalfi

Venedik, Piza ve Cenova örnekleri başkalarını da etkilemiştir. Amalfi, Siena²²², Lukka²²³, Floransa²²⁴, Milano ve Bolegna²²⁵ gibi kentlerin onlardan geri kalmaya hiç niyeti yoktu. Ancak hiçbirinin doğrudan denize kapısı bulunmayışı daha baştan elverişsiz bir durum yaratmaktaydı. Akdeniz'de başka liman kentleri de bu yarışmaya katıldı; Marsilya, Montpellier, Barcelona için bir süre parladılar. Fakat Venedik, Piza ve Cenovalılar en tepedeki yerlerini korumuşlardır²²⁶.

Üç büyük İtalya devletinin ticaretteki başarısından esinlenen küçük devletler arasında da Amalfi'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bakımdan konunun sınırları içinde yalnız Amalfi'yi ele alacağız.

²²¹ Aynı eser s. 438. Bu sarayda görülen ilk Pisalı değildir. Bir savaş gemisiyle getirilen Pizalının görevi her iki ulus arasında eskiden beri var olan ilişkilerin uğradığı bazı güçlükleri ortadan kaldırmaktı. Önceki yıl halifenin uyruğundan bazılarıyla aynı gemiye binmiş bazı Piza tacirleri erkekleri öldürmüşler, kadın ve çocukları tutsak etmiş ve mallarına da el koymuşlardır. Halife de Mısır'a yerleşmiş ya da oradan geçen Piza tacirlerine aynı şeyi yapmıştı. Ticaret kesilmişti. Piza elçisi önce yüksekte almak istediye de sonra istenen tarziyeye boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Aynı eser, s. 439 – 442.

²²² İtalya'da Toscana bölgesinde kent merkezi. Sienalı tüccarlar papalık sarayı ve ziyaretçileri ile ticari ilişki kurup ödünç para vermeye başlamışlardır. XII. yy sonundan başlayarak Champagne ve Paris panayırlarına katılan tüccar ve tefeci etkinlikleri ve Montieri gümüş madeni denetimi sayesinde mali önemi artmıştır. Bkz. Büyük Larousse "Siena" C.20, s. 10500.

²²³ İ. Ö II. Bin yılda adalardan Anadolu'nun Güney Batısına gelen halk yerleştikleri bölgeye adlarını verdiler. Lykia'dan Lukka şekline dönüşmüştür. Bkz. Büyük Larousse "Lukka" C.15, s.7573.

²²⁴ Papalık ve Kutsal Roma Germen İmparatoru arasındaki devamı harplerden yararlanıp ve 12.yüzyıl başında Venedik gibi serbestliklerini kazanan Floransalılar bankacılık, yünlü ipekli ince dokuma üretimleri ve dericilik sayesinde zenginleşmişler. Bkz.: B.Ulutan a.g.e., s. 158.

²²⁵ İtalya'nın kuzeyinde ve 175 km doğusunda olup büyük ve müstahkem bir şehirdir. Bkz. Ş. Sami; a.g.e.,s.1395

²²⁶ Rene Sedillot; a.g.e., s. 187.

Daha önce bahsettiğimiz 1082 tarihli altın mühürlü fermandaki ilan o zamana dek Venediklilerin en tehlikeli rakipleri olan Amalfilerin giderek silinmesiyle çakışır²²⁷. Maura ve Pantaleon gibi büyük işadamlarının etkisiyle, Amalfiler XI. y.y.'da tüm doğu Akdeniz'i dolaşmış ve Haliç kıyılarına sürekli bir koloni olarak yerleşmiş, İfrikiye ve Mısır ticaretinden elde ettikleri kârları orada yatırıma dönüştürmüşlerdi. Konstantinopolis'ten ipekli kumaşlar, mihrap süslemeleri, kilimler, mücevherler, parfümler, tören nesnelere, oymalı tunç kapılar satın alıp götürüyorlardı. Norman fethi Amalfi'nin Konstantinopolis'le olan bağlarını kopardı ve ilişkileri ağını yeniden Apulia ve Campania limanlarına yönlendirdi. XI. y.y. sonunda artık Bizans İmparatorluğunda Venedik üstünlüğü için kapılar açılmıştı²²⁸.

Amalfi ticareti XI. y.y. başında Akdeniz memleketlerinin tümünü sarmıştı. Burada özellikle ipek pek boldu. Bir gün Mont Cassin rahibi Desidoros, Kral IV. Henri'yi ziyaret etti. Ona sunmak için Amalfi'den triblattia (üç renkli kadife) denen kumaştan almıştı. Bu Yunanca isim kumaşların nerede yapıldığını gösterir. Bizans Afrika ipeğinden yapılan mihrap örtüleri kumaşları XI. yy. başında rahip Theobold'ın Mont Cossine'e tabi St Liberotara manastırına verdiği Kahire mumlarını sağlayanların Amalfililer olduğu düşünülebilir²²⁹.

Amalfi Konstantinopolis'te Venedik'inkine benzer ilişkilerini yine de sürdürerek canlı bir ticaret merkezi olma vasfını sürdürmüştür. Venedik kadar Amalfililer de Müslüman limanlarıyla alışveriş yapmakta duraksamıyorlardı²³⁰.

Mesina'da antrepoya sahip olan Amalfililer²³¹ ayrıca Sicilya gibi önemli bir noktadan da rahatlıkla geçebiliyorlardı²³².

Daha haçlı seferlerinden önce Antakya'da bir mahalleye sahip olan Amalfililer Trablus şehrinde Haçlı hakimiyeti zamanında birkaç mağaza elde ettiler. Bunlar arasında

²²⁷ Daha X. yy'da Amalfi'nin Akdeniz ticaretindeki payı hakkındaki bilgiler vardır. Bizans'ın 992 fermanında yalnızca Venedik kargolarını taşıyan Venedik gemilerine imtiyaz tanınacak Amalfi, Yahudiler, Bari ya da başka yerlerdeki Lombardılara ait malları taşıdıkları saptanan gemilerin tüm mallarına el konulacaktı. Konstantinopolis ile ticaret yapan Amalfili tüccarlar Venedikle işbirliği değil rekabet halindeydi. Yeni düzenleme daha o zamandan Venedik'in öne geçişine yardım etmiştir. Bkz: Donald M. Nicol; a.g.e., s. 40. X. y.y.'dan hatta daha öncelerinden beri Amalfi ticareti İskenderiye, hatta Kahire'ye kadar dal budak salmıştı. Bu zamanlarda Amalfili her tüccar Rum imparatorunun tüm surlarında hiç engelle karşılaşmadan dolaşabiliyordu. W. Heyd, a.g.e. s. 109.

²²⁸ A. Ducellier – M. Balard, a.g.e., s. 184.

²²⁹ W. Heyd; a.g.e., s. 116.

²³⁰ H. Pirenne, Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 70.

²³¹ W. Heyd; a.g.e., s. 199.

²³² Aynı eser, s. 134.

Vikont'un mağazası ile bir hâl işaret edilir. Amalfililer onları şehrin islamlarca zaptına dek ellerinde tuttular ve gerçek mal sahibi Amalfi piskoposlarıydı. Ticaretten elde edilen geliri genellikle onlar yönetmeyi üzerine almış vatandaşlara bırakıyorlardı. Kudüs kralının tüm şehirleri içinde bir Amalfi kolonisi varlığını gösterdiği tek şehir Akka'dır. Hiç bir belgede Suriye'de Amalfili bir vicont veya konsülün adına da rastlanılmamıştır²³³.

Özgürlüğünü kendi başına kazanmaktan aciz olan Amalfi Normandiya dükünden 1073'te yardım isteyerek Salerno'yu zapt etmiştir. Ancak Amalfi Norman krallarına ilhak edilmiş, siyasal durumdaki bu değişiklik Amalfinin Yakın – Doğu ticaretine öldürücü bir darbe indirmiştir. Bizans imparatorunun uyruğu olmaktan çıkan Amalfililer bu kez de Bizanslıların düşman safına geçmişlerdir. O zamandan itibaren tüm sevgisini Venediklilere yönelten imparatorluğun yakınlığını kaybetmişlerdir²³⁴ Diğer İtalya devletleri kadar pay alamamasının sebebi belki de bu olayın uzantıları olarak düşünülebilir.

1135'teki Piza istilası da Amalfi'nin ticari gücünü kırmağa yetmiştir. Çünkü Pizalılar rakiplerinin filosunu imha etmişlerdi. Bu tarihten itibaren Amalfilerin doğuda daha az enerji gösterdikleri ve daha az müteşebbis oldukları görülür. Bu nedenle büyük kısmı bu felaketle ilgili olsa da diğer nedende Norman baskısıdır²³⁵.

2.2. İstanbul (Konstantinopolis)

X. y.y.'a kadar sürekli büyüyen Bizans devleti, X. y.y.'da dünyanın en zengin devletidir. Bu yönetici sınıfın çok iyi olmasından ziyade imparatorluğun konumunun onu siyasi ve ekonomik olarak güçlendirmesinden kaynaklanıyordu. Ticaret ve sanayi feodal sistem içinde sürekli büyüyordu. Konstantinopolis'in nüfusu 5000'e ulaşmış ve Bizans dünyanın ticaret ve sanayi merkezi halini almıştı. İstanbul yanında Selanik, Trabzon, İznik gibi şehirler de büyük ticaret merkezleri olarak anılıyordu. Bizans ticareti kervanla Hindistan'a kadar ulaşıp dönüşte Avrupa'yı aşarak İspanya ve İngiltere'ye de mal götürüyorlardı²³⁶.

Bizanslılar kara ve denizde tüm ticaret yollarına hâkimdiler. Ancak X yy.'dan itibaren önce Araplar ardından Türkler Bizans kervanlarını vurmaya ve ticaret yollarına

²³³ Aynı eser, s. 160-161.

²³⁴ W. Heyd; a.g.e., s. 117

²³⁵ Aynı eser, s. 266.

²³⁶ Yannis Karadatos; Bizans'ın Son Günleri (Çev. Muzaffer Baca), İst., 1999, s. 13.

hakim olmaya başladılar. Ardından Latinlerin İstanbul'daki etkinliğiyle felaket daha da büyüdü. Venedik Piza ve Cenevizliler Ege'deki tüm ticaret merkezlerinde denetimi ele geçirdiler²³⁷.

Batılıların XI. ve XII. y.y.'lar boyunca Konstantinopolis pazarını istila etmesi, Bizans imparatorluğunu kaderini belirlemiştir. Bizans'ın genişleyen Akdeniz ekonomisiyle daha iyi bütünleşmesine olanak verdiği için olumlu bir etki yaparken Yunan tüccarları karşısında eşitsiz bir rekabet içine sokup halk içindeki düşmanca duyguları beslemesi ve imparatorluk hazinesini kommerktion²³⁸ gelirlerinden yoksun bırakması ise olumsuz etkiler arasında sayılabilir²³⁹.

Ancak ne olursa olsun İstanbul son derece kalabalık nüfusuyla dönemin ticaret merkezi olma vasfını sürdürüyordu. Bizans'ın tekel konumunu yitirmek üzere olduğu XII. y.y.'da İstanbul'u ziyaret eden Yahudi tüccar Tudelalı Benjamin, kenti şöyle betimlemektedir: "Buraya Babil, İran, Hindistan'dan, Mısır, Kenan ülkesinden Rusya, Macaristan, Peçenek ve Hazar ülkelerinden, Lombardiya ve İspanya'dan her ırktan tüccarların geldiği büyük bir ticaret kenti islamın büyük kenti Bağdat dışında karşılaştırabileceği başka bir kent yoktur. Bu kente, her devletten her yerden ve her kentten akan olağanüstü zenginlikler hayal gücünü tamimiyle aşar ve tüm dünyanın zenginliklerini bastırır²⁴⁰.

Rus tüccarlar içinde Konstantinopolis her şeyden önce tüm dünyanın ambarı, sadece ürünleri satabileceği değil, bu kentte tüm uygar dünyadan akan zanaat ürünlerini de bulabileceği ayrıcalıklı bir yerdi. XI. ve XII. y.y.'larda üç Yahudi seyyahın yaptıkları betimlemede de aynı ifadeler yer almaktadır. Konstantinopolis pazarı, Rus prenslerine alışverişleri kesin bir biçimde düzenleyen ticari anlaşmaların güvence altına aldığı düzenli gelirler sağlama olanağı veriyordu. Tam anlamıyla devletten devlete yapılan bu ticaret Rus topraklarında yapılan arkeolojik kazıların da kanıtladığı gibi Rus prenslerin hayatını hatırı sayılır ölçüde kolaylaştırıyordu²⁴¹.

²³⁷ Aynı eser; s. 14.

²³⁸ Vergi anlamında olup üçüncü bölümde üzerinde durulacaktır.

²³⁹ Alain Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 194 – 195.

²⁴⁰ M.V.Levçenko;a.g.e., s. 149.

²⁴¹ Alain Ducellier- M.Balard; a.g.e., s. 137.

İmparatorlukta İstanbul, Bağdat'tan sonra ortaçağın en büyük şehirlerdendi. İstanbul, Konya, Sivas, Trabzon imparatorluğu önemli ticaret merkezleri idi. İslam aleminden ve Venedik'ten de bir çok tüccar İstanbul'a gelip gitmekteydi²⁴².

Oldukça kalabalık nüfusa sahip Bizans'ta yalnızca buğdayın ihracı bile bölgeyi ticari merkez haline getirecek düzeydeydi.

Buğday öncelikle refah düzeyi giderek yükselen Trakya'dan gidiyordu. Propontis (Marmara) Denizi kıyısında Konstantinopolis'in 150 km uzağındaki liman kenti Reidesos'un (Tekirdağ) pazarı bölgenin belli başlı ihrac noktalarındandı. Gemiler düzenli olarak Hebros'tan (Meriç) aşağı iniyor ve buğday daha sonra Ainos'tan (Enez) yüklenerek Dardanel (Çanakkale Boğazı) ve Propontes üzerinden taşınıyordu²⁴³

Bizans'ı atlayarak, Bağdat'ı gölgede bırakan Suriye'deki Hamdaniler²⁴⁴ ve Mısır'daki Fatimilerle doğrudan ticaret yapan İtalyan denizcilik kentleri şimdi onların varsılığında katkıda bulunuyordu. Özellikle Venedik, Lüks mallar karşılığında her ikisi de kendi dindaşları olan Hristiyanlara özellikle de ortodoks Hristiyanlara karşı kullanılmak üzere gemi ve silah yapımında kullanmak için Müslümanlara kereste sağlamakta duraksamadı. Bizanslılar Venedik ticaretini sürdürmek için bu üzücü gelişmelere göz yummak zorundaydılar²⁴⁵.

Kuzey Afrika limanlarıyla da deniz bağlantılarını İskenderiye, Dimyat, Tunus vb. yoluyla Komnesos devrinde (1081-1155) kesmeyen Bizans²⁴⁶ İtalyan tacirlere verdiği geniş çaplı imtiyazların bedelini daha sonraki yüzyıllarda ağır ödemiştir.

Denizcilik işlerinde Venedik ve Cenevizlilerle rekabet etmeyi başaramayan Bizans, XII. yy.'dan sonra giderek deniz ticaretini elinden kaybetmiştir²⁴⁷.

Grigoras XIV. y.y.'da durumu şu sözlerle ifade ederken haklıdır; "Latinler ve Frenkler Bizans'ın tüm yerlerine el koydular, limanlarda vergileri topladılar ve hazineyi talan ettiler"²⁴⁸. Ancak hemen belirtmeliyiz ki ele aldığımız yy.'lar içerisinde Bizans

²⁴² L. Güçer, a.g.e., s. 66.

²⁴³ Alain Ducellier- M. Balard; a.g.e., s. 90.

²⁴⁴ Taglip kabilesinin hamdan ailesinden gelme tünlü Arap hanedanıdır. Bkz. Büyük Larousse "Hamdaniler" c. 10, s. 4991.

²⁴⁵ T. Talbot Rice; a.g.e., s. 134.

²⁴⁶ W. Müller Wiener, a.g.e. s. 17.

²⁴⁷ D. M. Nicol; a.g.e., s. 275, Bizans'ın Venedik ve Cenova karşısındaki durumunun XIV. y.y.'da geldiği nokta hakkında bilgi verilmektedir.

²⁴⁸ Y. Karadatos, a.g.e., s. 14.

ticarete her ne kadar aktif olarak rol almamışsa da hiçbir dönemde ticaret merkezi olma vasfını kaybetmemiştir.

2.3. Fransa

Akdeniz ülkelerinin tümü önemliydi. Uluslar arası ticaretin kavramları yalnız fakir ülkelere gereken işler olarak hizmet olmalı. Fransa'nın zengin taşraları, muhtemeldi; çünkü onlar oldukça zengindi. Elden çıkartılması gereken fazlalar vardı. Normandy ve Picardy'de yetersiz tahıllar varken batı ve doğu Fransa'nın her vilayetinde, şarap satılmaktaydı. Kuzeybatı'da keten, Cevennes ve Avvege'nin yüksek yerlerinde yün satılırdı²⁴⁹.

Güney Fransa'dan Bizansla ticari bağları Fransa'da Marsilya, Arles, Norbonne, Montpellier gibi kentlerin hızla ilerlemesini sağlamıştır²⁵⁰.

Ticaret merkezi olan İtalya'nın bir benzeri de kuzeyde Flanderdi. Refahının temeli deniz ticareti olmuş bulunan İtalya'dan farkı, Flander'in ilk ekonomik yükselişini 1100'de üretimle sağlamasıdır²⁵¹.

Flander'de hareket daima İtalya ile paraleldi. Cambrai 1077'de şarapla atağa kalktı ve XII. y.y.'in ortasından önce aşağı ülkeler ve Kuzey Fransa'nın diğer şehirlerinde sürdü²⁵².

Yukarı Seine ve Yukarı Marne ırmakları²⁵³ arasında bugün önemi olmayan bir alanda; Troyes, Barsur – Aube, Provins, Lagny XII. y.y.ortasından itibaren bir buçuk asır müddetle tüm batı ve orta Avrupa mallarının ve para münakalesinin toplandığı bir merkez durumundaydı²⁵⁴.

Flander'deki Ghent şehri XII. y.y.'da İtalya kentleriyle rakip duruma gelmişti²⁵⁵.

Champagne gibi politik kökenleriyle olağan bir şansa sahip olan Flander'in ekonomik canlılığın Frank krallığının geçici döneminde XI. y.y.'in kapanışında başlamıştır²⁵⁶.

²⁴⁹ M. Postman - E.E. Rich; a.g.e., s. 182.

²⁵⁰ R. Sedillot; a.g.e., s. 190.

²⁵¹ Z. Mitropolski Kerov: İkel Köleci ve Feodal Toplum (Çev. Sevim Belli), Ankara, 1980, s. 188.

²⁵² Shapared Boncrof Clovgh; Economic History of Europe.; Boston, 1947 s. 49.

²⁵³ Fransa'nın kuzeydoğusundaki Champagne-Ardane planlama bölgesinde il. Bkz. Ana Britanica; "Marne", c.22, s.74

²⁵⁴ Selçuk Trak; a.g.e., s. 120.

²⁵⁵ N. Devies, a.g.e., s. S. 335.

Ypres, Lille, Ghent, Douai, Abbeville, Tournai, St Omer, Cambrai ve bir düzine diğeri başarılı ticari şehirlerdi. Bu şehirler ticari yolların kavşağında uzanıyordu. Bu şehirler Fransa ile ticareti kolaylaştırıyor ve Baltık, İskandinavya, Portugal, İspanya ve Kuzey Avrupa'nın her yanına hatta daha uzak yerlere taşıma kolay ve bağlantı açısından rahattı²⁵⁷.

Bez ticareti ve bunun sağladığı çıkarlar çok sayıda yabancıyı Brj (Bruges) şehrine çekiyor ve burada yerleşip kendi bürolarını açmalarıyla kenti kısa zamanda dünyanın sayılı ticaret merkezlerinden biri yapma olanağı sağladı. Kumaşlar satın alıyor, buna karşın Rusya'dan kürk, Polonya ve Bohemya'dan maden, Alsas ve Burgonya'dan²⁵⁸ şarap getiriyorlardı²⁵⁹.

Brj tüm dünya için bu hazineleri aracısı oluyordu. Kentte İspanya, Cenovalı, Floransalı, Alman her ulusun kendi sokakları, kendi konukları vardır. Patrisyenlerin, taş konakları, eski kerpiç ve ahşap evlerin yerine geçti. Atmış kilisesi surları kapalı pazar yeri ve bez çarşısıyla pazarlar yükseliyordu. Ağzı tepeleme yüklü mavnalar, yedi yüz gemiye yer bulabilen dış limanda Brj kentine sürekli mal taşıyordu. Kuzeyin Venediği konumundaydı²⁶⁰.

Fransa'da bol miktarlarda bulunan baharat ve diğeri doğu malları ise herhalde buraya İtalyan tüccarları tarafından sağlanıyordu. Bu tüccarlar mallarını ya kendileri satıyorlar ya da doğrudan doğruya ikinci el olarak Fransız satıcılara devrediyorlardı. Limoges'de²⁶¹ XI. yüzyıl başında Venedikli tüccar topluluğunun olduğu iddia olunsa da bu kesin değildir²⁶².

Fransa ticareti bir dönem öyle boyutlara ulaşmıştır ki Cenevizlileri dahi rahatsız eder duruma gelmiştir. Özellikle Marsilya Kudüs krallığında ticaret mahalleleri imtiyazını aldıktan sonra Güney Fransızlarının doğuya baharat gemisi göndererek ihtiyaçları olan malları İtalyanların aracılığına başvurmaksızın kendilerinin gidip aldığını görmek Cenevizlileri rekabete sürüklemiştir. 1109 da Cenova, St Gilles²⁶³ şehrine Cenevizli olmadığı halde denizden gelen herhangi bir tüccarın girmesini yasaklayacağına dair

²⁵⁶ M. Postman - E.E. Rich; a.g.e., s. 183.

²⁵⁷ Shapered Boncrof Clovgh; a.g.e., s. 61.

²⁵⁸ Fransa'da eski il. Bkz. Büyük Larousse "Bourgogne", c. 4, s.1847.

²⁵⁹ R. Sedillot; a.g.e., s. 191.

²⁶⁰ R. Sedillot; a.g.e., s. 192.

²⁶¹ Fransa'da bölge ve departmant merkezi. Bkz. Büyük Larousse "Limoges" c.14, s.7491.

²⁶² W. Heyd; a.g.e., s. 102.

²⁶³ Belçika'da komün bkz. Büyük Larousse "St. Gilles" c.19, s.10073.

Toulouse kenti Bertnomları sözleşme yapması amacını açığa vurmuştur. Bu Fransa'nın güney şehirlerini ticaret alanında Cenova'nın tamamen tahakkümüne almaktı²⁶⁴.

2.4. Almanya

Ortaçağ batısında güçlü bir kentleşme hareketi görülen bölgeler eski Yunan – Roma, Bizans ve İslam geleneklerini daha sağlam temeller bıraktığı –İtalya, Provence, İspanya gibi bölgeler bir yana bırakılırsa- kuşkusuz büyük ticaret yollarına ulaştığı Alp yollarının ve Akdeniz bağlantılı deniz yollarının son durağı olan Kuzey İtalya yanında, doğu ticaretinin varış noktası olan Kuzey Almanya da önemli bölgelerdir. Ancak bu bölgeler aynı zamanda çok geniş ovaların olduğu üç yıllık almaşık ekimde en kesin ilerlemelerin kaydedildiği, sabanın ve atın çift sürmede en yaygın biçimde kullanıldığı bölgelerdir²⁶⁵.

Almanya'da ticari yollar kısmında sıkça bahsi geçen Ren Nehri gibi önemli noktalara sahip olması yanında ticareti ikinci planda tutmuş ancak Hansa birliğinden²⁶⁶ sonra, XIII. y.y. sonrasında bu sahaya tam olarak yönelmiştir.

İncelediğimiz dönemde Almanya'nın ticarete pasif durumda kalarak İtalyan tüccarlarının aracılığından faydalandığını söyleyebiliriz. Orta Almanya'da eskiden beri mevcut Turing'den²⁶⁷ Mayans'a²⁶⁸ giden ve Slavlarca da kullanılan bir ticari yol, doğu mallarını Ren Nehrine ulaştırıyordu. Mayans'ta görülen sikkeler X. yüzyılda Baltık sahillerinin Rusya ve Doğu ile ticarete uzaktan da olsa katıldığını gösteriyor²⁶⁹.

Almanya ile İtalya arasındaki ticaretin Haçlı seferlerinden önce pek sönük olduğunu, Almanya'nın doğu mallarını Tuna yoluyla ele geçirebileceğini ileri süren birçok yazarlar vardır, bu yön tartışmaya bile değmez²⁷⁰.

²⁶⁴ Daha geniş bilgi için (Fransa'nın güçlenen ticari ekonomisi karşısında Cenova'nın takındığı tutum hakkında bkz. W. Heyd; a.g.e., s. 202-205.

²⁶⁵ Jacques le Goff; a.g.e., s. 57.

²⁶⁶ Batı Avrupa'da 1230'larda kurulan Hansa ticaretinin temeli XII. y.y. ortasında kurulan Hansa kontuarı ve her şeyden önce Buruges'deki kontuardı. Bkz. Henri Pirene; Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 121.

²⁶⁷ İtalya'nın en büyük ve en güzel şehirlerindedir. Bkz. Ş. Sami; a.g.e., c.3, s. 1290

²⁶⁸ Almanya'da yer alıp Mayance veya Mainz olarak da geçer. Bkz. Ş. Sami; a.g.e., c.6, s. 4144

²⁶⁹ W. Heyd; a.g.e., s. 87. Almanların ve Macarların XI. y.y.'dan önceki ticari hayatı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Aynı eser s. 83-97.

²⁷⁰ W. Heyd; a.g.e., s. 93.

Cenevizliler Alman İmparatorluğu'na karşı Bizans'tan yana bir tutum sergilemişlerdir. Piza ise daha ilkinden Almanya İmparatorluğu'na yönelik bir siyaset gütmüş ve bunu sürdürmüştü. Bunun Manuel tarafından iyi karşılanmasına elbette olanak yoktu. Gelen Piza elçilerinin Hohenstuofenlerle²⁷¹ Bizans arasında bir savaş çıktığında Piza'nın maddi manevi hiçbir yardımda bulunmayacağı şartını koştuyorsa da Piza ne pahasına olursa olsun Alman İmparatorluğuna sadık kaldığından bunu reddetti ve görüşmeler öylece kaldı²⁷².

1198'de İmparator İsaac kanunsuz olduğu açıkça görülen bir hareketle Fransız ve Almanların elinden Venediklilere verilmek üzere boşaltma merdivenli iki mahalleyi müsadere ediyordu²⁷³.

İtalyanların doğusu ile Hansalılarının doğusu çok farklıydı. Birinde Bizans ve İslam alimi, ticaret binlerce yıllık bir uygarlık sürecinde geliştirilmiş bir sanayi ve doğanın cömertçe sergilediği ürünlerle besliyordu. Oysa Hansalılarının sömürmeye giriştiği doğu, en yakını hala kolonizasyon süreci, en uzağa ise ilkel barbarizm içindeki doğu idi. Alman kolonizasyonu Elbe²⁷⁴ ötesinde gelişirken tüm Baltık kıyıları boyunca kentler doğmaya başlamıştır. 1158'de Tirene kıyısında bulunan Lübeck'in kışkırtmasıyla adalara ve nehir ağzlarına egemen oldular²⁷⁵.

İskandinavlardan alınan Gotland adasında²⁷⁶ 1160 dolaylarında Wisby kenti kuruldu²⁷⁷. Denilebilir ki XI. ve XII. y.y.'larda Almanların İtalyanlar gibi ticari sahada ön planda kalamamalarında bu gibi etkenler rol oynamaktadır.

²⁷¹ Stafen hanedanı olarak da bilinirler. 1138-1208 ve 1212-1254 arasında kutsal Roma-Germen imparatorluğunu yönetmiş Alman hanedanıdır. bkz. ana Britanica; "Hohenstafuen", c.15, s.376

²⁷² W. Heyd; a.g.e., s. 230-232.

²⁷³ Aynı eser; s. 287.

²⁷⁴ Bugünkü Çek Cumhuriyeti ve Almanya'da ırmak Rejimi bu ırmağı besleyen orta yükseklikteki dağlardan etkilenir. Bkz. Büyük Larousse "Elbe" c.7, s.3603.

²⁷⁵ H. Pirenne, Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 120.

²⁷⁶ Baltık Denizi'nde İsveç'e bağlı ada ve aynı sınırları bağlayan ilve yönetim bölgesidir. 12. yy'da adadaki bağımsız köylü topluluğunu temsil eden Gotland tüccarları Rusya'nın Novgorod kentinde ticaret merkezi aracılığıyla Rusya ile Batı Avrupa arası ticaret yollarını elde tutuyorlardı. Bkz. Ana Britanica; "Gotland", c.13, s.404

²⁷⁷ Aynı eser, s. 121.

2.5. İngiltere

İngiltere'nin XI. ve XII. y.y.'lardaki Avrupa ticari hayatından çok hayvancılık ve sanayi alanında etkin olduğu görülmektedir. İngiltere ticari faaliyetlerde başka ülkelerin aracılığını yeğlemiş görülmektedir.

Ghent, Douai, Abbeville, St Ömer, Cambrai gibi Fransız şehirleri aracılığıyla İngiltere ticareti gerçekleştirilmekteydi²⁷⁸. İtalya'dan İngiltere'ye giden ve doğu mallarının taşındığı yol Troyes, Barfur, Aube, Provins ve Lagny şehirlerinden geçmekteydi²⁷⁹.

Alman tüccarlarının İngiltere'ye vergilerini ödeyecek miktarda biber getirdikleri farz edilemez bu yüzden onların Londra pazarına sürekli biber ve genellikle baharat getirdiklerini söylemekte hata etmeyiz. İngiltere'ye gönderilen doğu baharatının Ren Nehri'nden yüklendiğine ihtimal verilebilir. Bunun dışında kral veya kilise mensupları Roma'ya gittiklerinde Bizans üretimi kumaşlar getiriyorlardı. Bu kumaşlar kendilerine ya armağan olarak veriliyor ya da bunları satın alıyorlardı²⁸⁰.

Flemish ticareti İngiltere'yle Fransa ve Güney Avrupa'dan ticari yayılmaların erken safhasında görülmüştür. Özellikle XII. y.y.'da Flemenler Elbe kanalıyla Uzakdoğu Saksonya ve Ren üstünden sık sık görülmüyorlardı²⁸¹.

İngiltere XII. ve XIII. y.y.'larda manastırlarının büyük sürülerini Flaman dokuma sanayine hammadde sağlayacak yün ticaretinin merkeziydi²⁸². Ancak daha ziyade dış alımla ticari sahada etkin olmuştur.

2.6. İskandinav Ülkeleri

X. ve XI. y.y.'da gemicilikte şaşkırtan gelişmeler sayesinde şimdi Gotland'a ulaşan ticaret eşyası her yere taşınıyordu. İsveç kıyılarıyla o dönemde henüz Slav olan Elbe ve Vistul²⁸³ arasındaki geniş kıyı şeridinde ticaret noktaları kurulmuştu. Danimarka'nın

²⁷⁸ Shapered Bancroft Clough; a.g.e., s. 61.

²⁷⁹ Selçuk Trak; a.g.e., s. 120.

²⁸⁰ W. Heyd; a.g.e., s. 97.

²⁸¹ M. Postman - E.E. Rich; a.g.e., s. 185.

²⁸² M. Lombard; a.g.e., s. 159.

²⁸³ Polonya'nın en büyük ırmağıdır. Bkz. Büyük Larousse "Vistül" c.23, s.12225.

güneyinde Haithabu'da (Kiel'in²⁸⁴ kuzeyi) yapılan kazılar harabelerinin XI. y.y. boyunca ki önemine tanıklık ettiği bir ticaret merkezinin varlığını ortaya çıkarmıştır²⁸⁵.

XII. y.y.'da St Ömer, Bruges ve diğer Flemish kentleri henüz önemli statülerini kazanmışlardır. Kuzey kentleri yalnız ticari ilişkilerde değil, İskandinavya'da da büyük nüfuz uyguladılar²⁸⁶. XII. yy. ortalarında Flanderlerin Kuzey Avrupa'da üstün endüstriyel ülkelerden daha önde olmasında Bruges'in ticari limanının payı büyüktür²⁸⁷.

Bugünkü Belçika sınırların da yer alan Bruges şehri doğu- batı ticaretinde dönüm noktalarından biriydi. Bruges bugünkü Hollanda, Belçika ve bir kısım Kuzey Fransa'yı içine alan ve ortaçağda Flandre denilen bölgenin en zengin ticaret şehriydi²⁸⁸.

Akdeniz gelişim süreci içindeki ekonomik canlanış kapsam ve nitelikçe farklı olsa da Kuzeydoğunun kıyılarında bir başka canlanışla benzerlik gösteriyordu. Kuzeyliler Ren nehri kanalıyla Meuse ve Scheldt nehirlerinin²⁸⁹ meydana getirdiği haliçlerde her yerde ticareti çeken pazaryerleri kurmuşlardı. XI. yy.'da Tiel²⁹⁰ pek çok tüccarın gelip gittiği bir ticaret merkeziydi. Hersfeld'li Lompart adlı vakantüvis 1074'de bu şehirde 600 Mercatures opülantissimi (zengin tüccar) olduğunu söyler²⁹¹.

İsveçlilerde batıya yönelen ırkdaşları gibi nehir yolları üzerinde ticaret stratejisi bakımından önemli noktalarda müstahkem mevki kurarak Rusya'dan Bizans ve İslam ülkelerine yapılan esir ve kürk ticaretini kontrole almışlar ve fiilen bu ticarete iştirak etmişlerdir²⁹².

Danimarka'da özellikle Selzvig şehri daha ilk zamanlarda Rusya ile başlayan deniz ticaretinin hareket noktasıydı. Gemiler ya Pomeronya'da²⁹³ ünlü ticaret şehri olan Yemne'da ya da Bornholm²⁹⁴ adasında mola veriyorlardı ister İsveç yada Baltık sahillerinin daha uzak yerlerinden ister kuzeydoğunun çok daha uzak yerlerinden gelsin

²⁸⁴ Almanya'da kent. Batlık denizi kıyısında Kiel kanalının ağzındadır. Bkz. Büyük Larousse "Kiel", c. 13, s. 6761.

²⁸⁵ Henri Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 26-27.

²⁸⁶ W. Cunnigham; Growth of English Endüstry and Commarce, Cambridge, 1927, s. 183.

²⁸⁷ M. Postman – E.E. Rich: a.g.e., s. 184.

²⁸⁸ L. Güçer, a.g.e., s. 71.

²⁸⁹ Meuse Fransa, Belçika ve Hollanda'da ırmaktır. Bkz. Büyük Larousse "Meuse" c.16, s.8080. Scheldt ise Escaut'un Hollandaca adıdır. Bkz. Büyük Larousse, c. 20, s.10259.

²⁹⁰ Hollanda'da Waal'ın sağ kıyısında kenttir. Bkz. Büyük Larousse "Tiel", c.22, s.11528.

²⁹¹ Henri Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 34.

²⁹² L. Güçer, a.g.e., s. 70.

²⁹³ Avrupa'nın kuzeydoğu kesiminde tarisel bölgedir. Baltık kıyı ovasında Oder ile Vistül arasındaki kesimde uzanır. Bkz. Ana Britanica,"Pomeronya",c.25,s.376

²⁹⁴ Baltık Denizi'nde Danimarka'ya bağlı ada ve ildir. Bkz. Ana Britanica;"Bornholm",c.6,s.176

Rusya'ya doğru yelken açan tüccar gemileri muhakkak Gotland adasına uğrayıp duruyorlardı²⁹⁵.

Slavların Rusya ile burada da Ruslar ve Volga Bulgarları aracılığıyla doğu ile temas ettiren bu Baltık yolundan başka Rusya'nın içinden Polonya ve Litvanya'dan geçen ve rastlanan doğu gümüşlülere ile yeni bir hat oluşturan yolda kullanılmaktaydı. Bu hat, Slav memleketleri içinde bir karayolunun varlığını ispat eder²⁹⁶.

2.7. Rusya

Bu noktada kısmen Avrupa kıtası içerisinde ele alabileceğimiz Rusya'dan da kısaca bahsetmemiz gerekmektedir.

XI. ve XII. yüzyıllar boyunca Slavlar da büyük bir ticari atak yapmışlardır. Onlar Oder ağzında²⁹⁷ sömürge ticareti yapmışlardır. Kiev ve Novgorod'da Rus şehirleri ile ,doğu ve Karadeniz ile oradan irtibat sağlıyorlardı²⁹⁸.

İslav kabileleri hem savaşçı hem de tacir İskandinavlar arasında yol üzerinde şehirler kurdular. Kuzeyde Novgorod,güneyde Kiyef aslı bu şehirler hem garnizon hem de Pazar vazifesi görüyorlardı²⁹⁹.

957-1015 tarihleri arasında Volga kanalıyla Hazar denizine ulaşıyordu. Buranın limanlarını ziyaret eden Yahudi ve Arap tacirlerin de alışveriş yaptıkları bilinmektedir. Kuzeye baharat,şarap,ipekliler,kuyumcu işleri vb. her türlü eşyayı ihraç ediyorlardı. Rusya'daki çok sayıda Arap ve Bizans sikkeleri,bir pusulanın gümüş iğnesinde olduğu gibi ya Volga boyunca ya da Dinyeper ve Tuna nehirleriyle Batni Körfezi'ne³⁰⁰ bağlantılı göller yöresinde kesişen ve ülkeyi boydan boya geçen mallar batıya ulaşarak bu kanalla yoluna devam ederdi. İslam ve Rus sikkeleri Gotland adasının ticaret trafiğinin büyük bir antreposu ve onun Kuzey Avrupa ile temas noktası olduğunu göstermektedir³⁰¹.

²⁹⁵ W. Heyd; a.g.e., s. 71.

²⁹⁶ Aynı eser s. 85.

²⁹⁷ Avrupa'nın kuzey kesiminde Baltık Denizine dökülen bir ırmaktır. Vitül'den sonra bu denize dökülen ikinci ırmak olup ulaşım yolu olarak büyük önem taşır. Bkz. Ana Britanica;"Oder",c.24,s.126

²⁹⁸ W. Cunningham ;a.g.e.,s.196

²⁹⁹ C.Seignobos,a.g.e.,s.110

³⁰⁰ Baltık denizi'nin kuzeyinde yer alır. Bkz. Ş. Sami;a.g.e.,c.22,s.1327

³⁰¹ H. Pirenne ;Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi,s.26

Kiev daha X. ve XI. yüzyıllarda büyük bir kentti. O çağda bile Novgorod önemli bir ticaret ve zanaat merkeziydi. Daha sonra Sernigov, Smalensk ve Potosk da ortaçağ Rus ekonomisinde etkin rol oynadılar.

IX. ve XI. yy'lar arasında Moskova ticaret merkezlerinin yol kavşağı konumundaydı. Kent XII. yy ortalarından itibaren daha hızlı ilerlemiştir. Ordugah çevresinde ,tacir ve zanaatkarların oturduğu kasabalar kuruluyordu. Rus kentleri Volga,Bizans,Orta Asya,İran,Arap devletleri ve Akdeniz ülkeleriyle de ticaret yapıyorlardı³⁰².

³⁰² Z.M.Kerov;a.g.e,s.189

İKİNCİ BÖLÜM

XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA TİCARİ MALLAR VE DIŞ TİCARET

Nüfus artışının ve bu artışın hem nedeni, hem de sonucu olan genel faaliyetlerin artmasının daha en baştan tarımsal ekonominin yararına olduğu kolayca görülebilir. Ancak bu durumun çok geçmeden ticaret üstünde de etkisini göstermesi gerekirdi. Gerçekten de XI. yüzyıl bizi gerçek bir ticaret canlılığı ile karşı karşıya getiriyor. Bu canlanma biri güneyde, biri de kuzeyde bulunan iki etkinlik merkezinden hızını alıyordu; bir yanda Venedik, öte yanda Flaman kıyıları. Başka bir deyişle bu canlılık dışardan gelen bir dürtünün sonucuydu. Bu iki merkezde dış ticaretle bu ticari canlılığın ortaya çıkıp yayılmasına yol açmışlardır. Batı ticareti nasıl dış pazarların kapanması üzerine ortadan kalkmışsa, bu pazarların yeniden açılmasıyla da canlanmıştır.¹

Ticaretin ulusal sınırları aşip uluslar arası bir boyut kazandığı XI. ve XII. yy.'larda doğu ve batı arası ilişkiler ve geniş ulaşım ağının artmasına paralel olarak ticari ürünler çeşitlilik kazandığı kadar ithalat ve ihracat faaliyetlerinde de canlı bir atak yaşanmıştır.

I. DOKUMA VE DOKUMA ÜRÜNLERİ TİCARETİ

1. Dokuma Hammaddeleri Ticareti

Ticarete paralel bir seyir izleyen bu dönem sanayinin dokumadaki etkin rolü hammadde ürünlerine ihtiyacı da artırmıştır ki bunlar arasında ipek, pamuk, yün ve keten yer almaktadır.

1.1. İpek Ticareti

Justinianus devrinde ipekböceğinin önce Küçük Asya'ya, oradan Güney İtalya'ya getirildiği Konstantinopolis'te ipek ticareti ve zanaatının ilerlemesini sağlamıştır. Buna karşın Bizanslılar doğudan Mısır'dan ve özellikle Suriye'den ipek ithalini sürdürüyorlardı.

¹ Henri Pirenne; Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul, 2000, s. 66.

Suriye ipeği ticareti Konstantinopolis'in ayrıcalıklı mesleklerindendi. Suriye ipeği ticaretini erkekler kadar kadınlar da yapıyordu.²

Rusya'nın Bizans'la ticaretinde ipek ihraç ederek, buradan aldığı ipeği bir bölümünü tekrar ihraç etmek üzere ayırdığı bilinmektedir.³ Bizanslı ya da yabancı tüccarlar ipek dışsatımı yapabiliyor olmasına karşı yine de siyasal önemi olan bir ürün olduğu için ipek konusunda yasal düzenleme oldukça katıydı.⁴

İmparatorluk atölyeleriyle sınırlı olmasının dışında ipek sanayi beşten az olmayan sayıda lonca tarafından denetleniyordu ki bunlardan biri ithal edilen ham ipekle ilgili tüccarlara ayrıldığı gibi beşinci lonca da tamamen ipeği satanlara ayrılmıştı.⁵

İpek ticareti Bizans'ın siyasal tarihine dahi etki etmiştir. İpek ticareti sorunu Bizanslıları ilk defa olarak, Justinianos döneminde hâkimiyetlerini kuzey Kafkasya'ya kadar uzatmış ve aynen Bizanslılar gibi ipek ticareti yüzünden İranlılarla bozmuş⁶ olan Türklerle temasa geçilmiştir.⁷

Erguvani ipeği, kullanımı ve saray işliklerinde üretimini imparatorluğun kendi tekelinde tuttuğu nadide mallardandı.⁸ Bu bilgiler ipeğin yalnız XI. ve XII. yy'larda ve daha sonrasında değil, Bizans Devletinin daha önceki yüzyıllarda da ne denli önemli bir ticaret emtiası olduğunu gösterecek mahiyettedir.

XII. yy'da ticaretin dengesi önemli ölçüde değişme gösterdi. Avrupa bu döneme dek satabilecek ya da İslam dünyasının ve Bizans'ın ondan talep edeceği çok az şeye

² Michel Kaplan: Bizans'ın Altınları (Çev. İhsan Batur), İstanbul 2004, s. 75 İstanbul harem daireleri dışında, Bizanslıların ipek sanayi başlıca merkezi Suriye'de ve özellikle Sur'da bulunurdu. İmparator Justinian'ın aklına ipek ve ipek kumaşlar için büyük bir fiyat tespit etmek geldiğinde bunun sonucu olarak artık ne tüccarlar, ne de imalatçılar devam edebilmiştir. Fakat bu durum geçici olmuştur. Az zaman sonra ipekböcekçiliği memlekete sokuldu ve ihtiyacı olan hammadde sanayi artık hariçten yüksek fiyatla satın alınmaya mecbur olunmadığından yine iyi günler gördü. Suriyeliler ipek imali ile kalmayıp aynı zamanda girişimci tüccarlardı da. İpek ile beraber başka doğu ürünlerini de uzaklara ihraç ederlerdi. Bkz. W. Heyd; Yakındoğu Ticaret Tarihi (Çev. E. Ziya Karal), Ankara 2000, s. 22 - 23.

³ Tamara Talbot Rice; Bizans'ta Günlük Yaşam, (Çev. Bilgi Altınok) Ankara, 2003, s. 136.

⁴ M. Kaplan; a.g.e., s. 178.

⁵ T. Talbot Rice; a.g.e., s. 123.

⁶ İmparator Justinian devrinde ipek, İranlıların düşmanca tutumları ve harplerin ilişkileri sık sık aksatması nedeniyle zorunlu olarak yüksek fiyatlı bir madde olarak kalacaktı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. W. Heyd; a.g.e., s. 22.

⁷ George Ostrogosky; Bizans Siyasi Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1999, s. 68 Bu temas Justinian II. zamanında olmuştur. Bizanslılar Türklerle ittifak ederek beraberce İran devletine karşı savaşmışlardır. Bkz. Aynı eser, s. 68.

⁸ M. Kaplan; a.g.e., s. 72.

sahipken XII. yy’larda artık Avrupa satmak için yeterli mallara sahipti ki bu mallar arasında ipek de mevcuttu.⁹

Haçlı devletlerinin ipek ürettikleri ve bu ipeği kısmen ham olarak, kısmen de işlenmiş şekilde ihraç ettikleri bilinmekle beraber¹⁰ ipek daha ziyade ithalat ürünlerinin temelini oluşturmuştur.

Ortaçağda taşıma araçları ilkel olduğundan ipek ve baharat gibi değerli, hacmi ve ağırlığı az mallar uzak bölgeler arasında ticarete konu olabiliyordu. Bu mallar Batı Avrupa’ya Güney – Doğu Asya ülkelerinden geliyordu; bu malların ticareti ise Venedik ve Cenevizlilerin elinde idi.¹¹

Bizans İmparatorluğu’nun uzaktaki İtalyan devletleriyle siyasal ilişkileri pek hareketli değildiyse de imparatorluk onlarla çok canlı bir ticareti sürdürerek durumu onarıyordu. Bu anlamda kentler Bizans’ın yörüngesinde hareket ediyor ve deyim yerindeyse batıya arkalarını dönerek doğuya yöneliyorlardı. Nüfusu bir milyon dolaylarındaki Konstantinopolis’i besleme işi, bunların ihracatlarını sürdürmelerini sağlıyor ve karşılığında başkent’in çarşısı imalathanelerinden onlarsız yapamayacakları ipekleri alıyorlardı.¹²

İtalya doğudan aldığı ipekleri Batı Avrupa’ya taşıyan aracı rolünü de üstlenmiştir.¹³ Venedik tüccarlarının kimi zaman batıya ipek taşıdığı da görülmüştür.¹⁴

Doğu ile yapılan ticaret Bizans koruması altında gelişmişti. Böylece Venedik, Kuzey İtalya’nın manastırları, sarayları ve ötesi için tütsü ve ipek sağladığı, karşılığında ise şehrin tahıl ihtiyacının giderildiği bir ara depo durumunda oluyordu.¹⁵

Ticaretin XII. yy’daki yeni, daha doğrusu yenilenmiş görevi Batıya yüz yıllarca yoksun bıraktırılmış olduğu Doğu’nun hazinelerinin kapılarını tekrar açmaktı: Özlemi çekilen, zanaatkârların uzun süre yüzünü görmediği ipek gibi hammaddeler şimdi Champagne panayırına akıyordu.¹⁶

⁹ Tevfik Güran; İktisat Tarihi, İstanbul, 1999, s. 65.

¹⁰ W. Heyd; Yakın – Doğu Ticaret Tarihi, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 193.

¹¹ Avni Zorakoğlu; İktisadi Düşünceler Tarihi, Ankara, 1980, s. 5.

¹² Henri Pirenne; Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), Ankara, 1982, s. 21.

¹³ M. Postman – E. E. Rich; Economic History of Europe, London, 1952, s. 119.

¹⁴ Donald M. Nicoll; Bizans ve Venedik, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2000, s. 87.

¹⁵ Jack Good; Batıdaki Doğu, (Çev. Mert Angılı), Ankara, 2002 s. 72.

¹⁶ Rene Se’dillot; Dünya Ticaret Tarihi (Çev. Esat Nermi Erendor), İstanbul, 1983, s. 177.

Ayrıca İtalyan tacirler arasında Gırnata ipeğinin ayrı bir yeri vardı. Venedikli tacirler, bu ipeği Katalonya'ya: Belensiyeli tacirler ise Loca ve Florencia gibi ticari şirketlere vermekte, bunlar ise Finlandiya, Bolonia ve Venedik'te pazarlamaktaydılar.¹⁷

1.2. Pamuk Ticareti

Haçlıların doğudan batıya götürdükleri ya da batıya kazandırdıkları mallar arasında pamukta bulunuyordu.¹⁸

İpeğin alternatifi olan pamuk, XII. yy'ın sonlarında ticari bir bitki olarak kullanılmaya başlanmışsa da eğirmecilik ve dokumacılığın canlı olduğu dönem XV. yy'daki nüfus artışı ile paraleldir.¹⁹

Pamuk, kendi ikliminin dışına taşırılmış toprak ürünleri arasında olup batıya doğunun tanıttığı bir üründür. Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde de yetiştirildiği bilinmekle beraber²⁰ dış alımda pamuğun ipek ve yün kadar fazla yer tutmaması bahsettiğimiz üzere dokumacılıkta daha sonraki yüzyıllarda kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

XI. ve XII. yy taşımacılığında hafif maddeleri taşımaya yönelik rağbet pamukta da kendini göstermiş ve Venediklilerin taşıdığı mallar arasında pamuğa da yer verilmiştir.²¹ Champagne panayırlarına akan mallar arasında pamuğa da yer ayrılması²² az da olsa pamuk ticaretin varlığını göstermektedir.

Haçlı devletlerinin çok miktarda olmasa da ipeğin yanında pamuk ürettikleri görülmektedir. Bu maddelerin kısmen ham, kısmen de yerinde işlenmiş olarak ihraç edildiği kaydedilmiş olmasına rağmen²³ pamuğun incelediğimiz dönemde lüks merakının neticesi olarak ipeğe göre art plana itildiğini söyleyebiliriz.

¹⁷ Mehmet Özdemir; Endülüs Müslümanları, II – Medeniyet Tarihi, Ankara, 1997, s. 97.

¹⁸ Selçuk Trak; Ekonomi ve Ticaret Tarihi, İzmir, 1947, s. 93.

¹⁹ Jack Good; a.g.e., s. 72.

²⁰ Maurice Lombard; İlk Zafer Yıllarında İslam (Çev. Nezh Uzel), İstanbul, 1983, s. 153.

²¹ Donald M. Nicoll, a.g.e., s. 87.

²² R. Sedillot, a.g.e., s. 177.

²³ W. Heyd; a.g.e., s. 193.

1.3. Yün Ticareti

XII. yy'ın müthiş tüccar kalabalıkları arasında tüm Avrupa'dan kimseler vardı. Satılan malların olduğu bir listede doğudan alınan ipekler, Flander ve İtalya'dan yünler, Champagne ve Rhine'den ipler gibi birçok mal sayılmaktadır.²⁴

Yünlü kumaşların XI. ve XII. yy'da fazla kullanılması²⁵ bu kumaşların hammaddesi olan yüne olan talebi de artırmıştır. Bu dönemde ipekli giysiler kadar yünlü giysiler de revaçtaydı.

XII. yy'da Cluny²⁶ haznedarlarının harcadığı paranın en büyük parçası aşikâr bir şekilde tüccar kasalarını doldurmuştur. Eskiden yalnızca oradan geçen birkaç tüccar manastıra yünlü getirmekteyken 1080'den sonra alımların artan genişliği onların daha kalabalıklaşmasına, yerleşip servet yapmalarına yol açmıştır.²⁷

İngiliz yün yetiştiriciliği yalnız manastırlara yün sağlamadığı gibi yün ticareti XII., XIII. ve XIV. yy'lardan sonra da devam ediyordu. Yünler, yabancı ihracatçılara düzenli olarak kırılarak satılırdı, ama sık sık toplayıcılarla malzemeyi üstlenirdi. Yünün tümü genelde şehir dışındaki çevrelerden satın alınırdı. Ortaçağın her yüzyılında yün ticaretinde mal sahipleri armatör olarak uğraşıyorlardı.²⁸

Orta ve Batı Avrupa'da üretilen ticari mallardan İngiliz yünleri Müslüman yazarların dahi ilgisini çekmiştir.²⁹ Örneğin X. yy'da batıya giden seyyah İbn Yakub, muhtemelen Anglo – Saxon İngiltere'sini kastederek Şaşın adası hakkında şunları söylemiştir: “orada benzeri başka hiçbir ülkede bulunmayan son derece güzel bir tür yün vardır. Bunun nedeninin kadınların bu yünü domuz yağıyla yağlamaları olduğunu, böylece, yünün kalitesinin arttığını söylüyorlar. Rengi beyaz ve turkuaz olan bu yün benzersiz güzelliğindedir.”³⁰

Daha sonraki bir tarihte yazmakta olan coğrafyacı İbn Said ise daha fazla bilgi sahibidir: “Zarif ıskarlet İngiltere'de yapılır. Bu adada yünü ipek kadar yumuşak koyunlar

²⁴ J. W. Thompson – E. N. Johnson; An Introduction to Medieval Europe, 300 – 1500, Nev York, 1937, s. 568.

²⁵ Daha sonra kumaşlar bahsinde yer verilecektir.

²⁶ Cluny: Fransa'da büyük bir kanton olup ketin kökeni manastır tarihinde çok ünlü olan ve benedikten tarikatının en önemli kollarından birine merkezlik yapan manastıra dayanmaktadır ki metinde geçen bu manastırın giderlerine ait verilerdir. Bkz. Büyük Larousse; “Cluny”, İst.(Trz) c. 5, s. 2407.

²⁷ Georges Duby; Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1990, s. 27.

²⁸ M. Postman – E. E. Rich: a.g.e., s. 170.

²⁹ Bernard Lewis; Müslümanların Avrupa'yı Keşfi (çev. İhsan Durdu), İst 2000, s. 226.

³⁰ B. Lewis; a.g.e., s. 234.

vardır. Ada sakinleri yağmurdan, güneşten ve tozdan korunmak için koyunların üzerlerini kumaşlarla örterler.” İbn Savd’e ait bu pasaj daha sonraki coğrafya yazarları tarafından da alıntılanmıştır.³¹

XII. yy’da yünün rahatça pazar bulabilmesi kuzey bölgelerinde gelişen kumaş endüstrisinden kaynaklanıyordu. Bunu İngiltere’den ham yün alan büyük tüccarlar kontrol etmekteydi.³²

Flander yünü ünlü olup Flander yün ihracatının krallık ve kontes arasındaki düşmanca ilişkiler zamanında yalnız özel izinle taşındığı ya da yasaklandığı bilinmektedir.³³ Bu durum yünün o dönemde ne denli önemli bir mal olduğunu göstermektedir.

Conterbury yakınlarında Stourbridge, Winchester’de St. Gilles, Quese’da St. Yves gibi İngiliz pazarları öncelikle manastırların koyun yünü ticaretiyle ilişkiliydi.³⁴

Champagne panayırlarına güneyden gelen tüccarlar Londra, Yourneut, Lynn gibi İngiltere bölgelerinden yün alıp taşırlardı.³⁵ Almanya’dan 1155’te ihraç edilen mallar arasında iyi yüne de işaret edilmektedir.³⁶

Batı özellikle X. ve Kısmen XI. yy’da Kuzey Afrika’dan ithal ettiği ham yünü³⁷ XI. yy sonu ve XII. yy ile sonrasında kendi üretirken Avrupa giderek Akdeniz ticaretinde koloniyal rolünden kurtulmayı başardı. Onun ihracatı zamanla işlenmiş ya da mamul mallardan ibaret olmaya başlarken İslam dünyası Avrupa’ya ipek ve baharat yanında kısmen de olsa Kuzey Afrika’dan ham yün sağlıyordu.³⁸

³¹ Aynı eser, s. 235.

³² R.H.C.Davis; A History of Medieval Europe, London 1956, s. 194.

³³ W. Cunnigham; Growth of English Endüstry and Commerce (Early and Middle Ages), Cambridge, 1927, s. 176 - 177.

³⁴ R. Sedillot; a.g.e., s. 172.

³⁵ R. H. C. Davis; a.g.e., s. 195.

³⁶ N. Cunnigham; a.g.e., s. 196.

³⁷ T. Güran; a.g.e., s. 64.

³⁸ T. Güran; a.g.e., s. 65 Kuzey Afrika “koyun ülkeleri” olarak yün üretiminde İslam dünyasında ilk sırayı alıyordu. İspanya’ya geçen Berberiler tarafından bu ülkeye alıştırılan koyunun merino adını taşıdığı bilinmektedir. Bu kelime ya mağrub Berber kabilesi Beni Maris’in isminden ya da arap dilinde yumuşak anlamlarını taşıyan morin kelimesinden kaynaklanmış ve İngiliz manastırlarının büyük sürüleri Flemen dokuma sanayine hammadde sağlamıştır. Bkz. M. Lambord; a.g.e., s. 159-160.

Yün, doğudan getirilen baharatla takas edilir duruma gelmişti. Her yıl birçok gemi İngiliz limanlarına uğrayıp getirdikleri baharatı Venedikliler tarafından Floransa, Lucca ve Cenova'daki dokumacılarla ulaştırılan yünle takas ediyordu.³⁹

1.4. Keten Ticareti

Keten de Haçlı seferleri sırasında batılıların tanıdığı ve doğudan alarak batıya getirilip tanıtıkları mallar arasındadır.⁴⁰

İtalyanların bilhassa Venediklilerin yaptığı geniş çaplı ticaret içerisinde ketenin de bulunduğu görülmekle beraber⁴¹ ketenin ticaretteki payının diğer dokuma hammaddelerine oranla çok küçük bir seviyede olduğu söyleyebiliriz.

Bununla birlikte Ren bölgesinin ketenin de önemli bir dışsatım ürünü olduğunu⁴² eklemekte yarar varsa da keten ticaretinin pek yer tutmadığını söylemek yanlış olmasa gerekir.

2. Dokuma Ürünleri Ticareti

XI. ve XIII. yy'lar boyunca Batı Avrupa dikkate değer bir ekonomik büyüme kaydetmiştir. Milletlerarası ticaret, Akdeniz boyunca asla önceki gibi gelişmedi, çünkü Venedik, Ceneviz ve Piza bağlantılarını Bizans ile sınırlandırmıştı. Haçlı seferleri neticesinde ise Suriye, Mısır, Filistin ve Kuzey Afrika ile ticari ilişkiler canlandı. Kuzeyde İngiltere, Flandre ve İskandinav ülkeleri arasındaki ticaret gelişerek Avrupa'ya yayıldı. Kuzey ile güney, doğu ile batı, Müslüman ile Hıristiyanlar arası ticaret özellikle dokuma endüstrisinde kendini gösterdi.⁴³

2.1. Kumaşlar

Asya ile Avrupa arasındaki ticari ilişkilerin doğal merkezi olarak bu iki kıta arasında mal değişimine hâkim bulunan İstanbul, İtalyan ticaretinin canlanmasından önce de İustinionus idaresindeki ticaret ve zanaatı ilerleten politikasındaki başarıyla canlılık

³⁹ Milton Rugoff; Doğu ve Batı Kaynaklarında Marka Polo / Çin Seyahati, (Çev. Hande Laddo), İstanbul, 2003, s. 18.

⁴⁰ S. Trak; a.g.e., s. 93.

⁴¹ Donald M. Nicoll; a.g.e., s. 87.

⁴² R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

⁴³ Joseph F. O'Calloghan; A. History of Medieval Spain, New York, 1975, s. 293.

içindeydi. Ancak Bizans'ın doğu ticareti pasifti. Çünkü Bizans her ne kadar o dönemde de Suriye tezgâhlarından doğuya da kıymetli kumaşlar ihraç ediyorsa da, bu ihracat Bizanslıların doğunun lüks eşyasına, özellikle ipeğe karşı duyduğu gereksinmenin gerisinde kalmaktaydı.⁴⁴

Nitelikli yünlü kumaş ve keten üretimi Bizans'ın dokuma sanayinin önemli bir dalını oluşturuyordu. Giysiler çoğunlukla bu amaçla satın alınan malzemeden terziler tarafından yapılırdı. İşlemeler de aranan ihracat mallarıydı.⁴⁵

İmparatorlar yabancıların bu kumaşların küçük bir parçasını bile ele geçirmelerini istememelerine karşın, zaman zaman özellikle önemsediklerini belirtmek istedikleri kimselere armağan olarak biraz ipek gönderiyorlardı. Satışa sunulan daha basit ipekler bile o kadar sıkı denetleniyordu ki, I. Otto'nun⁴⁶ Bizans elçisi olan Liutprond'ın görevini bitirip Konstantinopolis'ten ayrılırken bir tüccardan satın almasına izin verilen kumaşları ülkesine götürmesine izin verilmemiştir.⁴⁷

Tournai'de⁴⁸ askeri sanayi fabrikasında üretilen pelerinler Karolenjler⁴⁹ devrinde düzenli ticaretin özünü oluşturan tek mamul üründü. Dışarıdan kaynaklanan ticaret ve yerel olarak sürdürülen sanayi bir araya gelerek X. yy'dan sonra Flandr'a, gelişimini daha sonra da sürdüreceği bir ekonomik etkinliği sağlamıştır.⁵⁰ Bir dönem kumaş ihraç eden Bizans, XI. yy başlarından itibaren aynı ürünü ithal etmeye başlamıştır.

Konstantinopolis'in yabancı ülkelerden ithalat ihtiyacı çok az olmakla beraber İtalyan gemilerinin batıdan getirdikleri mallar arasında yünlü kumaşlar da bulunmaktaydı.⁵¹

Daha çok gıda maddelerinden oluşan ithalatta kumaşlar da belli bir payı oluşturuyordu. İpek ve değerli erguvan renkli kumaşlar önem taşıyordu.⁵²

⁴⁴ George Ostrogosky; a.g.e., s. 68.

⁴⁵ Tamara Talbot Rice; a.g.e., s. 126.

⁴⁶ Büyük otta olarak da anılan I. Otto, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun ilk imparatoru olup 962 - 973 tarihleri arasında tahtta kalmıştır. Bkz. Büyük Larousse; "Otto I", C. 17; s. 8977.

⁴⁷ T. Talbot Rice; a.g.e., s. 124.

⁴⁸ Hollandgca Doornik; Belçika'da kent. Ticaret ve zanaat sayesinde zenginleşen Tournai, özerkliğini kazanmış ve 1187'de doğrudan doğruya Fransa krallığı egemenliğine girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Büyük Larousse "Tournai", C. 22, s. 11666.

⁴⁹ Karolejler, VIII. yy ortalarında IV. yy sonuna kadar Galya, Batı Almanya, Alpler bölgesi ve Kuzey İtalya'yı egemenliği altına alan Austrasia kökenli frank ailesidir. Bkz. B. Larousse, "Karolenj" C. 12, s. 6449.

⁵⁰ H. Pirenne; a.g.e., s. 77-78.

⁵¹ Donald M. Nicoll; a.g.e., s. 86.

İtalyanlar ipekli kumaşlardan ketenleri, daha büyük miktarda arz edildikleri ve fiyatları da daha düşük olan Suriye ve Mısır pazarlarından da satın alıyorlardı.⁵³

Mısır kumaşçılığın merkezi konumundaydı. Delta, Akdeniz'in en ileri gelen tekstil alanıydı. Buradan ihraç edilen kumaşlar Müslüman doğuya, Hint okyanusuna, Suriye'ye, Bizans İmparatorluğu'na ve İtalya limanlarına da gönderilmekteydi.⁵⁴

Avrupa ticaretinin göze çarpan en belirgin özelliği olan herkesin kullandığı kaba saba ve sıradan gereksinim mallarının bu ticaretin içinde büyük bir yer tutması diğer nesnelere gibi yünlü dokumaları da bölgelerarası ticaret malı durumuna getirmiştir.⁵⁵

Batı Avrupa ticari olarak güneyde Venedik, Ceneviz ve Pisa vasıtasıyla olduğu kadar kuzeyde de Flanderler yoluyla teşvik edilmiştir. Aslında buralar satın alınan malların ayrıca satılması gereken uluslar arası ticaretle ilgili ortak pazarlardı. Doğudan ithal edilen malların takasında batı, ne hammadde ne de işlenmiş malları ihraç işinde değildi. Doğu ticaretinin kazançları, batı endüstrisi için sermaye sağlayınca yerel ya da ithal edilen malların çoğunu kendisi yapmaya başlayan batı ihracatını artırmıştır.⁵⁶

Bu noktada dönemin dokuma sanayinde önemli bir yeri olan Flanda ve Flander dokuma ürünlerinin ticareti genel bir yer kapsamakla ve XI. ile XIII. yy'lar arasında damgasını vurmaktadır.

XI. yy'dan sonra Avrupa mallarından çamaşırların kökenleri doğuda bulunuyordu ve hammaddeler Akdeniz'e ihraç edilen mallar İtalya'da yapılan kuzeye ithal edilirdi. İhraç edilen malların toplam miktarları Müslüman dünyası ile Avrupa'nın ticaretinin tüm dengelerini düzeltmeğe ve kuzeyin refahın ticaretini desteklemeye ancak yetiyordu.⁵⁷

Tüccarlar dışarıya sattıkları malların niteliğini iyileştirmekle gecikmediler. Kumaşların dokunduğu ve boyandığı işlikleri örgütleyerek kendileri yönettiler. XII. yy'da dokumalarının üstünlüğü ve renklerinin güzelliği ile Avrupa pazarlarında rakipsizdiler. Böylece Flandre kumaşları en çok aranan ticaret mallarından biri oldu.⁵⁸

⁵² Wolfrang Müller Wiener; Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı (Çev. Erol Özbek), İstanbul 1998, s. 26.

⁵³ Steven Runcman; Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev. Işın Demirkent), Ankara 1999, c. 3, s. 301.

⁵⁴ Maurice Lombard; a.g.e., s. 166.

⁵⁵ William Mc. Neill, Dünya Tarihi, (Çev. Alaattin Şenel) Ankara, 2002, s. 405.

⁵⁶ J. W. Thompson – E.N. Johnson, a.g.e., s. 565.

⁵⁷ M. Postmon – E. E. Rich; a.g.e., s. 163.

⁵⁸ H. Pirenne, a.g.e., s. 116.

Flandre'de kumaşçılık büyük bir endüstri haline geldi. Üretim daha çok ihraç ediliyordu.⁵⁹

Flandr, ticaretin sanayi için uyarıcı bir güç olması konusunda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Kelt⁶⁰ döneminden beri yürütülen kumaş yapımıcılığı, üretim usulleri ve Roma yöntemlerinin korunması sayesinde köylüler burada düzenli ve kârlı bir dışsattım ticaretinin temelini oluşturacak nitelikte kumaş dokumuşlardı. Bundan yararlanan kasaba tüccarları X. yy sonunda İngiltere'ye kumaş gönderiyorlardı.⁶¹

Batı imalatları üstünlükte doğuyla eşdeğer duruma gelmişti. Batı sanayisinin can damarı dokuma ile ticaret yeniden canlanmıştı. XII. yy'da Avrupa'da eskiden olduğu kadar dokumada uzmanlaşma başladı. Belli başlı şehirler Kuzey Fransa, Kuzey İtalya ve Flander olup uzmanlık alanı mükemmel dokunan yün kumaşlardı.⁶²

Çevredeki zanaatkârların dokuduğu kumaşlar kısa zamanda Flander bezi adıyla ün kazandı. Hammadde eksikliğini tamamlamak için İngiltere'den yün aldılar ve ondan sonra da Flander kumaşıyla ticaret gelişip büyüdü. İmalatçı işverenden çok tüccar olan bezciler yünü toptan alıyor, bunu götürü işi yapanlara aktarıyor ve kumaş haline gelinceye kadar yün üzerinde dövmek, dokumak, boyamak gibi işler ayrı ayrı yapıyordu. Bez balyalarını götürülmek üzere katırlara ve kayıklara yüklüyorlar ya da bizzat kendileri bizzat malla birlikte Champagne pazarına gidiyorlardı.⁶³

Panayıra gelen mallar arasında ilk sırayı Flandre dokumaları, İtalya ve doğudan gelen ipek ve iplikler alıyordu.⁶⁴

XI. yy sonunda keten ve yün arasındaki çatışma hızla yayılan yün çamaşırlar lehine gelişmiş ve sonunda Flander yün çamaşırları tüm piyasayı sarmıştır.⁶⁵

Bez endüstrisi ilk olarak Güney Flander'de Bethune, Douai, Orleans ile Lille arasında doğdu, sonra batıya, güneye, doğuya, Ponthieu, Vermandovist ve Hennegau'ya yayıldı. Bir süre sonra Kuzey Flander, Ypern ve Ghent gibi merkezlerle güneyi geride

⁵⁹ Jacques Pirenne; Başlangıcından Bugüne Büyük Dünya Tarihi (Çev.. Nihal Önal), c. 1, İst. Trz, s. 307.

⁶⁰ Kelt dilini konuşan ve tarih öncesi çağda Alplerin kuzeyinde ortaya çıkan bir halktır. Bkz. Temel Britanica; "Keltler", c. 10, İstanbul, 1992, s. 153 – 155 Bu durum kumaş üretiminin çok eski dönemlerinde başladığını göstermektedir.

⁶¹ H. Pirenne, a.g.e., s. 114 – 115.

⁶² J. W. Thompson – E. N. Johnson, a.g.e., s. 566.

⁶³ Rene Sedillot; a.g.e., s. 191.

⁶⁴ Lütfü Güçer; İktisat Tarihi Ders Notları, İstanbul, 1976, s. 88.

⁶⁵ M. Postman – E. E. Ruh; a.g.e., s. 127.

birakıp Brabant'la⁶⁶ rakip oldu. Çeşitli gereksinimleri karşılamak için bez tacirleri geniş kapsamlı bir mal çeşitlemesi yapmaktaydılar: Boyanmış ve boyanmamış bezleri çok renkli, hareli, çizgili, desenli yüzlerce kılığa sokarak satıyorlardı. Alıcı Ypres pembesi, Ghent grisi, Cambrie kahverengisi, Davaie erguvanı, Lille mavisi, Valancienna yeşili arasında seçim yapabiliyordu. Üretim ve dışsattım merkezleri önem kazandılar. Bunlar içinde özellikle biri Zwyn⁶⁷ denilen koyda bulunan Brügge (Bruges) limanı başı çekiyordu. İngiltere'den buraya gelen yün başka kentlere gönderilip işlendikten sonra hazırlanan bezler buradan Champagne veya İtalya'daki ara istasyonlar kanalıyla doğuya kadar gidiyordu.⁶⁸

XII. yy boyunca baştan aşağı dokumacılar ve çırpıcılar ülkesi, haline gelen Flandr'de o zamana dek kırsal alanda sürdürülen kumaş imalatı, her yanda kurulan ve giderek artan bir ticareti besleyen tüccar kentlerde yoğunlaştı. Gent, Bruges, Ypres, Lille, Arras'ın doğmakta olan zenginliğini yaratan kumaştı.⁶⁹

Deniz ticaretinin artık başlıca maddesi olan kumaş, kara yolundan sürdürülen son derece önemli bir ticaretin varoluşunu sağladı. XII. yy başından itibaren İtalyanlar Alplerin güneyinden ithal ettikleri baharat, ipekliler ve kuyumcul işleri karşılığında kumaş satın almak için Flandr'e gelirlerken Flander kumaşı deniz yoluyla Novgorod panayırına götürülüyordu. Ancak Flanderliler kuzeydoğu ile Alplerin ortasındaki ünlü Champagne panayırlarını sıkça ziyaret ederken Lombardiya⁷⁰ ve Toskana'dan⁷¹ gelen alıcılarla

⁶⁶ Bugün bir bölümü Belçika'da bir bölümü de Hollanda'da (Kuzey Brabant) kalan tarihsel bölgedir. İ.Ö. 1. yy'da Nervii halkının egemenlik kurduğu bugünkü Brabant, Romalılar döneminde Gallia Belgica eyaleti sınırları içinde kaldı. Brabantum (bölgenin VII. yy'daki adı) 870'de dört kesime ayrıldı: asıl Brabant (Esaaut ile Dendre arasındaki kesim); Nivelles çevresindeki Wallon – Brabant; Vilvordea dek uzanan Brüksel ve Louva'nın kontluğu ilk iki kesimin Flandre topraklarına katılması üzerine Brüksel ve Louvain kontlukları XI. yy'da birleşerek Brabant döklüğünü kurdular. Bkz. Büyük Larousse, "Brabant" c. 4, s. 189. Flamenk'in güney tarafı ve eski ismi. Bkz. Ş.Sami; a.g.e., c. 2, s.1205.

⁶⁷ Fransa'da (Flandre) dar ve derin körfez İ.Ö. V. yy'da oluşmuştur. IX. yy'da kıyısında bir iskele kuruldu ve Brugge kenti bu iskelenin çevresinde gelişti. XII. yy'da yapılan bayındırlık çalışmalarına karşın Zwin'in kumla dolması üzerine Brugge'nın liman etkinliğinin büyük bölümü Damne'de inşa edilen bir ön limana kaydı. Bkz. Büyük Larousse, "Zwyn" c. 24, s. 12783

⁶⁸ R. Sedillot; a.g.e., s. 191.

⁶⁹ Henri Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 35-36.

⁷⁰ Doğuda Venedik, Batıda Piza ve Cenova'dan Akdeniz'in tüm ticari faaliyetlerinin yönelip bütünleştiği Lombardiya ovası görülmemiş bir bolluk içindeydi. Burada tıpkı gür ekinler gibi kentler fişkiriyordu. Toprağın verimliliği bu kentlerin alabildiğine genişlemesine olanak sağlıyor, pazar bulmak kolaylığı da hammaddelerin dışalımıyla işlenen ürünlerin dışsattımını kolaylaştırıyordu. Burada ticaret, sanayinin doğuşuna yol açmış ve sanayi geliştikçe de Bergama, Cremono, Lodi, Verono ve tüm eski kentler antikçağdaki yaşamlarından daha çok canlı olan bir yaşama kavuşuyorlardı. Bkz. H. Pirane; Ortaçağ Kentleri, s. 73 - 74 Lombardiya ticari, sahada Negropente adası gibi tahıl ve kereste için büyük bir potansiyel oluşturan alanlarda etkin olsa da Akdeniz ticaretinde pek ön plana çıkmamıştır. Bkz. D.M. Nicol; a.g.e., s. 162.

karşılaştılar ki bunlar deniz yoluyla doğu limanlarına ulaştırılan kumaşları Cenova limanlarına taşıyorlardı.⁷²

Flander'in bezi kadar Ren bölgesinin keteni de ünlü kumaşlar arasındaydı.⁷³

Flandr köylülerinin dokuduğu ve çağdaş metinlerde Fizya pelerinleri adıyla anılan kumaşlar düzenli bir biçimde dış satım ticareti sağlamıştır.⁷⁴

Batının lüks mallara olan merakı baharat kadar kumaş sektöründe de canlı bir dış ticaretin olmasını kolaylaştırmıştır.

Sadece laik ve skolâstik egemen bir senyör azınlığı lüks gereksinimler duyumsamakta ve bunları ya ittihat yoluyla Bizans ya da Müslüman dünyasından yabancı ürünler olan değerli kumaş ve baharat getirerek karşılamaktaydı.⁷⁵

Konstantinopolis'te bulunan birçok değişik meslek erbabından bir bölümü genelde Balkan köylerinde üretilen keten kumuş ticaretiyle uğraşmakta ve bu ticareti geliştirmekteydiler.⁷⁶

Önce Felemenk⁷⁷ sonra Floransa'nın kumaşı büyük bir ihracat ticaretinin oluşmasına yol açmış dokummuş ipekliler ve İtalya'da üretilen lüks nesnelere ihracatı kapsam olarak sınırlıydı ve hemen hemen tüm sanayi dalları da kentlerin sınırlarında kalıyor, yerel pazarları beslemekten öteye geçmiyordu.⁷⁸

Haçlı seferlerinden sonra doğudan batıya görülen mallar arasındaki dokuma maddeleri bu sahadaki ticaret ve sanayinin gelişmesine vesile olmuştur. Dokuma maddeleri arasında; pamuklu ketenli, ipekli kumaşlar; altın ve gümüş teller ile işlenmiş iplikler, Damast denilen ince tül gibi bezler, tülbentler, bürümcükler, kadifeler, Musul şehrinde

⁷¹ İtalya'nın orta kesiminde, Tiren denizi kıyısında yönetim bölgesi 1155'te Toscana kentleri yavaş yavaş bağımsızlıklarını elde etmeye başladılar. Kentler birbiriyle savaşmaya başladılar. Bu savaşlar sonucunda bölge önce Piza'nın daha sonra Floransa'nın yönetimine girdi. Bkz. Ana Britanica; "Toscana", c. 30, İstanbul, 1994, s. 159 - 160.

⁷² H. Pirenne; Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 36.

⁷³ R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

⁷⁴ Henri Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 32.

⁷⁵ Jacques le Goff; Ortaçağ Batı Uygarlığı, (Çev. Hanife Uğur - Güven), İzmir 1999, s. 152.

⁷⁶ Michel Kaplan; a.g.e., s. 73.

⁷⁷ Felemenk tabiri eksiden Hollanda için kullanılmaktadır. Bkz. Büyük Larousse; "Felemenk", c. 8, s. 4018,

⁷⁸ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 128.

yapılan muslinler⁷⁹ keçi denizinden yapılan sahtiyan, deri mamulâtı, halı her türlü mobilya eşyası bulunmaktaydı.⁸⁰

XII. yy başından itibaren ham ipek de pamuk gibi öncelikle İtalya ve kısa süre sonra da kıtada ipekli ve pamuklu imalatının gelişmesine bağlı olarak artan miktarda ithal edilmeye başlandı. Daha sonra da batıda taklit edilecek ve olan Şam'ın domiskosu, Bağdat'ın ipeklisi, Musul'un muslini ve Gazza'nın⁸¹ tülü gibi doğu kumaşlarına da ayrıca talep vardı.⁸²

Akka'da Frank tüccarlar yanında Marco Polo'nun işaret ettiği gibi Musul'un büyük tüccarları da bulunuyordu. Seyyah ipekli, sırmalı diba ticaretinin masolinler yani Musullular tarafından yaptığını anlatmaktadır. Akka'da gerçekleşen bu durumun, Kudüs krallığının diğer deniz sahili şehirlerinde de gerçekleşmesi gerektiği; şu halde Batılı tüccarların en yakın Müslüman çarşılara giderek Asya içlerinde üretilen malları aldıklarını söyleyebiliriz.⁸³

Bu dönemde Suriye'de dokunan kumaşlarda ünlüydü. Ayrıca Sur⁸⁴ uzaklara ihraç edilen kıymetli kumaşlar yapmaktaydı imalathanelerinden çıkan ipekliler Batıya da giderdi.⁸⁵ Venedik mahallesinin Suriyeli dokumacılar tarafından yapılan kumaşla o kadar aranırdı ki, rivayete göre Venedik gemilerinin bunları Avrupa'ya götürmek için tamamlanmalarını bekledikleri pek sık olurdu.⁸⁶

⁷⁹ Tafta (düz) dokuma yöntemiyle çeşitli ağırlıklarda üretilen pamuklu kumaş. Nitelikli Muslinler, eşit kalınlıkta eğrilmiş atkı ve çözümlü ipliklerden dokunan hafif, yumuşak ve pürüzsüz kumaşlardır. Daha ucuz, kaba muslinler ise değişik kanıllıkta iplerden dokunmuştur. Muslin ilk olarak Musul'da dokundu. Hindistan Muslinleri ise elde çok ince eğrilmiş ipliklerden yine elde dokunmuştu. 17. yy. Avrupa muslinleri Hindistan'da dokunan kumaşlardı. Bkz. Ana Britanica; "Muslin", c. 23, s. 223.

⁸⁰ S. Trak; a.g.e., s. 93.

⁸¹ İbranice Azza'dan türemiştir. Filistin'in güney batısında Gazze şeridinin en büyük kentidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ana Britanica; "Gazze", c. 13, s. 174.

⁸² H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 117.

⁸³ W. Heyd; a.g.e., s. 192.

⁸⁴ Yunanca Tyros, Latince Tyrus, Lübnan'ın güneyinde, el-Cenlab Valiliğinde kıyı kenti Haçlıların kurduğu Kudüs Krallığına bağlı olduğu XII. ve XIII. yy'larda hızla gelişmiştir. Bkz. Ana Britanica; "Sur" c. 28, s. 406 Sur Şehri ortaçağda özellikle XII. yy'da canlı ticaret merkeziydi. Daha sonra göreceğimiz üzere cam işlerinde ünlü olan Sur'daki Yahudiler züccaciye imalatıyla uğraşıyorlardı ve Sur'un züccacileri çok meşhur olup kaliteli şeker kamışı da yetiştirilir. Bu açıdan Sur değişik yerlerden pek çok tüccarın akını ettiği hareketli bir ticaret merkezidir. Bkz. Tüdelali Benjamin – Ratisbonlu Petachia; Ortaçağda (XII. yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya, Afrika Gözlemleri (Çev. Nuh Arslantaş). İstanbul, 2002, s. 47.

⁸⁵ W. Hayd; a.g.e., s. 194.

⁸⁶ Aynı eser, s. 195.

2.2. Çamaşır ve Giysiler

Kuzey bölgelerinde ekonominin gelişmesinde önemli bir faktör olan kumaş sanayi ve ticareti İngiltere'den aldığı ham yünleri Bruges kanalıyla karşıya nakleden tüccarlar kontrol ediyordu. Flander ve Picardy⁸⁷ şehirlerinde dokunup boyanan ve sonunda biten çamaşırlar ihraç için satılırdı. Ghent ve Ypres grubun devleriydi ama St. Ömer, Lille, Tournai, Arros, Cambrai, Douai, Amiens de önemli idi. Bu merkezlerin nüfusunun yarısından fazlası çamaşır ticaretine hizmet etmekteydi.⁸⁸

Ortaçağda Yahudi tüccarlarında kısmen çamaşır ticareti ile uğraştığı bilinmektedir. Çamaşır ticareti diğer ticaret alanlarında olduğu gibi perakende ve toptan olarak yapılmaktaydıysa da daha çok çamaşır ticareti toptan olarak yapılmaktaydı.⁸⁹

Mal arzı, o zamanki ekonominin elverdiği oranda çok yönlüydü. Ticaretin belli başlı kesimini bez oluşturuyordu ki her çeşidinden kumaşlara genelde bez deniyordu; keten ve pamuğun ender bulunduğu bu zamanda giysiler için daha çok yünlü dokumalar kullanılmaktaydı. Champagne panayırlarının ilk oniki gününün dokumalara ayrılmış olması da dönemin kumaş ticaretinin önemli göstermektedir. Bu panayırda yalnızca Flanderin yünlü kumaşları değil, Almanya'nın keteni, İtalya'nın ipeklisi, Beaucaire'nin⁹⁰ kamgarnı, Loren'in⁹¹ gömlekleri de satılıyordu.⁹²

Lüks mal merakı kiliseye de yansımıştı. Giyimleri için kuruluş şefine 120 sol⁹³ şövalye biradere 60, rahibe ve soylu donat'ya⁹⁴ 50, çavuş ve soylu olmayan donat'ya 40 sol tahsis ediliyordu. Yünlü kumaş değeri ile sofradaki malzemenin çoğu satın alınabiliyordu.⁹⁵

Yünlüler, önce İtalya'da dokunan dimiler, sonra Flader ve Kuzey Fransa'da dokunan kumaşlar ihracatta bu dönemde başlıca kalemleri olmuştur. İtalya tacirlerin Champagne panayırlarına yaptığı ziyaretler, kuşkusuz bu kumaşın daha iyi kalitesine

⁸⁷ Kuzey Fransa'da bölgedir. Kabaca Picardie tarihsel bölgesiyle aynı yeri kaplar. Bkz. Ana Britanica; c.25, s. 263.

⁸⁸ R.H.C. Davis; a.g.e., s. 194.

⁸⁹ Eliyahu Ashtor; The Jews and The Meditterrian Economy 10-15 th Century, London, 1983, s. 233.

⁹⁰ Fransa'nın güneydoğusunda Gard ilinde kent. Rene Irmağı kıyısında Toscana'nın karşısındadır. Bkz. Ana Britanica "Beaucire" c. 5, s. 29.

⁹¹ Fransa'da planlama bölgesi, Ülkenin kuzeydoğusundaki Meuse, Meurthe et-Maselle gibi illeri kapsar. Bkz. Ana Britanica; "Lorraine" c. 21, s. 103.

⁹² R. Sedillot; a.g.e., s. 168.

⁹³ Bir ortaçağ Fransız para birimidir. Bkz. G. Duby; a.g.e., s. 275.

⁹⁴ Kralliyet bağışısı topraklarda oluşan capitania adlı birimin yöneticisidir. Bkz. Ana Britanica; "Donataria", c. 10, s. 305.

⁹⁵ Georges Duby; a.g.e., s. 116.

dikkati çekmiştir. Bunlara doğuya ihracı için Cenova limanı everiştiriydi ve bu ticaretin hızla gelişmesinde büyük bir rol oynadı.⁹⁶

Konstantinopolis'te Eparkhos'un⁹⁷ denetlediği kişiler arasında dokumacılar, ipek kumaş ve giysi satıcılarının bulunması⁹⁸ kumaş ticaretinin Bizans'ın ilk döneminden itibaren önemli bir bölümü kapsadığını göstermektedir.

Ekonomik darlığın olduğu dönemlerde lüks eğiliminin giyimde önlenmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin 1125'ten itibaren kendirini kısıtlamaya giden rahipler yiyecek kadar giyimlerinde de kısıtlama yapmışlardır. Saygın Pierre⁹⁹ 1132 yılında özellikle çok pahalı elbiselerin kullanımını yasaklayan statüler yayınlamıştır.¹⁰⁰

2.3. Halı, Kilim ve Diğer Ürünler

İpek ve baharat yolunun ticareti canlı tuttuğu Anadolu, İran ve Irak bölgelerindeki ticari hayat doğu devletleri kadar batıyı da etkilemiştir. Anadolu Selçukluları özellikle liman şehirleri sahip olunca deniz ticaretine, dolayısıyla dünya ticaretine katkıda bulunmuştur. Her iki devlet tüccarların emniyeti için gerekli önlemleri almıştır. Bizans ve Avrupa'ya ihraç edilen mallar arasında dokuma ürünlerinden güzel kumaş, halı ve kilimler geniş yer tutmaktadır.¹⁰¹

Haçlıların Antakya kuşatmasında ele geçirdiği kıymetli ganimetler arasında da tamamen ipekten yapılmış halı ve kumaşlar bulunmaktaydı.¹⁰²

Doğu malları batıya sanayi konusunda teşvik etmiş ve eskiden doğudan ithal edilen mallar XI. ve XII. yy'lardan itibaren batıda imal edilmeye başlanmıştır. Bu mallar arasında halı, dokuma, duvar örtüleri sayılabilir ki bunlar birçok memlekette en iyi şekilde yapılmaya başlanıp kısa sürede batı imalatları da üstünlükte doğuyla eşdeğer seviyeye

⁹⁶ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 118.

⁹⁷ Bizans İmparatorluğunda 6. yy'dan 11. yy'a değin başkent Konstantinopolis'te kamu düzeni ve güvenliğini sağlamaktan sorumlu yüksek devlet görevlisi, Kentin babası olarak anılan eparkhos, önem sırasında imparatorun sonra gelirdi. Mahkemelerin yönetimi, kente yiyecek sağlanması, üretim ve ticaret işlerinin düzenlenmesi eparkhosun yönetimi altındaydı. Bkz. Ana Britanica; "Eparkhos", c. 11, s. 290.

⁹⁸ M. Kaplan; a.g.e., s. 76.

⁹⁹ Ortaçağın standart ilahiyat yapıtı sententiarum libri IV'ün yazarı, Paris piskoposu. Sonraki dönemlerde görüşlerinin bir bölümünün ilahiyatçılarınca reddedilmesine karşın Pierre hiçbir zaman heretik sayılmadı ve eserleri yasaklama çabaları sonuçsuz kaldı. Bkz. Ana Britanica; "Pierre", c. 25., s. 270.

¹⁰⁰ G.Duby; a.g.e., s. 30-31.

¹⁰¹ Hasan Karaköse; Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, Ankara 2004, s. 192.

¹⁰² W. Heyd; a.g.e., s. 194.

gelmiştir. İşte batı sanayinin can damarı olan dokuma da ticareti yeniden canlandırmıştır.¹⁰³

Yine de Batı Avrupa'da kumaş ticareti devam etmiştir. Dışarıda her çeşit ekzotik mallar satılmakta olup bunlar arasında kabartmalı kumaşlar ve dokuma örtüler de bulunmaktaydı.¹⁰⁴

Ayrıca İbn Havkal'ın bahsettiği Meyyеkefarin'in ipek tülleri ve mendilleri daha X. yy'da rağbettedi. Aksaray'ın halıdan başka denizci örtüleri ve çok meşhurdu ve ihraç ediliyordu. Karaman'ın hamam takımları, Diyarbakır ve Kastamonu'nun sahtiyanları çok meşhur olup Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.¹⁰⁵

II. GIDA VE GIDA ÜRÜNLERİ TİCARETİ

Temel gereksinim mallarının başında gelen gıda ve gıda ürünleri ticareti, dönemin lüks ürünleri olan merakının mutfaktaki akisleridir. Doğudan gelen gıda ürünleri arasındaki baharat gibi birçok madde özellikle zengin mutfakların vazgeçilmez damak tadıydı.

1. Buğday ve Tahıl Ticareti

Taşınması güç mallar arasında yer alan tahıllar, ticaret alanında ancak yavaş yavaş girmiştir. Bu tür ürünlerin satışı ve buna bağlı ilkel uygulamaları – özellikle para değişimi – yapmak için birkaç meydan yeterlidir. XII. ve XIII. yy'larda Champagne fuarları bu işlem yapıldığı en önemli merkezdir.¹⁰⁶

Buğday gibi hacimli mallar ne kadar değerli olursa olsun büyük taşıma maliyetlerine katlanılması güçtür. Tabî ki kıtlık ve aşırı fiyat artışı durumları hariç, buğday karada ancak kısa mesafeli yolculuklar yapmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰³ J.W.Thompson – E.N. Johnson; a.g.e., s. 566.

¹⁰⁴ M. Postman – E.E.Rich; a.g.e., s. 119.

¹⁰⁵ Osman Turan; Selçuklular ve Türk – İslam Medeniyeti, İstanbul, 2003, s. 360 Alaaddin Keykubad'ın Venediklilerle yaptığı bir ticari antlaşmada ham ve işlenmiş ipekde ihraç malları arasında zikrediliyor ve ticarete Türkiye ipeklileri (Septa Turchia) adıyla tanınıyordu. Ancak bu ipeklerin çok fazla ihraç edildiğini söylemenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Bkz. a.g.e., s. 360.

¹⁰⁶ Jacques le Goff; a.g.e., s. 59.

¹⁰⁷ Fernand Braudel; Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (Çev. M. Ali Kılıçbay), c. 1, İstanbul, 1989, s. 367 Kıtlık dönemlerinde buğday siyasete dahi etki etmekteydi. İmparator Andronikos, buğday ithalinin yeniden başlamasından önce küçük yaşta torunlarından birini Bulgar kralıyla evlendirmek zorunda kalmıştır. 1306'da bu limanlardan yapılan ticaretin taşıyıcılarından çoğu, kıtlıktan önce Galata'da oluşturdukları stoklardan kâr sağlamayı sürdürdükleri kuşku götürmeyen Cenevizlilerdi. Onlar buğdayı

Haçlıların batıya tanıttıkları mallardan olan buğday aynı durumdaki bir diğer ürün olan pirinçten çok daha fazla piyasa bulabilmiştir.¹⁰⁸

Avrupa ticaretinde herkesin kullandığı sıradan gereksinim mallarının bu ticaretin içinde büyük yer tutması özelliği, tahıl gibi olukça yaygın tüketim alanı olan bir nesneyi de bölgeler arası ticaret malı haline getirmiştir.¹⁰⁹

Az elenmiş (% 60'a kadar) buğday ekmeği; siyah buğday ekmeğinden üçte bir veya dörtte bir oranda daha ucuz olan arpa ve kuru baklagiller (nohut, bakla vb) unu karıştırılmış ekmeği; ancak çorbaya batırılarak yenebilen arpa ve bakla ekmeği – ki buna pis ekmeği demektedirler – İstanbul gibi kalabalık nüfuslu bir kentin temel gıda gereksinimini oluşturur. Yine de tahıllar Bizanslının günlük kalori payının ancak küçük bir bölümünü oluşturur. Konstantinopolis'te bu pay daha da düşüktür, ama asıl farklılık beslenmenin geri kalanının bileşimindedir. Köylüler güçlü bir Akdeniz geleneğine uyarak beslenmesini öncelikle baklagillerle tamamlayan kesimdir.¹¹⁰

Manastırlar içinde buğday temel tüketim mallarındandır. 1080'li yıllarda rahip Ulnic'in yazdığı Çok Eski Örfler adlı eser, XI. yy'da manastır ekonomisini ve ihtiyaçlarını yansıtmakta olup yüzlerce manastırın sırtından geçinen, hem de çok bolcasını yaşayan insanlardan bahsederken bunların yalnız ekmeği ihtiyaçları için her yıl iki bin stier veya somut bir ifadeyle iki bin eşek yükü tahıl gerektiğini ve çoğu kez de bu tahılın uzaklardan geldiğini¹¹¹ ifade etmektedir.

Dönemin gözü aç bir tüccarı birçok arabanın Reidestos Kastronu'na buğday taşıdığını ve bu buğdayın manastırların, doğudan Büyük Kilise'nin, bölgedeki çok sayıda diğer kiliselerin yerel kuruluşlarına ve hayır kurumlarına doğrudan ve serbestçe satıldığını öğrenince kent dışında bir ambar yaptırmış ve buğday arabalarını orada toplanmak zorunda bırakan bir imparatorluk fermanı çıkartmıştır. Böylece en vazgeçilmez madde olan buğday üzerinde bir tekel (monopolian) kurdu, çünkü hiç kimse phoundax adlı bu ambar dışında bir yerden buğday alamıyordu.¹¹²

Yunanlı kadınların katırı için sattıklarını söyleyecek kadar ileri gidiyorlardı. Tüm yabancılardan nefret eden patrik, imparatorun yeni düzenlemeler yapıp Konstantinopoliste buğday satışına nezaret edecek özel bir müfettiş atmasını önermiştir. Bkz. D.M. Nicoll; a.g.e., s. 217.

¹⁰⁸ Selçuk Trak; a.g.e., s. 93.

¹⁰⁹ W. Mc Neill; a.g.e., s. 405.

¹¹⁰ A. Ducellier – M. Balard; Konstantinopolis (1054-1261), İst .2002 s. 89.

¹¹¹ Georges Duby; a.g.e., s. 21.

¹¹² Alain Ducellier – Michel Balard; a.g.e. s. 92.

Kilisedeki buğday ihtiyacının hangi boyutlara ulaştığını gösteren bu olay dışında, kilisenin giderleri arasında yalnız buğday ve şarap alımı için 1000 livre¹¹³ gerektiği ve en azından 300 livrenin exteriora'ya¹¹⁴ ayrıldığı düşünülürse¹¹⁵ kilisedeki buğday alımının gücü ortaya çıkacaktır.

Ancak 1125 yılından sonradır ki rahipler kendilerini kısıtlamak zorunda kamışlar ve kaba ekmeğe yemeğe başlamışlardır. Bu ekonomik darlığı önlemek için öncelikle bolluğun getirdiği lüks eğilimi kırmakla işe başlanılmıştır.¹¹⁶

İlk ihtiyaç olan gıdada senyörlerde lüks ürünleri tercih ediyordu. Her senyör için eşit bir istihkak günde aşağı yukarı bir kilo ekmeği ve bu ekmeğe için has buğday kullanılıyordu. Beyaz ekmeğe şarap gibi efendinin evini ayıran bir özelliği.¹¹⁷

Ortaçağ Avrupa'sında böylesine geniş ve zengin bir tüketim alanına sahip olan buğday Bulgaristan'a yakın bölgelerden bol miktarda gelmekteydi. Kaynaklar Bulgar krallığının 1018'de ilhak edilmesinin bu alanda özel bir rahatlık sağladığı konusunda fikir birliği içindedir. Dolayısıyla 1187'den sonra Bulgaristan'ın imparatorluktan ayrılması bazı sorunlar çıkartmış olsa da Haçlıların başkenti almasının arifesinde imparatorluğun elinde kalmış son topraklar başkentte buğday sağlayan bölgeler olduğu söylenebilir. Trakya, Rodop, Makedonya, Tesalya, Bitinia¹¹⁸ öyle ki sadece nicelik açısından bakıldığında, bu çok büyük başkentte buğday işesi sağlanılabiliştir.¹¹⁹

Buğdayın ithalatında büyük bir payı vardır. Venedik Kuzey İtalya'nın sarayları ve manastırları için ipek ve baharat sağladığı karşılığında ise şehrin tahıl ihtiyacının giderildiği bir ara depo konumuna gelmiştir.¹²⁰

Venedik tacirlerinin taşıdığı ürünler arasında buğday birçok kaynaktan sıralanmaktadır.¹²¹ XII. yy'da Tesalya buğdayının ihraç edildiği başlıca limanlardan olan Almyros'ta Venedikliler kadar, Pizalılar ve Cenevizliler de çeşitli imtiyazlar koparmıştır.

¹¹³ Romalıların kullandığı yarım kiloya eşdeğer ağırlık birimidir. Ağırlık libresi yaklaşık 327gr.'a eşdeğerdir. Sicilya ve İtalya'da kullanılan bronz ağırlık titradan türemiştir. Bkz. B. Larousse "Libre", c.14, s.7467

¹¹⁴ Exteriora; feodal bir işletmenin kendi üretmeyip dıştan yaptığı alımlardır. Bkz. G. Duby; a.g.e, s. 274.

¹¹⁵ G. Duby; a.g.e., s. 30.

¹¹⁶ Aynı eser, s. 30-31.

¹¹⁷ Aynı eser, s. 116.

¹¹⁸ Bthynia olarak da yazılır. Anadolu'nun kuzeybatısında antik bölge Bitinya, Bursa, Gemlik Mudanya, İzmit, Karadeniz Ereğlisi gibi kentler sayesinde ticaret ve ulaşım açısından önem taşıyan bir bölgededir. Bkz. Ana Britanica; "Bitinya", c. 6, s. 5.

¹¹⁹ M. Balard – A. Ducellier; a.g.e., s. 91.

¹²⁰ Jack Good; a.g.e., s. 72.

¹²¹ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 87, Henri Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 68.

İaşenin bir bölümü manastır gemilerine nakledilmekteydi ki 400.000 başkent sakinini beslemek içinse her yıl gereken yaklaşık beş milyon modioi¹²² buğdayı (64.000 ton) çok geniş bir tüccar yelpazesi taşımaktaydı.¹²³

Fiyatı 100 modioi başına elli hyperpyro olarak saptandığı sürece Venedik gemilerinin imparatorlukta serbestçe tahıl satın alma ve imparatorluğa düşman topraklar dışında istedikleri yere ihraç etme hakkı vardı. Fiyatın yükseldiği durumlarda ise ancak ruhsatla ihraç edebileceklerdi.¹²⁴

Dışarıda Mısır, Afrika ve İspanya buğdayın satın alındığı bölgeler arasındayken¹²⁵ daha sonraki dönemlerde Avrupa'da buğday üretim merkezleri oluşmuştur.

Baltık Denizi'nin kuzeyinde tahıl tarlası ve bağ olmaya uygun toprakların uzanması yanında¹²⁶ Apulia¹²⁷ tahılları ve Campania buğdayı X. yy'dan başlayarak Konstantinopolis pazarlarında değer kazanmıştır.¹²⁸

Fransa'nın Artois¹²⁹ ve Nermondiya'da tahıl ihraç ettiği kaydedilmekle beraber¹³⁰ zamanla ticari mahsulünü artıran Fransa'nın İngiltere'ye Guyenne¹³¹ buğdayını ihraç ettiği bilinmektedir.¹³²

Aynı şekilde geniş tarım alanlarına sahip olduğumu belirttiğimiz Lübec, Hembary, Visby, Rostok ve Dunzing'den, Doğu Almanya'nın yeni kolonilerinden güneyli tüccarların tahıl taşıdığını eklemeliyiz.¹³³

Bununla birlikte Haçlı devletlerinin dışarıda buğdaydan vazgeçemediği görülmektedir. Ürdün ötesinin yardımı olmadan Kudüs krallığının karnını doyuramaması,

¹²² Kile anlamındadır. Bkz. D.M.Nicoll; a.g.e., s. 181.

¹²³ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 98.

¹²⁴ D.M.Nicoll; a.g.e., s. 181.

¹²⁵ H. Pirenne Ortaçağ Kentleri, s. 12.

¹²⁶ Heabert Heaton; Avrupa İktisat Tarihi (Çev. M. Ali Kılıçbağ – Osman Aydoğmuş), Ankara 1985, s. 18.

¹²⁷ Puglia olarak da bilinir. İtalya'nın güneydoğusundadır. Eski Apulia'yı ve Calabria'nın bir bölümünü kapsayan Puglia ortaçağın başlarında Gotlar ve Bizanslılar tarafından yönetilmiştir. Bkz. Ana Britanica; "Puglia", c. 26, s. 64.

¹²⁸ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 181.

¹²⁹ Fransa'da tarihsel bölgedir. 9 – 12. yy arasında Flandre kentlerinin yönetiminde olan kent 1180'de II. Philippe'nin eline geçmiştir. Bkz. Ana Britanica; "Artois", c. 3, s. 126.

¹³⁰ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 126.

¹³¹ Faransa'nın güneybatısında yer alan tarihsel yönetim merkezi, Ortaçağın son dönemlerinde uzun süre İngiliz yönetimi altında kalmıştır. Bkz: Ana Britanica; "Guyenne", c. 14, s. 173.

¹³² Jacques Pirenne; a.g.e., s. 307.

¹³³ R. H. C. Davis; a.g.e., s. 195.

ürün kötü olduğunda Müslüman Suriye'den tahıl ithal etmesi¹³⁴ bu düşüncemizi desteklemekte ve tahılın gerek ithalat gerekse ihracatta her zaman önemli bir dilimi olduğunu göstermektedir.

Envanterdeki senyörlüklerin hepsi büyük tahıl satıcıları olarak ortaya çıkar. Böylesine bir durumun Akdeniz'e yakın çevrelerde güçlü ve sürekli bir talep tarafından teşvik edildiği düşünülebilir bir talep kentlerin iaşesi ve denizde taşınabilen mallardan kaynaklanmaktadır. Hasat edilen tahılların çoğu uzun katır kabileleriyle Avignon, Arles, Marsilya ve Nice'e iner. Sıkı sıkıya talep edilen angaryalar bu taşımacılıkta kullanılmaktadır. Din adamlarının da bu ticarete doğrudan limanların toptancılarıyla ya da işadamları aracılığıyla ticaret yaptığı bilinmese de en azından senyörlüğün satışları sayesinde tüccar, perakendeci, simsar refahını sağladığı kesindir.¹³⁵

2. Şeker Kamışı ve Şeker Ticareti

Haçlılar doğuda tarımsal ürünlerden şeker kamışını da tanımışlardı.¹³⁶ Suriye'ye ulaşan Haçlılar birçok kıyı bölgesi ve Ürdün vadisinde şeker kamışı görerek bunun üretimini öğrenmişlerdi. Akka'da büyük bir şeker fabrikası olduğu gibi sahil şehirlerinin çoğunda da bulunmaktaydı. Şeker sanayinin ağırlık merkezi ise Sur'da idi. Avrupa'da XII. ve XIII. yy'larda istimlak edilen şekerin tamamı yakını ise Qutrem'er'den gelmekteydi.¹³⁷

Batılılar şeker kamışını ilk kez Filistin'de görmüşlerdir. İlk haçlı seferinde ordu Suriye ile Filistin'de dolaşır dururken şeker kamışı, Haçlıların susuzluğunu kaç kez söndürmeğe yaramıştır. Daha sonraları Frenkler ülkeye egemen olunca, Suriyelilerden şeker kamışı yetiştirmesini, onun öz suyunu çıkarmayı öğrendiler ve bunun üzerine de şeker Suriye'nin başlıca ihracat maddelerinden biri olmuştur.¹³⁸

Avrupalılar doğudan şeker kamışı ve şeker öğrenmeden önce sofralarında tatlı yiyecek elde etmek için balı kullanıyorlardı. Yaklaşık 1190'da ölen William of Tyre, Arapça bilen ve 1095'ten 1184'e kadar sürdürülen Haçlı Seferleri hakkındaki ortaçağdan

¹³⁴ S. Runcman; a.g.e., c. III, s. 300. 1185 mortinde Karal Boudovin IV'in ölümünden sonra kış yağmurları yağmamış olup ülkeyi kıtlık tehlikesi tehdit ediyordu. Kudüs'te toplanan tüm baronlar, açlıktan muzdarip olan ülkenin yeni bir haçlı seferi yapılmadığı takdirde savaşı göze alamayınca Selahaddin ile dört yıllık bir mütareke yaptılar. Bkz. S. Runcman; a.g.e., c. II, s. 372.

¹³⁵ G. Duby; a.g.e., s. 126.

¹³⁶ S. Trak; a.g.e., s. 93.

¹³⁷ S. Runcman; a.g.e., c. III, s. 300.

¹³⁸ W. Heyd; a.g.e., s. 193.

kalma en geniş ve en derin bilgiler getiren bir eser bırakmış kimse sıfatıyla, doğduğu yer olan Sur şehrindeki şeker kamışı ekim alanları hakkında dikkati çeken gözlemlerini bize nakletmektedir. Şeker böylece Batıya sokulan ilk lüks maddelerden olmuş ve Avrupalıların damak zevkini bundan başka hiçbir şey onun kadar tatmin etmiştir.¹³⁹

X. yy'a kadar Bizans'ın şeker ihtiyacını doğudan ithalat yoluyla sağladığı bilinmektedir. Mısır'da daha 8. yy'da bile toprağın en zengin kısımları şeker kamışıyla örtülmüşken batı dünyası bu ürünle tanışmamıştı. Tatlının vatanı olan doğuda üretilen şekerin önemli bir bölümü Bizans'a ve Batıya gidiyordu. "Sükkar" (Zucchero) olarak geçen şekerin Venediğe geldiği ilk defa 996'da duyulmuştu.¹⁴⁰

X. yy'da ithal edilen şeker Haçlı Seferleri sayesinde şeker kamışının ekiminin ve şeker üretiminin öğretilmesi neticesinde gelişen XI. ve XII. yy'da devam edip XIII. yy'da şahlanan şeker sanayisi neticesinde¹⁴¹ doğuya gereksinim duymadan kendi şeker ihtiyacını kendisi karşılamıştır diyebiliriz.

Ancak yine de Champagne panayırlarına akan mallar arasında pirinç ve şekerin de anılması¹⁴² şeker ticaretinin bu yüzyıllardaki şeker sanayisine paralel olarak canlı bir seyir takip ettiğinin göstergesidir.

3. Şarap Ticareti

Ticaret, IX. ve X. yy'lardaki istila ortamında daralmış, lüks ve dini karakterli mallarla sınırlı hale gelmiş olsa da daima var olmuştu. Kurallar uzaktan gelen yüksek değerli malları, otoritelerin ayrılmaz bir parçası olarak görüyorlardı. Şarap gibi mallar Avrupa'nın en fırtınalı ve yoksulluk günlerinde bile talebi olan mallardı.¹⁴³

Ortaçağın uluslararası ticareti besleyen nesnelere dikkate alındığında sanayi ürünlerinin, şarap gibi tarımsal ürünlerden az olmasının¹⁴⁴ nedenini de bununla açıklamak mümkündür.

¹³⁹ Philip K. Hitti; Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi (Çev. Salih Tuğ), C. 2, İstanbul, 1983, s. 1075-1076.

¹⁴⁰ Maurice Lombard; a.g.e., s. 156.

¹⁴¹ Şeker üretiminin XIII. ve XV. yy'lardaki durumu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhalik Bakır - Pınar Koçoğlu, "Geç Ortaçağlarda Yakınoğu Şeker Endüstrisi Teknolojisi'nin Gerileyişine Bir Örnek", Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I, Ankara 2004, s. 655 -740.

¹⁴² Rene Sedillot, a.g.e., s. 177.

¹⁴³ Tefik Güran; a.g.e., s. 64.

¹⁴⁴ Henri Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 128.

Şarap Domaine'den¹⁴⁵ üretilmeyip pahalıya satın alınmak zorunda kalınsa bile her yerde ve her zaman tüketim alanı bulmaktaydı. Tıpkı beyaz ekmek gibi saf şarapta efendinin evini ayıran özelliklerdendi.¹⁴⁶

Doğuda Suriye'nin şarapları kadar batıda İtalya'nın şarapları ünlü olsa da¹⁴⁷ doğudan gelen egzotik mallar arasındaki şarap bu yerini hiçbir zaman kaybetmiyordu.¹⁴⁸

Uluslar arası şarap ticaretinin önemi yalnız içilen miktarda değildi. Şarap üretiminin ticari boyutu batıda yüzyıllar sonraydı. Değersiz şarap satanlar aforoz tehlikesiyle karşı karşıyaydılar.¹⁴⁹

Ortaçağda ekonomide çok yönlü bir ekim hüküm sürer. Üretim, coğrafya, toprak ve iklime ilişkin üretim koşulları olabildiğince bozulur. Bağcılık en elverişsiz iklimlerdedir. İngiltere'ye görülür. Paris bölgesi büyük bir bağlığa sahiptir. Ortaçağda Laon¹⁵⁰ şarabın başkenti olarak nitelendirilebilir.¹⁵¹

Fransa ve İspanya'nın şarapları bu dönemde çok ünlü olup¹⁵² özellikle Champania şarabı Konstantinopolis'te pazar bulmaktadır.¹⁵³ Ayrıca İtalyan tüccarların Bruges pazarlarında satmaya götürdükleri mallardan Orleon ve Rocholleden şaraplarını da¹⁵⁴ almamız.

Akdeniz ticareti çok kârlı bir alandı. Ancak Avrupa'nın uzun dönemdeki ekonomik gelişimi açısından önemli değişimin yaşandığı bir ticaret alanı, bizzat Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde cereyan eden ticareti. Daha XII. yy'da üretimde bölgesel ihtisaslaşma, ortaçağ Avrupa ekonomisinin belirgin bir özelliği olmaya başlamıştı ki bunun en önemli örneği Borde¹⁵⁵ şaraplarıydı. Portekiz, İspanya ve İngiliz gemileri kuzeye şarap götürüyorlardı.¹⁵⁶

¹⁴⁵ Domaine, feodol üretim tarzında senyör hesabına işlenen tarla ve işletmelerin tümüne verelin isimdir. Bkz. George Duby; a.g.e., s. 274.

¹⁴⁶ G. Duby; a.g.e., s. 116. burada buğday ve şarap alımı için 1000 livre ayrıldığını hatırlatmalıyız. Bkz. aynı eser, s. 30.

¹⁴⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 12.

¹⁴⁸ M. Postman – E. E. Rich, a.g.e., s. 119.

¹⁴⁹ Aynı eser, s. 123.

¹⁵⁰ Fransanın kuzey kısmında Picardie planlama bölgesindeki Aisne ilinin merkezi. XII. yy'da yapılmaya başlanan katedral ve kilisesi ünlüdür. Bkz. ana Britanica; "Laon" c. 20, s. 230.

¹⁵¹ J. Le Goff, a.g.e., s. 163.

¹⁵² J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 568.

¹⁵³ A. Ducellier – M. Balord; a.g.e., s. 181.

¹⁵⁴ R. H. C. Davis; a.g.e., s. 195.

¹⁵⁵ Bordeaux şarabıyla ünlüdür. Bordo şarabı olarak da bilinir. İngiliz işgalinden önce Kral I. Richard, ardından 1199'da kralı John Jurade adlı kurula şarap üretimini denetleme izni verdi. XII. yy'da oluşturulan bu denetleme kurulu işlevlerini sürdürmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ana Britanica; "Bordeaux Şarapları", c. 6, s. 165 - 166.

¹⁵⁶ T. Güran; a.g.e., s. 65.

Bordeaux İngiltere'ye Guyenne buğdayı yanında Bordeaux şarabını da ihraç etmekteydi.¹⁵⁷

Fransa'daki doğal zenginlikler arasında şarap tartışmasız ilk sıradadır. Ne bağıcılık ne de şarap ticaretinin hak ettiği önemi uygun biçimde incelenmemesi şaşırtıcıdır. Şarabın üzüm üretmeyen ülkelerin beslenmesinde sahip olduğu yerin ortaçağlarda zamanımıza göre daha büyük olduğu görülmektedir.¹⁵⁸

Bordeaux şarapları, daha iyi kaliteleri, bol oluşları ve denize yakınlıklarının ulaşımı kolaylaştırması nedeniyle XII. yy ekonomik rönesansı gelip çattığında büyük ölçüde aranır olmuştur. Bu şaraplar Oleron ve La Rochelle ticari adıyla anılan limanlardan Gaskonya, Bretonya ve İngiltere gemileriyle taşınmıştır. XII. yy sonlarına doğru düzenlenen Oleron kayıtları şarap gemilerine ilişkin hükümler içeriyordu ve bunlar çok erken tarihlerde Flandre diline çevrilmişti.¹⁵⁹

Fransa'da başlıca bağlar Loire nehri¹⁶⁰ güneyinde ve Ren ile Maselle vadilerindedir. Fransız şarapları Bardeux, La Rochelle ve Oleron'dan İngiltere, alçak ülkeler ve İskandinavya'ya sevkediliyordu.¹⁶¹

Kuzey denizlerindeki ticarete Avrupa gelişmiş, İskandinavya ve Baltık bölgesi ise gelişmekte olan bölge durumundaydı. Bu ticaret önceleri Vikinglerin şehir ve manastırları yağmalamaları ve çaldıkları malları pazar ve panayırlarda satmalarıyla başladı. Bunu daha gelişmiş olan batıdan şarap gibi lüks mallar talep etmeler izlemiştir.¹⁶² Bazı kuzey tekneleri yüzyıllar boyunca şarap gibi İskandinavya'da olmayan ürünleri İskandinav mallarıyla değiştirmiştir.¹⁶³

Ayrıca Ren Almanya'sının şarapları da Flandre kumaşları kadar Ren nehri trafiğine düzenli bir biçimde süregeldiği anlaşılan bir dışsatım sağlamıştır.¹⁶⁴

Gemilerin taşıdığı küçük ancak pahalı nesnelere statüsünde yer alan şaraplardan Alman şarabı 1157'de şarap pazarlarında haklı bir talep artışıyla karşılaşmıştır.¹⁶⁵

¹⁵⁷ Jacques Pirenne; a.g.e., s. 307.

¹⁵⁸ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 125.

¹⁵⁹ Aynı eser, s. 125 – 126.

¹⁶⁰ Fransa'nın en uzun ırmağıdır Irmağın çevresindeki düzlükler için 12. yy'dan itibaren setler yapılmıştır. Bkz. Ana Britanica, "Loire ırmağı", c. 21, s.

¹⁶¹ H. Heaton, a.g.e., s. 141.

¹⁶² T. Güran; a.g.e., s. 66.

¹⁶³ H. Heaton; a.g.e., s. 72.

¹⁶⁴ H.Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 32.

¹⁶⁵ Shapered Bancroft Clough; Economic History of Europe, Boston 1947, s. 57.

Venedik'in canlı ticaretinde şarapta hak ettiği yer almıştır.¹⁶⁶ Venedik gemileri Avrupa'ya doğuda ve batıda kendine komşu ülkelerin ürünlerini taşıırken İtalya'dan buğday ve şarap ticareti taşımacılığına da katkıda bulunuyordu.¹⁶⁷

Batılı tacirler doğu ürünlerini alırken, karşılığında doğulular İtalya'dan şarap satın almaktaydılar.¹⁶⁸

Rouen'in gerek İrlanda ve gerekse Burgonya şarapları gönderilen ve Paris gibi bir deniz tacirleri loncasına sahip olan Avrupa'nın doğusuyla münasebetleri vardı. Zengin armatörler, güneyde Loire mıntikasından İspanya ve Portekize, kuzeyde de Danimarka ve Almanya'ya şarap sevketmekteydiler. Güneybatıda bulunan Bordeaux, İngiltere'ye Medoc¹⁶⁹ şarapları gönderirdi. Yine Marsilya'nın "Tartan" denilen üç köşeli ve tek yelkenli gemileri Afrika'nın kuzeyine şarap naklediyordu.¹⁷⁰

Gascony¹⁷¹ şövalyeleri şarap ticaretine bir dönem ellerine geçirmişlerdi. Mal sahipleri İngiltere yolları yanında ticaret ve intikal için gemileri de kullanırdı.¹⁷²

II. Frederic'in Sicilya'dan kendisine ait gemileri Mısır'a gönderdiği kaydedilmekte olup bunlardan 1142 veya 1143'te İskenderiye'ye yanaşan geminin yükü arasında şarapta vardı.¹⁷³

4. Baharat Ticareti

Ticarette kumaş kadar ağırlığı olan diğer bir mal, İtalya üzerinden doğudan gelen baharattı. Baharata yönelik istem özellikle aşçılarla itriyatçılardan geliyordu.¹⁷⁴

Ticareti uzun süre besleyen lüks ürünler arasında yer alan baharat¹⁷⁵ hacimce küçük ancak pahalı taşımacılık ilkesi içerisinde ortaçağ Avrupa'sında geniş bir taşıma alanı buluyordu.¹⁷⁶

¹⁶⁶ D.M.Nicoll; a.g.e., s. 87.

¹⁶⁷ H.Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 68-69.

¹⁶⁸ Şehabettin Tekindağ – Nezihe Araz; Başlangıcından Günümüze Dünya Tarihi, İstanbul, 1974, s. 27.

¹⁶⁹ Fransa'nın güneybatısında şarapçılık bölgesidir. Medoc bölgesi en iyi kalite Bordeaux şaraplarının üretiminde kullanılan bağlarıyla ünlüdür. Bkz. Ana Britanica: "Medoc", c. 22, s. 186.

¹⁷⁰ S. Trak; a.g.e., s. 112.

¹⁷¹ Fransa'da tarihsel ve kültürel bölgedir. Gaskonya bölgesi, Pirenelerin kuzey eteklerini kapsar bkz. Ana Britanica, "Gaskonya", c. 13, s. 143.

¹⁷² M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 170.

¹⁷³ W. Heyd; a.g.e., s. 457.

¹⁷⁴ R. Sedillot; a.g.e., s. 168.

¹⁷⁵ J. le Goff; a.g.e., s. 59.

Bizans imparatorluğunun uzaktaki İtalyan kentleriyle siyasal ilişkileri pek hareketli değildiye de imparatorluk onlarla çok canlı bir ticareti sürdürecektir durumu onarıyordu. Bu anlamda kentler Bizans yörüngesinde hareket ediyor ve deyim yerinde ise batıya arkalarını dönerek doğuya yöneliyorlardı. Nüfusu bir milyon dolaylarındaki Konstantinopolis'i beslemek işi bunların ihracatlarını sürdürmelerini sağlıyor ve karşılığında başkent çarşılarında onlarsız yapamayacakları baharatı tedarik ediyorlardı. Çünkü Korolenjlerde olduğunun aksine Bizans imparatorluğunda lüks mallara olan talebi besleyen kent hayatı ortadan kalkmamıştı.¹⁷⁷

X. ve XI. yy'da şehirlerin gelişmesiyle birlikte hacmi ve ticaret konusu malların sayısında artışın yaşanmasıyla başlayan ticari gelişme ilk önce İtalya'da, sonrada Kuzey avrupada gerçekleşti. Özellikle Akdeniz bölgesinde yapılan ithalat artmaya başlarken doğu – batı ticaretine hâla Uzakdoğu'dan gelen baharat gibi lüks mallar hakimdi.¹⁷⁸

Ortaçağ Avrupa'sının satım mallarında geniş yer kaplayan ve doğudan gelen baharat¹⁷⁹ Akdeniz ticaretinin birinci kalemini oluşturuyordu. Tüm doğu, Afrika ve Doğu Akdeniz limanları arasında doğrudan deniz ulaşımı yeniden kullanıldığında tüccar gemilerinin başlıca yükü baharattı. Arabistan, Hindistan ve Çin'den gelen kervanlarla çok miktarda baharatın taşındığı Suriye¹⁸⁰ yeni deniz yollarının keşfiyle Portekizlilerin bu doğudan sağlayabilmesine kadar¹⁸¹ Avrupa gemilerinin başlıca hedefiydi. Hem kolay taşınması hem de yüksek fiyat sağlaması, baharata üstünlük sağlıyordu. Diğer sıradan tüketim maddelerinin ulaştırılması, yol açtıkları muazzam taşıma giderleri ve bunun için büyük sermaye bulma zorunluluğu nedeniyle o günlerde bilinmiyordu. Tüccar gemilerinin değerli yükünü oluşturan birkaç yüz tonluk karabiber, tarçın, karanfil, Hindistan cevizi, şeker kamışı vs.'yi taşımak için gerekli olanın hepsi buydu.¹⁸²

Manastırın tükettiği lüks ürünler arasında bulunan baharat, tüccarların 1080'den sonra alımlarının artan genişliğiyle daha da kalabalıklaşıp servet yapmalarına yol açmıştır.

¹⁷⁶ Shapered Clovgh; a.g.e., s. 42.

¹⁷⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 21.

¹⁷⁸ T. Güran; a.g.e., s. 64.

¹⁷⁹ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 568.

¹⁸⁰ Suriye şarapları kadar baharatlarıyla da Konstantinopolis'te geniş bir pazar buluyordu. IV. yy başında ve sonrasında doğudakiler dışında gerçek anlamda büyük kentler yoktu. İhracatın merkezi Suriye ve Küçük Asya idi. Suriye gemileri ile taşıma da gerçekleştiriliyordu. Bkz. H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 12.

¹⁸¹ Ümit Burnu'nun dolaşılması Akdeniz karabiber ticaretine hemen son vermemiştir. Bunu ilk ortaya koyanlar Alman tarihçileridir. Bunların Almanya'nın Venedik'ten karabiber almağa devam ettiğini ve Portekiz'in bu değerli trafiği tam anlamıyla ele geçiremediğini gösteren belgeleri vardır. Bkz. F. Braduel; a.g.e., s. 367.

¹⁸² H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 116.

Onları bir şato sahibinin aşırı taleplerinden kurtarmak üzere piskoposu müdahale ettiği Langresli¹⁸³ tüccarların Cluny'e her yıl kervanla geldiği biliniyor. Rahipler yüzyılın sonunda tüm bu tüccarlar için geniş resimlerinden muafiyete çalışmaktadır.¹⁸⁴

Batılı tüccarların baharat satın almak için Suriye yanında Mısır'a gittikleri de bilinmektedir.¹⁸⁵ İtalya tacirlerin yoğun ürün taşımacılığında Asya'nın uzak kesimlerinden gelen baharat ürünleri listesinde karabiber, tarçın, karanfil, Hindistan cevizi başta gelmekteydi.¹⁸⁶

Konstantinopolis'in yabancı ülkelerden ithalat ihtiyacı çok az olmakla birlikte İtalyan gemileri doğudan baharat taşımada yoğundular.¹⁸⁷ Venedik Konstantinopolis için bir ara depo konumunda olup doğudan gelen baharatta da aynı vasfı üstleniyordu.¹⁸⁸

Taşınan mallar genellikle yemeklik baharat özellikle karabiberdi.¹⁸⁹ Kırmızıbiber ve zencefil de yaygın olarak kullanılmakla birlikte¹⁹⁰ kehribar da önemli baharatlardandı. Kehribarın Normenlar tarafından alınıp Baltık sahillerinden Rusya'ya götürülmesi¹⁹¹ ve Almanya'nın 1555 tarihindeki ihraç malları arasında yer alması¹⁹² bu ürünün batıda yetiştirildiğini göstermektedir.

Bahsettiğimiz üzere para nadirliği ve taşıt araçlarının zayıflığı yüzünden sınırlanan ticaret, taşınması kolay malların çoğunun Akdeniz'den yapılmasına neden oluyordu. İtalyan denizcileri bu yoldan Konstantinopolis'e, daha sonraları Suriye limanlarıyla İskenderiye'ye giderek doğunun ürünlerinden yemek pişirmede kullanılan ve makbul sayılan tarçın, karabiber, hind cevizi, karanfil tanesi gibi mamul ve mahsulleri topluyorlardı. İtalyan limanlarına getirilen bu mallar, biri Fransa'dan geçip Champagne'ye

¹⁸³ Langres: Fransa'da (Haute-Marne) arrendissement merkezi Marne'nin yukarısında, Langres platosunun yüksek burunlarından birinde yer almaktadır. Bkz. B. Larousse: "Langres", c. 14, s. 7353.

¹⁸⁴ G. Duby; a.g.e., s. 27.

¹⁸⁵ S. Tekindağ – N. Araç, a.g.e., s. 271.

¹⁸⁶ R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

¹⁸⁷ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 86.

¹⁸⁸ Jack Good; a.g.e., s. 72.

¹⁸⁹ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, c. 1, İst.1998 s. 72 X. yy'da İskenderiye'deki Barka limanına uğrayan İbn Havkal burada gördüğü doğu ve batı mallarından özellikle biberi anmaktadır. Bkz. W. Heyd; a.g.e., s. 55.

¹⁹⁰ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 119.

¹⁹¹ L. Güçer; a.g.e., s. 71.

¹⁹² W. Cunnigham; a.g.e., s. 196.

kadar ulaşan; diğeri Brennere geçidi¹⁹³ ve Tuna üzerinden doğuya, yahut Rhein üzerinden kuzeyde Flandre kadar tevzi edilirdi.¹⁹⁴

Akka limanında Uzakdoğu'dan gelen ravend, biber, tarçın Hindistan cevizi, karanfil gibi malların bulunduğunu da belirtelim.¹⁹⁵ Haçlı prensliği olduğu dönemlerde Kudüs'te de Mısır ile Arabistan'a ticaret yollarıyla bağlantı vardı ve Kudüs çarşılarında Uzakdoğu baharat bulunmaktaydı.¹⁹⁶

Baharat, Akdeniz ticaretine itici bir güç kazandırsa da bu ticaretin tümünü ele geçirmemiştir. Batı ile doğu, ya da Hıristiyan Müslümanların arası ilişkiler daha yakın olmaya başlayınca çok çeşitli doğal ve üretilmiş mallar da artan ölçüde yer değiştirilmiştir.¹⁹⁷

5. Sebze ve Meyve Ticareti

Ortaçağda baştanbaşa, özellikle çok geniş miktarda lahanalar, sarımsak, soğan ve soğan tohumu, düzenli olarak Fransa ve alçak ülkelerden getirilirdi ve elmalar Norman limanlarından getiriliyordu.¹⁹⁸ Fakat sebze ve meyvelerin de daha ziyade doğudan ithal edildiğini görmekteyiz.

Özellikle meyveler Haçlı seferleri neticesinde batıya tanıtılan değişik lezzet ürünleriydi. Dut, incir, şeftali, kayısı, limon, portakal, hurma, ağaç kavununu burada sayabiliriz.¹⁹⁹

Bunun en güzel örneği doğal sınırlarının çok dışına çıkarılarak Kuzey Fransa'da ve Avrupa'da yetiştirilen üzümdür. Yukarı Mısır manastırlarında yetiştirilen üzüm bu şekilde kendi iklimi dışına taşırılmış toprak ürünlerindedir. Ancak bunların yanında şöhreti dünyaca tanınmış ve büyük ticari kuruluşlar aracılığıyla çok uzak ülkelere ulaştırılan

¹⁹³ Brenner Alpler'de bir geçit olup Avusturya ile İtalya sınırındadır. 1370 metre yüksekliktedir. Brenner, Alplerdeki en alçak boğaz ve Kuzey Avrupa ile Akdeniz ülkeleri arasındaki en önemli geçit yoludur. Daha Roma döneminde bir yolun geçtiği Brenner, ortaçağda Almanya ile İtalya arasındaki başlıca geçit noktası olmuştur. Bkz. B. Larousse: "Brenner Geçidi", c. 4, s. 1912.

¹⁹⁴ Charles Seignobos; Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi (Çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul, 1960, s. 155.

¹⁹⁵ W. Heyd; a.g.e., s. 189.

¹⁹⁶ Aynı eser, s. 190

¹⁹⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 117.

¹⁹⁸ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 122.

¹⁹⁹ S. Trak; a.g.e., s. 93.

ürünler de vardı. Cerid²⁰⁰ hurması, Tebessa²⁰¹ fındığı, Malaga'nın²⁰² kuru incir ve üzümleri, Şam eriği ve reçelleri ön sıradaydı.²⁰³

Batı Avrupa'ya doğudan satılan egzotik mallarda portakal, kuru üzüm, incir ve bademler²⁰⁴ yanında kavun, arpacık soğanı, patlıcan gibi sebze ve meyveler burjuvalar ve soyluların hiç bilmedikleri lezzetleri tatmasını sağlıyordu. Şimdi sofraların da portakal, limon, hurma ve incir de diğer lüks ürünler gibi yerini almıştı.²⁰⁵

XII. yy'da Canossa'nın²⁰⁶ zengin sakinlerinden biri konuklarına, başka iklimlerden gelen meyveler arasında, Filistin ile Trablus yemişleri de sunardı ki, bu yemişleri Bari ve Trani²⁰⁷ yoluyla getirmiş olması düşünülebilir.²⁰⁸

Manastır bütçesinde de beyaz ekmekler kuru kuruya yenmiyordu. Campanagium (birader karavanaları) için başka harcamalar da öngörülmüştü. Bu ek harcamaların 4/5'ü içerisinde badem, soğan, sarımsak ve baharat gibi ürünlere ağırlık verilmişti.²⁰⁹

Daha Cote d'azur keşişleri döneminde bunların Saint-Antonie müritleriyle aynı orucu tutabilmek için Mısır'dan sebze ithal ettikleri bilinmektedir.²¹⁰

Mısır ile birlikte Trablus ve Sur civarındaki bahçelerin de güney meyveleri ile; limon, portakal, incir, badem ile dolup taşıdığı ve bunların dışarıda önemli payı olduğunu belirtelim.²¹¹

Konstantinopolis'te geniş bir kitleyi temsil eden meslek erbabından tüccarlar üzüm, elma, armut ve incir gibi kentlilerin özellikle sonbaharda düşkün olduğu taze ürün ihtiyacını karşılamaktaydı.²¹²

²⁰⁰ Tunus'un ortabatı kesiminde vahadır. Çölün kapısı olarak bilinir. XI. yy'dan beri başlıca ihraç ürünü olan hurmaları önemlidir. Bkz. Ana Britannica; "Tuzer" c. 30, s. 285.

²⁰¹ Cezayir'in kuzeydoğu kesiminde kenttir. Bkz. Ana Britannica; "Tebessa", c.29, s. 303.

²⁰² İspanya'nın güney kesimindeki Andalucia özerk bölgesindeki il. Tarıma dayanan il ekonomisinde iç kesimlerde meyve ve sebze yetiştirilir. Bkz. Ana Britannica; "Malega" c. 21, s. 352.

²⁰³ M. Lombard; a.g.e., s. 153.

²⁰⁴ M.Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 119.

²⁰⁵ R. Sedillot; a.g.e., s. 177.

²⁰⁶ İtalya'da Reggio nell- Emilia ilinin güneybatısında 10.yy'dan kalma şatodur. 1077'den Papa VII. Gregorius ile İmparator IV. Henrich'un buluşma yeri olarak tarihe geçmiştir. Bkz. Ana Britannica, "Canossa" c. 7, s. 224.

²⁰⁷ İtalya'nın güneydoğusunda Apulia yönetim bölgesinde Bari ilinde kent ve başpiskoposluk bölgesidir. Ortadoğuyla yürütülen ticaret sayesinde hızla gelişti. 1063'te kentte ilan edilen denizcilik yasası denizcilikle ilgili Akdeniz Bölgesinde benimsenen ilk düzenlemedir. Bkz. Ana Britannica, "Trani" c. 30, s. 190.

²⁰⁸ W. Heyd; a.g.e., s. 193.

²⁰⁹ G. Duby; a.g.e., s. 116.

²¹⁰ Stefanos Yerasimos; Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul, 1974, s. 35.

²¹¹ W. Heyd; a.g.e., s. 193.

İtalyanların taşımacılığını yaptığı mal listelerinde sürekli tekrar eden şeyler Yakındoğu ve Asya ürünleriydi. İtalyanlar Yakındoğu'dan Suriye meyve tarımının yetiştirdiği her şeyi almaktaydı: Portakal, limon, incir, hurma, badem bunlar arasında ilk sırayı alıyordu.²¹³

Barili tüccarların 1086 yılında Antakya'ya meyve ve diğer malları taşınması²¹⁴ haclı kontluklarında da dışardan gelen ürünlerden meyvenin ithaline tanıklık etmektedir.

Campania buğday ve şarabı ile birlikte meyvelerinin de Konstantinopolis'te değer kazanıp pazarlarda yer aldığını²¹⁵ belirtmekle birlikte meyve ve sebze açısından Avrupa'nın dış bağımlılıktan tam anlamıyla kurtulamadığını ekleyebiliriz.

6. Hayvansal Gıdalar Ticareti

6.1. Et Ticareti

Eparkhos'un kitabı²¹⁶ içinde et ticareti iki bölümlük yer tutmaktaydı; 15. bölüm kasapları, 16. bölüm ise domuz tüccarlarını ele almaktadır. Bakkallar kurutulmuş ve tuzlanmış et satar. Hayvan ve taze et ticareti de buğday ticareti gibi gözetim altındadır, ama bu gözetim uygulamada pek etkili değildir. Taşra hayvancıları, kuşkusuz en başta da Valaklar birkaç baş hayvanlarıyla başkente gider, bunları pek sağlıklı sayılmayacak koşullarda kesip parçalayıp satarlar. Ama bu durum söz konusu ticaretin önemini gösteren bir işarettir.²¹⁷

Daha önce belirttiğimiz çok eski örfler adlı manastır ekonomisini yansıtan eserde de büyük oruç arefesinde 250 tuzlanmış domuzun 16.000 muhtaç arasında

²¹² Michel Kaplan; a.g.e., s. 73.

²¹³ R. Sedillot; a.g.e., s. 187-188.

²¹⁴ W. Heyd; a.g.e., s. 105 – 106 Bizanslıların X. yy sonunda devamlı bir hakimiyet kurmayı başarmasından sora Bari şehri katapane namını verdikleri subayların konağı oldu. Rumlarla pek karışmış olan şehir halkı da bu durumdan yararlanarak anavatanla ticaretini geliştirdi. 992 tarihli Basile ve Constantin'in altın namelerinde birinde İstanbul'a giden Venedik gemilerine Barili tüccarların ticaret eşyalarıyla bindirilmesi yasaklanarak Venediklilere bahşedilen lütuflardan Barili tüccarlarında imparatorluk hazinesi aleyhine yararlanılması istenmiştir. Bkz. Aynı eser, s. 105.

²¹⁵ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 181.

²¹⁶ X. yy'da Konstantinopolis'te meslek loncalarının işleyişi, hür teşebbüsle devlet müdahaleciliğın tuhaf bir karışımı gibiydi. 911–912'de Eparkhos filotheos'un yönetimi (hegemonia) sırasında Konstantinopolis'in meslek loncalarını kurallara bağlamak için, imparator VI. Leon adına çıkarılan bir yönetmelik olan Eparkhos'un Kitabı bu işleyiş hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Bu esere X. yy başında Sympenos el kitabı da denir. En alt düzeyde, gündelik işleyiş için tasarlanmış ve genel ilke açıklamalarını içermeyen bir yönetmelikte olsa Konstantinopolis'in iş dünyasına girme olasılığı sunar. Bkz. A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 112.

²¹⁷ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 101.

paylaştırıldığıının kaydedilmesi²¹⁸ dönemin et ihtiyaç ve tüketimini somut verilerle ifade etmektedir.

Şarap üretim ve ihracatında sıkça geçen Bordeaux'un Avrupa'nın kuzeyinden tuzlu et satın aldığı kaydedilmektedir.²¹⁹

Almanya'nın XII. yy ihraç malları arasında et ve balıkta sayılmaktadır.²²⁰

Görelî bir çeşitlilik içeren etli gıdalar, başkent sakinlerine sunulan beslenme yelpazesini et ve balıkla tamamlar. Bu işe ayrılmış olan sürekli bir gemi hattı, Bitinia'daki Pylai'den yükledikleri hayvanları Konstantinopolis mezbahalarına taşımaktadır. Ayrıca o dönemde dünyanın en çok balık bulunan deniz kollarından biri durumundaki Boğaz'dan çok bol deniz ürünü çıkar.²²¹

Yalnız başkentteki et tüketimine ilişkin bilgiler bile dönemin sofrasında etin kullanım değerini ifade etmektedir. Sadece başkentte yer alan 23 lonca daha çok devlet ekonomisini denetlemeye yönelik olup bu nedenle ekmek, balık ya da et gibi temel gıda maddeleriyle ilgili loncaların daha büyük özenle örgütlenmesi, domuz kasaplarının diğer türlerle ilgilenenlerden başka bir loncaya bağlı olması²²² et ticaretinin ortaçağ Avrupa'sındaki önemini göstermektedir.

6.2. Balık Ticareti

Rusya daha X. yy'dan itibaren Bizans'la yaptığı ticaretinde Konstantinopolis'e gelirken beraberinde balık ve Azak Denizi'nin havyarını da getiriyordu.²²³ XI. yy başından itibaren yavaşlayan Rusların Karadeniz ticareti buna rağmen bu yüzyılda da

²¹⁸ G. Duby; a.g.e., s. 21, XII. yy ortasında Cluny'de hasta, çocuk, konuk ve fakirlerin gündelik buğday iâşesi biraderlerinkine eşitti, ancak olağandışı bir konuk baskını misafirhanenin ihtiyaçlarını ölçü dışı artırabilirdi, fakat tuzlanmış domuz miktarı; örfler ve statüler bu ilave ve hareketli halkın olduğu kadar manastırlarda beslenen hizmetkarların da gıda rejimini bozan en ince ayrıntısına varıncaya kadar ayinselleştirdiğini göstermektedir. Bkz. Aynı eser, s. 260 – 261.

²¹⁹ S. Trak; a.g.e., s. 112.

²²⁰ W. Cunnigham; a.g.e., s. 196.

²²¹ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 89.

²²² T. Talbot Rice; a.g.e., s. 119.

²²³ Aynı eser; s. 136. X. yy'da Kurtuba Halifesi III. Abdurrahman nezdindeki Bizans sefirleri Hazar memleketinden gelen gemilerin İstanbul'a arasına balık ve kürk getirdiklerinden bahsetmektedir. Bkz. W. Heyd a.g.e., s. 54. Bu durum Bizans'ın balık tüketiminin fazlalığından kaynaklanmaktadır. Constantinus'un 330'da başlattığı sürekli ve bedeva yiyecek dağıtım geleneği yüzyıldan fazla sürmese de hipodromda kutlanan belli başlı bayramlarda, özellikle de yiyecek dağıtımının başlatıldığı günün anıldığı 11 Mayıs bayramlarında, at yarışlarının sonunda piste balık arabalarının çekilerek içlerindeki balıkların 35.000 seyirci tarafından paylaşılması bu görüşümüztü desteklemektedir. Bkz. A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 89.

Konstantinopolis'e tuzlanmış balık sevketmeye devam ediyorlardı.²²⁴ Rusya'nın güneydeki komşu ülkelere tuzlu balık yanında havyar temin ettiği biliniyordu.²²⁵

Ortaçağ'da balık tüketimi gayet yüksekti. Denizlerde bolca bulunan balıklar sahil denizi boyunca ve Avrupa'nın tüm nehirlerinde tutulurdu. Erken Ortaçağ'da balıkçılar, Normanda ve Britanya'nın balıkçıları, ayı balıkları ve balinaları, satarlardı. Ancak büyük ve uluslar arası balıkçılık alanları azdı. Balık tutma alanlarının her biri İngiliz balıkçılarca sömürülecek genişlikteydi.²²⁶

Avrupa'daki kuzey ticaret alanında malların bazıları lüks çoğu hammaddelerdir ya da gerekli gıda maddeleri olan tahıl ve balık gibi maddelerdir.²²⁷ Ortaçağın uluslararası ticareti besleyen temel nesnelere gıda ürünleri olup baharat, şaraptan sonra balıkta bu ticarete büyük bir kısmı oluşturmaktadır.²²⁸ Ringa balığı oldukça yaygın tüketim alanı olan, bölgelerarası ticaret mallarındandı.²²⁹

Senyör sofralarından eksik olmayan balık önemli bir tüketim malıydı. Ek harcamalar kısmında daha önce bahsettiğimiz birader karavanası için giderlerin 1/5'i sadece balık ve yumurtaya ayrılmaktaydı.²³⁰

Batlık Denizi balıkların çok bolca bulunduğu bölgelere sahipti.²³¹ Kuzeye şarap götüren Fransa ve İngiliz gemileri karşılığında burada balık götürüyorlardı.²³² Kumaş gibi mamul ve şarap gibi lüks mallar karşılığında Batı Avrupa kuzeyden bol miktarda balık götürüyordu.²³³

Champagne panayırlarında satılan İtalyan mallarından tuzlu balığı da²³⁴ anmalıyız ki denizcilikte geçimini sağlayan Venedikliler daha 1000 yılları öncesinde ve bu yılda geçimlerini ana karaya yaptıkları balık ticaretiyle sağlıyorlardı.²³⁵

²²⁴ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 91.

²²⁵ L. Güçer; a.g.e., s. 69.

²²⁶ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 122.

²²⁷ Heabert Heaton; a.g.e., s. 141.

²²⁸ H. Pirene; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 128.

²²⁹ W. Mc. Neill; a.g.e., s. 405. Ringa balığı avcılığı çapı gittikçe büyüyen kapitalist girişimlerin gelişmesine yol açan etkiler yararmıştır. Bkz. Aynı eser, s. 404 – 405.

²³⁰ G. Duby; a.g.e., s. 116.

²³¹ H. Heaton; a.g.e., s. 18.

²³² T. Güran; a.g.e., s. 65.

²³³ Aynı eser, s. 66.

²³⁴ R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

²³⁵ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 271. Papa ve imparatorlar Venediklileri kafirlerle ilişki kurmakla suçladığında sıklıkla kendilerine ait tarlaları, bağları olmadığından deniz yoluyla ithal ettikleri mallarla yaşamlarını sürdürebileceklerini söyleyerek bu suçlamayı redd ediyorlardı. Bir deniz cumhuriyeti olan Venedik halkının denizle ve balıkçılıkla uğraşması kaçınılmazdı. Bkz. Aynı eser, s. 271.

6.3. Peynir ve Yapağı Ticareti

Güneybatıda bulunan Bordeaux İngiltere'ye şarap gönderirken Avrupa'nın kuzeyinden tereyağı ve peynir alırdı. Ayrıca zengin armatörlerin Loire mıntıkasından alıp taşıdığı ürünler arasında Danimarka ve Almanya'ya sevkettikleri yapağı da bulunmaktaydı.²³⁶

XII. yy'da Venediklilerin Ege denizindeki peynir ticaretine egemen olduklarını belirtmekle beraber²³⁷ peynir ve yapağı ürünleri ticaretinin çok geniş kapsamlı olduğunu söyleyemeyiz. Belki de diğer lüks mahiyetli ürünlere batı dünyası sofralarında ağırlık verdiği ölçüde kaynaklarda da bu unsurlar yanında peynir gibi ürünlere sıkça yer verilmemesi doğal karşılanmalıdır.

XII. yy'da Sicilya'da da hayvancılığa bağlı olarak peynir ticaretinin geliştiğini Sicilya'dan Mısır'a giden gemilerden birinin 1143'te İskenderiye'ye yanaştığında yükü arasında peynirin bulunmasından anlıyoruz.²³⁸ Ancak bahsettiğimiz üzere bu ürünlerle ilgili bilgiler gayet kısıtlıdır.

7. Yağ Ticareti

Zeytinyağı da diğer lüks tüketim malları arasındaki yerini alan nesnelereydi. Daha önce bahsi geçen ek harcamaların 4 / 5'lik payı içerisinde sebze ürünleri, tuz yanında zeytinyağı büyük bir dilimi kaplıyordu.²³⁹

Ayrıca zeytinyağı pahalı ve hafif olarak tercih edilen dönem taşımacılığı içinde de avantajlı bir yapıya sahipti.²⁴⁰ Venedikliler de bu kurala bağlı olarak yaptıkları bölgelerarası taşımacılıkta zeytinyağını ihmal etmiyorlardı.²⁴¹

XII. yy'da peynir gibi Ege denizi'nde Venediklilerin egemen olduğu bir başka gıda ticareti zeytinyağı ticaretiydi. Zeytinyağı üretim bölgeleri şarap üretim bölgeleriyle aşağı – yukarı aynıdır, ama biraz daha güneyde kalır: Zeytin ağacı çok sık don görülen Trakya

²³⁶ S. Trak; a.g.e., s. 112.

²³⁷ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 100.

²³⁸ W. Heyd; a.g.e., s. 457.

²³⁹ G. Duby; a.g.e., s. 116.

²⁴⁰ Shapered B. Clough; a.g.e., s. 42.

²⁴¹ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 87.

iklimine gelmeyen bir üründür.²⁴² Bu bakımdan zeytin Avrupa'da üretilse de daha çok ithal edilmiştir.

Gezgin işadamlarıyla Venedikli tüccar arasında sermayenin bir havuzda birleştirilmesi yerel malların ihraç ve yeniden satış için alınmasına olanak veriyordu. Aynı durum yağ ticaretinde de söz konusu olup Domenico Mastrocoli ve Dobromir Stagnario adlı Dalmaçyalı Slav tacirler, Korintos ve Sparta arasında çalışıp İskenderiye ve Venedik'e çok miktarda yağ ihraç ediyorlardı. Vitele Voltani de 1165-1171 yılları arasında Krinthos, Sparta ve Thebai'den yağ ihracında tekel oluşturmuştur.²⁴³

Suriye elverişli iklimi sayesinde şaraplar kadar yağ ticareti açısından da önemli bir dış merkezi oluşturuyordu.²⁴⁴ İtalyan tacirlerinin Suriye'den getirdiği meyve çeşitliliği yanında zeytinyağları da anılmaktadır.²⁴⁵

Suriye gibi İfrikiyye²⁴⁶ de Tunus sahili ile birlikte gerçek bir zeytin ağacı ormanıydı. Roma döneminden beri süregelen bu ağaçlar XI. yy yıkımlarına kadar üretimini sürdürmüştür. En önemli ihracat merkezi ise Sfax²⁴⁷ idi. İbn Havkal'ın zeytinyağı limanı dediği bu şehirden yola çıkarılan ürün, zeytin ağacı yetiştiremeyen Mısır, Sicilya, İtalya ve Bizans'a ulaştırılırdı.²⁴⁸

Marsilya gemileri Afrika kuzeyine diğer ürünlerle birlikte zeytinyağı taşımacılığında etkin bir role sahipti.²⁴⁹

Doğudaki bu bölgelere ilaveten batıda tahıllarıyla tanınan Apullia zeytinyağı²⁵⁰ İtalyan zeytinyağını da²⁵¹ eklemeliyiz. Ayrıca Rusya'daki Novgorod diğer ürünleri yanında yağ pazarıydı. Ayrıca Gotlandlı gezgin tacirlerin burada bir deposu vardı.²⁵²

²⁴² A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 100 – Konstantinopolis'te 927 – 928 yıllarında kesintisiz yüzyirmi gün don yapmış ve Karadeniz'in boğaz girişi buzlarla kaplanmıştı. Bu bakımdan zeytinyağı üretimine elverişli bir bölge değildir. Bkz. Aynı eser, s. 100.

²⁴³ D.M.Nicoll; a.g.e., s. 100 Venedik yağ ticareti dışında birçok alanda gezgin işadamlarıyla ortaklı. Yerli ortak genelde sermayenin 2 / 3'sini koyuyor kâr ise colleganzadaki ortaklar arasında eşit paylaşılıyordu. XII. yy'da Bizans'taki Venedik girişimlerinde benzer başka ortaklıklar kaydedilmiştir. Bkz. Aynı eser, s. 100.

²⁴⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 12.

²⁴⁵ R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

²⁴⁶ Afrika'nın kuzeybatısındaki berberistan'ın doğusuna Araplarca verilen addır. Batısına da Mağrib denir. Bu tabir Kuzey Afrika içinde kullanılmaktadır. Bkz. Büyük Larousse; "İfrikiyye" c. 11, s. 5577.

²⁴⁷ Tunus'da liman kentidir. Ülkenin ikinci büyük kenti olan Sfaks, bir yönetim ve ticaret (geniş zeytinlikler)ve aynı zamanda bir sanayi bölgesidir. Bkz. Büyük Larousse; "Sfaks" c. 20, s. 10433.

²⁴⁸ M. Lombard; a.g.e., s. 155 Tunus'un Rusfe kasabası zeytinyağı üretiminde ikinci sırada olup, burada 360 zeytinyağı değirmeni vardı. Bkz. Abdulhalik Bakır; Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi, Ankara, 2000, s. 189.

²⁴⁹ S. Trak, a.g.e., s. 112.

²⁵⁰ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 181.

III. HAYVAN VE HAYVANSAL ÜRÜNLER TİCARETİ

1. Canlı Hayvan Ticareti

Canlı hayvanların bir bölümü daha sonra et olarak gıda ürünlerine girse de burada daha çok canlı olarak satılan hayvanlar, av hayvanları, koşum hayvanları üzerinde duracağız.

Sadece laik ve skolâstik egemen bir senyör azınlığı lüks gereksinimler duyumsamakta ve bunları ya ithalat yolu ile ya da sınaî bir hazırlık yapmadan beslenme için av, giyim için kürk hayvanı gibi ürünler sağlayarak karşılamaktadır.²⁵³ Konstantinopolis'e gönderilen mallar içerisinde tanınmış kaynaklara göre yabani hayvanlar bile bulunuyordu.²⁵⁴

Haçlıların başkenti olmasının arifesinde imparatorluğun elinde kalan Trakya, Rodop, Makedonya, Bitinia, Teselya gibi bölgeler başkente buğday kadar hayvan da sağlamaktaydı.²⁵⁵

Doğuyla yapılan ticarete Bizans ve Avrupa'ya doğudan giden ihraç malları arasında hayvan ve hayvan ürünleri de bulunuyordu.²⁵⁶

Avrupa pazar ve panayırlarına gelen çok zengin mal çeşitliliği içerisindeki at ve diğer hayvanların satışı son olarak yapıyordu.²⁵⁷ Bunlar içerisinde Arabistan'ın atları da oldukça meşhur olup panayırlarda satışa sunuluyordu.²⁵⁸

Av köpekleri ve şahinlerle güçlü savaş atları Avrupa'nın en firtınalı ve yoksulluk günlerinde bile ihtiyaç duyduğu mallardandı.²⁵⁹ Ermenistan at ve katırları da yabancı ülkelerde çok değerli idi. Kilikya Ermeni Krallığı olmadan önce Venedikli tacirlerin burayı ziyaret etmesi muhtemeldi.²⁶⁰

²⁵¹ Şehabettin Tekindağ – N. Araz; a.g.e., s. 271.

²⁵² Rene Sedillot; a.g.e., s. 172.

²⁵³ Jacques le Goff; a.g.e., s. 152.

²⁵⁴ Wolfrang Müller Wiener; a.g.e., s. 17.

²⁵⁵ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 91.

²⁵⁶ Hasan Karaköse; Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, Ankara 2002 s. 193. IX. Yy'da Bağdat pazarını gezen müellifin gözlemleri doğu dünyasındaki canlı hayvan ticaretinin zenginliğini gösterir. Hindistan'dan kaplan, leopar, filler, Çin'den tavuslar, vahşi atlar yine Bizans'ın azgın atları bunlardandı. Bkz. Bernard Lewis; a.g.e., s. 223.

²⁵⁷ Lütfü Güçer; a.g.e., s. 88.

²⁵⁸ Rene Sedillot; a.g.e., s. 198.

²⁵⁹ Tevfik Güran; a.g.e., s. 64.

²⁶⁰ W. Heyd; a.g.e., s. 411.

Almanya'da XII. yy'da ihraç malları arasında balık ve et kadar şişman sığırlara da yer ayrılmıştı.²⁶¹

Konstantinopolis'in en zengin sakinlerinin beslenme rejiminde et önemli yer tuttuğundan büyük toprak sahipleri malikânelerinde geniş ölçekli hayvancılık yapar ve iâşesini böyle sağlar. 1187'de Bulgar imparatorluğu'nun yeniden doğmasını sağlayan genel ayaklanmanın ilk kıvılcımını imparator II. İsaakios'un taç giymesinin (1186) birinci yıldönümü kutlamaları için piyasadan hayvan almak yerine bu hayvanları kendi malikânesinin bulunduğu Ankhialos'un²⁶² ülkesinden getirmesini protesto için ayaklanan Valak asiler çıktı.²⁶³ Bu durum hayvan ticaretinin ortaçağ Avrupa'sında ne kadar önemli bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir.

Çok geniş ormanları ve boş arazileri ellerinde bulunduran birçok büyük toprak sahibi hayvan otlatma işinden haraç almaya veya idarenin düzenli biçimde topladığı vergileri kendilerine ödettirmeye başlamışlardı. Ama sürüler ve bunların otlatılması köylerde hassas bir konudur. Köyler hayvanların yol açtığı zararlara karşı bahçe ve tarlaların savunmasını örgütler, diğer yandan köylüler ortak bir çoban tutarlardı.²⁶⁴ Hayvan ticaretinin canlılığı hayvancılığa yönelik bu tedbirleri de zorunlu kılıyordu.

2. Deri ve Kürk Ticareti

Deri ve deri ürünleri de doğudan batıya ihraç edilen mallar arasındaydı.²⁶⁵ Bunlardan keçi derisinden yapılan sahtiyan ve diğer deri ürünleri Haçlı Seferlerinden sonra hızlı bir şekilde Avrupa'ya taşındı.²⁶⁶

XII. yy'ın canlı trafiği içerisinde artık Champagne fuarlarında İspanya ve Afrika'dan gelen işlenmiş derilerde satılıyordu.²⁶⁷ Kurtuba'dan en iyi kalite deri çeşitleri gelmekteydi; panayırın deri satılan bu günlerine "Korduan günleri, denirdi.²⁶⁸ Sarakusta'dan kunduz, sansar, sincap ve gelincik derileri ihraç ediliyordu. Leon

²⁶¹ W. Cunnigham; a.g.e., s. 196.

²⁶² Anadolu'nun Kilikya bölgesinde ilkçağ kentidir. Tarsus ile Mersin arasını kapsar. Bkz. Büyük Larousse, "Ankhiale" c. 2, s. 642.

²⁶³ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 101.

²⁶⁴ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 101.

²⁶⁵ H. Karaköse; a.g.e., s. 193.

²⁶⁶ S. Trak; a.g.e., s. 93.

²⁶⁷ L. Güçer; a.g.e., s. 88.

²⁶⁸ R. Sedillot; a.g.e., s. 168.

krallığından²⁶⁹ sincap ve gelincik derilerine büyük talep vardı. Keza Endülüs'te imal edilen koyun ve tavşan derisinden kürklerde Leonluların çok hoşuna gidiyordu.²⁷⁰

Dericilik konusunda İspanya kadar olmasa da İspanya yanında Almanya'nın da deri ve deri ürünleri pazarlarında satış alanı bulan nesnelere dendir.²⁷¹

Kuzey denizlerinde Baltık bölgesi ve Baltık bölgesinden de Batı Avrupa'ya deri ürünleri taşınmaktaydı.²⁷² Yine Montpellier'de Cordue derileri satılmaktaydı.²⁷³

Müslüman ülkeler de Avrupa'dan deri ve kürk satın almaktaydılar.²⁷⁴ Hıristiyanlık döneminin başlarında ancak Türk tacirleri ne denli çorak görünmüşse de o denli çorak görünen bölgeler filizlenmişti. Ticaretin yayılması ilk kez bu noktada belirdi. Avrupa'nın doğu dünyası ile iletişim kurmasını sağlayan Venedik ve Rus – İskandinav dünyasıyla iletişimini sağlayan Flandr'da ve buradan da tüm Avrupa kıtasına yayıldı.²⁷⁵

Panayır mallarının çeşitliliği içerisinde kürkleri de bolca görebilmek mümkündür.²⁷⁶ Rus ormanlarından gelen kürkler, güneye Karadeniz'e dökülen nehirlerden taşınarak götürülmekteydi.²⁷⁷ Böylece güney iklimlerinde bile lüks giyim ve donatımın görkemi için zorunlu bir ürün olan kürkler Slav bölgelerinden sağlanıyordu.²⁷⁸

Rusya'da Novgorod önemli bir kürk pazarıydı.²⁷⁹ Giyimdeki lüks mallardan kürk, İskandinav, Rus ve Sibiry Kürk Arzına bağımlıdır. Novgorod fuarı ve Kiev kenti Rus kürklerinin başlıca toplanma merkezleridir.²⁸⁰

Her türlü siyasi organizasyondan mahrum olan Rusya, güneydeki komşu ülkelere o devir için başka yerden sağlanması güç mallar temin ediyordu. Rusya stepleri Bizans'a İslam âlemine her iki âlemde çok lüks sayılan kürk sağlıyordu. Bizans ve İslam âleminde yola çıkan çeşitli milletlere mensup tüccarlardan Bizanslılar, Karadeniz'e dökülen

²⁶⁹ XI. yy'dan XIII. Yy'a kadar varlığını sürdüren İber karalığıdır. Bkz. Büyük Larousse: "Leon Krallığı", C. 14, s. 7432.

²⁷⁰ M. Özdemir; a.g.e., s. 97.

²⁷¹ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 568.

²⁷² T. Güran; a.g.e., s. 66.

²⁷³ S. Trak; a.g.e., s. 112.

²⁷⁴ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti; c. 1, s. 72.

²⁷⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 81 – 82.

²⁷⁶ L. Güçer; a.g.e., s. 88.

²⁷⁷ H. Heaton; a.g.e., s. 18.

²⁷⁸ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 42 – 43.

²⁷⁹ R. Sedillot; a.g.e., s. 172.

²⁸⁰ H. Heaton; a.g.e., s. 142.

Dinyaper yoluyla Rusya içlerine sokuluyor burada yerinde gayet ucuza satın aldıkları kürkleri tekrar nehir yoluyla geri dönerek kendi ülkelerinde yüksek fiyatla satıyorlardı.²⁸¹

Normanların da Flandre kumaşlarıyla Baltık sahillerindeki kehribarı aldıktan sonra Rusya'ya geçerek buranın mahsulü olan kürkleri de ilave ediyorlar ve bunları Bizans ve memleketlerinde satıyor, oradan aldıkları doğu mallarını da Avrupa'ya taşıyorlardı.²⁸²

Kuzey ve Batlık Denizi'ndeki Alman denizcileri Rusya'dan kürk ticaretinde faal olarak yer alıyorlardı.²⁸³ Ortaçağ Avrupa'sında Rusya ve İskandinavya kadar olmasa da Afrika'dan da yün alınmaktaydı.²⁸⁴ İslam dünyası ise Bizans'ın aksine Avrupa'dan aldığı köle ve kürk gibi ürünleri yoğun olarak alırken altın para ihraç ediyordu.²⁸⁵

Ayrıca hemen eklemeliyiz ki Kıbrıslılar, Venedik, Ceneviz, Marsilyalı ve Pizalılar Türkiye Selçuklularından da Antalya limanı vasıtasıyla halı yanında deri malları da alarak Kıbrıs yoluyla doğudan kendi memleketlerine ithal ediyorlardı.²⁸⁶

IV. MADENLER, MADEN VE DEĞERLİ TAŞLARDAN YAPILMIŞ ÜRÜNLER TİCARETİ

1. İşlenmemiş Madenler ve Madensel Ürünler Ticareti

1.1. Demir Ticareti

Batı dünyası kendi demir yataklarına sahipti. Burada demir kalkerli sıvı yığınları halindeydi.²⁸⁷ Yeryüzüne yakın yataklar halinde olan Avrupa, ferries adlı demir ocağına sahipti. Bu ocaklar, Doğu Alp Dağlarında bulunuyordu ve burası silah sanayisinin işlek merkeziydi.²⁸⁸

²⁸¹ L. Güçer; a.g.e., s. 69.

²⁸² Aynı eser, s. 71.

²⁸³ C. Seignobos; a.g.e., s. 155.

²⁸⁴ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 568.

²⁸⁵ Halil Sahillioğlu; "Altın" İA (TDV), c. 2, İstanbul, 1989, s. 533 Altın para hususunda daha ileriki bölümde paralar başlığında geniş bilgi verilecektir.

²⁸⁶ Osman Turan; Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1971, s. 137.

²⁸⁷ M. Lombard; a.g.e., s. 166.

²⁸⁸ Abdulhalik Bakır; Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi, Ankara, 2002, s. 142. Demirciliğin çok yaygın bir meslek olmasında demirin bol bulunması önemli bir etkendi. 1260 – 1270 arasında 30 meslekten 22'si demircilikle ilgilidir. Bkz. J. le Goff; a.g.e., s. 59.

Müslüman ülkeler Avrupa'dan silah yapımında kullanılan demiri de ihraç ediyorlardı.²⁸⁹ Demir madeni açısından fakir olan İslam dünyası, ihtiyacı olan demiri Hindistan ve Avrupa'dan ithal yoluyla temine çalışıyorlardı.²⁹⁰

Bizans imparatorluğu'ndan ticaret serbestisi elde eden İtalyanlar, Haçlı seferlerinden önce yoğunluğun ve niteliği bilinmese de Suriye ve Mısır'a gidip geliyorlardı. Venediklilerin Mısır ve Suriye'ye sattıkları mallar arasında demir de bulunuyordu.²⁹¹

İspanya diğer değerli madenler yanında bol miktarda demire sahipti.²⁹² Avrupa pazarlarında İspanya ve Almanya'nın deri ürünleri ve demiri yaygın olarak satılmaktaydı.²⁹³

Ayrıca Batı Avrupa malzemesi de hiçbir zaman kendi kendine yeterli olmayıp demir, değirmen taşları gibi dışardan temin edilmesi gerekli mallardandı.²⁹⁴ Batı Avrupa kuzey denizlerinin ihtiyacı olan lüks malları karşılarken bunlara karşı demir gibi kuzeyin ürünlerini elde etti. Bu kuzey ticaretinin hacmi ortaçağ boyunca artmıştır. Kuzey, gelişmiş batının mamül ürünleri karşılığında hammadde ihraç eden koloniyal bir bölge olarak kaldı.²⁹⁵

İngiltere'ye ithal edilen demirin çoğu İspanya'dan gelmekteydi. Ama ayrıca İsveç'ten, Normandiya'da Pont de Audemer'den getirildiği de oluyordu.²⁹⁶ İsveç orman kadar demir yataklarına da sahipti.²⁹⁷

Toros maden ocaklarında çıkarılan demir Klikya bölgesindeki ticareti canlandırılıyordu.²⁹⁸ Venedikliler kadar Pizalılar da baharat, ipek gibi doğu ürünleri karşılığında, doğuya demir taşımaktaydılar.²⁹⁹ Diğer doğu ülkeleri gibi Mısır'da demir ihtiyacını Avrupa'dan İtalyan tüccarlar aracılığıyla sağlıyordu.³⁰⁰ Hatta Haçlılara karşı kullanılacak savaş malzemesini demir ve silah satımını Müslümanlara yapanların mali

²⁸⁹ Komisyon, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, C. 1, s. 72.

²⁹⁰ A. Bakır; Madenler ve Madencilik Sanayi, s. 136.

²⁹¹ L. Güçer; a.g.e., s. 72.

²⁹² H. Heaton; a.g.e., s. 18.

²⁹³ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 568.

²⁹⁴ T.Güran; a.g.e., s. 64.

²⁹⁵ Aynı eser, s. 66.

²⁹⁶ A. Bakır; Madencilik ve Maden Sanayi, s. 143.

²⁹⁷ H. Heaton; a.g.e., s. 142.

²⁹⁸ W. Heyd; a.g.e., s. 411.

²⁹⁹ A. Duceillier – M. Balard; a.g.e., s. 194.

³⁰⁰ W. Heyd; a.g.e., s. 430.

müsadere olunup aforoza uğramasına rağmen bu ticaret özellikle Pizalılar tarafından XII. yy boyunca devam ettirilmiştir.³⁰¹

1.2. Altın ve Gümüş Ticareti

Antakya zaptında Haçlılar diğer değerli mallara ek olarak bol miktarda altın ve gümüşte bulmuşlardı.³⁰² Doğu dünyasında alım yatakları diğer madenlerin aksine boldu. Sudan'da gelen altının Küçük Afrika'ya X. yy'la birlikte ulaşmış olması mümkündür. Sudan altını yalnız Müslüman Kuzey Afrika ile İspanya'nın XII. yüzyılla birlikte büyük denizyollarından koparak kendi içine kapanıp yaşamak zorunda bıraktıkları batı İslamiyeti halkının refahının tabanı değildir. Bu altın, Akdeniz'in büyük tarihine bağlanmaktadır.³⁰³

IX. ve XV. yy'lar arasında Akdeniz çevresindeki tüm yeni altın akımlarını besleyecek kaynak bu son derece önemli Sudan altınıydı.³⁰⁴

Sudan altını dış ticaret için çalışan büyük üretim merkezlerine doğru akıyordu. Mısır buğdayı, papirüs ve kumaşlarıyla, Mezopotamya; şeker kamışı ve tekstiliyle bu ticaretin içindeydi. Altın ayrıca Müslüman dünyanın dışından gelen malların geçtiği transit merkezlere gidiyordu. Hıristiyan dünyanın ihtiyacı olan çeşitli malların ve köle kabilelerin geçtiği İspanya, tüm doğu mallarının transit ticaretine sahne olan Mısır, Suriye; altın çekiyordu.³⁰⁵

Akdeniz ticareti Uzakdoğu'ya ancak kendi stoklarını eritme pahasına altın ve gümüş sevkıyatı yapabilmıştır. Hatta bu değerli maden kanamasının Roma İmparatorluğunun öğütlenmesini bozduğu bile iddia edilmiştir. Ortaçağda Batı Avrupa ise altın ve gümüş yerine kölelerini sevkediyordu. Bizans, Justinanos devrinde doğuya para ihracını sınırlamak üzere kendi ülkesinde ipekböceği üretimini başlatmayı başarmıştı. Bu denemeler aslında Akdeniz'e çok ihraç eden ve karşılığında az ithal eden Uzakdoğu'ya karşı yapılan ödemelerin gerekliliğini ve uzun dönemde tüketiciliğin altını çizmekten başka bir işe yaramamıştır.³⁰⁶

³⁰¹ Aynı eser, s. 431 – 432.

³⁰² W. Heyd; a.g.e., s. 194.

³⁰³ F. Braduel; a.g.e., s. 314.

³⁰⁴ M. Lombard; a.g.e., s. 106.

³⁰⁵ Aynı eser, s. 112 – 113.

³⁰⁶ F. Braduel; a.g.e., s. 312.

Yerlilerce çalıştırılan Fas Atlasları üzerindeki gümüş madenleri de ticareti ayakta tutuyordu.³⁰⁷

Venedikliler Mısır ve Suriye'ye sattıkları mallar karşılığında altın ve gümüş paralarla İstanbul'a uğruyor ve Batı Avrupa'ya gerekli malları bunlarla satın alıyorlardı.³⁰⁸

Yeni ödeme aracı altın ve gümüştü. Roma'nın yıkılışından beri Avrupa bunlardan yoksundu. Bu değerli madenler önceleri fetihler sırasında savaflara eşlik eden yağmalarla ele geçti. Açık denizden rampa edilen Müslüman gemilerinden, Doğu Akdeniz'de alınmış ganimetlerden, tutsaklara karşılık elde edilen kurtarmalıklardan... Batı ekonomisini doğuda payına düşenlerle geliştirdi. Fakat zamanla ticaret trafiğine de iki yönlü başlayınca batı yaptığı dış alıma, bir dışsatımla karşılık vermeyi başardı.³⁰⁹

XII. yy'dan itibaren artık satmak için yeterli mallara sahip olan batılı dokuma ve modern eşya ihracatına artan ölçüde ipek ve baharat ithalatı karşılığında kullanmaya başlarken altın çıkışı daha küçük oranlara inmeye başlamıştır.³¹⁰

İspanya'da diğer madenlerle birlikte altın bulunduğu gibi Balkanların bazı bölgelerinde de altın çıkarılmaktaydı.³¹¹ Altın daha ziyade bir dışalım malı olarak fuarlarda yerini alırken gümüşte buna eşlik etmekteydi.³¹²

1.3. Çelik, Bakır ve Başlıca Diğer Madenler Ticareti

İslam dünyası çeliği de Avrupa'dan ihraç ediyordu. Çünkü Avrupa'da çelik üretiminde kendilerine özgü yöntemler kullanılıyordu.³¹³

Ayrıca daha önce ticaret merkezlerinde bahsi geçen Keich adası Halep'e Hind çeliğini ulaştırmada transit bir rol üstleniyordu.³¹⁴ pazar ve panayırılarda altın ve gümüş madenleri yanında çelik ve kömür de satılmaktaydı.³¹⁵

³⁰⁷ M. Lombard; a.g.e., s. 107.

³⁰⁸ L. Güçer; a.g.e., s. 71.

³⁰⁹ R. Sedillot; a.g.e., s. 177.

³¹⁰ T. Güran; a.g.e., s. 65 İlginç bir noktada 1450 yılına gelindiğinde tuzun altın kadar kıymetli olmasıdır. Bu tarihte tuz Mali'de aynı ağırlıkta altınla mübadele edilmekteydi. Bkz. F. Braduel; a.g.e., s. 315.

³¹¹ H. Heaton; a.g.e., s. 18.

³¹² R. Sedillot; a.g.e., s. 168.

³¹³ A. Bakır; Madencilik ve Maden Sanayi, s. 137.

³¹⁴ W. Heyd; a.g.e., s. 180.

³¹⁵ R. Sedillot; a.g.e., s. 168.

İsveç orman kadar demir ve bakır yataklarına sahip bir bölgeydi.³¹⁶ Venediklilerin Mısır ve Suriye'ye sattığı madenler, demirle sınırlı olmayıp kurşun ve kalayda satılıyordu.³¹⁷

Müslüman dünyasının maden konusundaki dışa bağımlılığı kalayı da Avrupa'dan ihraç etmesine neden oluyordu.³¹⁸ Ayrıca İspanya'da ve Balkanlar'da bakır yataklarına ek olarak, Yunanistan'da gümüş ve kurşun çıkarılıyordu.³¹⁹

XII. yy sonundan itibaren daha ağır maddelerle yapılan ticaretin gelişmesiyle bilhassa Kuzey ve Baltık Denizindeki Alman denizcileri bu ticaret sayesinde katran, potas gibi malları getirebiliyorlardı.³²⁰

1.4. Şap ve Tuz Ticareti

Avrupa zamanla Müslüman ülkelerinden yalnızca lüks mallar ve gıda maddesi getirmekle kalmıyor, fakat mesela Mısır'dan şap gibi imalat sanayi için gerekli hammaddeleri de temin ediyordu.³²¹

XII. yy'dan itibaren Avrupa büyük bir ithalat malı olan şap karşısında dokuma ürünlerini ihraç ediyordu.³²²

İşlek ticaret yollarının merkezinde bulunan Büyük Selçuklularında Avrupa ile ticari faaliyetlere giriştiği bilinmektedir. Selçukluların Avrupa ve komşu ülkelere ihraç ettiği mallar arasında özellikle dokuma sanayinde kullanılan şapta bulunmaktaydı.³²³

Öncelikli gereksinim maddelerinden olan tuz da, uzun süre ticari faaliyeti besleyen mallardan olmuştur.³²⁴ Ortaçağların uluslar arası ticareti besleyen baharat, şarap, balık gibi gıda ürünlerinin ardından tuzda bu kategorideki yerini alıyordu.³²⁵

³¹⁶ H. Heaton; a.g.e., s. 142.

³¹⁷ L. Gülçer; a.g.e., s. 71.

³¹⁸ H. Heaton; a.g.e., s. 72.

³¹⁹ Aynı eser, s. 18.

³²⁰ C. Seignobos; a.g.e., s. 155.

³²¹ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, c. 1, s. 72.

³²² T. Güran; a.g.e., s. 65.

³²³ H. Karaköse; a.g.e., s. 192 – 193 XII. yy'da gelişen Akdeniz ticaretinde Avrupa giderek kolonyal rolünden kurtulmuştu. İhracatı zamanla işlenmiş ya da manevi mallardan ibaret olmaya başlarken, İslam dünyası avrupa'ya ipek ve baharat yanında Anadolu'dan ham şap sağlıyordu. Bkz. T. Güran; a.g.e., s. 65 XIII. Asır ortalarında Türkiye Selçuklu Sultanından Türkiye şaplarının işletme imtiyazını alan biri Venedik diğeri Cenevizli iki tacirin Konya'da bulunması XII. yy'dan sonrada bu ticaretin canlı şekilde devam ettiğini göstermektedir. Bkz. Osman Turan; Selçuklular ve Türk – İslam Medeniyeti, İstanbul, 2003, s. 360.

Venedikliler ticarete ilk olarak anakaraya yaptıkları balık ve bir o kadar yaygın tüketim mallarından tuz ile başlamışlar.³²⁶ X. yy'dan başlayarak Venedik tuzu Konstantinopolis pazarında değer kazanan bir üründü.³²⁷ Venedik zamanla tuzu göl bölgelerinde alarak İslam dünyasına ihraç ettiği ürünler arasına katmayı bilmiştir.³²⁸

Gıda maddelerinde gördüğümüz üzere çok fazla tüketim alanına sahip olan balık ister taze ister kuru satılsın çok miktarda tuza ihtiyaç vardır. Yıl boyu oruç günleri için tuzlanmış et stoku için çiftçilerde tuza ihtiyaç duyuyorlardı. Körfez tuzu en ucuz tuzdu.³²⁹

Bazı kuzey tekneleri yüzyıllar boyunca şarap, kumaş tuz ve İskandinavya'da olmayan ürünlerle İskandinav mallarını değiştirmişlerdir.³³⁰ Fransa ve İngiliz gemileri kuzeye şarap ve tuz getirerek karşılığında balık götürüyorlardı.³³¹

Kendi kendine yeterli olmayan Batı Avrupa malzemesi arasında demirden sonra tuz dışardan temin edilmesi gereken ürünlerin başında geliyordu.³³²

İtalyan tüccarların Orleon ve Rechelle'den şarapla birlikte tuz taşıdığını³³³ da ilave etmeliyiz. Oleron'da şarap gemilerine ilişkin kayıtlarla birlikte mutlu bir rastlantı sonucu Bourgneuf tuz madenleri de Rochelle'ye oldukça yakındı. Böylece tüccar gemileri şarap gibi lüks tüketim malıyla aynı miktarda tüketim alanı bulan tuzu da aynı anda yükleyebiliyorlardı.³³⁴

2. Değerli Taş ve Madenlerden Yapılmış Eşya Ticareti

2.1. Silah Ticareti

Avrupa'da ticaret, IX. ve X. yy'lardaki istila ortamlarında daralıp lüks ve dini karakterli hale gelse de daima var olmuştu. Krallar uzaktan gelen yüksek değerli malları otoritelerinin ayrılmaz bir parçası olarak görüyorlardı. Ayrıca Batı Avrupa'nın sınırlı olan

³²⁴ J. le Goff; a.g.e., s. 59.

³²⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 128.

³²⁶ M. Nicoll; a.g.e., s. 271. Gölcükler üstündeki adacıklarında hazırlanan tuz büyük olasılıkla önceleri kazançlı bir dışsatım ticaretinin özünü oluşturuyordu. Daha X. yy'da Venedik bu ticarete teknik bakımdan olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Bkz. H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 85.

³²⁷ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 181.

³²⁸ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 68.

³²⁹ H. Heaton; a.g.e., s. 142.

³³⁰ Aynı eser, s. 72.

³³¹ T. Güran; a.g.e., s. 65.

³³² Aynı eser, s. 64.

³³³ R. H. C. Davis, a.g.e., s. 195.

³³⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 125.

malzemesi hiçbir zaman kendi kendine yeterli değildi. Şövalye sınıfı uzman esnaflar tarafından imal edilmiş silah ve zırhlara gerek duyuyordu.³³⁵

Konstantinopolis'te kullanımını ve saray işliklerinde üretimini imparatorluğun kendi tekelinde tuttuğu Rum ateşi³³⁶ gibi gizli tutulan ve stratejik önem taşıyan gereçler dışında küçük işletmeler zanaat ve ticarete egemendir.³³⁷

Batının başlıca dışsattım ürünleri arasında yer alan silahlar³³⁸ konusunda Tirol³³⁹ ve Styrie'nin doğu Alpleri, Roma devrinde Noricum'u çok aktif silah üretim merkezi olarak tanınmıştı.³⁴⁰

İslam dünyası zaman zaman silah endüstrisinde ileri seviyedeki Avrupa'dan başka kılıç almak üzere çeşitli savaş aletleri ithal ederdi. XI. yy ünlü kılıçlarını zikreden Ömer Hayyam Yemen kılıçlarını da saymaktadır.³⁴¹

Avrupa kılıçlarının yüksek kalitesini öven pasajların yer aldığı Arapça metinler oldukça fazladır. Haçlılar zamanına gelindiğinde silah ticareti, Avrupa ile İslam ülkeleri arasında doğacak olan aleyhte ticaret bilânçosunu dengeleyen önemli bir ihraç malı haline gelmiş bulunuyordu. Müslümanlara Hıristiyan kölelerden bile daha fazla silah ihraç ediyor olması, ruhban sınıfını hatta zaman zaman saray otoritelerini bile öfkelenendiriyorsa da silah ticareti üzerinde bulunan fazla etkisi olmamıştır.³⁴²

Hatta Türkiye Selçuklularına Avrupa'dan miğferler, Venedik tulgaları, fenerleri, Frenk kalkanları, zırhlar ithal ediyordu.³⁴³

Avrupa'da Gallo – Roma su verilmiş çeliğinden daha üstün çelikler elde edilmeye çalışılıyor, özellikle Şam tekniği taklit ediliyordu. Bazıları yumuşak, bazıları sert demirden çeşitli türde ince maden çubuklar lehimlenir, yassılatılır, tekrar tekrar çekiçlenir ve

³³⁵ T. Güran; aynı eser, s. 64.

³³⁶ Greguvar ateşi olarak da bilinir, ortaçağ ve öncesinde savaşlarda kulatılan çeşitli yanıcı bileşimlerin genel adıdır. 10.yy'da Rus donanmasına karşı kulatıldı. Bizanslılarca çeşitli düşmanlarına karşı kullanılması, imparatorluğun varlığını uzun süre sürdürmesinde önemli rol oynadı. Rum ateşini oluşturan karışımın formülü gizli tutulduğundan günümüzde de tam olarak bilinmemektedir. Bkz. Ana Britannica; "Rum ateşi", C. 26, s. 388.

³³⁷ M. Kaplan; a.g.e., s. 72.

³³⁸ R. Sedillot; a.g.e., s. 178.

³³⁹ Avusturyanın batı kesimindedir. Tirol adı İtalya'da Merano yakınında bulunan bir şatodan alınmış aile adına dayanır. Aile 1150'lere doğru kont ünvanını alarak Trento piskoposları adına ülkeyi yönetmiştir. Bkz. Ana Britanica; "Tirol" C. 30, s. 67.

³⁴⁰ M. Lombard; a.g.e., s. 166.

³⁴¹ Abdulhalik Bakır; Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi, s. 377.

³⁴² B. Lewis; a.g.e., s. 233.

³⁴³ Osman Turan; Selçuklular Tarihi ve İslam Madeniyeti, s. 362.

sonunda gerçek Şam işlerine benzer şekiller elde edilirdi. Ancak bu tarzda hazırlanan silah devamlı çekiçleme yöntemiyle ortaya çıkarken gerçek Şam kılıçları potada erimiş madenin soğutulmasıyla elde ediliyordu. Her iki usulle elde edilen silahı kalitesi değişmiyordu.³⁴⁴

Avrupa çelik üretiminde özel yöntemleri olan bir bölgeye Ortaçağda İslam dünyası ihtiyacı olan silahın bir kısmını Avrupa'da çok kaliteli olan herkesçe aranan kılıçlardan temin ederdi. El – Humayeri Binbabuş'ta beş yüz demircinin kılıç, miğfer, mızrak yaptığını anlatmaktadır.³⁴⁵

Hindistan kılıçlarından daha üstün vasıflara sahip olan Avrupa kılıçları Slavların ülkesi ve Müslüman İspanya yoluyla İslam dünyasına ihraç ediliyordu. Bu silahlar önce Rus nehirleri ve Hazar Denizi vasıtasıyla Akdeniz ülkelerine taşınıyor, sonra buradan Venedik limanı yoluyla İslam ülkelerine ulaştırılıyordu.³⁴⁶

Doğuda Batının özellikle Frankların "Firanga" kılıçları meşhur olup İslam dünyası bunları çok sayıda Bilad üs-Sakaliba³⁴⁷ veya Endülüs, Müslüman İspanya aracılığıyla elde ediyordu. Kılıçlar Müslüman doğuya Rus nehirleri ve Hazar Denizi yoluyla giderken Müslüman Akdeniz'e Ren nehri ve Venedik kanalı ile ulaşıyordu. Karaborsa ticaret üzerinde uzmanlaşmış Venedikliler silah ticaretini de ellerinde tutuyor ve Bizans imparatorluğuna yasaklamaları sonucu bunları Müslümanlara satarak geniş çapta kâr sağlıyorlardı.³⁴⁸

Başlıca ihracat ürünlerinden olan kılıç bilhassa Frank kılıçları bu döneme damgasını vurmuş silahlar olup maden dünyası olan orta Asya'dan bozkır yoluyla gelen, maden tekniğinde uzan demirci ustalarının hünerinin ürünü olarak yorumlanır.³⁴⁹

Doğu alp Dağlarındaki demir ocaklarını da unutmamak gerekir ki bunlar aynı zamanda silah sanayi ve ticaretinin işlek merkezleriydi.³⁵⁰

Müslümanlar sadece Frank silahlarını değil, aynı zamanda bu silahları yapan ve kullanan kişileri de faydalı bulmuştur. Mısırlı bir yazar, fatimi yönetimi altındaki

³⁴⁴ M. Lombard; a.g.e., s. 167.

³⁴⁵ A. Bakır, Madencilik ve Maden Sanayi, s. 388.

³⁴⁶ Aynı eser, s. 389.

³⁴⁷ Ortaçağda müslümanların egemenliği altındaki Slav bölgesine verilen addır. Bkz. Ana Britannica; "Sakalibe", c. 27, s. 69.

³⁴⁸ M. Lombard; a.g.e., s. 167.

³⁴⁹ J. le Goff; a.g.e., s. 157.

³⁵⁰ A. Bakır; Madencilik ve Maden Sanayi, s. 136.

Kahire'de savaş gemileri için silah imalinde ve diğer hizmetlerde sanatkar olarak istihdam edilen Franklerden söz etmektedir.³⁵¹

Doğuyla ticaretin Avrupalı tacirlerle üstlenildiği bu dönemde, arap iç ve dış satımın ağırlığı Akdeniz'den Hint okyanusuna kaydırılmış olsa da silah ticareti devamlılığını sürdürmüştür.³⁵²

Papalığın yasaklamalarına karşın silah ticareti tam etkinliğini bahsettiğimiz yüzyıllarda doğuda sürdürmüştür.³⁵³ Müslümanların Avrupa'dan ithal etmek zorunda olduğu mallardan silahlar alçak ülkelerden de ihraç edilmiş³⁵⁴ ve ticaretin uluslar arası bir uğraşı alanı olması hususu silah ticaretinde de gündeme gelmiştir.

2.2. Süs ve Takı Eşyaları Ticareti

Galya'daki doğulu tüccarlar döneminden itibaren doğudan ithal edilen lüks mal satışı büyük kazanç sağlıyordu. İpekli kumaş satışı kadar mücevher ve süs eşyaları da geniş yer tutuyordu.³⁵⁵

Altın, gümüş, kıymetli kumaşlar yanında kıymetli taşlarında her çeşitini Haçlılar doğudan batıya götürüyorlardı.³⁵⁶

Justinianus hükümeti döneminde Çin ile yapılan ticarete Kırım'daki üsleri olan Khersones³⁵⁷ Basparos³⁵⁸ ve Kafkaslardaki Lazika kullanılıyordu. Buradan Bizanslıların Pantos'un kuzeyinde bulunan step kavimleriyle yaptığı ticarete ihracat ürünleri arasında kumaş kadar süs eşyası da bulunuyordu.³⁵⁹ Çin'den Bizans'a gelen mallar arasında yeşim taşı ve akikte vardı.³⁶⁰

³⁵¹ B. Lewis; a.g.e., s. 233.

³⁵² R. Sedillot; a.g.e., s. 198.

³⁵³ Server Tanili; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İstanbul, 1986, s. 323.

³⁵⁴ Heabert Heaton a.g.e., s. 77.

³⁵⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 22.

³⁵⁶ S. Trak, a.g.e., s. 93.

³⁵⁷ İlkçağda Çanakkale Boğazının Avrupa yakasında Gelibilo yarımadasını içine alan bölge / ilkçağda Kırım'ı içine alan bölge olup İyonyalılar tarafından ticari amaçla kurulmuştur. Bkz. Ana Britannica; "Khersonesos", c. 18, s. 429.

³⁵⁸ Bugünkü Ukranya'nın güneyindeki kerç Boğazı üzerinde kurulmuş Antik Yunan Devletinin olduğu bölgedir. Bkz. Ana Britannica; "Basperos Krallığı", c. 6, s. 189.

³⁵⁹ G. Ostrogorsky; a.g.e., s. 68.

³⁶⁰ Ali Mazaheri; Ortaçağda Müslümanların Yaşayışı (Çev. Bahriye Üçok), Ankara 1972, s. 342.

Bizans'ta doğu ve Uzakdoğu ülkelerinden transit olarak geçen lüks mallardan başka Bizans'ın eski Elen geleneğini devam ettiren çok kıymetli endüstri eşyaları arasında kumaştan sonraki sırayı ziynet eşyası almaktadır.³⁶¹

Avrupa'nın doğudan taşıdığı mallar arasında kıymetli taşlar özellikle inciler, hafif ağırlık ve büyüklükte olmasına karşın kıymetli mallardı.³⁶²

Keich adasının³⁶³ başlıca ticaretlerinden birini de Basra Körfezinden çıkan bir mal olan inci oluşturuyordu; sahil boyunca sıralanmış üçyüzden fazla av yeri vardı ve bu av yerlerinden başlıcaları Bahreyn adası civarındaydı; bunun için burada her zaman birçok tüccar buluşurdu. Bu incilerin büyük kısmı, Dicle ağzı yoluyla kuzeye doğru giderdi.³⁶⁴

İtalyan tacirlerin Asya'nın uzak kısımlarından getirdiği malların kayıtlı olduğu ve 288 kalem olarak sıralanan listede kıymetli taşlar ve inciler, fildişi de bulunuyordu.³⁶⁵

Batının ticari merkezlerinden biri olan Akka limanının çarşısında doğudan gelen mallar sıralanırken Hindistan'dan ve Afrika'dan gelme fildişleri de sayılmaktadır.³⁶⁶

Vijayanagar çarşısında satış yerleri yan yana diziler oluşturuyor; burada el sanatları ürünlerinin ve ticari eşyanın her çeşidi satışa sunuluyor, özellikle de yakut, zümrüt ve çiçek tacirleri çok kazanıyorlardı.³⁶⁷

Antakya'nın zaptı sırasında Haçlılar mücevher ve kıymetli vazolarda ele geçirmişlerdi³⁶⁸ ki bu doğunun bir başka zenginliği idi.

Sayılan hesaba gelmez pazarlarda ayrı ayrı bölümlerde satılan mallar arasında elmas, inci, fildişi gibi mallara büyük rağbet vardı.³⁶⁹ Ayrıca Cordue'de kuyumculukla ilgili nesnelere satılmaktaydı.³⁷⁰

³⁶¹ L. Güçer; a.g.e., s. 66.

³⁶² Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti; c. 1, s. 72.

³⁶³ Bir önceki bölümde ticaret merkezleri başlığında Keich adası üzerinde durulmuştu.

³⁶⁴ W. Heyd; a.g.e., s. 181.

³⁶⁵ R. Sedillot; a.g.e., s. 188, Charles Seignobos: s. 155.

³⁶⁶ W. Heyd; a.g.e., s. 189.

³⁶⁷ R. Sedillot; a.g.e., s. 198.

³⁶⁸ W. Heyd; a.g.e., s. 194.

³⁶⁹ R. Sedillot; a.g.e., s. 198.

³⁷⁰ S. Trak; a.g.e., s. 112.

V. CAM VE MUTFAK EŞYALARI TİCARETİ

1. Cam Ticareti

İran X. ve XI. yy'dan itibaren Irak'ta imal edilen cam eşyaları ihracata başlamıştır. Bu yy'larda Avrupa'da Irak camında yapılmış eşyalar kullanılıyordu.³⁷¹

Aynı dönem içerisinde yani X. ve XI. asırlarda İspanyol Hıristiyan kaynakları Irakî adıyla tanınan cam ürünün ülkeye bolca geldiğini belirtirler. Haçlılar çağında batılı savaşçılar Suriye camının renklerini göreyerek şaşırılmışlar ve bunları oyulmuş kıymetli taşlar zannetmişlerdi. Venedikliler Tyr'den³⁷² ne kadar kırık cam varsa topluyor ve bunları ezilmek üzere memleketlerine götürüyorlardı. Daha sonra gelişecek olan Venedik cam sanatı böylece doğmaya başlamıştır.³⁷³ X. ve XI. yy'larda 982, 1083, 1090 ve 1092 yıllarına ait belgelerde cam imalatçılarına ait kaynaklarda örneklerle açıklanacağı gibi Venedik'te cam fabrikaları vardı.³⁷⁴

İtalyanlar için önemli bir dış ticaret merkezi olan Suriye ve Mısır cam alanında da pazar oluşturuyordu. Yahudiler birçok şehirde özellikle Sur ve Antakya'da cam imal ediyorlardı ve bu camlar Mısır camıyla rekabet ediyordu.³⁷⁵ Suriye'de cam işleri imalathaneleri bulunmaktaydı. Sur camı olağanüstü şeffaflığı sayesinde pek eski zamandan beri kazanmış olduğu ünü gene koruyordu; bu ünü sağlayan nedenler iki taneydi; ülke içinde elde edilen hammaddenin türünün çok iyi oluşu (Külden çıkan potası) ve yine hemen hemen hepsi Yahudi olan işçilerin büyük ustalığı. Bu cam, ticaretle uzaklara kadar yayılıyor ve bu sayede büyük kazanç sağlanıyordu.³⁷⁶

Benjamin de Tudela Antakya'da oturan Yahudilerin burada cam yapımıyla meşgul olduklarını kaydetmektedir.³⁷⁷

Rusya'nın X. yy'da Bizans'la yaptığı ticaretin geniş çaplı bir hal almasından sonra ihraç ettiği ürünler arasında nitelikli cam eşyalar da sayılmaktadır.³⁷⁸

³⁷¹ Abdülhalik Bakır; Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Mamülleri Sanayi, Ankara, 2001, s. 147.

³⁷² Tire olması muhtemeldir. Bkz. Ana Britannica: "Tyriha" C. 30, s. 382.

³⁷³ M. Lombard; a.g.e., s. 167.

³⁷⁴ Abdülhalik Bakır – Pınar Koçoğlu: "Yakınoğu Alkali Külleri ve Avrupa Endüstrileri", Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I, Ankara 2004, S. 595 – 562, s. 605 Venedikli bilgin B. Cocchetti 1072'ye ait belgelerden Mısır külünün Venedik'te kullanıldığı sonucuna varsa da bu belge şapla ilgilidir. Avrupa'daki cam sanayi hakkında makale geniş bilgi içermektedir.

³⁷⁵ S. Runcman; a.g.e., C. 3, s. 301.

³⁷⁶ W. Heyd; a.g.e., s. 195.

³⁷⁷ Aynı eser, s. 195.

³⁷⁸ T. Talbot Rice; a.g.e., s. 136.

XII. ve XIII. yy'lar boyunca batılı tüccarların cam eşya satın almak için Suriye limanlarına, İstanbul'a ve Trabzon'a gittikleri bilinmektedir.³⁷⁹

Para nadirliği ve taşıt araçlarının zayıflığı yüzünden sınırlanmış olan ticaret, taşınması daha kolay ve zengin müşterilere mahsus nadir ve hafif lüks mallar üzerinde bilhassa iş görüyordu ki bu büyük kâr olanakları sağlıyordu. İtalyan denizcileri ilkin büyük ticaret yolu olan Akdeniz'den Konstantinopolis'e daha sonradan Suriye limanlarına ve İskenderiye'ye giderek doğunun mallarından cam eşyaları da satın alıyorlardı.³⁸⁰

2. Mutfak Eşyaları Ticareti

Daha X. yy'da Mısır'da Müslüman sanatkârlar tarafından Necef taşından³⁸¹ göz alıcı renkte emaye camlarla yapılan kupa ve ibrikler, Avrupa'da büyük rağbet görüyordu.³⁸²

Kristal veya başka adıyla Irak camından yapılmış mutfak eşyaları Endülüsler tarafından olduğu kadar Avrupalılarca da yoğun şekilde kullanılıyordu.³⁸³

Bizans'ta bakırdan yapılmış nadide eşyalar ihraç edilirken Çin'den ithal edilen ürünler arasında porselenler de bulunmaktaydı³⁸⁴ ki bu da yine Avrupa'nın doğusunun lüks ürünlerine olan merakından kaynaklanmıştır. Gıda ve kumaşta lüks tüketim ürünlerinden baharat ve ipeğin yerini mutfak eşyalarından porselenin aldığını görüyoruz.

Batiya gelen doğu mallarından porselen Çin'den gelmekte olup bu mallar önce Ermenistan'da, sonra Çukurova'da ve Tarsus'ta depolanırdı.³⁸⁵

Orta Avrupa'da ihtiyaç duyulan doğu malları arasında porselenler de geniş yer tutmakta³⁸⁶ olup özellikle Akdeniz ötesinde yapılan ithalat artmakta doğu – batı ticaretine hala Uzakdoğu'dan, Çin'den gelen porselen gibi mallar hâkimdi.³⁸⁷

³⁷⁹ Ş. Tekindağ, N. Araz; a.g.e., s. 271.

³⁸⁰ C. Seignobos; a.g.e., s. 155.

³⁸¹ Dağbilluru ya da kayaç kristali olarak da bilinir. Silis kuvarşın saydam bir türü olan ve berraklığı ve kusursuzluğu nedeniyle süsleme sanatında yaygın olarak kullanılan bir mineraldir. Eskiden pırlanta kesimli neceftaşından mücevher yapımında yararlanılırdı. Bkz. Ana Britanicca "Necef taşı" c. 23, s. 346.

³⁸² A. Bakır; Taş ve Toprak Mamülleri Sanayi, s. 154.

³⁸³ Aynı eser, s. 158.

³⁸⁴ B. Lewis; a.g.e., s. 233.

³⁸⁵ A. Mazaheri; a.g.e., s. 342.

³⁸⁶ S. Runcman; a.g.e., c. 3, s. 301.

³⁸⁷ T. Guha; a.g.e., s. 64..

İthal edilen bu doğu malları yanında dışsatımda İtalya'nın çanak – çömleklerini de³⁸⁸ göz ardı etmemek gerekmektedir.

Bunun yanında Cordoue bıçakçılık zanaatında ustaydı ve bu ürünleri satmaktaydı.³⁸⁹

VI. ORMAN ÜRÜNLERİ TİCARETİ

1. Odun ve Kereste Ticareti

Müslüman dünyasının Avrupa'dan satın almak zorunda olduğu mallar arasında gemi inşaatı için kullanılan kereste de vardı.³⁹⁰ Avrupa'nın başlıca dışsatım ürünlerinden olan kereste³⁹¹ ticaretinde Venedikliler de Müslümanlara yönelik olarak aktiftiler.³⁹²

Batı Apenin Dağları'nın çam, köknar ve karaçamlarını Amalfi ve Venedik aracılığıyla İslam dünyasına gönderiyordu. Silah konusunda olduğu gibi denizcilikte de kullanılan tabii şekillerde odun ticareti de Doğu Akdeniz havzasında İslam dünyası ile devamlı bir hegemonya savaşı veren Bizans imparatorları tarafından dikkatle izleniyordu.³⁹³

Venedik taşımacılıkta tuz ve balıktan sonra daha büyük ölçekte geçimini kereste ticaretiyle sağlıyor³⁹⁴ özellikle Dalmaçya'dan kereste taşıyordu.³⁹⁵

Tüm Batı Avrupa'da ithalatın karşılığında İtalyanlar Doğu Akdeniz limanlarına³⁹⁶ özellikle Suriye ve Mısır'a gemi inşasına elverişli kereste taşıyorlardı.³⁹⁷ Mısır'ın³⁹⁸ ihtiyacı olan keresteyi bolca sağlayan Avrupalı tacirler arasında Piza'da etkin rol

³⁸⁸ R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

³⁸⁹ S. Trak; a.g.e., s. 112.

³⁹⁰ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, c. 1, s. 72 H. Heaton, a.g.e., s. 77.

³⁹¹ R. Sedillot; a.g.e., s. 178.

³⁹² Jack Good; a.g.e., s. 72.

³⁹³ M. Lombard; a.g.e., s. 163. 971'de İstanbul'da kereste yüklü üç Venedik gemisi ateşe verilmiştir. Bu gemilerden ikisi yükünü Kuzey Afrika'ya biri de Trablusgarp'a götürmeye hazırlanıyordu. Ancak bu sıkı denetim Venedikli tacirlerce hoş karşılanmıyordu. Venedik tacirleri çok büyük karla peşinde olarak silah ve kereste ticaretini aksatmıyorlardı. Bkz. Aynı eser, s. 163 – 164.

³⁹⁴ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 271.

³⁹⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 68, D.M. Nicoll, a.g.e., s. 86.

³⁹⁶ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 118.

³⁹⁷ L. Güçer; a.g.e., s. 72.

³⁹⁸ W. Heyd; a.g.e., s. 430.

oynamıştır. 1173 tarihi anlaşmada Pizalılar Mısır'a gemi inşası malzemesini taşıyacaklarını taahhüt etmişlerdi.³⁹⁹

Orman ortaçağ batına çok erken bir çağda, ağacın nadir bulunduğu Lübnan ve Kuzey Afrika ülkelerine kısmen olmakla birlikte İslam dünyasında talep edilen başlıca ürünlerden birini sağlamaktadır.⁴⁰⁰ Marsilya'nın taşımacılığında Afrika'ya kereste nakli de görülmekteydi.⁴⁰¹

Taşınması güç mallar kapsamındaki odun XII. ve XIII. yy'larda Champagne fuarlarında da satım alanı bulmaktadır.⁴⁰² Bunlar arasında İtalya keresteleri ön plana çıkmaktadır.⁴⁰³

XII. yy'dan itibaren daha ağır maddelerle yapılan ticarete Kuzey ve Baltık Denizi'ndeki Almanlar Kuzey ülkelerinin kerestesini de taşıyorlardı.⁴⁰⁴ Böylece Batı Avrupa, Kuzey ürünlerinden keresteyi de elde etmiş oluyordu.⁴⁰⁵ Norveç ve Baltık ormanları bu anlamda inşaat kerestesi talebini karşılamaktaydılar.⁴⁰⁶

Ayrıca Ren nehri üzerinde Maselle ve Meuse ülkeleri, Champagne bölgesi, Negentuen, Bassigny ve Doğu Pirenneleri de belirtmek gerekir. Tüm bu bölgeler zengin ormanlarla kaplıydı ve geniş ölçüde yakıt sağlıyorlardı.⁴⁰⁷

XII. yy'da İstanbul limanına tahılın yanında büyük miktarda çeşitli inşaat malzemesi de gelmekteydi. Pontus dağlarından gelen inşaat kerestesi yanında mermer ve kiremitte taşınmaktaydı.⁴⁰⁸

XII. yy ortasından sonra manzara ekonomik bir gelişmenin etkisiyle değişime uğramış, ormanlık alanlarda üst haklara sahip senyörler kerestenin iyi para ettiğini keşfetmişlerdi. Yeni kentler kurmak, ocakları, beslemek, tuzlarla her türden zanaatçının ihtiyaçları için büyük miktarda odun ve kereste lazımdı. Senyörler bu durumda ağaçların kullanımını örgütlemek, onları hayvan alanı ve tarla açmak için çıkarılan yangınlardan korumak istemişlerdir. Tam da bu sırada güçlenen komuta yetkilerini kullanarak, ağaçlı

³⁹⁹ Aynı eser, s. 432 – 433.

⁴⁰⁰ J. le Goff; a.g.e., s. 157.

⁴⁰¹ S. Trak; a.g.e., s. 112.

⁴⁰² J. le Goff; a.g.e., s. 52.

⁴⁰³ R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

⁴⁰⁴ C. Seignobos; a.g.e., s. 155.

⁴⁰⁵ T. Güran; a.g.e., s. 66.

⁴⁰⁶ H. Heaton; a.g.e., s. 142.

⁴⁰⁷ H. Lombard; a.g.e., s. 167.

⁴⁰⁸ W. Müller Wiener; a.g.e., s. 17.

alanların bazı kesimlerini kendi kullanımlarına tahsis etmişler ve bunları köylülerin dışına sürüldükleri ormanlar haline getirmişlerdir.⁴⁰⁹

2. Kâğıt Ticareti

400. ve 500. yıllardan 1100 yılına kadar Bizans, Akdeniz’de ekonomik faaliyetlerin merkezi konumundaydı. Daha sonra da ticaret batıda gelişerek devam etmiştir. Gemilerin taşıdığı mallar daha ziyade küçük ancak değerli mallardı. Bunlar arasında pahalı kâğıt kargoları da vardı.⁴¹⁰

Gerek mamul, gerekse doğal ürünlerin alışverişi büyük ölçüde sürdürülüyordu. Konstantinopolis’in, Urfa, Antakya ve İskandinavya’nın dokumaları yanında Mısır’dan parşömen ticareti yapılmaktaydı.⁴¹¹

Kral I. Dagobert’in⁴¹² izniyle Saint Denis manastırının⁴¹³ sofuları yararına Lendit adıyla kurulmuş olan pazara özellikle tarımsal ürünler gelmekteydi. Bunun yanında Parisli üniversiteliler haziran ayında parşömen gereksinimlerini de buradan sağlıyorlardı. Paris’in sur kapılarında benzerleri bulunuyordu.⁴¹⁴

Çok etkin bir mal taşımacılığının olduğu Marsilya limanında⁴¹⁵ doğunun ürünlerinden parşömen düzenli bir dışsatımın temelini oluşturuyordu.⁴¹⁶

Doğu eşyasına geniş bir yelpaze arzeden Mısır’da bu malların bir kısmı Akdeniz yoluyla batıya doğru sürülürdü; zaten Mısır’ın kendisi de bir miktar ihracat maddesi üretti. Papirüs, Marsilya’ya muhakkak ki deniz yoluyla, gelirdi, fakat Mısır Rumlarının kendi mallarını Fransa veya İtalya’ya bizzat götürdüklerini ve bu iki memleket arasındaki limanlarda ticari müesseseler kurduklarını müspet şekilde gösterir hiçbir şey yoktur.⁴¹⁷

⁴⁰⁹ G.Duby; a.g.e., s. 199.

⁴¹⁰ Shepared Bancrof Clovgh; a.g.e., s. 42.

⁴¹¹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 12.

⁴¹² Frank ülkesinin fiilen bölünmesinden önce hüküm sürmüş son Merovenj kralıdır. Bkz. Ana Britannica; “Dagobert I”, c. 9, s. 230.

⁴¹³ Fransa’da kanton merkezidir. Paris’in kuzey banliyostüdür. Bilhassa güzel sanatlarda ünlenen bölge adını ilk Paris psikoposu Aziz Denis’ten almıştır. Bkz. B. Lanousse; “Saint Denis”, c. 19. s. 10071.

⁴¹⁴ R. Sedillot; a.g.e., s. 170.

⁴¹⁵ Yabancı tüccarlar çoğunlukla Yahudiler Marsilya’da otururlardı, bunların milliyeti Marsilya’nın Bizans ile sürdürüldüğü yakın ilişkilerin göstergesidir. Merovenjler devrinde bu kentte olağanüstü bollukta para basılması, ticaretin canlılığının somut kanıtıdır. Kentin nüfusu tüccarlar yanında oldukça büyük bir zanaatkarlar sınıfını da kaptırıyordu. Bkz. H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 21.

⁴¹⁶ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 21.

⁴¹⁷ W. Heyd; a.g.e., s. 24.

Batıdaki lüks eşya, mücevher, süs eşyası ve ipekli satışı yanında parşömen gibi genel tüketim malları da satılıyordu.⁴¹⁸ Ancak hemen belirtmeliyiz ki doğu dünyası kâğıdı batıdan önce tanımış ve kullanmıştır. Kuşkusuz kâğıt ticaretinin ortaçağ Avrupa'sında yaygın olmayışının nedeni basılan eserlerin azlığı ve yeniçağ öncesi Avrupa'sındaki karanlık zihniyettir. Az sayıdaki kâğıt ihtiyacını da Avrupa doğudan karşılamaktaydı.

Mısır, Endülüs ve Kuzey Afrika'da kâğıt imalathanelerinde üretilen kâğıtlar, Avrupa'ya ihraç edilirdi. Avrupa Endülüsten etkilenerek ancak XIII. yy'da kâğıt imaline başlamıştır.⁴¹⁹

VII. KİMYASAL ÜRÜNLER TİCARETİ

1. Sabun Ticareti

Eparkhos'un kitabında sabun imalatçıları ve satıcıları da sayılmakta olup sabun satıcılığı çoğunlukla kölelerin çalıştığı zor bir meslek olarak nitelendirilmektedir.⁴²⁰

İngiltere'de Bristol'un XII. yy'ın ikinci yarısında sabun imalatının büyük bir merkezi olarak kaydedilmesi⁴²¹ sabun imalının ve ticaretinin bu yüzyılda da Avrupa'da devam ettiğini göstermektedir.

Buna rağmen kaynaklardan Avrupa'nın sabun ithal ettiğine dair bilgilere rastlamaktayız. Kıbrıs, Venedik, Ceneviz, Marsilyalı ve Pizalılar Anadolu'dan Antakya limanı vasıtasıyla deri, sabun ve boyacılığa ait çeşitli mallar aldıkları kaydedilmekle birlikte⁴²² bu malların hammaddelerinin alındığı kanaatini taşımaktayız. Çünkü Marsilya gemilerinin Afrika kuzeyine sabun taşıdığına dair bilgiler vardır.⁴²³

⁴¹⁸ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 22.

⁴¹⁹ H. Karaköse; a.g.e., s. 110.

⁴²⁰ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 118.

⁴²¹ A. Bakır – P. Koçoğlu; "Yakın doğu Alkali Külleri", s. 606 Makale XIII yy ve sonrasındaki sabun ve cam imalatına dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

⁴²² O. Turan; Selçuklular ve İslamiyet, s. 137 Matrah-i sabun vergisi Anadolu'da her çeşit sabundan alınmaktaydı. Kırşehir ortaçağda Halep'ten sabun ithal etmekle beraber sabun imalathanelerine sahipti. Belki de yerli sabun yerine bu ithal sabunu alan halk özel bir vergiye mecbur edilmişti. Bkz. Walter Hinz: "Ortaçağ Yakınşarkına Ait Vergi Kitabeleri" Belleten, c. XIII, S. 52, Ankara 1949, s. 780.

⁴²³ S. Trak; a.g.e., s. 112.

2. İlaç Ticareti

Fenikeli denizci tüccarlar doğu droglarının (ilaç) önemli hammaddelerini alıp Avrupa ülkelerine götürüyorlardı. Fakat zamanla drog ticareti Eski Yunan, Româ, Bizans ve Arapların eline geçmiştir. Bizanslılar devrinde İstanbul, drog ticaretinin merkeziydi. Uzakdoğu kökenli biber, karanfil, tarçın, hindistan cevizi, kâfur, misk, sarısabır gibi mallar aynı zamanda önemli droglardandı. Bu droglar kervanlarla Antalya, İskenderun ve İstanbul'a getirilirdi. Bu ticari faaliyet eşek ve katır kervanlarıyla yapılıyordu.⁴²⁴

Anadolu her dönem drog ticareti açısından önem taşıyordu. Doğu malları kervanlarla İran üzerinden Trabzon ve İskenderun limanlarına gelirdi. Bu limanlarda Bizans ve İtalya ticaretine egemen olan Venedik ve Ceneviz limanlarına gelen doğu malları Avrupa'nın bazı kentlerine gönderilirdi.⁴²⁵

İtalyan denizcileri Akdeniz yolunu kullanarak Suriye limanları ve İskenderiye'ye giderek doğudan diğer ürünler yanında tıbbî ilaçları da alıyorlar ve Champagne'ye kadar ulaştırıyorlardı.⁴²⁶

Aden'de İdrisi'nin kayıtlarına göre misk, biber, kakulu, havlıcan, karahelile, sarı helile, kâfur, sarısabır ve abanoz ağacı vs. bol miktarda bulunuyor ve bu doğu ürünlerinin aktarılmasında Aden başlıca pazaryerini teşkil ediyordu.⁴²⁷

Yine Mısır'da ravend, tarçın, karanfil, sarısabır ağacı gibi ürünler olup Nil yoluyla ayaklarına kadar gelen ve toplamaktan başka hiç güçlüğü olmayan bu ürünleri batılılara oldukça pahalıya satıyorlardı.⁴²⁸

Avrupa'ya ihraç edilen şifalı otlardan en önemlisi pelesenk (Balsam) idi. Avrupa'da kilise ayinlerinde kullanılan bu madde XII. yy'da Kudüs yakınında çok miktarda yetiştirilirse de masraflı sulamayı gerektirdiğinden ülkenin Müslümanlarca geri alınışından sonra ekimi durduruldu.⁴²⁹

Piza ve Mısır arasındaki XII. yy'daki barışta barışın geri geldiğinin kanıtı olarak Pizalı elçiye bir şişe Peleseng verilmesi⁴³⁰ bu maddenin önemine işaret etmektedir. Ayrıca

⁴²⁴ A. Bakır; Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi, s. 286.

⁴²⁵ Ayşegül Orhan Erdemir "Drog Ticareti", T.D.A.D., S. 96, Haziran 1995, s. 117-146, s. 96.

⁴²⁶ C. Seignobos; a.g.e., s. 155.

⁴²⁷ W. Heyd; a.g.e., s. 423.

⁴²⁸ Aynı eser, s. 428.

⁴²⁹ S. Runcman; a.g.e., c. 3, s. 301.

⁴³⁰ W. Heyd; a.g.e., s. 440 Pelesenk ilaç olarak kullanılan birkaç çeşit yağ, balsamın eş anlamlısıdır. Yanlış olarak Mekke balsamı veren balsam ağacı ile peygamber ağacının adına da verilmektedir. Bunlardan

Kuzey Afrika'da çıkarılan tuzların yedinci tabakada yer alan en kaliteli olup Avrupalılar bunu satın alırken değişik tıbbi faydalarından dolayı büyük miktarda para harcıyorlardı.⁴³¹

Aynı şekilde haçlıların Suriye zaptında gördükleri şeker kamışı bitkisi batı ekonomisinde olduğu kadar tıbbi ilaçların hazırlanmasında kullanılmaktaydı.⁴³² Ancak Avrupa ortaçağda ilaçları da doğudan ithal etmek durumunda kalmıştır.⁴³³

3. Kozmetik Ürünleri Ticareti

Daha XI. yy'da Amalfililer Konstantinopolis'ten diğer değerli ürünlerle beraber parfümleri de satın alıp götürüyorlardı.⁴³⁴ Ancak batı dünyası gül, yasemin gibi koku maddelerini haçlı seferleri neticesinde tanımıştı.⁴³⁵

İran'da Cur ve Kuvar şehirlerinde de imal edilen gülsuyu dünyaca tanınmıştı ve buradan şişeler içinde deniz yoluyla Endülüs ve Avrupa ülkelerine ihraç edilmekteydi.⁴³⁶ Asya'nın daha uzak kesimlerinden gelen misk, safran ve diğer koku maddeleri Avrupa pazarlarında iyi satım alanı buluyordu.⁴³⁷

Venedik Kuzey İtalya'nın sarayları ve manastırları için doğudan tütsü taşımaktaydı.⁴³⁸ XII. yy'da doğu ülkelerinden Akka limanına taşıma mallardan uzak doğudan gelen ravend, Tibet miski, sarı sabır ağacı, karanfil, kafur gibi mallar ağırlıktaydı.⁴³⁹

Avrupa pazar ve panayırlarında XII. yy'da bile parfüm ve kremler geniş bir tüketici kitlesine hitap ediyordu.⁴⁴⁰

elde edilen maddeye pelesenk yağı denir. Bu odundan yapılan infüzyon halk hekimliğinde tedricen ağır kesici olarak romatizma ve siyatik ağrılarında kullanılır. Bkz. Büyük Larousse: "Pelesenk", C. 18, s. 9256.

⁴³¹ A. Bakır; Madencilik ve Maden Sanayi, s. 167.

⁴³² P. Hitti; a.g.e., C. 2, s. 1075.

⁴³³ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, C. 1, s. 72.

⁴³⁴ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 184.

⁴³⁵ S. Trak; a.g.e., s. 93.

⁴³⁶ A. Bakır; İriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Taşışı, s. 112.

⁴³⁷ R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

⁴³⁸ Jack Good; a.g.e., s. 72.

⁴³⁹ W. Heyd; a.g.e., s. 189.

⁴⁴⁰ R. Sedillot; a.g.e., s. 198.

4. Boya Ticareti

Konstantinopolis'te itriyatçılar boyada satmaktadır. Hepsi ithal edilen boyalar ya Trabzon yoluyla doğudan ya da Mısır'dan gelirdi. İtrlar imparatorluk sarayındakilerin hoşuna gitsin diye büyük sarayın kapılarına yerleşmiş soylu bir meslekti bu. Ama malları pahalıydı ve daha popüler başka ürünlerde satarlardı.⁴⁴¹

Ortaçağ boyunca Avrupa boya malzemesini doğudan ithal etmiştir.⁴⁴² Şap ve boya maddeleri özellikle Ortadoğu'dan gelmekte olup⁴⁴³ batılı tacirler boya temin etmek için genelde Suriye'ye gidiyorlardı.⁴⁴⁴ Suriye boya veren maddeler açısından zengindi. Şeria vadisi çivit, Şam civarı ile Asi nehri vadisi kızılıkök yetiştirirdi. Deniz Sur sahiline firfir dökerti. Boya sanayi, dokuma sanayi kadar parlak olup hemen hemen tamamı Yahudilerin elindeydi.⁴⁴⁵

Çivit İran'dan da gelmekle birlikte⁴⁴⁶ çiviotu Picardy'de de yetiştiriliyor ve ticareti Amiens ve Longuedoc'ta yoğunlaşıyordu. Çiviotu Flander ve İtalyan kumaş sanayisinde hazır bir pazar buluyordu.⁴⁴⁷

Ağırlıklı olarak doğudan sağlanan boya ortaçağ Avrupa'sının ünlü pazarlarında satım gücü yüksek olan ürünlerdendi.⁴⁴⁸

5. Balmumu Ticareti

Dini ayinlerin vazgeçilmez ürünü olan mum sayesinde ilk tüccar kutsal yer ziyaretlerinde mum satan insanlar olmuştur.⁴⁴⁹ Eparkhos'un kitabında mum satıcılarının zikredilmesi bu ticaretin yaygınlığını gösterir.⁴⁵⁰

Kuzey steplerinden lüks aydınlatma kullanılan mumları yapmak için alınan balmumları Hazar yolundan geçerti.⁴⁵¹ Rusya daha X. yy'da balmumu açısından pek

⁴⁴¹ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 118.

⁴⁴² S. Runcman; a.g.e., c. 3, s. 301.

⁴⁴³ T. Güran; a.g.e., s. 64.

⁴⁴⁴ Ş. Tekindağ – N. Araz; a.g.e., s. 27.

⁴⁴⁵ W. Heyd; a.g.e., s. 195.

⁴⁴⁶ R. Sedillot; a.g.e., s. 177.

⁴⁴⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 126.

⁴⁴⁸ L. Güçer; a.g.e., s. 88; R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

⁴⁴⁹ R. Sedillot; a.g.e., s. 174.

⁴⁵⁰ A. Ducellier – M. Balard; a.g.e., s. 118.

⁴⁵¹ A. Mazaheri; a.g.e., s. 343.

zengin olduğu gibi⁴⁵² daha sonraki yy'larda Novgorod kürk kadar balmumu açısından da önemli bir pazardı.⁴⁵³ Bizans ve İslam âlemine balmumunu Rusya temin ediyordu.⁴⁵⁴

VIII. KÖLE TİCARETİ

İstanbul limanı hacılar ve köleler gibi canlı yükünün de taşınmasına sahne olmaktaydı.⁴⁵⁵ Venedik köle ticaretinde de etkin olup⁴⁵⁶ papa imparatorluğunun tüm yasaklamalarına karşın Adriyatik kıyılarındaki Slav halklar arasından kolayca sağlandığı köleleri ihraç ediyordu.⁴⁵⁷

Venedikliler kapıp kaçırdıkları ya da Dalmaçya kıyılarından satın aldıkları genç Slavları Mısır ve Suriye'nin haremlerine ihraç ediyordu. Papanın Hıristiyanları köle olarak satanları aforozla tehdit etmesi ya da imparatorluğun kâfirlere karşı savaşta kullanılacak malzemenin satışını yasaklaması boşunaydı.⁴⁵⁸ Tüm yasaklamalara rağmen puta tapan Slavlar arasından alınan savaş tutsaklarının sayısız alıcı bulduğu batı sınırları boyunca köle satışı devam ediyordu.⁴⁵⁹

Rusya stepleri kürk ticareti yanında Bizans ve İslam dünyasına - ne yazık ki - bol miktarda beşeri bir meta olan esir sağlıyordu.⁴⁶⁰ Köle sağlamak onlar için oldukça kolaydı. Müslümanların haremeleri ve büyük konakları da Bizans atölyeleri sayesinde bunların satışı karlı olduğu ölçüde güvenliydi.⁴⁶¹ Köleler Avrupa'nın doğuya ihracında önemli bir yeri kapsamaktaydı.⁴⁶²

İtalyanlar Suriye ve Mısır'a ticaretlerinde Slav asıllı beyaz köleler de satıyorlardı.

463

⁴⁵² W. Heyd; a.g.e., s. 94.

⁴⁵³ R. Sedillot; a.g.e., s. 172.

⁴⁵⁴ L. Güçer, a.g.e., s. 69.

⁴⁵⁵ W. M. Wiener; a.g.e., s. 17.

⁴⁵⁶ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 118.

⁴⁵⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 68 – 69 Server Tanili, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İstanbul, 1986, s. 323.

⁴⁵⁸ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 21 – 22.

⁴⁵⁹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 32.

⁴⁶⁰ L. Güçer; a.g.e., s. 69 Rusların zenginlik kavramları yalnızca kişisel mallardan oluşuyordu; bu mallardan en değerlisi kölelerdi. Toprağı denetime alıp üründen yararlanma dışında toprağa ilgi duymuyorlardı. Bkz. H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 44.

⁴⁶¹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 43.

⁴⁶² T. Güran; a.g.e., s. 68, H. Heaton; a.g.e., s. 77.

⁴⁶³ L. Güçer; a.g.e., s. 72.

Diğer bölgelerdeki Avrupa kökenli kölelerin büyük kısmı savaş yoluyla elde ediyordu. Savaşta esir alınan kâfir düşmanın köleleştirilmesi meşruydü. Ancak kölelerin bir kısmı satın alınmak zorundaydı. Müslümanlar hizmetçi ihtiyaçlarını karşılamak üzere Avrupalı kadın ve erkek köle tedarikiyle iştilal eden bir ticaret kolu gelişmiştir. Müslüman batıdaki bu beyaz köleler, Slav anlamındaki Arapça Saklebi kelimesinin çoğulu olan sakalibe olarak biliniyordu. Slav yeni köle (slave) kelimesi Avrupa dillerinde olduğu gibi bir etnik terimi sosyal bir içerikle bütünleştirmiş gözükmektedir.⁴⁶⁴

Rusya'dan beyaz köleler yanında Mısır, Sudan ve İç Afrika'dan da siyah esirler toplayıp büyük esir pazarlarında satılırdı.⁴⁶⁵ Muhtelif savaşlarda elde edilen esirlerle Kuzey ve Doğu Afrika'nın zencileri, Türkistan'ın Türk ve Çinlileri, Rusya İtalya ve İspanya'nın beyazları ile faal bir köle ticareti yapılyordu.⁴⁶⁶

Venedik veya İtalya'nın diğer bölgelerinden de köle ilk zamanlarda Yahudiler tarafından sağlanıyordu. Diğer köleler ise zamanla Afrika zencilerinden Doğu Avrupa ve orta Asya Türklerinden getiriliyordu.⁴⁶⁷

Avrupalılar Hıristiyan köleleri Müslümanlara satarken hiç vicdan azabı duymamış gözüküyorlar. Hatta pervasız olan Venedikliler Roma şehrine her iki cinsiyetten köleler satın almaya kadar işi ileri götürdüler. Venedik aynı zamanda hem işlem hem Bizans saraylarında hadım erkek sağlama hususunda da önde geliyordu. Ulusal skandal boyutunu aşan bu ticarete karşı yapılan tüm yasaklama ve kınamalar böylesine kazançlı bir ticareti durduramadı. Slav topraklarına komşu olan ve Müslüman devletlerle deniz yoluyla irtibatta olan Venedik coğrafyası Venediklilere bu rekabet üstünlüğünü sağlıyordu ki bir Adriyatik adası olan Venedik elindeki Pola, önde gelen köle pazarlarındandı.⁴⁶⁸

Tabi köle ticaretinin bu faaliyetinden İslam dünyasının da payı büyüktür. İslam dünyası en büyük paraları slav köleleri getirenlere öder.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ B. Lewis; a.g.e., s. 227 Dalmaçyalı korsanlar daha X. yy'da tehlikeli bir rahatsızlık kaynağıydılar ama aynı zamanda köle pazarı için Venediklilerin çalmaya ya da satın almaya istekli olduğu sürekli bir köle akışını da sağlıyorlardı. Slavların hristiyanlığı kabulünün ticarete bazı etkileri oldu. Kölelerin artık daha uzaklardan bulunması gerekirdi. Ancak Venedikliler yine de bu ticarete devam etmişlerdi. Bkz. D.M.Nicoll; a.g.e., s. 272.

⁴⁶⁵ S. Trak; a.g.e., s. 67.

⁴⁶⁶ Will Durant; İslam Medeniyeti, (Çev. Orhan Bahaeddin) Kervan Kitapçılık, (Trz), s. 41.

⁴⁶⁷ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, c. 1, s. 72.

⁴⁶⁸ B. Lewis; a.g.e., s. 228.

⁴⁶⁹ M. Lombard; a.g.e., s. 141.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA TİCARETİN EKONOMİK VE SOSYAL KURUMLARI

XI. yy. ortalarından başlayarak XII. yy süresince devam eden Avrupa'daki ticari Rönesans ticaretin alt dallarına da etki etmiştir. Ticari yolların hareketlenmesi, ithalat ve ihracattaki aktif hamleler beraberinde ticari kurumlardan olan ve ortaçağ Avrupa'sında oldukça geniş yer ihtiva eden pazarları gündeme getirmiştir. Ayrıca böylesine canlı bir ticari faaliyet ortamından para ve fiyatların etkilenmesi de kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

I. ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA PAZAR VE PANAYIRLAR

1. Pazar ve Panayırların Ortaya Çıkışı ve Canlanması

Romalılar, zapt ettikleri memleketlerde hem propagandalarını yaymak hem de yerli halkı ticarete alıştırmak için öteden beri hemen bütün topluluklarda rastlanan harman öncesi ve harman sonu şenliklerde birlikte panayırlar kurdururlardı. Ünlü Frank kralı Charlemenge de IX. yy'da aynı geleneği ihya ederek belli başlı her kasabada belirli zamanlarda birer panayır kurulmasını emretmiştir.¹

Haçlı seferlerinden XII. yy ortalarında bu panayırlardan bazıları iki üç ay devam eden büyük fuarlar ve en önemli iş ve ticaret merkezleri haline geldi. Başlıcaları Troy, Champagne, Provence, Paris, Lyon, Milano, Genoa, Anwers, Köln, Amsterdam ve bunlara katılan Venedik fuarlarıdır. Gezici tüccar kervanları ya da deyim yerindeyse tüccar orduları artık Avrupa'da bir fuardan ötekine dolaşmaya önemli limanlarla içerlerdeki fuarlar arasında ticaret malları taşımaya başlamışlardır.²

¹ Burhan Ulutan, İktisadi Düşünceler Tarihi, İstanbul, 1978, s. 158 Tüccarlar yolculuklarını istilacıların geçtikleri yollara yapıyorlardı. Böylece istilacılara karşı yapılan kalelerin tüccarları duvarlarına çeken kusursuz bir konumları vardı. Bu ilk yığılımların 9. yy'dan itibaren çok sayıda pazarların kurulmasından ileri geldiğine inanılabilir. Karolenj döneminde pazarlar çevreden gelen köylülerin ve birkaç gezgin satışının gezdiği ilkel yerlerdi. Tek amaçları kasaba ve kale – kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak olan bu pazarlar haftada birkezden çok kurulmuyordu. Bkz. Henri Pirenne – Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin canlanması (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul, 2000, s. 103. 9. yy'da görülen pazarlar, İslam istilasıyla birlikte Akdeniz'in kapanmasından sonra düzenli ve normal bir ticari etkinliğin, kısaca adı anılmaya değer bir değişim ekonomisinin özünü oluşturan hiçbir şeyin izine rastlanılmayacağı savıyla çelişki göstermemektedir. Bu pazarlar gerçekte kırsal bölgelerden gelen besin maddelerinin perakende satışı yoluyla halkın haftalık gereksinimlerini karşılamak için kuruluyordu. Karolenj devrinde Şarlman'ın sarayının ya da Sen Riguier gibi belli başlı büyük manastırların yakınlarında tüccarların işgal ettikleri sokaklardan söz etmek de aynı ölçüde amacı sağlamaktan uzaktır. Bkz. H. Pirenne; a.g.e., s. 33.

² B. Ulutan; a.g.e., s. 158 – 159.

XI. yy'dan sonra canlanan şehirler aynı zamanda birer pazar yeri idi. Köylüler buraya gelerek şehirlilerin beslenme, giyinme, ısınma için muhtaç olduğu maddeleri satıyor, kendileri de buradan sanayi ve ticaret eşyası alıyorlardı.³

Asıl canlanması XII. yy'da olan pazar ve fuarlar önemli ticaret yolları üzerinde sıralanmıştı. Süresiz açık pazarlar pek çoktu. Paris, Roven, Orleans, Toulouse tacirlerin rağbet ettikleri pazarlardı. Bu pazarların yanında belli tarihlerde açılan fuarlar vardı. Bütün ülkelerin tacirleri bu fuarlarda buluşur, mallarını trampa eder, küçük tacirlere satış yaparlardı.⁴

Alım ve satımlar her yıl bir bayram dolayısıyla düzenlenen fuar (panayır) larda mallarıyla gelen tacirler tarafından bizzat yapılırdı. Bu fuarlara birçok ülke taciri geliyordu.⁵

Bu noktada pazar ve panayırlar, X. ve XI. yy'larda sıkça sözedilen Flander ve komşu bölgelerdeki kale-kentlerin eteğinde yer alan portuslardan farklıydı. Bir portus ile pazar yeri arasındaki fark çok açıktır. Pazar ve panayır yerleri, satış ve alıcıların belli aralıklarla bir araya geldikleri yerlerdi. Oysa Portus daha dar bir alanda sürekli bir alım – satım yeri idi.⁷

Alışveriş önce mahalli alanda, sonra da ulusal ve uluslar arası alanda hatırı sayılır derecede yoğunlaşmaya başlamaktadır. Mahalli pazarlar olan kentler zamanla faal ticaret yuvaları, zanaatkârların ürünlerini, köylülerinse besin maddelerini sattıkları pazarlar haline geliyorlardı. Başlangıçta zanaatkârlar ancak bu mahalli pazar için ve çok zaman da sipariş üzerine çalışıyorlardı. Sadece peşin satılmış veya hemen satılacağı kesin bir madde üzerinde imalat yapıyorlardı. Bu henüz bilinen mahalli ihtiyaçlar ekonomisidir. Sonucu ise pazarın fazla mala boğulma tehlikesinin olmamasıdır. Üretim tüketime uydurularak denge

³ Charles Seignobos; Avrupa milletlerinin mukayeseli Tarihi, (Çev. Semih Tiryakioğlu), İstanbul, 1960, s. 145 Sık sık yerel pazarlara gitmelerine karşın, köylüler bu pazarlardan ticarete dayanan bir yaşam biçimine karşı onlarda istek uyandırmaya hatta böyle bir yaşam biçiminin varolabileceğini tasarlama eğilimi yaratmaya yetecek parayı asla kazanmıyorlardı. Bkz. H. Pirenne, a.g.e, s. 84-85.

⁴ Şehabettin Tekindağ – Nezihe Araz; Başlangıçından Bugüne Dünya Tarihi, c. 1, İstanbul, 1974, s. 271.

⁵ C.Seignobos; a.g.e., s. 155.

⁶ H. Pirenne; a.g.e., s. 109.

⁷ Aynı eser, s. 108 Roma imparatorluğu'nun söz dağarcığında deniz limanına değil, mallar için istifleme yeri ya da aktarma noktası olan kapalı yerlere portus deniyordu. Kelime aynı şekliyle Mavorenj ve Karolenj dönemlerine de geçti. Portusların suyolları üstünde olduğu ve buralarda pazar vergisi toplandığı açıktır. Bu yüzden buralar, daha uzak yerlere sevkedilecek malların yığıldığı karaya çıkma yerleriydi. 8. yy'daki ekonomik gerilemenin yıktığı eski portusların yeni bir yaşam kazanması ya da Bruges, Ghent, Ypres, St Ömer vb. yerlerde yeni portusların kurulması ancak 10. yy'da oldu. Bkz. aynı eser s. 107 – 108.

sağlanmaktadır. Fakat giderek el sanatı teşebbüsleri genişleyecek ve pazar yayılacaktır. Artık tüm üretimi satın alıp başka pazarlarda yeniden satacak aracı tacirlere başvurulacaktır.⁸

Bir kent büyüyünce haftalık bir pazar yetmiyordu. Mallar artık haftada iki – üç kez arz ediliyordu. Pazar günlerinin bazı saatleri belli ürünlerin satışına tahsis ediliyor ve daha sonraki dönemde bu saatler başka mallara ayrılıyordu. Özel gün ve yerler – örneğin hayvan pazarı – belli ürünlerin satışına ayrıldığı için birden çok pazar yeri ortaya çıkmıştır. Malların kötü hava şartlarından korunması ihtiyacı kent hallerini kurdu muştur. Bu gelişmeler büyük kentlerde günlük pazarları oluşturmuştur.⁹

İlk olarak görülen haftalık pazarlarda şehir, besin maddeleri ile hammaddeler alıyor ve karşılığında imal ettiği malları veriyordu. Böylece gelişen şehirler uzun zaman “ackerbürgerstedt” yani zirai şehir olarak kalmıştır.¹⁰

Tipik pazar, o kadar küçük bir alan halkını toplardı ki, aynı gün biterdi. Pazarın hitap ettiği alanın ölçeği küçük olduğu sürece bu yerel pazarlar kırlara dağılmış ve bazen rekabet boyutuna varmıştır. Bir ortaçağ İngiliz hukukçusu bunların birbirlerinden en az 6.66 mil uzak olması gerektiğini öne sürerek, pazarların yayılması hakkında fikir edinmemizi sağlamıştır.¹¹

Bölgesel ticaretin merkezi olan pazarlar, çoğu örnekte olduğu gibi kent etrafında büyümektedir ve her kentte bir pazar vardı. Her ne kadar sonradan haftada iki ya da üç gün kurulan pazarlar varsa da pazarlar genelde haftanın bir günü kurulurdu.¹²

XII. ve XIII. yy’larda ise büyük fuarlar kurulmaya başlanılmıştır. Bunlar bazen oldukça uzaktan gelenlerin bir araya toplandığı, zaman zaman kurulan sergi ve panayrlardır. Bunlar ekonomik gelişmenin özel bir devresini, ticari alışverişlerde geçici bir akımı besleyecek derecede gelişmiş fakat devamlı bir ticareti besleyecek kadar yeterli olmayan bir ekonomik hayata sahne olan fuarlardır.¹³

Daha önce belirttiğimiz üzere tacirler, yollardaki tehlikelere karşı çoğunlukla bir araya gelerek kervan halinde seyahat ederlerdi. Bu gruplaşmanın güvenlik kadar sağladığı

⁸ Joseph Lajugie; Ekonomik Sistemler, (Çev. Nihal Önal), İstanbul, 1986, s. 37 – 38.

⁹ Heabert Heaton; Avrupa İktisat Tarihi, (Çev. M. Ali Kılıçbay – Osman Aydoğmuş), Ankara, 1985, s. 165.

¹⁰ Selçuk Trak; Ekonomi ve Ticaret Tarihi, İzmir, 1947, s. 119.

¹¹ H. Heaton; a.g.e., s. 165 – 166.

¹² Shapered Bancrof Clovght; Economic History of Europe, Boston, 1947, s. 50.

¹³ J. Lajugie; a.g.e., s. 38.

başka yararlar da vardır: Her biri, pazarlar hakkındaki deneyimlerini arkadaşlarına aktarır; kimi zaman sermayeler de bir araya getirilerek hayli işler yapılırdı. Bir yenilik de başka başka ufuklardan gelen tacirlerin zaman zaman belli noktalarda toplanarak fuarları meydana getirmesidir.¹⁴

Yıllık pazarlar olarak da nitelendirilen panayır ya da fuarların kurulmasındaki amaç, yabancılara ticareti kolaylaştırmaktı. Yıllık pazar uluslar arası karakter kazanınca panayır halinde ortaya çıkıyordu. Bu zamanda Almanya ticareti için Fransa, Champagne “Şampanya panayırları” ndan dolayı uzun yüzyıllar boyunca büyük önem kazandı.¹⁵

Panayırlar için de pazarlar için söylenenler tekrar edilebilir, ancak pazarların tersine panayırlar tam anlamıyla bir yerel nitelikten uzaklaşır; bunlar, meslekten tüccarların belirli zamanlarda bir toplanma yeri olarak, onların birbirleriyle temasını sağlamak ve belli mevsimlerde onlar, bir araya getirmek için kurulmuşlardı.¹⁶

Yılda bir veya altı ayda bir, sıklıkla küçük bir kentte veya bazı büyük kentlerin dışında kurulan fuarlar birçok gün hatta birkaç hafta sürerdi. Fuar geniş bir alandan mal ve tüccar cezp etmektedir. İş türü ise genelde perakende yerine toptan satış olmaktadır. Fuarın başlangıç işlevi, bir bölgenin yapağı arzını, hasat fazlasını ve hayvanlarını satış kolaylığı sağlamaktı. Fakat bazı bölgelerde bu kurum ulusal hatta kozmopolit bir renk kazanmıştır.¹⁷ Olasılıkla bir panayır daha önceden ticaretle uğraşan bir grubun bulunduğu noktadaydı. Asla ayrıcalıklı bir pazar ya da çok geç tarihlere kadar herhangi bir pazarı olmamış birkaç büyük kent adı verilebilir: Werms, Speyer ya da Mainz kentlerinde¹⁸ asla panayır yeri olmamıştır.¹⁹

Venedik, Cenova, Bristol, Londra, Bruges, Lübeck gibi Avrupa'nın deniz yollarına kolayca ulaşan yerlerinde kurulmuş kentlerin ticaretteki rolleri, daha önceki büyük uluslar arası fuarların önemlerini azaltmaya başlamıştır, çünkü daha büyük hacimde mali teknelere yüklemek mümkün hale gelmiştir. Fakat kırlara yönelindiğinde, bu gibi fuarlar daha çok yerel ticareti kendilerine çekemeye devam etmektedirler. Üçüncü bir düzey olarak, yerel

¹⁴ Server Tanili, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, İstanbul, 1986, s. 300.

¹⁵ S. Trak; a.g.e., s. 120.

¹⁶ H. Pirenne; a.g.e., s. 103 – 104.

¹⁷ H. Heaton; a.g.e., s. 165.

¹⁸ Bugünkü Almanya'nın Rheinland – Pfalz eyaletinde Ren ırmağı kıyısında yer alan kentlerdir. Bkz. Büyük Lorraine, “Speyer”, C. 21, İstanbul, (Trz), s. 10753., B. Larousse, “Mainz”, C. 15, s. 7682, B. Larousse: “Worms”, C. 24, s. 12326.

¹⁹ H.Pirenne; a.g.e., s. 104.

yöneticilerin izniyle haftalık pazar kurulması, bazı ayrıcalıklı yerleşim yerlerini mütevazı pazar kentleri düzeyine getirmiştir.²⁰

Neticede her tarafta pazarlar hep aynı amaca hizmet etmekteydi, henüz pek az düzene girmiş bir dünyada tüccara güvenlik içinde iş görmek olanağını sağlamaktı bu amaç.²¹ Pazarlar senyörlerin hazinesini güçsüz kılmış, gereksiz yasaklamaları kaldırmış ve tacirler için adeta bir bayram olmuştu. Nitekim bunu niteleyen, Latince sevinç anlamına gelen feria'dan türetilmiş Fransızca foire – fuar – pazar kelimesi böylece ortaya çıkmış ve günümüze dek gelmiştir. Bir bayram gibi anlaşılan fuarın, bilinen bayram günlerinden birine rastlanılmasına dikkat edilmeside bu durumu kanıtlamaktadır.²²

2. Pazar ve Panayırların Koruma ve Denetimi

Şehir sahibinin pazar ve panayırlardaki canlı alışverişten elbette menfaati vardı, çünkü satışlar üzerinden vergi alıyordu. Kralın derebeyleri üzerindeki iktidarı muhafaza ettiği memleketlerde bir pazar kurma hakkını ancak kral veriyordu.²³

Fuarlara tacirleri celp etmek için ülkenin prensi bunlara yolda kendilerine taarruz edilmesini yasak eden bir geçiş tezkiresi veriyordu. Tacirler arasındaki anlaşmazlıkları da çabucak işgören bir mahkemede yargılatıyordu ki bu usul, yerli töreye göre ticaret işlerine daha uygun düşüyordu.²⁴ Hem alıcı hem de satıcı pazaryerinin bulunduğu toprakların Baronu ve kent yöneticilerince korunup denetlenirdi. Her iki tarafında yükümlü olduğu kural ve vergiler vardı.²⁵

Champagne kontları da politikalarıyla ticari panayırları teşvik etmesini bilmişlerdir. Pazarların, Troyes, Bar ve Pravins'deki gibi saraylarının yakında, ya da Lavigny'deki gibi koruyucu senyörleri oldukları bir manastırın eteğinde kurularak, gün geçtikçe daha çok önem kazanmaları hiç de rastlantı değildir. Kentler kendi bölgelerini bir güvenlik sahası bir

²⁰ Donald Matthew: İletişim – Atlaslı Büyük Uygurlıklar Ansiklopedisi (Çev. M. Ali Kılıçbay), c. 6, İstanbul, 1998, s. 142.

²¹ Rene' Se'dillot; Tarih Boyunca Tacirlerin ve Ticaretin Öyküsü – Dünya Ticaret Tarihi (Çev. Esat Nermi Erendor), İstanbul, 1983, s. 172.

²² Aynı eser, s. 173 Aziz Quiriacus günü, Büyük Perhiz, Azizler Yortusu, İsa'nın orucu ve Noel panayırlarının temposunu böylece belirlerdi.

²³ C. Seignobos; a.g.e., s. 145.

²⁴ Aynı eser, s. 155.

²⁵ H. Heaton; a.g.e., s. 164 – 165.

vergi cenneti haline getirmişlerdir.²⁶ Ancak çoğu kraldan ve senyörden himaye gören tacirler, karşılığında büyük paralar veriyorlardı.²⁷

Eğer fuarın iyi işlemesi isteniyorsa fuarın kurulduğu toprakların sahibi şiddete karşı koruma garantisi vermek ve çabuk dağıtılan, kabul edilebilir bir adaleti sağlayan mahkeme kurmak zorundadır. Akdeniz tüccarlarının ticari uyuşmazlıkları, çözmede eskilere dayanan örf mirasları vardı. Kuzey tüccarları ise oyunun kurallarında bazı noktalarda uyuşmuşlar ve bunlar Champagne fuarlarındaki büyük uluslar arası buluşmalarda bir ticari kabuğa dönüşmüştür. Tüm sözleşmeler, borç senedi ve ödeme vaatleri fuar kâtibi tarafından resmen damgalanır ve otuz yıl yürürlükte kalırdı.²⁸

Pazarların kurulması, kentlere ulaşan yolların korunması, pazarların denetim altına alınması ve tüccarların ağırlık ve ölçü aletlerinin gözetim altında tutulması; bütün bunlar, hükümlerini pazar alanının dışında da geçerli kılmaya ehil otoritelerin müdahalelerini gerektirmektedir.²⁹

Pazar yazmanları sözleşmeler hazırlarlardı, ayarcılar ölçüleri ve tartıları denetlerdi. Provins'de bir gün dairesi Troyes'de aynı zamanda ticaret mahkemesi ve kontrol dairesi olan bir tüccar locası bulunmaktaydı. İngilizler ağırlık ölçülerini Champagne panayırlarından almışlardı.³⁰

Pazar barışı tacirlere polisin ve adaletin himayesini sağlıyordu. Pazar hukuku haciz yoluyla alacaklarını tahsil etme güvencesi veriyordu. Borcunu ödemeyen kimse, bu yükümlülüğünü yerine getirmediği sürece geri dönemezdi. Pazar muhafızlığı ticaret yolları üstünde tacir kabilelerine askeri koruma sağlıyordu. Bir yol tezkeresine sahip olan tüccar uğradığında bu zararın tazmin edileceğini biliyordu.³¹ Senyörler kendi arazilerinde panayırın açılmasını teşvik ederken bu panayırlara birçok imtiyazlar verirlerdi. Bu imtiyazlar arasında, panayır esnasındaki suçların affa tabi tutulması gibi garip olanları da vardı.³²

Yasalarda panayırlara ayrıcalıklı konum sağlıyordu. Panayırın kurulduğu alan özel güvenlik önlemleriyle korunuyor ve huzur bozulunca ağır cezalar uygulanıyordu. Panayır

²⁶ R. Sedillot; a.g.e., s. 166.

²⁷ Ş. Tekindağ – N. Araz; a.g.e., s. 271.

²⁸ H. Heaton; a.g.e., s. 166.

²⁹ D. Matthew, a.g.e., s. 142.

³⁰ R. Sedillot, a.g.e., s. 170.

³¹ Aynı eser, s. 162.

³² S. Trak; a.g.e., s. 103.

muhafızları düzeni sağlıyor ve burada özel bir yetki kullanıyorlardı. Onların mührüyle mühürlü taahhüt mektupları özel bağlayıcı kabul ediliyor ve özel imtiyazlar sağlıyorlardı. Örneğin Cambrai St Simon Panayırları süresince zar atıp iskambil oynamak için özel izin çıkarılıyordu. Asıl kazançlı olursa panayır dışı barolarda suç ve müsadere gibi konularda panayıra gelen tacirlere bağışıklıklar sağlanması, panayır asayışı devam ettikçe infazların askıya alınmasıydı.³³

Fuarlar bir yandan uluslar arası ticarete en fazla talep edilen malları süzerek denize gönderilen ve başkalarını da kendine çeken kırsal dalgalar tarafından beslenmektedir. Öte yandan da kara içindeki küçük ticari merkezler iyi niyetle, hatta pazar kurmanın mali ve diğer avantajlarını gören manastırların, piskoposların veya diğer toprak baronlarının olumlu cesaretlendirmeleri ve korumalarına bağlı olmaktadır.³⁴

Feodal lordlar ya da kralların tüccarlara izin vermesi gerekirdi. Bazen bu izinler vergiler ve harçlar ödenen pazar için satılırdı. Bir pazar bölgesi ev gibi kabul edilirdi. Bazen piskopos, manastır ya da bir asilce vergilerden yararlanmak için sahiplenirdi. Bazen de kasabalılar kendi pazarlarını sahiplenerek harçları toplardı. Pazarların çoğu kilise çevresindeki yerlerde büyürdü ve kiliseye hizmet ederdi. Satıcı diğerleriyle birlikte kilise avlusundaki kapıda toplanırdı.³⁵

Bizans şehrinin en önemli unsurlarından biri kilise, saray ve ticari faaliyetlerin şehir merkezinde kurumlaşmasıydı. Ancak limana sahip şehirlerde ticari faaliyetlerin önemli bir kısmı iskele civarında toplanıyordu.³⁶

Alıcı ve satıcıların buluşmaları eski dünyada da iyi biliniyordu. Bu buluşma yeri şehir devletlerinin sınırında tarafsız noktalarda veya kent dışı tapınaklardı. Bir dinsel festival için bir araya gelen kalabalık büyük bir müşteri kitlesi oluştururdu. Tanrılara sunulan adaklar satılır ve dinsel koruma ticareti de içine alırdı. Hıristiyanlık yayıldıkça kilise, pazar ve fuarların büyümesini teşvik etmiş, pazar yeri ortasına bir haç yerleştirip buranın tüccarları ve mallarının Tanrı barışının güvencesinde olduğunu hatırlatmış ve kendi ürünlerinin satışında olduğu kadar, vergilerden de büyük gelir sağlamıştır.³⁷

³³ Henri Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), Ankara, 1982, s. 83.

³⁴ D. Matthew; a.g.e., s. 142.

³⁵ Shapered B. Clough; a.g.e., s. 50.

³⁶ Yılmaz Can; İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı, Ankara, 1995, s. 15.

³⁷ H. Heaton; a.g.e., s. 165.

Ticaretin dinsel kutsanması Haziran'da kurulan ünlü St Denis'teki Lendit fuarının işleyişinde merkezi bir yer tutmakta, fuar dinsel bayramın ilan edilmesiyle açılmaktadır. Çok sayıda bulunan hanlardan birinde yemekte sunulmaya hazırdır.³⁸

Pazar kurulan her kentin ortasındaki meydan, Markt Platz, Place de Marche gibi isimlerle anılıyordu ve pazara ayrılmıştı. Manastır başpapazı veya koruyucu bey bunun kurulmasını istemiş, bu sırada tacirlerin güvenliğini sağlayacağına ve onları vergiden muaf tutacağına söz vermiştir. Ancak panayırarda belli sınırlamalar da yok değildi. Mesela Corbeil'deki³⁹ pastacı mallarını Paris'in pazarına götüremeyeceği gibi Worms'lu bir ayakkabıcıda pabuçlarını Mainz'de satışa arz edemezdi.⁴⁰

Kilise ve Champagne'nın alanlarının korunması özeldi. Bunlar yolculara geçit emniyeti sağlıyordu ve klavuzlar ve paket trenleri için muhafızlar sağlanıyordu. Özel organizasyonlar fuarlara başkanlık eden bir bekçiyle giderdi. Bekçinin mahiyetinde şerifler, ölçü ve tartıcılar, komisyoncular, hamallar ve emniyet, dürüstlük ve işadamlarının nakillerinin hızlılığını sağlayan seyyar satıcılar vardı. Başkanın mührü sözleşmelerin gerçekliğinin kanıtıydı. Özel serbestlikler para değişimcileri ve faizciler içinde geçerliydi.⁴¹ Tam bunlar dönemin fuarlarında sağlanan avantajlar olup pazar ve panayırların gelişmesinde önemli birer etkidir.

3. XI. ve XII. Yüzyıllarda Avrupa'daki Başlıca Panayırlar

Bu dönemin en önemli panayırı olan Champagne panayırı dönemin özelliklerini, pazarlardaki işleyişi tüm canlılığıyla sergilemektedir. Bu bakımdan bu başlık altında diğer panayırlardan ziyade Champagne panayırlarını ele alacağız.

3.1. Champagne Panayırları

XII. yy'da ortaya çıkan Champagne panayırları Avrupa'da kuzeyli ve güneyli tüccarlara en önemli buluşma noktasıydı. Bölgedeki dört kasabada birbirlerini izleyerek kurulan panayırlar, tüm yıl boyunca sürüyor ve Avrupa'nın ekonomik açıdan en gelişmiş

³⁸ D. Matthew; a.g.e., s. 143.

³⁹ Fransa'da kanton (Essonne) merkezindedir. XII. – XV. yy'lar arasında yapılmış St Spire kilisesiyle ünlüdür. Bkz. Büyük Larousse; "Corbeil – Essonnes", c. 5, s. 2452.

⁴⁰ R. Sedillot; a.g.e., s. 202.

⁴¹ Shapered B. Clough; a.g.e., s. 52 – 53.

iki bölgesi olan İtalya ve alçak ülkelerin ortasında bulunduğundan iki tarafın tüccarlarının buluşma yeri olarak görev görüyordu.⁴²

Her iki ticari alandan geçen Champagne Fuarları XI. yy'dan itibaren Avrupa'da feodel yerlerin yararına kurulmuştur. Eski şehirler Troyes, Langres, Rheims ve Laon kıta Avrupa'sı geçiş noktalarının odağında iyi yerlerdeydiler. Provence ve İtalyan tüccarların daha önce kolay donattığı Almanya ve diğer alçak ülkelerdi. Bu noktalarla buluşma XII. yy'da Champagne fuarlarında olmuştur.⁴³

En ünlü fuarlardan olan Champagne'deki⁴⁴ fuarlar aslında VIII. Ve IX. yy'da kurulmuş, XII. yy'dan itibaren yılda bir kurulan altı fuarı ün kazanmıştır. İki Troyes'de, ikisi Provens'te, biri Lagny'de ve bir tanesi de Bar – Sur Aube'de olan bu fuarlar o kadar talep toplamışlardır ki Champagne'de Ocakla Ekim arasında bir yerlerde mutlaka bir fuar vardır.⁴⁵

Avrupa'nın göze çarpan başlıca fuarları İngiltere'de olmasına rağmen Kuzey Fransa'daki Champagne fuarlarının yeri ayrıydı. Buraya kuzey ve güneyden başka ticari yollar olduğu gibi İngiltere, Almanya ve Baltık'a geçmek de kolaydı. Champagne kentleri pazar harç ve vergilerinin artmasıyla yarı bağımsızlığa hevesli yöneticilerdi. Orada önce tüccarlar geniş alanlarda toplanıyorlardı.⁴⁶

XIII. yy sonuna dek Avrupa ticaret ve finansının merkezi Champagne fuarlarıydı. Bunların her biri yıl içinde baştanbaca ardı ardına gelerek birbirini izleyen altı taneydi. Her fuar kendi polisi tarafından kontrol edilirdi ve hesapların görülmesi için iki, ticaret için iki farklı döneme bölünüyordu.⁴⁷

Her biri altı tane olan bu fuarların hepsinin süresi ayrı ayrı altı hafta sürmektedir ve birbirini izleyerek tüm yılı doldurmaktadırlar, öyle ki Champagne gerçekte Avrupa'nın kesiksiz devam eden pazar yeri olmuştur.⁴⁸

⁴² Tevfik Güran; İktisat Tarihi, İstanbul, 1999, s. 65 – 66.

⁴³ M. Postman – E. E. Rich; Economic History of Europe, London, 1952, s. 181.

⁴⁴ Champagne Paris'in doğusu ve güney doğusunda yer alan Verimli bir bölge olup, ulaşımına müsait yarım düzine nehir bu bölgenin içinde ve ovalarında yer alır. Bu bölgenin içinden kuzey – güney karayolu geçer. Bu bölge kontları topraklarını savaş dışında tutmuş, iç düzenlemede akılcı bir siyaset izlemişler, kara ve nehir yollarında düzen sağlamışlardır. Bkz. H. Heaton; a.g.e., s. 167.

⁴⁵ H. Heaton; a.g.e., s. 167.

⁴⁶ Shapered B. Clough; a.g.e., s. 52.

⁴⁷ R. H. C. Davis; A History of Medieval Europe, London, 1956, s. 398.

⁴⁸ R. Sedillot; a.g.e., s. 165 Fuarların her birinin altı hatta sürdüğü kesin değildir. Champagne'deki bu fuarların altı hafta ya da bir iki hafta sürdüğüne dair tereddütlü bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Shapered B.

Yıl Lagny'deki fuarla başlardı. (Ocak) Sonra Bar – Sur Aube gelirdi, Provins (Mayıs 1) ve Troyes (Haziran 4), tekrar Provins (Eylül) ve yine Troyes (Ekim)'teki fuarla yıl son bulurdu.⁴⁹

Aziz Quiriacus pazarı mayıs ortasından temmuz sonuna kadar 46 gün sürüyordu. Açık havada kurulan bir pazar için güzel bir zamandı bu. Tellalın yakarışından sonra gösterişli bir dinsel geçit töreniyle de dinsel geçit alayı yapılarak büyük pazar açılmış olurdu. Tacirlerin yerleşmesi, satış yerlerinin hazırlanması ilk sekiz günü doldururdu. Pazar görevlisinin Haro diye bağırması kapanışı bildiriyordu. Temmuzta taşan son onbir gün ya da diğer adıyla ödeme haftası hesaplaşmaya ayrılırdı. Sonra mallarını toplayan tüccarlar Provins'e dönüyordu.⁵⁰

Provins'ten Troyes'e yaz panayırına gidilir, 24 Temmuz Johannis gününden sonraki üçüncü Salı başlar ve sıcak pazar diye nam salmıştır. Yedi hafta sürer. Eylülde yine Provins'te Saint – Ayoul pazarına katılır. Bu da Haçın yükselmesi gününde başlar Azizler yortusuna kadar devam eder. Azizler yortusunun hemen ardından tekrar Troyes'de soğuk pazarda denilen St Ramiqius pazarı kurulup Noel arifesine kadar sürer. 02 Ocakta Marne ırmağı kıyısında Lavigny'de yani yine Champagne'dedir ve karnavaldan önceki Salı günü Bar – Sur Aube'ye Peter kilisesine giderler. Burası son duraktır, tacirlere Provins'in bir dahaki Quiriacus pazarına hazırlanmaları için yetecek kadar zaman kalmıştır.⁵¹

Rhine vadisinin kolaylıkla geçilebilmesi, Champagne'nin siyasi bakımdan Fransa'ya bağlı olmaması ve nihayet derebeylerinin zeki bir ticaret politikası takip etmiş olmaları, bu mıntıkanın önem kazanmasında rol oynamıştır. Bundan dolayı Fransa, İtalya, İspanya, Savoya, İsviçre, Brabant, Flandre, İngiltere ve Almanya'dan gelen tüccarlar XII. yy ortasından XIV. yy başına kadar bu panayırlara fazla rağbet ediyorlardı. Bu panayırlara gelen çeşitli kavimler burada güzel evler kiralyor ve inşa ediyorlardı. Mesela Troyes'de Maison Aux Allemanz adlı bir Alman evi vardır. Konstanz şehri⁵² canlı bir keten ticareti yaptığı için her panayırda bir evi vardı.⁵³

Clovgh; a.g.e., s. 52 Bir çelişkili bilgi de panayırların yedişer hafta sürdüğüdür. Bkz. Lütfi Güçer; İktisat Tarihi Ders Notları, İstanbul, 1976, s. 88

⁴⁹ S. B. Clovgh; a.g.e., s. 52.

⁵⁰ R. Sedillot; a.g.e., s. 164 - 165.

⁵¹ Aynı eser, s. 165, H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 84.

⁵² Almanya'nın Baden Württemberg eyaletinde kent İsviçre topraklarına da giren Konstanz Gölü'ne güney kıyısındadır Bkz. Büyük Larousse; "Konstanz", s. 13, s. 6949.

⁵³ S. Trak; a.g.e., s. 120.

Kuzey Avrupa ticareti oldukça farklıydı. Akdeniz mallarında doğu ile ortaklık yoktu. İtalyan tüccarları ve kuzeyin insanları Germenler, Flemenler, İngiliz ve Fransızlar, Kuzey Avrupa ve merkezin uluslar arası büyük pazarlarında toplanırdı. Champagne'de XII. ve XIII. yy'larda Cenova, İtalya ve diğer ülkelerin malları değiştirilirdi.⁵⁴

XIII. yy'dan itibaren Alçak ülkeler tüccarlarını da Abbeville ile Ypres arasındaki kentlerden kumaş toplayarak bunları Champagne fuarlarına götürürken görmekteyiz. Her yıl altı kervan Cenova'dan yola çıkıp altı fuardan kumaş toplamayıp gelmekteydi.⁵⁵

Kuzeyden ithal edilen mallar ve Flander'in içinden Batlık Denizi, Flemish ve Kuzey Fransa yünleri Champagne fuarlarında İtalya manufakturacılar ve Akdeniz malları için değiştirilirdi. XIV. yy başında artan uluslar arası ticaretin fonksiyonlarının temeli henüz XIII. yy'da atılmıştı. Champagne bu amaç için fikir olarak yerleşmişti. İtalyan tüccarlar yerli yabancı birçok ulus ticaretiyle burada buluşuyordu.⁵⁶

Champagne fuarlarında kumaş, deri ve kürk üzerine ticaret en önemli yeri tutar, fakat diğer Avrupa ve Asya ürünlerinin tamamına yönelik bir trafik vardır, hatta eski elbiseler bile satılmaktadır.⁵⁷

Venedik ve Flandre yollarının birleşme noktasındaki Champagne fuarları 48 gün sürerler ve ta kuzeyden ve küçük Asya'dan gelen tacirleri bile çekerler. Burada alışverişler özellikle ipekli yünlü, deri ve kürk üzerinde yapılmaktaydı.⁵⁸

Tüccarlar fuar açılmadan bir hafta önce mallarını açıp sergilemeye ve düzenlemeye gelirlerdi. Fuarın her günü çanın ilanıyla açılır ve kapanırdı. İşadamları sadece çanlar arasında fırsat bulurdu. Fuarın ilk on günü sadece tekstil ürünleri ve ilaçlar satılırdı. Son on günde kürklere ve derilere ayrılırdı. Sonra üçüncü fuar dirhemlerle satın alınacaklara, iki hafta tüccarlar için kayıtları yapmaya, fuarların ayrıcalıkları için saha memurlarına alacaklarını ödemeye ve fuardaki önemli sözleşmelerin mühürlerini atmaya ayrılırdı.⁵⁹

Fuarların ilk sekiz günü boşaltıma ayrıldıktan sonra malların sıralı düzeni bölümlerle adlandırılırdı. İlk on iki gün Akdeniz'den ipekler, kotonlar, kadifeler, kalın kumaşlar satılırdı. Dönem sonunda çavuşlar topluyoruz diye bağırır ve çamaşır fuarları

⁵⁴ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 119.

⁵⁵ H. Heaton; a.g.e., s. 154.

⁵⁶ J. W. Thompson – E. N. Johnson; An Introducton to Medieval Europe, 300 – 1500, New York, 1937, s. 567, Lütfi Güçer, a.g.e., s. 87 – 88.

⁵⁷ H. Heaton; a.g.e., s. 167.

⁵⁸ J. Lajugie; a.g.e., s. 38.

⁵⁹ J. W. Thompson – E. W. Johnson; a.g.e., s. 568.

kapanırdı. Yalnız deri, kürk ve postların ucuzluğu için sekiz gün izlenirdi. Bu dönem boyunca yün, ipek, ilaç, şeker, peynir, baharat, tuz, balık, et, keten, boya, tohum, kenevir, domuz yağı, at, koyun ve sığırlarla uğraşılırdı.⁶⁰

Flanderliler Champagne'de kendileri hesabına komşuları için sürekli pazar buluyorlardı ve bu kumaşlar orada ya kendileri ya da İtalyan ve Provanslı alıcılarca Cenova limanlarına taşıyor ve buradan da Akdeniz'in doğu kıyılarındaki limanlara ihraç ediliyordu.⁶¹

Bu panayırların devamı müddetince baharat, attariye, hayvanlar ile on gün içinde çuha ve halılar, ondan sonraki on gün içinde meşin, deri vs. satılırdı. Champagne kontları tüccarları koruduğu kadar işlerin düzen devresinde yapılmasını da sağlardı.⁶²

Champagne panayırlarına uzaklardan insanları çeken yalnız eşya ticareti de değildi. Burada hesapların tutarı öyle önemliydi ki bu panayırlar kısa sürede Avrupa'nın para piyasası haline geldi. Her panayırdaki satışların yer aldığı açılış döneminden hemen sonra bir ödemeler dönemi geliyordu. Bu ödemelerin yalnız panayırdaki taahhüt edilen borçları temizlemekle sınırlı kalmıyor, fakat çoğu kez önceki panayırlardaki yükümlülerin borçları da bir karara bağlanıyordu.⁶³

Bu bakımdan Champagne fuarları kredinin gelişmesinde önemli rol oynar. Bir fuarda mal alan insanlar, kral ve baronlar daha sonraki başka fuarda ödeme yapacağına söz verir. Bu sözler kaydedilir ve fuar mektubu (senedi) adıyla tanınır. Mal satma işi bitince eski borçların kapatılması ve yenilerinin açılması için biraz daha zaman harcanır. Daha geç tarihlerde açılan Lyon ve Cenevre fuarlarında kredi işlemleri mal üzerindeki işlemlere nazaran daha önemliye benzer. Champagne fuarları aynı zamanda takas adası özelliğini de geliştirir. Bir fuarın kapanış günlerinde bir tüccarın envanteri çıkarıldığında ne kadar borcu olduğunu görür. Satın alınan mallar satılanlarla da ödenirdi.⁶⁴

Sarraf ve komisyoncuların fuara başlamasıyla yabancı madeni paralarda inceleniyor ve ödünç verme işleriyle uğraşarak borçlar toplanıyordu. Ayrıca tüccar sakinler için

⁶⁰ Shapered B. Clough; a.g.e., s. 53.

⁶¹ H.Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 84 – 85 XII. yy ticari sisteminin başarısında olağanüstü bir gelişmeye tanık olurken daha 1127 yılında Flander ve Champagne panayırları arasında çok etkin bir ilişkinin süregittiği konusunda en küçük bir kuşkuya yer yoktur. Çünkü Kont iyi Şarl'ın öldürüldüğü haberi üzerine Lombardiyalı tacirlerin Ypres panayırlarından kuşku içinde kaçıştıkları anlatılmaktadır. Bkz. Aynı eser, s. 84.

⁶² S. Trak; a.g.e., s. 112.

⁶³ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 85.

⁶⁴ H. Heaton; a.g.e., s. 167.

yiyecek, içecek ve kalınacak yer ucuzluğunu da belirtelim. Böyle bir ortamda tüccar işini neşeyle sürdürüyordu. Hokkabazlar, dansörler, palyaçolar, ayı oynatan adamlar yerli ve yabancı fuara giden kimseleri eğlendiriyorlardı.⁶⁵ Yine fuar alanı kıyısında cambazlar, vahşi hayvan göstericileri ve halk ozanları halkı da eğlendirmekteydi.⁶⁶

Champagne'de altı büyük yıllık panayırın yanı sıra, kısa süreli birçok pazar da kurulmaktaydı: Bunlardan dördü yine Provins ve Troyes'de, diğerleri Reims, Chalous, Longres, Nogent, Bar – Sur – Seine'deydi. Bunlar her ne kadar uluslar arası panayırlarla karşılaştırılmazlardıysa da etkinlikleri açısından hiç de sadece yerel ekonomik faaliyet değildiler.⁶⁷

Champagne fuarlarının altın çağı 1150 – 1300 arasındadır ve sonra ani düşüş dönemi gelir.⁶⁸ Ancak fuarların ihtişamı XII. yy ortasından XIII. yy sonuna dek sürmüş, yüzyıldan fazla bir süreyi kapsamıştır.

Champagne fuarlarının başarılı dönemi süresince şehirler faaliyetleriyle kaynaştı. Tüccarlar Akdeniz, İtalya, Almanya, İngiltere, Flander, İspanya ve Fransa'dan gelerek burayı Avrupa'nın buluşma noktası haline getirdiler.⁶⁹

3.2. XI. ve XII. yy Avrupası'nda Belli Başlı Diğer Fuarlar

Avrupa'nın her parçasının yakınında bir pazar vardı. Önemli ticari gelişmelerin yaşandığı XI. ve XII. yy'da Champagne haricinde önemli fuarlar bulunuyordu. İngiltere'de Northampton, St İves, Boston ve Winchester'de büyük fuar vardı. Daha önemlisi Londra'nın Husting sahilinde Boston ve Winchester fuarları boyunca otururdu.⁷⁰

1100'lerden itibaren Lombardiyalıların Flaman fuarını ziyarete başladıkları bilinmektedir. Kolonya'daki Paskalya fuarı da ün kazanmıştır. Venedik'teki Noel fuarı uygun muson rüzgârlarına keşfi sayesinde Hindistan'dan getirilen yeni baharat arzıyla ünlüdür.⁷¹

⁶⁵ Shapered, B. Clough; a.g.e., s. 53.

⁶⁶ H. Heaton; a.g.e., s. 167.

⁶⁷ R. Sedillot; a.g.e., s. 170.

⁶⁸ H. Heaton; a.g.e., s. 167.

⁶⁹ Shapered B. Clough; a.g.e., s. 52.

⁷⁰ Shapered B. Clough; a.g.e., s. 51.

⁷¹ H. Heaton; a.g.e., s. 166 – 167.

İngiltere'deki dört büyük yün fuarı muhtemelen Cambridge yakınlarındaki Strubridge fuarınca geride bırakılmışlardır. Burada üç hafta süresince İngiliz yün ve kumaş tüccarları, doğu ürünlerini getiren Venedik ve Cenevizlilerle; kumaş ve madeni eşya getiren Flamanlarla; şarap getiren İspanyol ve Fransızlarla; Frank üzümü getiren Rumlarla; amber, kürk ile katran getiren Hansalılarla buluşmaktadır.⁷²

Champagne fuarları XII. ve XIII. yy'larda tüm Batı Avrupa üzerindeki sayısız fuarların yalnızca en önemlisiydi. Batı Avrupa'da St İves, Stourbridge, Bartholenau ve İngiltere'de dört müthiş fuar vardı. Dört ünlü Flaman fuarı ise Thourout, Bruges, Ypres ve Lille'yi içine almaktaydı. Paris'te çok eski olan Lendit fuarı vardı.⁷³

Ülkelerin ticaretinin müthiş işi sürekli merkezleri dışında aralıklı pazarlara taşınırdı. Cambridge'de, biri Barnvell'e ait olan yıllık fuarlar vardı.⁷⁴ Ülke ticaretinin uluslar arası bölümünün büyük kısmı fuarlara taşınırdı. Biber taşıma ve başka mallar ithal edilen bölgede ülkede yalnız uygun mahsul alınıyordu. Cambridge yakınındaki Steurbridge İngiliz fuarının en büyüğüydü. Cambridge ticaretin doğal imparatoruydu ve Lynn'den kolayca alınan mallarıyla ve nehir oluşu ile ünlenen büyüklükteydi.⁷⁵

Parma pazarları sığır ve kumaş işlerinde özel bir yere sahipti. Parma uzun mesafe ticaretinin ilk dönemlerindeki önemsizliğiyle orantılıydı, ama bu şehir gelişmiş belirtiler. Parlak katedrallerin insana ticari şehirlere pahalı mahsuller satmaya yetkili parmanlar kaynakların çoğunda kırsal bir pazar olarak ifade edilir. Bu kanal ya da nehirlerde gemilere yüklenen ağır malları ucuza satmada başarılı bir taşıma yapmıştır. İtalya baştanbaşa kasaba ve diğer ilçelere ticari olarak birbirine bağlıydı.⁷⁶

Fransa'da da ünlü panayırlar vardı ki bunlardan Lendit panayırında; İspanya, Büyük Britanya, Provans ve Londra malları teşhir edilmekteydi.⁷⁷ Bruges yanında ünlenen Ghent, Ypres, Lille, Douai, Tournai gibi ticaret merkezleri vardı. Bunlardan Ypres'de Thourout kontları tarafından panayırlar kuruluyordu.⁷⁸

⁷² Aynı eser, s. 167.

⁷³ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 568 Daha önce bahsettiğimiz üzere kutsanan bu fuar kral ya da hükümdar tarafından da kutsanıyordu. Krallar para cezaları, geçiş ücretleri ve malların alım – satımından alınan vergiler ile dükkan ve kiralardan artan gelirlerle giderek zenginleşiyorlardı. Bkz. aynı eser, s. 568.

⁷⁴ W. Cunnigham D. D; Growth of English Endüstry and Commerce (Early and Middle Ages), Cambridge 1977, s. 180.

⁷⁵ Aynı eser, s. 181.

⁷⁶ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 327.

⁷⁷ S. Trak; a.g.e., s. 111.

⁷⁸ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 78.

Flandre'deki panayırlar hemen hemen XII. yy sonuna dek ortaçağ ticaretinin başlıca merkezlerinden olmuştur. Tüccarlar kuzey Denizi'nden Lombardiya'ya uzanan büyük yol üzerinde yer aldıkları ve oralarda özel haklardan yararlandıkları için alımlarını Lagny ve Barsur – Aube kadar buraya da yöneltiyorlardı.⁷⁹

En kalabalık panayırlar İtalya ve Provans'tan Flandre kıyılarına uzanan büyük ticaret yolunun aşağı – yukarı yarısı boyunca kümelenmiştir. Burada Champagne'den sonra Brie panayırları önem taşıyordu. Champagne panayırlarından Kuzey Denizi'ne uzanan çizginin sonunda Bruges, Ypres, Lille, Thourout ve Messimes'deki Flander panayırı vardı.⁸⁰

XII. yy'da Slav pazarında da İtalya'dan, Batı Avrupa, Bulgaristan ve Bulgarların kuzeyinde yaşayan halklardan tüccarlar bulunmuyordu. Burada büyük bir fuar kuruluyordu. Selanik imparatorluğun ikinci büyük kentiydi. Korinthos, Almyros, Negreontos, Khios, Andros, Attaleia gibi birçok başka kentte de fuar kurulduğundan söz edilmektedir.⁸¹

Selanik her zaman en geniş oranda ticari ilişkileri olan bir şehirdi. İstanbul'a giden büyük yol üzerindeki şehir, gemiler için geniş ve güvenilir bir sığınaktı. Bu yüzden oraya her taraftan mal akardı. Bu şehirdeki ticari hareket Ekim ayındaki panayırdaki en canlı hale gelirdi, yılın hiçbir mevsim bu kadar canlı geçmezdi.⁸²

Selanik'teki panayır şehrin arzisi Aya Dimitri yortusuna rastlardı. O tarihlerde kapıların dışında ikinci bir şehir doğardı. Panayır yerine ulaşan kalabalık Bizanslı, Bulgar, İtalya, İspanyol ve Fransızlardan oluşurdu.⁸³

Karadeniz pazarlarının açılması da ticareti büyük ölçüde çeşitlendirmiştir. En kârlı pazarlar güneyde; Trabzon ile kuzeyde; Kırım'daki Kefe idi. Venedikliler gelmeden önce kurulmuşlardı.⁸⁴ Trabzon İran'dan gelen madenler, ipek, baharat için ana çıkış noktasıydı.

⁷⁹ Aynı eser, s. 104, 74.

⁸⁰ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 84.

⁸¹ Alain Ducelker – Michel Balard; Kostantinopolis (1054 – 1261), İstanbul, 2002, s. 108 X. yy'dan itibaren Yunanlıların Araplarla ticari ilişkileri büyük gelişme göstermiştir. Arap yazarlara göre Antakya ve Trabzon değiş – tokuşun yapıldığı önemli pazaryerleriydi. Bkz. W. Heyd; Yakınoğu Ticaret Tarihi, (Çev. E. Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 60.

⁸² W. Heyd; Yakınoğu Ticeret Tarihi, (Çev. G. Ziya Karal), Ankara 2000, s. 266.

⁸³ Aynı eser, s. 266 – 267.

⁸⁴ Donald M. Nicoll; Bizans ve Venedik, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2000, s. 281 Venedik'in Trabzon'daki bağımsız Yunan imparatorluğu ile kendi başına bir antlaşma imzalaması 1319'a dek gerçekleşmeyecekti. XIII. yy'da ise Venedik tüccarları kuzeyde Kırım'dan tahıl, tuz, balık, kürk ve köle olarak iş yapıyorlardı. Ama hemen yakında Kefe'deki üstlerinde azak Denizi'nin keşfinde öncülük eden

Karadeniz'in batı kıyısında Mosembria, Varna ve Bulgar limanları önemli tahıl ve buğday kaynağıydı.⁸⁵

İslav kabileleri Batlık Denizi ile Karadeniz arasında, yol üzerinde şehirler kurmuşlardı. Kuzeyde Novgorod ve güneyde Kiyef adlı bu şehirler hem garnizon hem de büyük pazardırlar. Özellikle Novgorod panayırı bu dönemde ön palna çıkmıştır. Özellikle İngiltere ve İspanya'nın sanayi mallarının Rusya içindeki fuarlara satılması⁸⁶ bunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere St Denis panayırı dışında, panayırlar ticaretin canlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde en eskileri XI. yy'da vardılar. XII. yy'da sayıları daha o zaman epeyce artmıştı. Bunların kuruluş yerleri doğal olarak büyük ticaret hareketlerine göre belirleniyordu. Kurma hakkı o yörenin büyük lordlarına aitti. Çoğu kez lord bu hakkını kentlere devrediyordu. Ancak tüm büyük kentler bir panayıra sahip olamıyordu. Milano, Venedik gibi büyük kentlerde panayır yoktu. Oysa hiçbir zaman küçük pazar kentleri olmaktan öteye geçmeyen Thourout ve Messines'de vardı.⁸⁷

Hangi kentte olursa olursun panayır uzaktaki müşteriler için aralıklı kurulan bir buluşma noktasıydı. Katılanların sayısı yerel nüfus yoğunluğuna bağlı değildi. Ancak ortaçağın ikinci yarısında bunlar belli kentlere ek kaynak ulaştırmak için kurulmuştur.⁸⁸

II. XI. ve XII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA PARA VE FİYATLAR

Kentlerin gelişmesiyle kırsal ekonomiden para ekonomisine geçiş sağlanmış tüketimde harcanan paralar, servet fazlası tüccarların kasalarına akmaya başlamıştır. Bir yandan da kentlerde biriken bu taşınır değerler, sonra yeniden başta kredi yoluyla dağıtılmıştır.⁸⁹ Ayrıca aynı gelişim seyri için de fiyatlarda ve vergi sisteminde de değişiklikler yaşanmıştır.

ve bu denizin kuzeydoğu ucundaki Tana'da bir ticaret merkezi kuran Cenevizlilerdi. Bkz. aynı eser, s. 281 Venedik'in kendine ait bir panayırı yoktu bkz. H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 83 ancak daha çok aracı bir ticari rolde aktif olan Venedik'in XII. yy'daki şaşırtıcı zenginliğinin altında kentin beslediği Po ovası ve arka ülkesinin pazarları önem taşıyordu. Bkz. a. Ducleker – M. Balard; a.g.e., s. 193 ayrıca Venedikliler Akka gibi birçok merkezde pazara sahiptiler ve önemli bir noktada kolonileri vardı. Bkz. d. M. Nicoll; a.g.e., s. 71.

⁸⁵ C. Seignobos; a.g.e., s. 110.

⁸⁶ Lütfü Güçer; a.g.e., s. 86.

⁸⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 82 – 83.

⁸⁸ Aynı eser, s. 83.

⁸⁹ Server Taneli, Yüzyılların Gerçeği ve Misarı; İstanbul 1986, s. 313.

1. Para ve Bankacılık İşlemleri

1.1. Para Ekonomisinin Canlanması

Ortaçağ'da paranın hiçbir zaman kullanımdan kalkmadığı açıktır. Bir kere kilise ve senyörlerin saygınlıklarını korumak için her zaman belli bir yedeği vardır, ama köylünün de para kullanmadan yaşamını sürdürmesi olanaksızdı. Örneğin tuzu kendisi üretmediğinden parayla alabiliyorlardı. Bu durumda büyük olasılık köylüler ve genelde yoksullar ihtiyaçları olan sikkeyi ürünlerinin satışından çok dilencilikle buluyorlardı. Kıtık zamanlarında yiyeceklerle beraber parada dağıtılıyordu. 1125'teki büyük kıtlıkta Flandre kontu yiyeceklerle beraber parada dağıtmıştır.⁹⁰

Alışverişlerde özel bir ödeme usulü, modern kâğıt paranın uzak cediti olan takas yoluyla ödeme usulü de sıklıkla kullanılıyordu.⁹¹ Borcun yalnızca ve açık olarak solidi miktarı ile sözleşildiği birçok durumda ödemenin eşit değerinde herhangi bir mal ile yapılageldiği de olmuştur. Kasım 1107 tarihli bir Fransız belgesinde 20 solidi olarak sözleşilmiş bir borç daha sonraki bir belgeye göre at olarak ödenmiştir.⁹² XI. yy sonunda sıçrama kaydeden ekonomik faaliyet tedavülde sürüldüğü merkezlerin çevresinde durgun kalan paranın hareketliliğini yeniden canlandırıcaktır. Para tacirleri beraber dolaşmaya başladı, her tür madeni para ticaret yoluyla her yerden kent ve panayırlara çekiliyor, paranın artan tedavülü metal arzındaki yetersizliği telafi ediyordu. Üstelik Freiburg'daki⁹³ gümüş madenlerinin keşfi XII. yy ortasında para arzını besleyecek yeni kaynaklar sağladı.⁹⁴

Batı ortaçağında çok yaygın olan şu iki olgu dikkate alındığında, para ekonomisinin uzantısının ilk bakışta sanıldığından daha büyük olduğu görülür. İlk olgu; parasal birikim olarak mücevher, lüks eşya gibi servetlerin kullanılması, değeri ise madeni sikkeler dışında paranın varlığıdır. 1197'de bir Alman keşiş yolda koşturana başka keşişe telaşını sorunca

⁹⁰ Jacques le Goff; Ortaçağ Batı Uygarlığı (Çev. Hanife – Uğur Güven); İzmir, 1999, s. 196.

⁹¹ J. Lajugie; a.g.e., s. 38.

⁹² Carlo M. Cipolla; Beşinci Yüzyıldan Onyedinci Yüzyıla Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet (Çev. Ali İhsan Karacan), İstanbul, 1993, s. 9, Robert S. Lopez Soliduslarla ilgili yazdığı makalede bu para için ortaçağların doları tabirini kullanmıştır. Bkz. Aynı eser, s. 18 Solidus, I. Constantinus'tan itibaren basılmış 4.5 g. ağırlığında altın Roma parası olup Bizans dünyasında Nikephoros Phokos'un hükümdarlığına kadar genel olarak altın parayı ifade etmede kullanılmıştır. Bkz. Büyük Larousse, "Solidus", C. 20, s. 10656 Paranın ağırlığı 4,55 od olarak da bekirtir. Britsh ruseum'daki tüm krallık paralarını tartmış olan W. Wroth bu sikkenin ağırlığına mevcut olduğu uzun dönemde az da olsa değiştiği, 4,53 grama ulaşan örneklerin nadir olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle Bizans Solidusu normalde 4,5 gramdır. Bkz. Carlo M. Cipolla, a.g.e., s. 27.

⁹³ İşveç'te kent. Ayrıntılı bilgi için bkz. B. Larousse "Friburg" C. 9, s. 4305.

⁹⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 92.

altın bozdurmaya gittiğini, hasattan önce yoksuları doyurmak için hayvanları kesip kutsal kitapları rehin vermek zorunda kaldıklarını anlatır. Ancak zor durumlarda gözden çıkarılan bu biriktirme şekli para dolaşımındaki zayıflığı ve esnekliği gösterir.⁹⁵

Kuşkusuz Hristiyan dünyasında paraya karşı geleneksel bir güvensizlik vardır. Ama erken ortaçağda çekilen para darlığı paraya daha çok para basmanın güç olması nedeniyle de saygınlık verir. Kısaca para, ekonomik güçten çok, siyasi ve toplumsal güç göstergesine dönüşmüştür.⁹⁶

X. yy'da nadir olan paranın ticari canlanış neticesi XII. yy'da bollaştığı şüphesizdir. Toprağın yetiştirdiği maddeler de ondan sonra para karşılığı satılır olmuştur.⁹⁷

Ortaçağ başlarında dış ticaret, iç ticarete üstün geliyordu. onun için ilkin evrensel paranın işlevi ortaya çıktı. Ticaretin gelişmesi sayesinde tacirler, paraya artık satın almış olduğu meta, daha yüksek fiyatla satarak ek bir para elde etmenin aracı olarak bakıyorlardı. Çeşitli yerlerdeki fiyatları bilen tacirlerin pazar üzerindeki tekeli bu işlemleri hazırlıyordu. Burada para, para – sermaye rolünü yerine getiriyordu. O sırada para dışarıdan başka bölgelerden gelme bir unsurdu ama daha o zamandan feodallerce servet biriktirme aracı işlevini görmeye başladı.⁹⁸

Para ekonomisindeki gelişmeden en çok tacirlerin yararlandığı sanılmaktadır. Kentsel gelişmenin para ekonomisiyle bağlantılı olduğu ve burjuvazinin yükselmesinin, ekonomik gücünü topraktan çok paradan alan bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmakta olduğunu gösterdiği doğrudur.⁹⁹

Nakit satışlar yoluyla tarım kesimine de girmektedir. Ancak küçük çiftçi aslında bu paradan pek yararlanamaz. Aldığının büyük bir bölümünü çeşitli gerekçelerle senyörlere, feodal iktidar efendilerine ve dinsel kurumlara aktarmaktadır.¹⁰⁰

Özellikle kilise adamları, bu yeni nakit kaynaklarından tapınakların güzelleştirilmesinde yararlanmış yeni kiliseler yaptırılmış, heykel atölyeleri açılmıştır. XI.

⁹⁵ J. le Goff; a.g.e., s. 197.

⁹⁶ Aynı eser, s. 198.

⁹⁷ C. Seignobas; a.g.e., s. 149.

⁹⁸ Zubritski Mitropolski Kerov; İlket Köleci ve Feodol Toplum, (Çev. Sevim Belli), Ankara, 1980, s. 191.

⁹⁹ J. le Goff; a.g.e., s. 200.

¹⁰⁰ S. Tanili, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, s. 306.

yy biterken, sanattaki o çiçekleniş, uzman zanaatçılıktaki gelişme para ekonomisindeki bu yeniden doğuşa sıkı sıkıya bağlıdır.¹⁰¹

1.2. Para Basımı ve Tedavüldeki Paralar

Ortaçağ paraları şu nedenlerden ötürü eksikliktedir. İlk olarak para basma yöntemleri basittir ve kalpazanlar kolayca sahte para basabilirler. Birçok ceza yasası sahte para basanları mahkûm etmiş, cezalar el kesmeye kadar ileri götürülmüş, ama bunlar pek işe yaramamıştır. İkinci olarak çok fazla sayıda kral, soylu piskopos ve kont para basma hakkına sahiptir. Son olarak paranın içerdiği değerli maden miktarlarında kararlılık yoktur. Para basma, bu hakka sahip olanlar için gelir kaynağıdır. Külçeden para basmak veya eski paraları eriterek yeni hale getirmek için bir ödenti alınır. (Seigniorage) Eğer yeni paralar eskilerinden daha az değerli maden içeriyorsa değerleri düşer ve fiyatlar artar.¹⁰²

Paranın hız kazanan dolaşımı, büyük lordlarca kendi çıkarları için kullanılabilirdi. Para basma hakkına sahip lordlar bu hazineyi çıkarları için kullanmaya kendilerini yetkili sayıyordu. Ekonomik hayatta paranın kaçınılmazlığının artması ölçüsünde darphane tekelinden yararlananlarca paranın değeri daha çok düşürülüyordu.¹⁰³

1127'de Flandre'de St Ömer kentinin burluları, Alsace kentinden para basma hakkını bağış yoluyla elde ettiler. Bu hak bir yıl sonra geri alındıysa da bu durum küçümsenmemesi gereken bir düşünce tarzına tanıklık eder, Flander parası her ne kadar ortaçağ paralarına musallat olan genel bozulmadan kendini kurtaramadıysa da görece üstünlüğü açısından her zaman öne çıkmıştır. Ren bölgesinde yaygın olarak kullanılan Koln dinarları aynı şekilde XII. ve XIII. yy'larda dikkate değer bir kararlılık göstermiştir. İngiliz parası kıtada para basmanın yalnız krala ait olması hakkını lordların zorla ele geçirmesi sonucu oluşan kötü uygulamalardan daha az etkilenmiş ve kalitesini korumuştur.

104

Tüm İngiltere'nin para basımı kraliyetin kontrolü altındaydı. Para basanların çok sayıda olmasına, sikkelerin önemi ne olursa her yıl kesimde basılmasına, tiplerin üç yıllık aralarla titizlikle değiştirilmesine rağmen her emisyonun ayar ve ağırlığı Taç tarafından

¹⁰¹ Aynı eser, s. 307.

¹⁰² H. Heaton; a.g.e., s. 171.

¹⁰³ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 92 Roma İmparatorluğunda da darphaneler muntazam olmayan şekilde dağılmıştı. Bu durum lokal ticaret ve ordu ihtiyaçlarına tedariki amacıyla yapılsa da ekonomi için zarardı. Bkz. Okutan Akşit; Roma İmparatorluk Tarih, İstanbul, 1970, s. 238.

¹⁰⁴ H.Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 93.

düzenlenmiş ve para basanlar krala karşı sorumlu olarak ölüm cezasıyla kavuşturulmuştur. Mans'ın öbür yakasında bunların hiçbirisi geçerli değildi.¹⁰⁵

Münferit feodal beyler ve şehirler kendi paralarını İngiltere kralı kadar sıkı kontrol etmelerine rağmen Fransa, İtalya ve Almanya'nın paraları birliğini tümüyle yitirmişti ve bu nedenle tip, ayar ve ağırlık bir prenslikten diğerine değişmiştir. Fransa'da yerel sikkeler arasından en azından yaygınlık bakımından Parisis ve Tournois adlı sikkeler diğerlerine üstünlük sağlamıştı. Kuzey ve Orta İtalya'da durum farklıydı. İtalya'nın parasal parçalanmışlığının sınırı yoktu. X. yy'dan sonra İtalya'da beş ayrı para alanı ortaya çıkmıştı.¹⁰⁶

Erken ortaçağdan itibaren para atölyeleri çoğalmıştır. Küçük bir kasabadan başka bir şey olmayan bu yerler, para basan atölye merkezleriydi. Ancak March Bloch'un çok iyi gözlemlediği gibi paranın küçülmesinde büyük neden dolaşımın büyük olmasıdır.¹⁰⁷

Batıda basılan paralar ilk dönemde hep altından olmuştu. 1147'de Bizans topraklarına giren haçlıların tepkisi anlamlıdır. Bakır ve kalay paraları ilk orada gören Haçlılar bu paraların her biri için beş mangır vermelerini bir anlamda yitirmek olarak yorumlarlar.¹⁰⁸

Madeni sikke türü uzun süre aynı kalır. Gerçekten paranın değeri gösterge olarak değil, mal olarak takdir edilir. Yazı ya da tura (yoktur) tarafındaki kuramsal değeri değil içindeki değerli madenin gerçek değeri göz önüne alınır. Ancak XIII. yy sonunda Fransız yasa koruyucuları paranın içsel değeriyle dışsal değerini ayırt etmeye başlar.¹⁰⁹

Ortaçağın ilk dönemlerinde Bizans sadece altını para olarak tanıyordu. Batı Roma'ya ihraç ettiği mallar karşılığında Batı Avrupa'dan altın alıyordu. Helenistik dünyanın ve Kartaca'nın yağmalanmasından elde edilen altınlar tükeninceye kadar bu ticaret devam etmişti.¹¹⁰ Müslümanların altın madeni üzerindeki egemenliği ise XI. yy.'dan sonra zayıflamıştı.¹¹¹

¹⁰⁵ Carlo M. Cipolla; a.g.e., s. 78 – 79.

¹⁰⁶ Aynı eser, s. 79.

¹⁰⁷ J. le Goff; a.g.e., s. 197.

¹⁰⁸ J. le Goff; a.g.e., s. 198 Burada XIII. yy paralarının durumu hakkında da bilgi verilmektedir.

¹⁰⁹ Aynı eser, s. 197.

¹¹⁰ Halil Sahillioğlu; "Altın" İ.A. (T.D.V.), C. 2, İstanbul, 1989, s. 533.

¹¹¹ Abdulhalik Bakır; "İslam Ortaçağında Arap Ticaretin Yükselişi", Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler, s. 525 – 546, s. 532.

Bizans altın ve gümüş stoklarını imparatorluğun nakdi siyasetine aktarmış ve böylece tüm ortaçağ boyunca altın parası bol bir memleket olarak tanınmıştı.¹¹²

Bizans'ın ekonomik yönden varıllığı doğrudan doğruya parasının yüksek ve sabit olmasıyla bağlantılıydı. Bizans parası saygınlığının büyük bölümünü I. Constantinus'un ülkenin oldukça oynak gümüş sikkesini, değeri ağırlığıyla bağlantılı olan altın sikkeyle değiştirme kararına borçludur. I. Constantinus, önceleri Latin solidusu olarak bilinen ve daha sonrada Yunanca bir sözcük olan nomisma denen ve İtalyan etkisiyle besent olan altın sikkeyi standart olarak aldı. Constantinopolis solidusunun ağırlığının bir litrenin 1/72'si yani 4, 48 gram olmasını şart koştu. İlk başta küçük çaplı işler ya 100 nomismata ya da ağırlık baz alınıp hesaplanıyordu. Ama bu işlerde kısmen ödeme yapmak için altın sikkelerin kesilmesi alışkanlık olunca sikkeler çoğunlukla sayılmak yerine tartılmaya başlandı. Bu da bozuk para verilmesi yerine tam bir ödeme yapılması için altın sikkelerin kesilmesi alışkanlığının yerleşmesine yol açtı.¹¹³

Bizans altını XI. yy ortalarına kadar her tarafta aranan bir para haline gelmişti. XI. yy'ın ikinci yarısında ise Bizans altını değer kaybetmeye başlamış ve son yıllarda Bizans altın para bastıramaz duruma gelmiştir.¹¹⁴ XI. yy'da Fransa, Almanya ve İngiltere'de para nadirdi. Altın daima kullanılmıyordu ve geniş çaplı takasta yapılıyordu. Aynı zamanda yalnız Bizans'ta ödenmesi gerekli alışverişler her yıl 7.300.000 Bizans altınına varırdı.¹¹⁵

Haçlı seferleri başladığında Batı Avrupa'da Sicilya ve Müslüman Endülüs dışında hiçbir yerde altın para yoktu. Sikke basımında kullanılan en değerli maden gümüştü. Bu sıralarda rağbetteki Bağdat ve Kahire halifelerinin eski gelenekte ısrar etmelerine rağmen Suriye'deki Müslüman devletinde de altın para basılmıyordu. Ancak Haçlı devletinin kuruluşundan sonra Kudüs kralı Antakya princepsi ve Trablus kontu derhal altın para bastırdı. Bunlar Sarracen Byzantines diye tanınan, Fatimi dinarlarını takliden basılmışsa da Müslüman dinarlarının yaklaşık 2 / 3'i kadar altın içeriyordu. Kudüs krallığı altını kısa sürede tüm yakınoğuda kullanılmaya başlandı.¹¹⁶

¹¹² M. Lombard; a.g.e., s. 65.

¹¹³ Tamarra Talbot Rice; Bizans'ta Günlük yaşam (Çev. Bilgi Altınok) Akara, 2003, s. 129.

¹¹⁴ George Ostrogorsky; Bizans Siyasi Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1999, s. 38, Hakkı Dursun Yıldız; "Bizans Tarihi", Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul, 1982, s. 562, C. M. Cipolla; a.g.e., s. 28.

¹¹⁵ S. B. Clough; a.g.e., s. 41 – 42.

¹¹⁶ Stevan Runcman; Haçlı Seferleri Tarihi (Çev. Işın Demirkent), C. 3., Ankara, 1992, s. 308 – 309.

XI. yy'dan itibaren Akdeniz ticareti Bizans ve Arap altın sikkelerini önce İtalya ve sonra da Alplerin kuzeyinde yaymaya başlamıştı. Ancak bezant ya da menabotin adlı bu altın sikkeler, bunları ellerine geçirenlerce biriktiriliyor, yalnız olağanüstü masrafları gerektiren durumlarda bir ödeme aracı olarak kullanılıyordu.¹¹⁷

Altın paranın XI. yy'da bir dönem basılamaz hale gelmesinin altında yatan sebep her derebeyi senyör ve her şehrin para basması sonucu belli bir ana istikrarın olmayışı yanında altının azalmasıdır.¹¹⁸

Ancak ticaretin canlanmasıyla altın yeniden ortaya çıkmıştır. Avrupa'da Bizans ve Arap etki alanının dışında altın yeniden ön plana çıktı. Bezant ve dinar uluslar arası piyasadaki tek başına egemenliklerine veda ettiler, başka altın paralar onların yanında yer aldı.¹¹⁹

XI. yy sonuna doğru gümüş tamamen tedavülden kalktı. XIII. yy'da önceleri çok rağbette olan ve Müslümanların kullandığı altının, Avrupa'da kullanılan tek para olması süreci başladı.¹²⁰

IX. Konstantinos Monomakhas'un (1042-1055) hükümdarlığı sırasında altının değeri yaklaşık 12 kırattı.¹²¹ I. Aleksios (1081-1118) Solidus için yeniden bir değer saptamayı gerekli buldu. Birkaç değişik sikke darp ederek tedavüle çıkardı. Ve düşük de olsa değerini dengelemeyi başardı. Latinler Konstantinopolis'i istila ettiklerinde nomismayı kullanmayı sürdürdüler ve bu nedenle dengesi pek fazla bozulmadı.¹²²

İtalyanların ticarete hâkim olması kadar paranın değerinin düşürülmesi de XII. yy'da İstanbul'un evrensel ekonomik merkezi olma işlevini yitirdiğinin somut bir göstergesidir. Aleksios Komnesos, koşulların zorlamasıyla, eski altın nomisması ile birlikte, yine aynı adı taşıyan, ancak değeri eskisinin üçte biri karşılığında dört miliaresia¹²³ olarak hesaplanan, bakır, altın ya da gümüş – altın alaşımından üretilmiş nomismayı

¹¹⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 95. Bu konuda 1071'de Hainault kontresinin bir mülkünü 500 altın bezant gibi büyük bir meslağ karşılığında St Hubert Manastırı reisine rehnetmesi örnek gösterilebilir. Bkz. Aynı eser, s. 95.

¹¹⁸ C. Seignobos; a.g.e., s. 157.

¹¹⁹ R. Sedillot; a.g.e., s. 178.

¹²⁰ Komisyon; İslam Kültürü Tarih ve Medeniyeti, C. 1, İstanbul, 1997, s. 74.

¹²¹ Kırat, Bizinslılardan Araplara ve daha sonra da öteki İslam ülkelerine geçen bir birimdir. I. Constantinos döneminden günümüze dek kimi küçük farklılıklarla uygulanan bu ölçü sistemlerine göre yaklaşık 0,19 g'lık kırat, 4,55 g'lık miskalin 1 / 728'ini oluşturur. Bkz. B. Larousse; "Kırat", C. 13, s. 6703.

¹²² T. T. Rice ; a.g.e., s. 130.

¹²³ Başlangıçta bir altın liranın binde birine eşdeğer olduğu sanılan yaklaşık 4,55 g ağırlığında antik gümüş para. Canstantinus devrinden sonra da darp edilmiştir. Bkz. B. Larousse: "Miliaresis" C. 16, s. 8176

dolaşıma sürdü. Sonuçta Avrupa’da ve Asya’nın önemli bir kısmında yedi asırdan beri tek sağlam ödeme aracı sayılan ve bu son derece uzun süre içinde sadece çok önemsiz dalgalanmalara maruz kalan momisma, hem dengesini hem de buna bağlı olarak güvenirliliğini yitirdi.¹²⁴

XII. yy ilk yıllarında Konstanitopolis – Venedik arası yoğun ticaretleri sonra yy’ın ortalarında Venedik şirketleri Bizans mülkünde daha büyük yatırımlarla desteklendiğinde genel olarak kullanılan para hyperpyron (Bizans altın sikkesi) idi.¹²⁵

Doğu ticareti için meydana gelen büyük ticaret sahalarında da altın sikkeler ortaya çıktı. Böylece Floransa’da Florin, Venedik’te Zechino yahut dukat, aynı zamanda gümüş derars (Groschen, Grossus) paralar tedavüle çıktı.¹²⁶

XI. yy’da İtalyan kentleri Sicilya altın parasını taklid etmişler ve İspanya’yı geri almaya başlayan Hristiyan hükümdarlar dinar teklidleri yapmışlardı. XII. yy’da bu hükümdarlar ve bazı Alman imparatorları ve piskoposları altın denarius¹²⁷ kestirmeye başlamıştır.¹²⁸

Burjuva aristokrasisi görkemli bir altın sikkeye de sahiptir. Florintin¹²⁹ örnek alınarak kesilmiş bir sikke Guldendi. Bu para tüm Baltık limanlarına ve Rusya’nın çok içlerine kadar yayılma gücü göstermiştir.¹³⁰

XII. yy’da pahalıca görünen ekonomik değişimler süs ya da levhaların, stoklarda eskiden tedavülden çekilen malların miktarının devinimine hazırlıktı. Böyle büyük tamamen saklanmış mallar, altın ve gümüş külçelerin metal para hesapları ve vasiyetnamelerin tanıklığıyla açıkça meydana çıkarılan gümüşün oluşmasıdır.¹³¹

¹²⁴ M. V. Levçenko; Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi, (Çev. Maide Selen), İstanbul, 2003, s. 214.

¹²⁵ D.M.Nicoll; a.g.e., s. 86.

¹²⁶ S. Trak; a.g.e., s. 94.

¹²⁷ İlk kez Roma dünyasında dolaşıma çıkarılan gümüş para daha sonra Frank krallıklarıyla onların yerini alan devletlerde de kullanıldı ve ortaçağda tedeye sisteminin temel birimi haline geldi. Bkz. B. Larousse; “Denarius” C. 6, s. 3011 Bu altın denariuslar gümüş – altın karışımı olsa gerektir.

¹²⁸ H. Heanton; a.g.e., s. 170, 1963’de bulunan gümüş denariusların bulunduğu 85.000 sikkelik define X. yy Normandiya ticaretini yansıtır. 980 – 998 yılları arasında görülen definede büyük çoğunluk (6044 adet) Normand denariuslarını oluşturmaktadır. Bkz. Cecile Merisson; Antik Sikkeler Bilimi Nümizmatik, (Çev. Z. Çizmeli Öğün), İstanbul 1980, s. 122.

¹²⁹ Floransa Florini 1252’de basılmıştır. Bkz. J. le Goff; a.g.e., s. 60 Floransa’da 1252’de bir altın florini almak için yalnızca 20 şilin ufaklık para gerekiyordu. Bkz. C. M. Cipolla, a.g.e., s. 38. 1182’den 1252’ye kadar Floransa’nın gümüş parası olan florin bu tarihte altın para oldu ve kullanımı çok yaygınlaştı. Ağırlığı 3,5 gramdı bkz. B. Larousse; “Florin” C. 8, s. 4172.

¹³⁰ R. Sedillot; a.g.e., s. 192. Gulden Hollandanın temel para birimi olan Florin’in diğer adıdır. Bkz. B. Larousse; “Gulden” C. 9, s. 4797.

¹³¹ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 165.

XIII. yy.'da gros denen değeri yüksek gümüş paralar basılmıştır.¹³² XII. yy sonundan itibaren tedavüldeki paranın düzensizliği öyle bir noktaya ulaşmıştı ki bir reform kesinlikle zorunluydu. Bu konudaki girişimin çağın en büyük ticari merkezi olan Venedik'ten gelmiş olması önemlidir. 1192'de Doge Henry Dondalo, burada tamamen yeni bir paranın iki gr gümüşten biraz daha ağır ve 12 eski dinar değerindeki grossun basılmasını sağladı.¹³³

Oniki denar bir solidus yapılmıştı. Yüzyıllardan beri basılmamış bir para, şimdi yeniden dirilişini kutluyor ve hükümdarlar için de gümüş paraların feodal beylerin denarlarının üstünde yer alması bir prestij sorunu oluyordu. Venedik dükası Enrico Dondalo'nun Matapan diye adlandırdığı Venedik Grossosu bu nitelikte paralardandı, ağırlığı iki gramdan fazlaydı. Yine bu nitelikte paralardan biri de Fransız kralı Aziz Ludwig'in Grosudur; tüm gümüş sikkeler içinde en büyüğüydü ve ağırlığı dört gramdan fazla çekiyordu; Bohremya'ya kadar Grosen olarak ve Polonya'ya kadar da Groszi adıyla yayılmıştı.¹³⁴

Venedik grosu, tüccarın ihtiyacına öylesine iyi cevap verdi ki, Lombardiya ve Toskona'nın tüm kentlerinde derhal taklit edildi. Ancak Alplerin kuzeyinde de, artık tahammül edilmez bir hale gelen paraların değerini düşürme işlemlerine bir çözüm getirme girişiminde bulunuldu.¹³⁵

Kuzey Avrupa paralarının madeni olanları, XIII. yy ikinci yarısına kadar tamamen gümüştü ve ortaçağ sonuna dek gümüş hâkim şekilde varlığını sürdürdü.¹³⁶ Doğu Latin dünyası sit buluntularında ve definelerde, Fransız sikkeleri dolaşımdaki madeni paraların çoğunluğunu oluşturan lokal frank sikkeleriyle birlikte yer almaktadır. Fakat XII. yy'dan itibaren Alman gümüşünün Avrupa'dan Yakın ve Uzakdoğu'ya aktığı, bu büyük hareketin göstergelerinden birisidir.¹³⁷

Böylece Batı Avrupa'da Arap gümüşünün önemi X. ve XI. yy sonunda düşmüştür.

¹³⁸ Gümüş XIII. yy'a kadar Avrupa'da basılan tek para olarak yerini almıştır.¹³⁹

¹³² J. Le Goff; a.g.e., s. 60.

¹³³ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 94.

¹³⁴ R. Sedillot; a.g.e., s. 179.

¹³⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 94.

¹³⁶ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 164.

¹³⁷ Cecille Merisson; Antik Sikkeler Bilimi Nüemizmatik, (Çev. Z. Çizmeli Ögün) İstanbul, 1980, s. 123.

¹³⁸ Norman Davies; Europe – A History, Oxford, 1997, s. 296.

¹³⁹ J. le Goff; a.g.e., s. 198 Kaynaklarda 1 mark altın, 12,2 mark gümüş ya da 10 mark altın 122 mark gümüş olarak varsayılmaktadır. Altın ve gümüş çevrimi ve XIII. yy paraları için bkz. Geoffro'de

XII. yy sonunda ve XIII. yy'ın ilk yarısında bazı İtalyan gümüş sikkeleri, Akdeniz bölgesinde nomismata ve dinar ile aynı anda geniş ölçüde kabul edilmiş bir uluslar arası para işlevinde ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰

Ayrıca gross türünden mütevazi bir İngiliz gümüş sikkesinin varlığı da unutulmamalıdır. Rayiç değeri solidusun sadece üçte biri kadardı ve İngiliz kralları bunları doğudan gelme adamlara bastırılmışlardı. O yüzden de bu sikkeler easterling (sterling) adını aldılar ve kıta Avrupa'sında Brabant'ta, Hollanda'da, Almanya'da da benzerleri yapıldı.¹⁴¹

Sterlin ve metelik gibi paralar daha çok hesap işlerinde kullanılan değerlerdi. Gümüşler daha küçük çaplı değişimlerde kullanılan daha küçük değerdeki bakır paraların kullanım olanağını ortadan kaldırmaktaydı.¹⁴²

Altın ve gümüş paralar, yerel beylerin tunç sikkelerini geri plana itmekle beraber tümüyle ortadan kaldıramamıştı. Pek çok çeşidi bulunan yerel sikkeleri değiştirmek, uzmanların yani para değiştiren sarrafların işi oldu. Pazar paraları denen bu paraların en ünlüsü Provins'ın Pfunduydu Troyes ve diğer Pfundlarda buna göre ayarlanmıştı.¹⁴³

Ufaklık paralar gerçekte Akdeniz ekonomisinde ortaçağların sonuna kadar bugün Amerikan ekonomisinde örneğin Penny¹⁴⁴ dimeninkinden¹⁴⁵ çok daha büyük bir role sahiptiler. Ücretler daha çok ufak sikkelerle ödenmiştir. İşçilere ufak sikkelerle ödeme yapılırken mallarını satan büyük tacirler ve girişimciler altın sikkelerle ödeme yapılmasını istemişlerdir.¹⁴⁶

Batı Avrupa insanı yüzyıllarca mallarının ve hizmetlerinin fiyatlarını belirlemede, borç yapmada veya tutmada pound, (libra), shilling, denarius (penny) gibi parasal terimleri kullanmaya devam etti. Ancak ortaçağların en büyük bölümünde ve modern dönemin ilk yüzyıllarında birkaç kısa dönem hariç herkesin hakkında konuştuğu bu paraların çoğunu hiç kimse görmemiştir.¹⁴⁷

Villehardouin – Henri de Valenciennes; Konstatinopolis'te Haçlılar (Çev. Ali Berktaş), İstanbul, 2001, s. 256 – 258.

¹⁴⁰ C. M. Cipolla; a.g.e., s. 25.

¹⁴¹ R. Sedillot; a.g.e., s. 179.

¹⁴² J. le Goff; a.g.e., s. 198 C. M. Cipolla bunlardan hayalet para olarak bahseder. Bkz. C. M. Cipolla; a.g.e. s. 43-56

¹⁴³ R. Sedillot; a.g.e., s. 181.

¹⁴⁴ 1 / 100 mark değerinde Finlandiya parası bkz. Büyük Larousse; "Peni" C. 18, s. 9270.

¹⁴⁵ ABD dolarının onda biri yani 10 sent değerindeki madeni para bkz. B. Larousse; "Dime", C. 6, s. 3179.

¹⁴⁶ Carlo M. Cipolla a.g.e., s. 39 – 40.

¹⁴⁷ Aynı eser, s. 43 Bu paralar hakkında geniş bilgi için bkz. aynı eser, s. 43 – 56, 8. yy son çeyreğinde Şarلمان yaptığı para reformuyla penny'i getirmiştir. Bu 1,7 gr saf gümüşten olup 12 tanesi 1 shilling

1.3. Kredi İşlemleri ve Bankacılığın Doğuşu

Kredi ortaçağ ekonomik hayatının içinde ortaya çıkmıştır. İngiliz yün yetiştiriciliğinden hareketle Polanyalı Flandre kumaşı alıcısına kadar uzanan kesintisiz bir satış kredileri zincirinin varlığını göstermiştir. Nakitle satın almak nispeten nadirdir. Borç alma ve borç verme işlemleri aynı derecede yaygındır ve borçlu alacaklı ilişkisi köylüden papaya kadar her sınıf ve katmanda rastlanılan bir olgudur. Krediler her türden olabilmektedir. Gıda, kumaş, konfor malzemesi veya lükse harcanan tüketim kredileri vardır. Bunun yanında üretim veya ticaretin finansmanında kullanılan sermaye kredileri de vardır. Borç almak isteyenlerin ihtiyaçlarını hem armatörler hem de profesyonel kreditorler karşılamaktadır. Armatörler dağınık fonlarını tüccar, sarraf banker ya da köylülere emanet etmiştir.¹⁴⁸

Kredi ya da para ticareti de böylece gelişmeye başlamaktadır. Başta buna uzun süre faizle ödünç para vermenin aleyhinde bulunan ve Katolik devletlerin çoğunun medeni mevzuatın etkileyen kilise doktrini tarafından engel olunacaktır. Ancak alışveriş geliştikçe başta faizle ödünç paralara konan bu yasak sıkıcı bir hal alacaktır. Bizzat kilise ileri gelenleri rizikosuz olan hallerde faiz yasaklarına istisnalar konması kabul edecek ve faiz almayı işler hale getirmek için çeşitli usuller (üçlü akit, komandit) icat edecektir.¹⁴⁹

XI. yy sonundan itibaren artık hem mal hem de para mübadelesi alanlarında kapitalistlerin oynadığı rolün payı büyüktür. XII. yy'dan itibaren Flaman ve İtalyan kumaş endüstrileri bir ücretli emek sistemi ve gelişkin bir işbölümüne dayanır. Uluslar arası ticaret ve finans gelişkin bir kredi sistemine dayalı olarak sınırsız bir kazanç arzusuyla harekete geçilmiştir.¹⁵⁰

Daha XI. yy'da bazı kentlerde gerçek kapitalistler vardı. Bunlar çok geçmeden kârlarının büyük bölümünü toprağa yatırdılar ve tefeci oldular. Para dolaşımının hızlanmasıyla paranın değeri düşmüş ve fiyatlar artmıştı. Bu da gelirlerini artırmayan toprak sahipleri için zarar oluşturmuş, onlar tüccar sermayesine başvurmaya itmiştir.

eşitti. Böylece Fransız ihtilaline kadar Avrupa'da geçerli olan şu ilişki oluştu. 1 pound = 20 shilling = 240 penny. Para sistemindeki bu yetersizlik 10. yy'da hissedildi. Cenova 1172 dolaylarında 4 penny değerinde gümüş para bastırdı. Bunu Floransa ve Venedik izledi. Bkz. T. Günan, a.g.e., s. 59.

¹⁴⁸ H. Heaton; a.g.e., s. 175.

¹⁴⁹ Joseph Lajugie; Ekonimik Sistemler (Çev. Nihal Önal), İstanbul, 1968, s. 39.

¹⁵⁰ H. Heaton; a.g.e., s. 182.

1127'de St. Ömer'de kasabalı tüccarlarla çevredeki şovalyeler arasında ödünç anlaşmalarından yoğun olarak söz edilir.¹⁵¹

Ticaretin gelişmesiyle ihtiyaçları, lüks ve ziynet yönünden artan senyör ve maliyetlerinin, mali durumları bunları temine elvermiyordu. Bu yüzden borç almak zorunda kalıyorlardı. Böylece senyörlere borç para veren sarraflar meydana geldi. Ve nihayet parasız kalan senyörler şehirlere, şehir tüccarlarına ve hatta serflere imtiyazlar vererek onlardan para tedarikine mecbur oldular.¹⁵²

Tefeciliğin ilke olarak Hristiyanlara yasaklandığı dönemde bu konuda Yahudiler oldukça etkindi.¹⁵³ XI. yy'da Akdeniz ticaretinin canlanmasıyla etkinlikleri azalmıştır. Yalnızca İslam devrinde zenginleşen Barselona'da¹⁵⁴ kalan Yahudiler komanditer ortağı olarak deniz ticaretinde kaldılar. Batının Yahudileri, rehin teminatı karşılığında borç para veren tefeciler durumuna düştüler. Yahudilerin borç almanın gizli kalması gibi bir avantajı vardı. Bu durum öyle elverişliydi ki dinsel kuruluşlar bile bu yola başvuruyordu.¹⁵⁵

Para değiştiricileri olarak sandıklar para ve değerlerini emniyette tutmak için emanet alıyorlardı. Bundan böyle para değiştirilmesi banker, para saklayıcısıydı ve faizle veriyordu. Faizcinin giderek bankacı olması serüveni böylece başlamıştır.¹⁵⁶

Antikçağ gibi ortaçağda da, uzun süre başlıca, hatta belki de tek ödünç verme biçimi olarak tüketime yönelik ödünç verme biçimini tanımıştır. Üretime yönelik ödünç verme zamanla gelişmiştir. Tüketim için verilen ödünç para yüzünden faiz almak Hristiyanları arasında yasaktı ve tartışmasız tefecilik sayılıyordu, kilise tarafından da yasaklanmıştı.¹⁵⁷ Bu durum faizciliğin gelişimini yavaşlatsa da sonradan tersine dönmüştür.

¹⁵¹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 163 – 164.

¹⁵² S. Trak; a.g.e., s. 103.

¹⁵³ S. Tanili; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, s. 314 Yahudi faizciler İspanya kanalıyla Kuzey Avrupa'ya bahata, değerli kumaş ve kuyumcu işlemini tanıtmışlardı. Hatta 10. yy sonuna dek gizli Hristiyan köle alışverişine bile başlanılmıştır. Kilese bunu önlemeye çalışmış I. Haçlı Seferinde halkın nefreti boşalınca Yahudi katliamları başlamıştır. Bkz. H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 108, ayrıca bkz. H. Heaton, a.g.e., s. 180.

¹⁵⁴ Seyyah Benjamin de Tudela Barselona'da mübarek bir Yahudi cemaatinin yaşadığını belirtirken bir sahil kenti olan bu güzel şehirde Yunan, Pisa, Cenova, Sicilya, Filistin, Afrika sahillerinden birçok tacirin bulunduğunu da eklemektedir. Bkz. Benjamin de Tudela; Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri (Çev. Nuh Arslantaş), İstanbul, 2001, s. 32.

¹⁵⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 108 – 109.

¹⁵⁶ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 571.

¹⁵⁷ J. le Goff; a.g.e., s. 175, H: Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 36.

Fakat ne kilise ne de devlet faize karşı hasimane tutumlarını sürdürmemişlerdir. Bunların her ikisi de büyük borçlulardır. Krallar borçlarını inkâr etmişlerdir, fakat ödediklerinde de bu fiyatıyla ödemişlerdir. Hatta papalık bile faizsiz borç almamıştır ve papalık kayıtları samimi bir şekilde usura (faizli) olduğu itiraf edilen ödeme kayıtları içerir. Bazen bunların faiz haddi % 28 gibi yüksek oranlara ulaşır.¹⁵⁸

Ticaret ve sanayinin finansmanında kullanılan sermayelerin geniş kısmı kilise fonlarından gelmiştir. Dini müesseselere yapılan hibeler dışında halkın emanet verdiği paralarda işletilmiştir. Ayrıca derebeylerine de, faiz almayarak, fakat topraklarının hâsılatında hissedar mevkiine geçerek borç vermişlerdir. Kilise, fertlerin ticaret ve kredi işlerine girişmesini resmen tasvip etmemekle beraber kendisi bu muameleleri türlü formüller altında mükemmelen yapmıştır.¹⁵⁹

Manastırlar ve piskoposlar gelir fazlasını ve banker hazinelerini köylü ve soylulara ödünç verme işini artırır. Flandre ve Lorraine bölgesi manastırı başrahipleri 12. yy'da bu bölgenin en büyük kreditorleridir. Güvence olarak toprak, değirmen veya diğer gelir getirici nesnelere üzerinde ipotek ve rehin tesis etmekte ve borçlar ödenmediğinde kilise mülkünü bunlarla artırmaktadırlar.¹⁶⁰

Bu tür kazanç bundan böyle artık faiz diye değil, düpedüz telafi olarak adlandırıldı. Borç senetlerinin alınan asıl para değil de faiziyle birlikte bir meblağ yazılıyor veya ödemenin gecikmesi halinde önceden belirlenen bir ceza uygulanıyordu. Manastırlar, köylülere para veriyor, karşılığında tarlaları rehin sayıp ürünü kendileri alıyorlar ve pazara da götürüyorlardı. Böylece tarımsal kredi kurumları geliyordu. Çok geçmeden kilise borç verme işini tekeline almak hevesine kapıldı. Aslına bakılırsa borç verme işinde ölçüyü kaçıranlara uyarıda bulunmada haksız değildi. % 20'den % 40'a kadar faiz alınması artmıştı. Güzel Philipp¹⁶¹ faiz haddini % 300'e çıkarmış tefecileri tutuklatmıştı. Böyle

¹⁵⁸ H. Heaton; a.g.e., s. 186 – 187.

¹⁵⁹ Feridun Ergin; İktisat, İstanbul, 1962, s. 58 Ortaçağın bazı ekonomik konuları üzerinde duran tanınmış düşünürü Saint Thomas d'Aquin (1225 - 1274) Aristo etkisinde kalan rahiplerdendi. Ticari davranışları doğru bulmaz, ona göre faizcilik haramdır. St Thomas, taşınmaz malın kirası için aynı şekilde düşünmemektedir. Bazı durumlarda ödünç verenin ödünç verdiği paradan ayrı bir fazla talep etmesini de haklı görmektedir. Bkz. Avni, Zorakoğlu, İktisadi Düşünceler Tarihi, Ankara, 1980, s. 3 St Thomas'ın bu görüşleri kilisenin türlü formüllerle faizciliğe yaklaşımının örneğini teşkil etmektedir.

¹⁶⁰ H. Heaton; a.g.e., s. 175.

¹⁶¹ IV. Philip'dir. Yahudilerin ve Lombardların sürülmesi ve mallarına el konulması ve 1367'de Templier tarikatının tutuklanması gibi olayları yaptırmıştır. Bkz. Büyük Lerousse; "Philippe IV Güzel" c. 18, s. 9341.

hallerde aşırı kazanç kanıtlanmış oluyor ve bunu yapanı da cezalandırmak hakkı doğuyordu.¹⁶²

XI. yy'da faizler oldukça yükselmişti. Senatörler için % 5,55, sıradan insanlar için % 8,33, işadamları için % 11,71, denizcilik borçları için % 16,66 Aynı oranlar XII. yy'da da yürürlükte kaldı. Kâr iştah açıcı hale gelmişti, ama sistem aristokratların da bu işe girmesi kaçınılmazdı.¹⁶³ Genelde faiz oranı % 10 ile 16 arasında değişiyordu. Bazen % 5'e dek düşerken bazen de % 24'e hatta daha yükseğe çıkabiliyordu. Aras ve diğer Flander kontlarının sermayedarları şirket oluşturmuş görünmüyor. Ne deniz aşırı ülkelerde temsilcilikleri ne de Champagne panayır bankerleriyle ilişkileri vardı. Oysa İtalyanlar XII. yy'dan itibaren tüm bu ilişkileri biliyorlardı.¹⁶⁴

Faiz oranında % 8'den % 12'ye kadar bir oranın varlığından da söz edilmektedir. Bankerler kredi yanında sigorta, ortaklık ve şirket sistemini de geliştirmişlerdi.¹⁶⁵

XII. yy sonuna doğru Templier şövalyeleri¹⁶⁶ kredi dağıtımını düzenli bir ticari faaliyet haline getirmişlerdi. Hatta Fransızların II. Haçlı seferine katılmasını avans vererek bunlar gerçekleştirmişti. Yüksek faiz alıyorlardı. Ama siyasi kalpaklıklarına rağmen mali sahada öyle şöhret bulmuşlardı ki Müslümanlar bile onlara güveniyordu.¹⁶⁷

XII. ve XIII. yy'larda finansör olarak önce çıkan Templierler transfer hizmetlerine ek olarak çeşitli yerlerdeki kaleleri ve Paris ile Londra tapınakları hazineye mevduat olanakları tanımıştır. Paris'teki tapınak Fransa kralının başlıca haznedarları Londra'daki krallık gelirlerini toplamış, korumuş ve yönetmiştir. Papa onlardan borç almış; kral, soylu, prens ve kilise mensupları nakit işleri nedeniyle onlara başvurmuşlardır.¹⁶⁸

¹⁶² R. Sedillot; a.g.e., s. 184.

¹⁶³ A. Ducelker – M. Balard; a.g.e., s. 109 Justianus devrinde ortalama faiz % 4 ile 8 arasında değişmesine karşın, imparator % 12'den fazla faiz alınmasını yasaklamıştı. Bu oran zamanla borç alanın mevki ve işine göre değişti. Soylulardan % 4,5, tüccarlardan % 8,5 ve diğerlerinden % 6,5 alınıyordu. Bkz. T.T.Rice, a.g.e., s. 127.

¹⁶⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 104.

¹⁶⁵ Shapered B. Clough; a.g.e., s. 42.

¹⁶⁶ Kudüs'ten ayrılan Templierler kutsal toprağı, Arz-ı mukaddesi koruyan şövalyeler olarak bilinir. Bkz. Jacgues Pinenne Başlangıcından Bugüne Büyük Dünya Tarihi, (Çev. Nihal Önel), Trz., s. 307 Templier şövalyeleri, mesihin ve Süleyman tapınağının yoksul şövalyeleri olarak da bilinir. Haçlı seferleri döneminde kurulmuş, dinsel ve askeri amaçlı şövalye tarikatıdır. Adını tarikattan (Fransızca Temple) alan tarikat Aziz Bernard yönetiminde hızla güçlenip yandaş topladı. Bu arada Avrupa'nın her yanında edindiği mülklerle büyük servet yaptı. Tarikatın servetini ele geçirmek isteyen Fransa kralı Philippe (IV) onları ahlaksızlıkla suçlayıp 1312'de tarikatı yasaklattı. Bazı araştırmacılar bu tarikatı başta masonlar olmak üzere grupların öncüleri sayar bkz. Komisyon; "Templier", Ana Biritannica, c. 29, İstanbul, 1994, s. 346.

¹⁶⁷ S. Runcman; a.g.e, c. 2, s. 309.

¹⁶⁸ H. Heaton; a.g.e., s. 178.

Kilisenin ödünç verme işleminde yasaklamadan vazgeçmesiyle para ticaretinde Lombardlardılar da ön plana çıkmıştı. ¹⁶⁹ İtalyanlar ticari kazançlar sayesinde para biliminde de uzmanlaşmışlardı. Bir veya birkaç büyük girişimi ortaklaşa yapıyor, sermayeyi sağlayıp kazancı aralarında paylaşıyorlardı. Para değiştirme işini yürütüyorlar, borç verip sigorta söylemlerini akdediyorlar, rehin karşılığı kredi açıyorlar, para havalesi ve hesap devri yapıyorlardı. ¹⁷⁰

Çok sayıda İtalyan kendi hesabına yabancı ülkelere yerleşip oralarda yazıhaneler açtı. Bu İtalyanların hepsi de Lombardlar diye adlandırıldı. Çünkü hepsi de Cenova üzerinden ve Lombardiya üzerinden gelmişlerdi. Bu Lombardiler yerel sermayedarların (özellikle cahorslular¹⁷¹ bu alanda pek becerikliydiler) ayaklarını kaydırıp yerlerine geçtiler. Yabancı paraları plase edip bunlarla zengin olmak onlar için hiçte zor değildi. ¹⁷²

XII. yy'da çoktan gelişmiş olan commenda ticari kredinin oynadığı rolü açıkça ortaya koyar. Commendotor (borç veren) sağlanacak kârlardan alacağı paya (genelde 3 / 4'tür) karşılık, borcu olanın denizaşırı alanlarda kullanacağı bir miktar sermayeyi sağlardı. Cenevre belgelerinin XII. yy'dan itibaren var olduğu gösterdiği deniz sigortası da bir başka kredi uygulamasıdır. ¹⁷³

Venedikli tacirlerde yüklerinin giderlerini karşılamak için gerekli parayı genel olarak ortalama % 20 faizle bir kapitalistten ödünç almayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Gemi birkaç tacir tarafından ortaklaşa yüklenirdi. ¹⁷⁴

Kara ticaretiyle uğraşan şirketler deniz ticaretinde ortaya çıkanlardan daha yavaş gelişmiştir. Ancak XII. yy'da İtalya'nın tüm ticari kentlerinde bunlar tüm güçleriyle ortaya çıkmıştır. Akreditif (itibar mektubu) da¹⁷⁵ o zaman düzenli olarak kullanılıyordu. Bunların Champagne panayırlarında yer alan ticari faaliyetlerde ne denli kaçınılmaz bir rol oynadıklarını görüyoruz. ¹⁷⁶ Poliçenin de içinde yer aldığı taahhüt belgeleri İtalya ve

¹⁶⁹ J. Lajugie; a.g.e., s. 39 – 40.

¹⁷⁰ R. Sedillot a.g.e., s. 188 – 189.

¹⁷¹ Fransa'da departmant merkezi olup Lot ırmağı kıyısındadır. Bkz. B. Larousse; "Cahors" c. 4, s. 2119.

¹⁷² R. Sedillot, a.g.e., s. 189.

¹⁷³ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 101.

¹⁷⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Kentelir, s. 86.

¹⁷⁵ Kredi açılmasına izin veren mektuptur. Bilg için bkz. B. Larousse; "Akreditif" c. 1. s. 286.

¹⁷⁶ Burada Champagne panayırları bahsinde geçen panayırların yalnız eşya ticareti merkezi değil para dünyası olduğunu da hatırlatalım 12. yy'dan itibaren panayırlardaki borçlara yönelik uygulama kredi işlemlerinin örgütlenmesine yol açmıştır. Poliçenin kökeni de burada aranmalıdır. Bkz. H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 85.

Güney Fransa'da olduğu gibi ya noter ya da Flandere'de olduğu gibi belediye kâtiplerince düzenleniyordu.¹⁷⁷

Artık tüccar ve banker tabirleri özdeşleşmişti. Nerede bir tüccar bulursak orada bir bankerde bulmak mümkündür.¹⁷⁸ 1082'de bazı tüccarlar St Hubert manastırına arazi satın almak için gerekli parayı sağlayacak durumdadır. Krallar bile XII. yy boyunca kentli sermayedarlara başvurmuştur.¹⁷⁹ 1130'da saygın Pierne, her birinin değerinin o sıralar 36 Clumy solü olduğu, 110 altın borçlu olduğunu kabul etmektedir.¹⁸⁰

Para değiştirmek, borç vermek, havale etmek uzman tüccarların elindedir. Bunlar defterlerini ve para keselerini, üzerine oturarak işlerini yürütürler bankların üstüne koyarlardı. Bu yüzden kendilerine banker denirdi. İşlerini büyüttünce bir de masa kullanmışlar, böylece banka olmuşlardır.¹⁸¹

Nihayet büyük İman şehirlerinde bankalar kuruldu. Bunların en ünlüleri kuruluş tarihleri itibariyle Venedik'te Banco Della Piazzo Del Rialto (1157) Barselona'da Taula di Cambi (1401) bankalarıdır.¹⁸²

Lombard adı kent planlarında ve kredi konusuna ilişkin bazı terimlerden yaşamcıya devam etti. Almanca da Lombard- bank terimleri kaldı. Lombard rehin anlamına da gelmektedir, rehin karşılığı para vermek Lombard – darlehen terimiyle ifade edilmektedir. Yine Lombardlıların kullandığı Bank, kredi, komandit gibi terimlerin tüm Avrupa'da çok benimsenmesi İtalyanların kredi ve bankacılıkta üslendiği rolü canlı bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.¹⁸³ İlk bankalarında da Kuzey İtalya kentlerinde kurulduğu görülür; çünkü orada meta – para ilişkilerinin gelişimi oldukça hızlıydı.¹⁸⁴

Para ve bankacılık işlerinde ilerleyen Venedik'te altın ve gümüş paralar kullanılırdı. Venedik bankası 1141 tarihinde kurulmuştur. Prof. Andre Louis ve Prof. Vehbi Sarıdal bu bankanın 1141'de kurulduğuna işaret ettikleri halde Hamit Sadi Selen bunun 1070'te kurulduğunu kaydetmiştir.¹⁸⁵ Ancak bu farklı tarihlere rağmen bankanın

¹⁷⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 101.

¹⁷⁸ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 561.

¹⁷⁹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 164.

¹⁸⁰ George Duby; Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, (Çev. M. Ali Kılıçbay) Ankara, 1990, s. 33.

¹⁸¹ R. Sedillot; a.g.e., s. 182. Çok nadiren olsa da işi kötü gidenin bankı alınıp kırılıyor, buna da bank rotta – kırılmış bank yani iflas deniyordu. Bkz. Aynı eser, s. 182.

¹⁸² B. Ulutan; a.g.e., s. 159.

¹⁸³ R. Sedillot, a.g.e., s. 190 Ayrıca bkz. S. Trak, a.g.e., s. 94.

¹⁸⁴ Zubritski Mitropolski Kerov; İlk, Köleci ve Feodal Toplum (Çev. Sevim Belli), Ankara, 1980, s. 196.

¹⁸⁵ S. Trak; a.g.e., s. 133.

XII. yy'da kurulduğu kesindir. Cenovada sarraflarıyla veya faaliyetleri XII. yy noter kayıtlarında yer alan bankerleriyle tanınan ilk Avrupa kentlerinden biridir. İlk bankacılık tüm Avrupa boyunca çeşitli otoriteler tarafından çıkarılmış olan farklı değerlerdeki paraların kambiyo sorunlarıyla uğraşmıştır.¹⁸⁶

Lyon ve daha kuzeyde Arras da birer banka merkezi haline geldi. Kudüs'ten ayrılan Templierler Fransa'ya dönerek Suriye bankacılığını geliştirmişlerdir. Doğuda biriktirdikleri muazzam servetle ve gelişen şövalyeler, % 20 – 25 faizle para veren Yahudi bankalarının karşısına rakip olarak çıktılar.¹⁸⁷

Müslüman tacirlerin de hiç güçlüğe uğramadan liman şehirlerine gelmelerine izin vermek ve bunlara hakka uygun davranmak gerekirdi. Geniş bankacılık faaliyeti ile Templier tarikatı, Müslüman müşterilere de hizmet etmek üzere iş alanını genişletiyordu ve İslam ticareti üzerinde ihtisas yapan memurlar istihdam ediyordu.¹⁸⁸ Senet değişimi, ilk önce kıymetli malların taşınmasından kaçmada araç olarak İtalya'da kullanıldı, daha sonra papaya bağlı mali acenteler tarafından Avrupa içlerine tanıtıldı. Çekin icadı da benimsendi. Parayı faizle bankaya yatıran bir tüccar ödemeye düzenli şekilde faizle para göndermeyle bir alacaklı ödeyebiliyordu. Sonraki hesaplardan ikisinde yalnız gümrüğe giriş kayıtları yapılıyordu. Aynı icadın verimliliği su ve kara yükleri için hemen sigortası planlanan operasyonlarda daha iyi getirme gücüne sahip tüccarların risklerini böylesine bir yolla azaltıyordu.¹⁸⁹

¹⁸⁶ D. Matthew; a.g.e., s. 142.

¹⁸⁷ Jacques Pirenne; Başlangıcından Bugüne Büyük Dünya Tarihi (Çev. Nihal Önal), İstanbul (Trz), s. 307.

¹⁸⁸ S. Runcman; a.g.e., C. 2, s. 266 İslam ve Selçuklu Dünyasında yaygın olan ticari usuller burada XI. ve XII. yy'larda batı dünyasında geçmiştir. Mesela Suface denilen nakil zorluğu ve tehlikelere karşılık belli bir kâr karşılığında para verme, kredi mektubu ve poliçe manasında kullanılmaktaydı ve Farsçadan sifra kelimesinde gelmektedir. Yine çek kelimesi Arapça sakk şeklindeydi. Haçlılar vasıtasıyla Avrupa dillerine ve iktisadi girmişti. Bkz. Sezgin Güçlütaş; "Ortaçağda Ticari Müesseseler" F.Ü. S.B.E.D. c. 11, S. 2, s. 293 – 304, Elazığ, 2001, s. 298 – 299 Champagne Panayırlarında sonradan görülen bankerler arası takas odası işlemleri X. yy'da Basra'da görülmekteydi. Bkz. Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, C. 1, s. 74. Basra'da 1010 senesi civarında banker tamamen vazgeçilmez durumdaydı. Her tüccarın bir banker nezdinde mevduatı vardı ve çarşıda ancak ona yazılı çekle ödeme yapılıyordu. Bkz. Adam Mez; İslamın Rönesansı, (Çev. Salih Şaban), İstanbul, 2000, s. 538.

¹⁸⁹ J. W. Thompson – E. N. Johnson, a.g.e., s. 571. Bankada ilk dönemlerden itibaren gümrük gelirleri de önemli bir yeri kapsıyordu. Büyük olasılıkla Bizans sikkelerinin ortaya çıkmasıyla kurulan banka, insanların para alıp satabilecekleri tek kurum oldu. Parayla ilgili işlemleri yürütmenin yanı sıra banka aynı zamanda gemilerden alınan gümrük gelirlerini ve tüm vergileri topluyordu. Bkz. T.T.Rice; a.g.e., s. 127.

2. Fiyatlar ve Vergi Politikası

2.1. Fiyatlar ve Fiyatları Etkileyen Unsurlar

XI. ve XII. yy'larda daha önce bahsettiğimiz yollarda ve ulaşımdaki ilerlemelere rağmen ulaştırma güç ve mahiyetli kalmıştır. Kara ulaşımı özellikle dezavantajlı bir durumdaydı. Yük katırı ile ulaştırma, bir katır üzerindeki bumin yükün ağırlığı 300 ve 400 paund: arasında olduğundan pahalıydı. Böylesi ulaştırma ayrıca çok yavaştı; genellikle yük katırı günde ortalama 15 – 20 mil civarında bir hızla hareket ediyordu.¹⁹⁰

Daha kapasiteli deniz taşımacılığında ise karadaki geçiş vergileri de yoktu. Yaklaşık bir biçimde 13. yy sonuna gelindiğinde deniz ulaştırmasının kara ulaştırmasına maliyetinin yirmide biri olduğu hesaplanmıştır.¹⁹¹

Genel olarak Antik Yunan ve Roma'da halkı öylesine denizden etkilemiş borç felaketlerine karşı ortaçağ toplumsal düzeni korunmuş, büyük olasılıkla kilise bu sonuca geniş ölçüde katkıda bulunmuştur. Tüccarlar adil fiyat öğretisine boyun eğdirecek ölçüde güçlü olmasa da kilise, onların kendilerini tümüyle kazanç tutkusuna kaptırmalarını önleyecek ölçüde güçlüydü.¹⁹²

Kilise kadar devlet de bu konuda etkiliydi. Andronikos¹⁹³ iki üç yıllık hükümdarlığında taşra sakinlerinin geçim koşullarında belirgin bir iyileşme sağladı. Tarım gelişmiş ve yiyecek fiyatları düşmüştü. Bu siyaset taşrada ticaret, sanayi ve tarımla uğraşan halkın Andronikos'a bağlılık duymasına neden oldu.¹⁹⁴

Bizans'ta fiyatlar üzerinde devletin denetimi yoğundu. Malları ve hammaddeleri başkent dışından edinirken işadamlarının kartel halinde davranmak zorunda kaldıklarını görmüştür. Her biri istediği miktarı ortak sandığa kaya ve satın alma işleminden sonra yatırdığı para oranında malı alır. Başka bir deyişle devlet herkesin malı aynı fiyattan alması için çaba harcar.¹⁹⁵

Ayrıca satış fiyatı tüccar tarafından saptanır, ama belli bir tavanı aşmaz. Bir malın tezgâha konması için gereken masraflara ve bozulur ya da bozulmaz niteliğine göre, bu

¹⁹⁰ C. M. Cipolla; a.g.e., s. 59.

¹⁹¹ Aynı eser, s. 60.

¹⁹² H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 95.

¹⁹³ 1183 – 1185 tarihleri arasında Bizans imparatorudur. Ahlaksızlıklara ve yolsuzluklara karşı mücadele etmiş sonunda öldürülmüştür. Bkz. Büyük Larousse "Andronikos I. Komnenos" c. 2, s. 606.

¹⁹⁴ M. V. Levçenko; a.g.e., s. 217.

¹⁹⁵ A. Ducelker – M. Balard; a.g.e., s. 112 – 113.

tavan % 4 ile % 16 arasında oynar. Her mal açıkça kent görevlilerinin bilgisi dâhilinde satın alındığından bu tavanı aşmak olanaksız değilse bile güçtür. Tabii ki tüketiciye yararlı olacak şekilde daha ucuza mal satılabilir, ama bu kâr sınırları içinde manevra sahası kuşkusuz fazla geniş değildi.¹⁹⁶

Yalnızca temel gıda maddeleri satan bakkallar istedikleri sokakta dükkân açabilirdi. Kesilmiş ya da büyük baş hayvan ve kümes hayvanları da aralarında bulunmak üzere tüm diğer malların ticaretini bunları valinin saptadığı fiyattan pazarlarda satarak tüccarlar yürütürdü. Ülke ekonomisinde araçlar yoktu ve valiler temel gıda maddelerinin fiyatını sabit tutarlardı.¹⁹⁷

Kent ahalisinin bol ve ucuz yiyecek sağlaması için iki önlem almışlardır. İşlemlerin açık olması ve malları üreticiden tüketiciye getirecek araçları ortadan kaldırmak XII. yy'dan beri emir ve tüzükler yayımlanmıştır. Fiyatı yükseltmek için yiyecekleri önceden satın alıp satmak yasaklanmıştı. Kasaplar mazbanelerinde et, fırıncılar fazla buğday almaktan alıkonuyordu. Tavan fiyatları belirliyor ekmek ağırlığı buğday fiyatına oranlanıyor pazar düzenini sağlama kent görevlilerine bırakılıyordu.¹⁹⁸

Eğer fiyatlar düşerse satın alma gücü artar, fakat artarsa geliri daha az mal satın alır ve yaşam standardı düşer. Onun için talihsiz bir gelişme olarak fiyatlar Batı Avrupa'da 1150'lerden itibaren iki yüzyıl süreyle artmış ve bu dönemde iki katına çıkmıştır. Köylüler ürünlerine karşı bu talep artışından yararlanmışlardır, fakat renter zararlı çıkmıştır. Renterler diğer dönemlerde de rant veya faiz gelirleriyle yaşayanların fiyat artışı, paranın değer kaybı veya artan vergiler karşısında satın alma gücünü kaybettikleri durumlarda olduğu gibi daha kötü koşullarda yaşamışlardır.¹⁹⁹

Nakit yayıldıkça değeri düşer, giderek satın alma gücü azalır. İktisadi gelişmenin son bir sonucu şudur; fiyatlarda yükseliş başlar, ağır ama süreklidir.²⁰⁰ Böylece lüks ve zenginliğin artması daha çok tacirlerin işine yaramıştır. Alış fiyatlarının satış fiyatı arasındaki farktan kâr elde eden armatör, kumaşçı, bakkal, eczacı gibi zümre çok zengin

¹⁹⁶ Aynı eser, s. 113.

¹⁹⁷ T.T.Rice; a.g.e., s. 119.

¹⁹⁸ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 140 – 141.

¹⁹⁹ H. Heaton; a.g.e., s. 112.

²⁰⁰ S. Tanili, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, s. 306.

olmuştur ve İtalya'da da üstün büyük zanaatkârlar sınıf kurarken İngiltere'de ise tacir dernekleri idareyi ele almaya başlamıştır.²⁰¹

Nüfusu 400.000 kişi olan bir başkentini iâşesini sağlamak hem çok zor iş hem de mutlak zorunluluktur. Ne zaman temel ürünlerde öncelikte buğdaydan da kıtlık baş gösterse, imparatorluk iktidarı içinde tehlikeli ayaklanma tehdidiyle karşı karşıya kalınır. Nüfusun büyük çoğunluğu için beslenmek nasıl temel bir kaygıysa makul fiyatlarla ve düzenli bir iâşe sağlamak, temel ürünlerdeki spekülasyonları engellemek de kamu iktidarının sürekli kaygılarından birini oluşturmaktadır.²⁰²

XI. ve XII. yy'larda buğday piyasasını düzenleme girişimlerine büyük ölçüde rastlanılmaktadır. Phoundax kiralayarak kamu maliyesine mali kıtlık dönemlerinde azımsanmayacak 60 liralık (4320 nomimata) bir gelir temin ediyordu.²⁰³

Fiyatı 100 moduoi (kile) başına elli hyperpyra olarak saptandığı sürece Venedik gemilerinin imparatorlukta serbestçe tahıl satın alma ve imparatorluğa düşman topraklar dışında istedikleri yere ihraç etme hakkı vardı. Fiyat yükseldiğinde ancak ruhsatla ihraç edebileceklerdi.²⁰⁴

Batının nüfusunun X. yy sonundan XIV. yy ortasına kadar dönemde iki katına çıktığı nüfus artışına özellikle 1100 yıllarında çok yüksek olduğu sanılmaktadır. 1000 – 1050 arasında 109,5, 1050 1100 arası 104,3, 1100 – 1150 arası 104,2, 1150-1200 arası 122 oranında artmıştır.²⁰⁵ İtalyan nüfusu X. yy ortası ve XIII. sonu arasında 5 milyon olan yaklaşık yedi veya sekiz milyona yükselmiş ve durum fiyatların yükselişinde de kendini göstermiştir.²⁰⁶

Fiyat yükselişi 1150'da başlamıştır. XI. yy boyunca devam eden bu durum daha sonra da sürdü. XII. yy son yarısı ile XIII. yy ilk yarısında fiyatlar en az % 50 oranında artmıştır. İngiliz buğday fiyatları bu konuda iyi bir fikir edinmemesi sağlayacaktır. 1160 – 1179 arasında 1.89 shilling olan buğday fiyatları, 1180-1199 arasında 260 shillinge yükselmiştir.²⁰⁷

²⁰¹ C. Seignobos; a.g.e., s. 153.

²⁰² A. Ducelker – M. Balard; a.g.e., s. 87.

²⁰³ Aynı eser, s. 97.

²⁰⁴ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 181.

²⁰⁵ J. le Goff; a.g.e., s. 194.

²⁰⁶ C. M. Cipolla; a.g.e., s. 80 Bu konuda alınan önlemler için bkz. Aynı eser, s. 81.

²⁰⁷ M. Postman – E. E. Rich; a.g.e., s. 165 – 166.

Eğer 1160-179 dönüşümden buğday fiyatlarındaki endeks 100 olarak alınırsa bu endeks 1180-1189 arası 139,3, 1200-1219 da 203'e çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda ise XIII. yy boyunca bu artış sürmüştür.²⁰⁸

Farklı tahılların fiyatları çok çeşitli oranlardadır. Arpanın fiyatı buğdaykinden Bordette'te % 80, Fas'da % 25 düşüktür. 36 kg kadar tahıl Mallemart'ta 25 Puimosson, Fas ve Bras'da 36, Avignon'da 60 sol ediyordu. Puimosson'da buğday su fiyatına giderken Arles'de çok pahalıdır. Oysa iki yerde de Saint Jean domanesi muazzam buğday üretir. Puimosson ihraç için fiyatı düşük tutmaktadır.²⁰⁹

Fırıncılar tartılarını tahlil fiyatına göre gerçekleştirdikleri için eperkhos denetimi zaten fiilen sağlar, demek ki ekmek fiyatı buğday veya ona göre oldukça hızlı hizaya giren arpa fiyatına göre belirlenir ve fırıncı bu fiyata göre çeşitli boylarda ekmekler üretir. Buğdayın ortalama fiyatında o dönem bir tetateron'la yuvarlak hesap tam bir libre ekmek alınır.²¹⁰

Diğer besin maddelerinde olduğu gibi balık satışları da düzenlenmiştir. Balık Bizans'ta gemilerin yük boşattığı Haliç boyunca satılır. Balıkçılar perakende balık satma hakkına sahip değildir. Beyaz balık (torik ve uskumru) satışındaki fiyat denetimi ekmeğinkine benzer. Kesin olan bir şey varsa o da iyi balık çıkan dönemlerde fiyatların çok düştüğüdür. Yarım ekmek alınabilecek parayla iki kilo balık edinilebiliyordu. Demek ki balık ekmekten ucuzdu.²¹¹

Tüccarın esnafa ödediği ücretler imal edilmiş malın tüketimi ülkelerindeki fiyatlarını izliyordu. Tüccar umduğu fiyatları elde edemediğinde yerli esnafın ücretini düşürdü uluslar arası bir çatışmada ticaret yolları kesilince dış pazarlar için çalışan sanayi bölgelerinde yığınları dilencilige dek götüren işsizlik başladı.²¹²

Fiyatların yükselmesinden faydalananlar genelde ve sadece ticaret sınıfları veya saraya yakın çevrelerdir. Tüccarların elinde toplanan zenginlik onları yeni yatırımlara zorlar. Bu sırada saray çevreleri ise koyduğu yeni vergiler ve kendi bankerleri aracılığıyla günden güne artan bir lüks hayat içine girerler.²¹³

²⁰⁸ J le Goff; a.g.e., s. 194 – 195 Özellikle 1315 – 1316 daki büyük kıtlık nedeniyle aşırı bir artış olmuş 324 – 327ye yükselmiştir. Bkz. aynı eser, s. 195.

²⁰⁹ G. Duby; a.g.e., s. 126 – 128.

²¹⁰ A. Ducelker – M. Balard; a.g.e., s. 99 Tunç sikke olup en küçük nakit paradır. Bkz. aynı eser, s. 99.

²¹¹ Aynı eser, s. 103.

²¹² L. Güçer; a.g.e., s. 86.

²¹³ M. Lombard; a.g.e., s. 139 – 140.

Zengin olmak için gerekli tek şey kararlı arkadaşlarla bir ortaklık kurmak, onlarla ihraç edebilecek eşyanın ucuza satın alınabileceği yerlerin yolunu tutmak ve sonra bu eşyayı satış yerine götürmekti. Kimi zaman bir yörede yaygın olan kıtlık da büyük kazançlar sağlamalarına olanaktı. XII. yy başından itibaren bu tacirlerin kıtlık zamanlarında tahıl vurgunculuğu yaptıkları konusunda kaynaklar kuşkuya yer bırakmıyor.²¹⁴

Kıtlık yıllarının fiyatları derinden etkilediğini görüyoruz. XI. yy başlarında, 1032-1034 yıllarına ait Cluny keşişinin ünlü metni kıtlığın boyutlarını canlı bir şekilde tasvir etmekte, hasat yapmanın mümkün olmadığını açıklamaktadır.²¹⁵

1090 senesi de bir salgın yılıdır. Birçok insan açlıktan ölüyor ya da çürüyen kol ve bacaklarıyla yoksulluk içinde yaşamaya devam ediyordu.²¹⁶ Pize 1195 sonbaharında Macaristan ve Avusturya'da karşılaşılan ve sonra pek rastlanılmayan nadir çekirge istilaları da fiyatlarda artışa neden olmuştur.²¹⁷

Bizans imparatorluğunu kasıp kavuran Katalan fırtınasının etkileri de çok yaygın olmuştur. Parada devalüasyon olmuş ve yiyecek fiyatları yükselmiştir.²¹⁸ Tabi bu durum tüccarların işine yarıyordu.

İlk fiyat artışında satmak üzere ambarlarında birkaç çuval mısır saklayan fırıncılara karşı sıkı tedbirler uygulanıyordu ama çavdar, peynir ya da şarap fiçileriyle dolu birkaç geminin kargosunu kent rıhtımlarına boşaltan tüccar karşısında güçsüz kalınıyordu.²¹⁹

Kimi yetkililer ise stokçu ve vurguncularla mücadele etmek için çok nadir önlem almıştır ve bu önlemlerde çoğu kez pek etkili değildir. Çünkü dışarıdan tahıl ithal etmek zordur. 1125'teki büyük kıtlık zamanında güneyli tacirler bir gemi dolusu tahılı Flandra getirirdiler. Bunu öğrenen şövalye Lombart bunların tümünü düşük fiyatla alıp o denli pahalıya satmıştır ki yoksullar bundan yararlanamamıştır. Şikâyet olunca prens mallarına el koymuş, tahıllar dağıtılmış ve kıtlık durmuştur.²²⁰ Kuşkusuz bu denetimlerde her zaman başarı sağlanamıyordu. Ancak bu tür önlemler az da olsa fiyatlarına müdahalenin sağlanılmasını gösterir.

²¹⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 132.

²¹⁵ J. le Goff; a.g.e., s. 185.

²¹⁶ Aynı eser, s. 188.

²¹⁷ Aynı eser, s. 184.

²¹⁸ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 212.

²¹⁹ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 142.

²²⁰ J. le Goff; a.g.e., s. 184 – 185.

Kilisenin de fiyat hakkındaki görüşleri laik yöneticilerinkiyle aynıdır. Kentsel tüketicinin özellikle gıda açısından korunması, kentın devletın veya her ikisinin önemli görevleri arasındadır. Kent ne kadar büyürse uzaktan gelen gıda mallarına bağımlılığı ve fakir bir taşımacılık çağında kıtlıkla karşılaşması o kadar büyüktür. Fiyatlar yükseldiğinde herhangi bir ayaklanma olasılığı kentlerde arz – talep yasasının serbest işleyişini önlüyordu. Kent veya depolarda tahılı alıp satmalı ya da ihracatı yasaklayıp satış koşullarını düzenlemeliydi.²²¹

2.2. Vergi Politikası

2.2.1. Gümrük ve Geçiş Vergileri

VIII., IX. ve X. yüzyıllarda Avrupa'dan Grek ve Çin'den Avrupa'ya giden yol İtil üzerinden ve Bizans'tan geçmekteydi. Daha o zamanlarda buradan geçen her metadan Bizanslılar Hazarlardan % 10 gümrük vergisi alıyorlardı.²²²

X. yy'a gelindiğinde tüccarların giriş limanında ağır vergi yükümlülüğüne tabi tutulmaktan şikayetçi olduklarını görüyoruz. Kargolarla Konstantinopolis'e vardıklarında 30 solidosdan fazla ödemek zorundaydılar, oysa kısa bir zaman öncesine kadarki uygulamada her geminin ödediği vergi iki solidiyi aşmıyordu. Ancak daha sonra bu durum düzenlenmiştir.²²³ Aynı vergiler yanında kara ya da suyuyla taşınan tüm mallardan alınan vergiler ticaretin canlanmasıyla devlet politikalarında önemli yer tutmuştur.²²⁴

Bizanslıların lüks malların ülkeyi terk etmesine izin vermemelerindeki kararlılıkları X. yy'da Venedikli tüccarları konan vergilerde yansıtmaktadır; Konstantinopolis'e gelen her gemi için yalnızca iki, fakat yüklü olarak giren her gemi için 15 nomısma ödemek zorundaydılar. Ülkeye her giren ya da çıkan mala % 10 ve az sayıda ihracatına izin verilen ipekten daha yüksek vergi alınıyordu.²²⁵

²²¹ H. Heaton; a.g.e., s. 188.

²²² Steven Runcman; "Ortaçağ Başlarında Avrupa ve Türkler" Belleten, C. 7, S. 25 – 27, Ankara, 1943, s. 45 – 57, s. 53.

²²³ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 39 – 40.

²²⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 136.

²²⁵ T. T. Rice; a.g.e., s. 124 Gümrük memurları satın aldıkları işlenmemiş ipeğin hepsini saraya vermezlerdi. Bir kısmının ipek tüccar ve işletmelere bırakılması kendilerine emredilmişti. Böylece bunların daha ucuza ipek temin etmesi sağlanıyorsa da ipek fiyatları hep pahalı olarak kalmıştır. Bkz. W. Heyd; a.g.e., s. 22.

İpeğin bizzat vergi olarak kabul edilmesi de ortaçağ seyyahlarınca kaydedilmiştir. “İmparatorluğun hâkimiyetindeki topraklardan buraya her yıl pek çok vergi gelir. Rumlar vergi olarak gelen bu ipek erguvani ve altın giysileri kaledeki depolarda istiflerler. Bu depoların ambarları zenginliğin dünyada bir benzerinin olduğunu zannetmiyorum. Şehrin sadece dükkân depo kiralarında ve tüccarlardan alınan gümrük vergilerinin yıllık 20.000 altın civarında olduğu söylenir.” diyen Berjemin de Tudela gümrük vergilerinin boyutlarını da yansıtmaktadır.²²⁶

Ortaçağlarda tüccarların ve diğer kişilerin aynen ödemesi gereken vergiler yanında bu miktarda biber teklif etmeleri de yaygındı.²²⁷ Kudüs gümrük tarifelerinde Kahire’den Şam’a gönderilen ketenin bir transit resmine tabi tutulduğu kayıtlıdır. Transit vergisi yanında geçici kervanlar, krallığın geçtikleri şehirlerinde her zaman bir şeyler bırakırlardı.²²⁸

Ağır ulaştırma maliyetlerine bir de vergi faktörleri ekleniyordu. Bu yüzyıllarda Avrupa’nın aşırı olarak yönetimsel bölünmüşlüğü karşısında yük katırı ve mallarıyla bir tacin bir şehre veya toprak sahibine her biri küçük olan gabella veya teleoni ya da dazii (veya geçiş parası ve gümrüğünün başka şeklini) ödemek zorundaydı. Bu çok sayıda gobebe ve teleoni bir araya toplandığında önemli bir toplamı temsil eder duruma geliyordu.²²⁹

Bu kadar geniş kapsamlı gümrük tarifelerinin düzenlendiği ilk tarihin XII. yy’a kadar çıkması muhtemeldir, buna rağmen bu tarifelerde gösterilen maddeler oldukça çeşitlidir.²³⁰

Konstantinopolis’te mallar sıkı bir gümrük denetiminden geçiyordu. Tüm mallardan yüksek vergiler alınır ve Çanakkale gibi başlıca limanlarda kaçakçıların izlenip yakalanması için istihbarat memurları çalışırdı.²³¹

Tüccar eşyaları limanlarda birinden ülkeye girdiğinde onların zincirle ithal edildiği söylenir ve bu limanlarda kurulmuş gümrük gelirlerine de zincire giriş denilirdi.²³²

²²⁶ Tudelalı Benjamin - Ratisbonlu Petachia; Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri, İstanbul, 2001, s. 42.

²²⁷ W. Heyd; a.g.e., s. 97.

²²⁸ Aynı eser, s. 188.

²²⁹ C. M. Cipolla; a.g.e., s. 60.

²³⁰ W. Heyd; a.g.e., s. 189.

²³¹ T. T. Rice; a.g.e., s. 134.

XII. yy sonlarına doğru bir kısmı tek tek tüccarların mülkiyetinde ya da en azından idaresinde bulunan, bir kısmı ise kiliselere ait olan iskeleler Bizans idaresi ile yapılmış anlaşmalar uyarınca bir tür serbest liman bölgesi sayılıyordu. Burada yapılan alışverişler Bizans gümrüğüne tabi değildi; ama gemilerden boşaltılan mallar depolara taşınır taşınmaz bu verginin ödenmesi gerekiyordu. Ayrıntıları pek bilinmeyen, ancak kesinlikle yüklüce rakamlar tutan ve hemen hemen tümüyle kiliselere aktarılan işletme gelirleri yanında başka gelirlerin kontrolü de kiliseye verilmişti.²³³

Son zamanlardaki hesaplamalara göre Ren boyunca uzun durak geçiş ücretlerinin XII. yy'da 19 olarak, XIII. yy'da ise 35 veya daha fazla olarak Almanya'da belirlendiği bilinmektedir. Genel izlenim bölge trafiği üzerine düşen geçiş vergilerinin ağırlığıdır. Ticaretin ayrıcalıklı mal şefleri ihraç edilebilir bölgesel fiyatları azaltırken, ithalat fiyatları yükselmiştir.²³⁴

Uluslararası bölgeler ve ticaretin görünüş noktasından uluslar arası geçiş vergilerinin veya sınırlarındaki vergilerin hükümdarlarca artırılması kaçınılmazdı. Ancak bu vergiler durumun gerektirdiğinden fazla yükseltmiştir.²³⁵

Haçlı seferlerinde mallar için ödenen ağır vergiler kargo gemilerinininkiyle eşit miktardaydı, müşteriler, kanunla belirlenen Frank tüccarlarına pay edilen görevlilere 20 sent iken Akdeniz Cumhuriyetlerindeki Avrupa ticari dostluğu için bazı mallarda 10 sent alınırdı.²³⁶

1184'te Müslüman tacirlerin bir kervanıyla Dimaşk'tan Akka'ya seyahat eden İbn Cübeyr'in ifadesi kervanların sıklığını göstermektedir. İbn Cübeyr gümrük vergilerinin tahsilinde uygulanan ve sızıltıya imkân vermeyen uygulamaların etkisinde kalmıştır.²³⁷

Bir limana girişte gümrük vergisinin yerinde başka vergilerin de (bunlardan Skaliotikon bir tür rıhtım vergisidir) ödenmekte olduğu çeşitli vesikalardan anlaşılmaktadır. Ancak İtalyan tacirlerin vergiden muaf tutulması konusunda anlaşmaya

²³² W. Heyd; a.g.e., s. 373 Bu isim özellikle doğuda yapılan her limanın girişine, iki kule arasında gerilmiş olan bir zincirle kapatmak adetinden geliyordu. Bu zincire girişlerde gümrüklerle ilgili sorunlara yönelik zincir mahkemeleri de kurulmuştu. Bkz. Aynı eser, s. 373 – 374.

²³³ Wolfrang Müller Wiener; Bizanstan Osmanlıya İstanbul Limanı (Çev. E. Özbek), İstanbul, 1998, s. 24 – 25.

²³⁴ M. Postman – E. E. Rich – a.g.e., s. 135.

²³⁵ Aynı eser, s. 136.

²³⁶ M. A. Cook; Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages, Oxford, 1978, s. 74.

²³⁷ Stevan Rumcman; Haçlı seferleri Tarihi, c. 3, s. 304.

varılmış olduğu ve makam sahiplerinin rüşvetçiliğine ilişkin yakınmalar dışında gümrük kontrollere gümrük yeri ve bu iş için öngörölmüş yapılar hakkında tam bir bilgi yoktur.²³⁸

Sadece Venediklilere daha önce ayrıntısıyla bahsettiğimiz imtiyazlardan vergi muafiyeti bu durumu gözler önüne sermektedir. 1082²³⁹, 1126 fermanı²⁴⁰, 1147²⁴¹, 1198²⁴² tarihli fermanlarda gümrük vergileri konusunda Venediklilere oldukça geniş imtiyazlar ve muafiyetler tanınıyordu.

Ticareti canlandırma maksadıyla verilen bu imtiyazlar dışında manastırlara da ticaret vergilerinden çeşitli muafiyetleri XI. yy'dan itibaren verildiği de eklemeliyiz.²⁴³

Gümrük vergileri bahsettiğimiz dönemde göröldüğü üzere bu muafiyetleri dışında oldukça sık alınıyordu. Bir ırmaktan geçen vergi ödüyordu, bir ırmağın bir yakasından öbür yakasına geçen, yanında yük hayvanı bulunduran, bir kentin sur kapısından içeri giren, buğdayını ve sığırını tarttıran, kumaşını ölçtüren herkes vergi ödüyordu. Ancak bu vergiler çok da bunaltıcı değildi. Hatta vergi diye alınan bazı tarım ürünleri gülünç nitelikteydi. Örneğin yarım kupa şarap, gül çelenkleri veya üstü işlemeli mumlar vergi olarak alınabiliyordu. Feodal senyörlerin çok çekiştirilen vergileri çoğu kez eğlencelik cinstendi. Ne var ki sayıları fazlaydı ve rahatsız edici yanı da buradaydı. Aynı şeylerin her yerde tekrarlanıp durması tacirleri bıktırmıştı.²⁴⁴

Korsanlık faaliyetlerine kâr yollarındaki ağır müruriye resimleri (geçiş vergisi) eklenmesi tüccarlar için büyük bir yılgınlık nedeniydi²⁴⁵ Ayrıca devlet vergilerinin yüksek değerli nomisma ile ödenmesini istemesine rağmen yükümlülüklerini düşük değeriyle yerine getiriyordu. Altın nomisma ile birlikte bol miktarda değersiz parçanın dolaşımı, ticari değişimde ve vergi tahsilinde de güçlük yaratıyordu.²⁴⁶

Öte yandan devlet tacirlerin vurgun yapmasını önlemede vergilerden yararlanabiliyordu. 1125'te Flandre kontu çeyrek litre şarap fiyatına altı metelik vergi

²³⁸ W. M. Wiener; a.g.e., s. 22.

²³⁹ D.M.Nicoll; a.g.e., s. 58 Bu fermanın ayrıcalıkları hakkında geniş bilgi daha önce verilmişti.

²⁴⁰ Aynı eser, s. 77.

²⁴¹ D. M. Nicoll; a.g.e. s. 81 – 82.

²⁴² Aynı eser, s. 115.

²⁴³ M. V. Levçenko; a.g.e., s. 158 Manastırlara tanınan tüm vergi muafiyetleri sıralanmaktadır.

²⁴⁴ R. Sedillot; a.g.e., s. 172 X., XI., XII. ve XIII. yy'larda Mısır'da da Makrizi'nin verdiği bilgiye göre solunan havadan başka her şeyden vergi alınması islam dünyasında da verginin yaygınlığını göstermektedir. Bkz. Ali Mazaheri: Ortaçağda Müslümanların Yaşayışı (Çev. Bahriye Üçok), Ankara, 1972, s. 143. Hatta 1033'da halk tuzdan alınan verginin artırılmasından çok yakınıyordu. Bu artırımı bildirmek için asılan afişi parçalamışlardır. Bkz. Ali Mazeheri; a.g.e., s. 147.

²⁴⁵ S. Trak; a.g.e., s. 102.

²⁴⁶ M. V. Levçenko; a.g.e., s. 214.

koyunca tacirler ellerindeki şarap stokunu da başka mallarla takas etmek zorunda kalmışlar bu da yoksulların işine yaramıştı.²⁴⁷

2.2.2. Pazar Vergileri

İdarecilerin bir yol ya da köprü inşaatını, bir pazar ya da fuar yapımını teşvik etmelerindeki amaç yine ayakbastı, işgaliye gibi haklar elde etmek ve vergi gelirlerini artırmaktı.²⁴⁸

İç bölgelerde alışverişin mal ve ticaret eşyası dışalım ve dışsatımının oldukça büyük ölçüde yürütülmesini engellemiştir. Ticaret toplum geçiminde önemli bir etken olmuştur ki bunun dolaylı bir kanıtı da teloneum yani pazar vergisidir. Roma yönetiminde tüm geçiş vergilerine bu ad veriliyordu. Frank krallar tüm bu vergileri yürürlükte bırakıp bunlardan öylesine yüklü gelirler elde etmişlerdir ki bu tür vergilerin toplayıcıları (teloneroi) onların en yararlı memurları olmuştur.²⁴⁹

Satış tezgâhını açık havada kuran, malını toprağa seren veya bir masa üzerinde sergileyen, kapalı pazar yerinde mal satmak isteyen- işgal edeceği yer için de ayrıca para ödemek şartıyla – vergi ödüyordu.²⁵⁰ Ancak Champagne panayırlarında bazı vergi muafiyetlerinin uygulandığı bilinmektedir.

Champagne kontları kuşkusuz birkaç yüklüce gelirden vazgeçmiş değillerdi. Kendi uyrukları eğer tacirleri konutlarına alırsa vergi yükümlüsü oluyorlardı; mal taşımada kullanılan araba, at, katır ve eşekler giriş çıkış rüsumuna tabiydi. Yapılan satışlarda alıcıyla satıcının yarı yarıya paylaştıkları telonium vergisi de alınmıyordu, fakat bu vergi oranları özellikle hayvan ticaretinde çok düşük tutuluyor ve beklenmedik sürpriz vergi alınmıyordu; vergi sistemindeki bu yapıyı elbette tacirler de takdir ediyordu.²⁵¹

Kasabalarda hemen hemen her zaman çevredeki köylüleri ürünlerini getirdikleri haftalık pazarlar kuruluyordu. Kapılarda içeri giren ve dışarı çıkan her şeyden bir pazar vergisi alınmıyordu.²⁵²

²⁴⁷ J. le Goff; a.g.e., s. 183.

²⁴⁸ Aynı eser, s. 178.

²⁴⁹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 19.

²⁵⁰ R. Sedillot; a.g.e., s. 172.

²⁵¹ Aynı eser, s. 167.

²⁵² H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 54.

Çok üstünkörü olarak tanımlanmış zabıta yetkisine de sahip olan piskopos, bu yetkiye dayanarak pazaryerlerini denetliyor ve vergilerinin toplanmasını da düzenliyordu.

253

Venedikli tüccarlara uygulanan haksız ayrımcılık pazar vergilerinde de göze çarpmaktaydı. Konstantinopolis'teki pazarda Karadeniz'den getirdikleri buğdayı, alıcı her ölçü için vergi ödemedikçe satamıyordu. Bizans memurları, verginin Venediklilerin değil kendi insanları tarafından adanmasına nezaret ederek bunu meşrulaştırıyorlardı.²⁵⁴

Bizans varisliğinin doruğundayken dükkân, pazar ve ithalata kararı yıllık verginin şaşırtıcı bir biçimde toplam 37 milyon sterline eşit olması²⁵⁵ pazar vergilerinin gelirlerdeki payını yansıtmaktadır.

Kent hukuku, yalnız kişisel köleliği ve topraktaki kısıtlamaları ortadan kaldırmamış, ticaret ve sanayiye engelleyen hakların da ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Mallara serbestçe dolaşımı için engel olan pazar vergisi (telonoum) bundan başlanmayan kent soylularının bu vergilerden kurtulmak için çok harcamasına neden olmuştur. Tarihçi Galbert, bu kanunun Flandre'de 1127'de kent soylularının başlıca uğraşlarından olduğunu belirtmektedir.

XII. yy boyunca her yerde gönüllü ya da zorunlu olarak pazar vergilerinde değişiklikler yapılmıştır. Kimi yerde bu vergiler yıllık ücret ödenerek geçirilmiş kimi yerde vergileri toplama yöntemi değiştirilmiştir.²⁵⁶ Bu durum ticaretin ve pazarların özellikle panayırların canlandığı bir ortamda yapılması gereken toleranslar olarak değerlendirilebilir.

Görüldüğü üzere ortaçağ Avrupa'sında tacirlerin ödemek zorunda olduğu vergiler oldukça fazlaydı. Her derebeylikte, her şehirde, her köprüde ayrı ayrı verilmek üzere yol, köprü, liman, nehir ve geçit resimleri ödenirdi. Mesela Roanne'den²⁵⁷ Nantes'e²⁵⁸ kadar 74

²⁵³ Aynı eser, s. 55.

²⁵⁴ D. M. Nicoll; a.g.e., s. 222.

²⁵⁵ T. T. Rice; a.g.e., s. 126.

²⁵⁶ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 144

²⁵⁷ Fransa'da Roannois ovası ortasında, Loire kıyısında merkezdir. Bkz. Büyük Larousse, "Roanne" c. 19, s. 9851.

²⁵⁸ Nantes, Fransa'da Loire – Atlantique merkezi. Loire ırmağı kıyısındadır. Bkz. Büyük Larousse, "Nantes" c. 16, s. 8532. Aynı nehrin kıyısındaki iki yer arasında 74 kez vergi alınması verginin ne denli sık alındığının kanıtıdır.

kere vergi ödeme zorunluluğu vardı. Ayrıca malların satışında; pazar, tartma ve ölçme vergileri de alınırdı.²⁵⁹

III. KENTLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE CANLANMASI

1. Kent – Ticaret İlişkisi

Ortaçağın ilk dönemlerinde başta gelen iktisadi faaliyet tarım üretimidir. Alışveriş henüz pek önem kazanmamıştır. Sanayi ise son derece zayıftır. Alışveriş, ilkel ekonominin bir biçimciliğinden kurtarılmış olmakla beraber pek kısıtlıdır. Köy ekonomisi kural olarak pazarı olmayan bir ekonomidir.²⁶⁰

Yaygın bir güvensizlik içinde ticaret ilişkileri de kesilmiştir. Bunun sonucu olarak sanayi bir çekirdek halinde kalmıştı. Bu durum Avrupa ekonomisinin gidişinde kesin değişiklikler yaratacak yeni etkenlerin ortaya çıktığı XI. yy'a kadar sürmüştür.²⁶¹

Ticaretin canlanmasıyla kervanlar ve fuarlar mevsimine bekleyerek, kötü ayların geçirileceği ambarlar gerekmektedir. Öyle olduğu için de yolların yeniden canlanması gibi ticari alışverişteki yenilik de, batının bölgelerinde çok önemli bir olaya yol açar. Bu ise kent yaşamının yeniden doğuşu, köy ekonomisinden kent ekonomisine geçiştir.²⁶²

1000 yılından sonra ticaret ve kentlerin gelişmelerinin etkileri daha aşikârdır. Büyük kentler yiyecek maddesi tüketim merkezleridir, fakat imalat endüstrilerini geliştirmiş alanlarda hammaddeye ihtiyaç vardır. Bu kent halkları kent içi ve civarında tarla ekmişlerse de nüfus artınca köylerden ya da uzak bölgelerden ek gıda maddeleri getirilmek durumunda kalmışlardır. Kente yakın bir köyde yaşayan köylüler enerjisinin bir bölümünü haftalık pazara götüreceği malların üretimine ayıracaktır. Eğer kentten uzakta ise tüccar ve aracılara gelip kentte satmak üzere alacakları bir yiyecek maddesi veya hammadde üretmek isteyecektir.²⁶³

Bu anlamda önce kentlerle köyler arasında bir işbölümü ve uzmanlaşma geliyordu. Kentler, sanayi ve ticaretle uğraşırken hemen her türlü tarım faaliyetinden uzak durur. Bu da onları yiyeceklerini çevredeki köylerden satın almaya ve imal ettikleri

²⁵⁹ S. Trak; a.g.e., s. 111.

²⁶⁰ Server Tanili; Uygarlık Tarihi, İstanbul, 1992, s. 49.

²⁶¹ Şahabettin Tekindağ – Nezihe Araz; Başlangıcından Bugüne Dünya Tarihi, c. 1, İstanbul, 1974, s. 269.

²⁶² Server Tanili; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, s. 310.

²⁶³ Heabert Heaton; a.g.e., s. 106.

eşyayı da bu köylere satmaya yönelir. Böylece köylerle kentler arasında iktisadi ilişkiler kurulmaya başlar. Bunun sonucu olarak da feodal düzende hiyerarşi ve bağımlılık durumu ortadan kalkar ya da hafifler.²⁶⁴

Batının parçalanma çağındaki köylüye dayanan ekonomik düzenini şimdi kentlere gelişmeleri için geniş olanaklar veren bir düzen izlemekteydi. Kent ise pazar demektir. Ya da kent doğrudan doğruya ticaret amacı için kurulmuş yer demektir. Onun kurulmasında ülke yönetimi din ya da stratejiyle ilgili amaçlar da bulunsun bile, yine de orası beslenmesi zorunlu olan bir halk yığınına sinesinde barındırmaktadır. Böylece dolaylı yoldan ticarete çanak tutulmaktadır. Kırsal kesim halkı onun yiyeceğini sağlamakla gereçlere ve diğer şeylere olan gereksinimini ise eskiden olduğu gibi kendisi uğraşarak karşılayacağı yerde bu işi kentlerin usta zanaatçılarına bırakmayı yeğlemektedir.²⁶⁵

Tüccarlar yolculuklarını istilacıların geçtikleri yollara yapıyorlardı; bunun sonucunda istilacılara karşı yapılmış kalelerin tüccarları duvarlarına çeken kusursuz bir konumları vardı.²⁶⁶

Ticaretin temel gereksinimleri ulaşım kolaylığı ve güvenlik, tüccar kolonisinin varlığını en doğal biçimde açıklar. Avrupa'da ticaretin canlanması X. yy'dan sonra hız kazandıkça kasabalarda ya da kalekentlerin eteğinde kurulan tüccar kolonileri aralıksız gelişmiş, ekonomik canlılığın etkisiyle nüfusları arttı. Tüccarların çoğalması da doğal olarak ilk yerleştikleri yerlerin tümünde sayıların artmasına yol açtı; çünkü buralar ticaret yaşamına en elverişli yerlerdi. Bu yerler, tacirleri ötekilerden daha önce kendilerine çekmişlerse bunun nedeni meslek gereksinimlerini ötekilerden daha iyi karşılamalarıydı. Dolayısıyla bu durum bir bölgedeki en büyük ticaret kentlerinin aynı zamanda en eski kentler olduğunu tamamiyle açıklamaktadır.²⁶⁷

Bir temas ve ilişki noktası olan kentler gidiş geliş de uygun yerlerdendir; çünkü korunması gereken servetleri barındırmaktadır kent. Bu yeni yerleşim genelde eski Roma sitesinin yanındadır, surlarla çevrilidir ve bir piskoposluk makamıdır. Kentin önemli şato ya da manastırların yanında kurulduğu da olur. Eski kentler surların arkasına kapanmış, genelde dinsel ya da askerî görevi olan, özellikle ruhban ya da silahlı adamların oturduğu

²⁶⁴ S. Tanili; Uyarlık Tarihi, s. 50.

²⁶⁵ R. Sedillot; a.g.e., s. 199.

²⁶⁶ Henri Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 103.

²⁶⁷ Aynı eser, s. 105.

bir yerdir. Yeni kent ise tersine surların dışında açık bir yerde ticari alışverişe ayrılmış ve içinde her hafta bir pazarın kurulduğu çoğu kez geniş bir alanın çevresindedir.²⁶⁸

Ticaretin ilk kez kendini gösterdiği İtalya ve Hollanda, kentlerin ilk beslendikleri büyük hızla ve güçlü bir biçimde geliştikleri ülkelerdir. Kentler ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca belirmiştir. Denilebilirse ticaretin ayak izlerinden doğmuşlardır.²⁶⁹

Bu konuda Hollanda'nın durumu çok tipiktir. X. yy'da deniz kıyısında da Meuse²⁷⁰ ve Scheldt²⁷¹ yakınlarında kentler kurulmuştu, aradaki bölgede, Brabant'ta henüz kent yoktu. Bu iki ırmak arasındaki yol boyunca kentlerin belirmesi için XII yy'daki ticari canlılığı beklemek gerekecektir.²⁷²

Kentte asıl zenginlik başka yerlerde olduğu gibi, toprak değildir; külçe ya da nakit olarak paradır, değerli malların stokudur. Çok daha hareketli değerdir bunlar. Yine o nedenle kentte servetler çok daha çabuk oluşup dağılır; mesleğin niteliği gereği de, aile bağı, tarım toplumunda olduğundan çok daha gevşektir. Ne var ki kentte iktisadi ve sosyal iklim pek kendine özgü de olsa, siyasal rejim, kentteki iktisadi etkinliğe uygun değildir.²⁷³

Ünlü Alman ekonomist Werner Sombart'a göre şehir bir piyasa ve pazar merkezi olup şehirlerin oluşumu ve gelişimi için başlıca şehri besleyen çevrenin genişliği, ulaşım alanlarının elverişliliğinden oluşmaktadır. Çoğu yazarlar, ortaçağda şehirlerin pazardan meydana geldiğini ileri sürmektedir.²⁷⁴

2. Kentlerin Yeniden Canlanması

Roma'nın çöküşünden sonra klasik pagan düşüncesinin ürünü olan şehir devleti, Hristiyan siyaset dünyasının en büyük eseri olan St Agustina'nın devletini kurdu.²⁷⁵

1000 yılından sonra ortaya çıkmaya başlayan yeni şehir sisteminde polis muhafazasıyla ortaçağda şehir havası özgürleşir ve yasal bir özdeyişe konur, üretim, pazaryerleri loncalar tarafından düzenlenmeye başlandı. Loncalar hayır işleriyle de

²⁶⁸ S. Tanili; *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, s. 310.

²⁶⁹ H. Pirenne; *Ortaçağ Kentleri*, s. 100 – 101.

²⁷⁰ Fransa, Belçika ve Hollanda'da ırmaktır. Geniş bilgi için bkz. B. Larousse: "Meuse", c. 16, s. 8080.

²⁷¹ Kuzeybatı Avrupa'da ırmak olan Escaut'un Hollandacadaki adıdır. Bkz. B. Larousse, "Escaut", c. 8, s. 3804.

²⁷² H. Pirenne; *Ortaçağ Kentleri*, s. 101.

²⁷³ S. Tanili; *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, s. 311.

²⁷⁴ S. Trak; a.g.e., s. 96 – 97.

²⁷⁵ Richard Mackenney; *Şehir Devletler 1500 – 1700*, İstanbul, 2004, s. 119.

ilgilenmeye başladılar. Diğer şehirlerle ekonomik ilişkiler, diplomatik yollarla birliklerin kurulmasını gerektiriyordu.²⁷⁶

Avrupa'yı devamlı rahatsız eden İslam, Norman ve Macar istilaları XI. ve XII. yy'da son bulduktan sonra malikaneler sistemi içinde barış ve güvenle çalışan Avrupalı nüfus birden çoğalmış ve bu çoğalan nüfus mevcut müesseselere yıkıcı etkide bulunmuştur. Çoğalan nüfusun bir kısmı Avrupa dışına taşmak zorunda kalmış, içerde de malikâneleri zorlayarak mevcut nizamı yıkmıştır. Bu manada Avrupa'da şehirler teşekkül etmiştir. Şehir hayatı ile beraber mübadele ve para ekonomisi devri başlamıştır.²⁷⁷

XI., XII. ve XIII. yy.'ların ekonomik ve sosyal devrimleri; feodal kurumların ayrıcalıklı statülerinde derhal büsbütün yeni şehirler olarak eski Roma'da nüfusun toplanmasını sağlamıştır. Özel ayrıcalıklarıyla bu yeni şehir merkezlerinin kökenleri, çekici gizemini uzun süre korumuştur. Bu sorun kentlerin kuruluşuna ilişkin belgelerle çözüldü. Ortaçağ şehirleri, Roma şehirlerinin doğrudan devamıydı demek tam anlamıyla yanlış olsa da özerk şehirlerin kökenleri sonraki tarihlerinden farklıdır. Bununla beraber genel düşünce, ortaçağ şehirlerini manastır, kilise, şato ya da eski Roma kalıntılarından ayrı organizasyonlar olarak ifade etmektedir.²⁷⁸

Kentler ister tarımla geçinen küçük bir iç bölgeye bağlı, isterse Venedik gibi tamamıyla bağımsız olsun, hem Avrupa kıtası hem de dünya ölçeğinde birbirleriyle yarışırken ticaret, sanayi, finans ve kültür geniş bir yelpazede teşvik edilmiştir.²⁷⁹

Birbirlerinden farklı çok sayıda merkezin varlığı bu gelişmenin daha hızlı yayılmasında belirleyici bir etken olmuştur. XI. yy'dan başlayarak kentler çeşitli biçimlerde özerklik elde etti ve zayıf, güçsüz devletlerin kuvvetlerine karşı koymaya başladı. Arap ve doğu dünyalarında eksik olan böyle bir sorumluluğun üstlenmesi, Avrupa kentlerinin göze çarpan önemli kaynağı oldu. Avrupa uygarlığının tanımlanmasına ve bu uygarlığın dünya çapındaki başarısına katkıda bulundu.²⁸⁰

²⁷⁶ Aynı eser, 119 – 120.

²⁷⁷ Lütfi Güçer; İktisat Tarihi Ders Notları, İstanbul 1976, s. 64.

²⁷⁸ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 579.

²⁷⁹ Leonardo Benevolo; Avrupa Tarihinde Kentler, (Çev. Nur Nirven), İstanbul, 1995, s. 42.

²⁸⁰ Aynı eser, s. 42 – 43.

Kente ilişkin ticaretle başlayan devrimsel gelişim İtalya'da başlayıp hızla bütün Avrupa'yı kapladı. İlk örnekler Venedik Cenova ve Pisa'dır. Kentlerde belediye binasının kulesi, şatonun kulesine rakip olarak doğmuştur.²⁸¹

XII. yy'a kadar Avrupa'nın birçok bölgesi şiddetli bir şekilde kentleşme eğilimi gösterdi. İtalya liman şehirleri Piza, Venedik ve Cenova da hızla büyüdü. Kentleşme eğilimi gösteren başlıca yerler Toskana'da Floransa, Siena, Ypres, Bruges ve Flander'de Ghent şehirleriydi.²⁸²

XII. yy'da Arros ve Barselona farklı şehirlerdi. Eğer Pirenne'ye bakılırsa XI. ve XII. yy şehirlerinde Kuzey Avrupa ticaretinin tipik temsilcileri etik kapitalistlerdir.²⁸³ XII. yy'da Livanion, Polish, Russion de hala aktifiler.²⁸⁴

Batı Avrupa'da kendi kendilerini yöneten kent cumhuriyetler, önce İtalya, Fransa, Hollanda ve daha sonra Almanya'da XI. ve XII. yy'larda kuruldu. Rusya'da Novgorod, XI. yy'da özel tipte bir cumhuriyet olarak kurulmuş bir şehirdi.²⁸⁵

X. ve XII. yy.'lar arasında bir atılım hareketiyle batı kentlerinin çehresi değişmiştir. Henri Pirenne bu atılımın ölümsüz tarihçisidir. Ekonomik işlev hem ticari hem de zanatsal anlamda ön plana geçer, eski siteleri canlandırıp yenilerini kurar. Ancak kent feodal senyörlerin nefret ettiği utanç verici ekonomik etkinliğin merkezidir.²⁸⁶

1128'de Ren nehrinin ötesinde, Köln'ün karşısındaki küçük Deutz kentinin yanması, bu konuda tipik bir örnektir. Geleneklere sıkıca bağlı ilahiyatçı St Herbert manastır başrahibi Rupert, bu yangını Tanrı'nın bir öfkesi olarak görür.²⁸⁷

Bu tür düşüncelerin sınırlı olduğu XII. yy ortamında kentler hızlı gelişimlerini sürdürüyorlardı. Bizans imparatorluğu'nun da ekonomik yaşamında hiç de küçümsenmeyecek İstanbul ve Selanik gibi hemen akla gelen kentlerde vardı. Bizans kent

²⁸¹ R. Sedillot; a.g.e., s. 199.

²⁸² Norman Devies; a.g.e., s. 335.

²⁸³ M. Postman – E. E. Rich; Economic History of Europe, London, 1952, s. 174.

²⁸⁴ Aynı eser, s. 180.

²⁸⁵ Zubritski Mitropolski Kerov; a.g.e., s. 172 – 193.

²⁸⁶ Jacques le Goff; a.g.e., s. 235 – 236.

²⁸⁷ Aynı eser, s. 236 Daha önce gördüğümüz ticarete ilk zamanlarda gösterilen menfi bakış açısının ufak çaplı olarak devam ettiği görülse de bu pek önem taşımaz. Rahip Rupert bu yangını Tanrının Köln'ün gelişimine ayak uydurmak için aşağılık tacirlere ve zanaatçılara yataklık eden bir değiş tokuş merkezine dönüşen bu yeri cezalandırması olarak yorumlamaktadır. Bkz. aynı eser, s. 236.

ekonomisine ilgili bilgiler yetersiz olsa da bunun XII. yy'da oldukça gelişmiş olduğu söylenebilir.²⁸⁸

Kent hayatının ilk merkezleri kuşkusuz, kent sınırlarının kesintisiz gelişmesinden de açıkça anlaşıldığı gibi, hızla büyümüştür. Örneğin Ghent'in sınırları, kentin etrafındaki varoşları içine alacak şekilde 1163, 1213 ve XIII. yy'da belli aralıklarla sürekli gelişmiştir.²⁸⁹

Roma dünyasında kentler öncelikle siyasal ve idari, askeri sonra iktisadi merkezlerdi. Eğer piskoposluğun bulunduğu kent, belli bir ekonomik işlevi sürdürmüştü, bu işlev piskopos ya da manastıra ait ambarların gördüğü basit işlevdir, köylerden gelen yiyecekler paradan çok hizmet karşılığında kent halkının büyük çoğunluğuna dağıtılmak üzere bu ambarlarda depolanır. Henri Pirenne, ortaçağ kentlerinin ekonomik işlevi çevresinde doğup geliştiğini mükemmel bir biçimde göstermektedir.²⁹⁰

Kentler bir pazaryeri olarak sokaklarda da canlı bir tatışın yaşandığı yerlerdir. Paris'te balık sokağı, kasaplar meydanı, eskici sokağı, Ghent'te bezcilik ve biberciler sokağı, Basel'de somon pazarı, Viyana'da pastacılar Sokağı, Köln'de kuyumcular ve Cenevre'de simsarlar sokağı gibi birçok sokağın bulunması²⁹¹ kent yaşamının ticaretle iç içe girdiğine açıkça kanıtlanmaktadır.

Kentlerde herkesin önü açık dükkânların içine bir göz atması alışkanlığı da müşteriye hizmetti. Dükkânı sokaktan bir nebze olsun ayıracak olan cam hala çok ender bulunan bir nesneydi ve çok da pahalıydı, fakat tüccar isteseydi kepenklerin yardımıyla veya girişi kullanarak kendisine müşteriden ayırabilirdi. Ancak o sıralarda ticaret erbabı kabağına çekilmeyi düşünmediği gibi genel eğilim kapalı kutu olmaya karşıydı. Dükkân ve sokak bir birlik oluşturuyordu.²⁹²

²⁸⁸ Peter Charanis; "Bizans İmparatorluğunun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler", (Çev. Melek Delilbaşı) Belleten, c. XLVIII, S. 191- 192, Ankara 1985, s. 523 – 535, s. 531.

²⁸⁹ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 139.

²⁹⁰ J. le Goff; a.g.e., s. 56 Eserde Henri Pirenne'nin kentin ekonomik işlevini anlatırken tacirlerin rolünü abarttığı zanaatkarları küçümsediği, tarımsal gelişmeye oranla ticari uyanışa aşırı önem verdiği, ancak kent merkezlerini asıl ayakta tutan unsurun tarımsal gelişim olduğu görüşü öne sürülmüştür. Ancak biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü ticari canlanış ortaçağ Avrupa'sında saniyi ve tarımında gelişmesini sağlayan tetikleyici bir unsur olmuştur.

²⁹¹ R. Sedillot; a.g.e., s. 201.

²⁹² Aynı eser, s. 201.

Görüldüğü üzere kentliler XI. ve XII. yy'larda ticari hayattaki canlanışla aynı doğrultuda müthiş bir aktivitenin içerisine girmiştir. Kent ve pazar tabirinin zaman zaman aynı kullanılması da bunu göstermektedir.

IV. TÜCCAR SINIFI VE ETKİNLİKLERİ

Tüccar sınıfı yalnız ticari etkinliği sağlayan aracı bir sınıf olarak ele alınmamalıdır. Tüccarların ekonomik alandaki faaliyetleri kadar sosyal yapı içerisinde kendilerini kabul ettirmeleri ve yeni bir zümreyi oluşturmalarının ardından sosyal hayatın bizzat içinde oynadıkları rollerde vardır.

1. Tüccar Sınıfının Toplumdaki Statüsü

1.1. Tüccar Sınıfının Gelişmesi ve Güçlenmesi

Meslekten tüccar sınıfının kara Avrupa'sında yeniden ortaya çıkışı X. yy'da olmuş, başlangıçta çok yavaş olan bu gelişim daha sonraki yüzyıllarda hız kazanmıştır. Nüfus artışıyla birlikte toplumun her yanında gününü gün eden, harman zamanı kiralanan, savaş zamanı oraya giden, fırsat buldukça yağma yapan serserilerin sayısı artıyordu. Pirenne'ye göre ticaretin ilk ustaları kuşkusuz bu başıboş maceracılar kalabalığı arasında aranmalıdır.

293

Ticaretin X. ve XIII. yy'lar arasındaki canlanması, liman kentlerinin büyümesi, panayır ve pazarların kurulup ekonominin paraya dayalı hale gelmesi neticesinde Avrupalı tacirler, karolenjler devrinde başta Suriyeli ve Yuhidilerden oluşan yabancı tacirlerin yerini almıştır. Bu dönemde tüccarlık, ticari zekâ kadar güç ve cesaret de isteyen bir işti. Ticari seyahatin macera olarak adlandırılması bir tesadüf değildi.²⁹⁴

XI. yy'dan başlayarak tarım ekonomisi tablosunun Avrupa'da haçlı seferleri, kentlerin uyanışı ve bunların sonucunda köy ekonomisinden kent ya da komün ekonomisine geçişi ile şehirlerde yeni bir sınıf ortaya çıkmaktadır. Bu sınıf serveti değil meta üretimine (piyasa için üretim) ve ticarete dayanan burjuvazilerdir.²⁹⁵

²⁹³ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 88.

²⁹⁴ Tefik Güran; a.g.e., s. 66.

²⁹⁵ S. Tanili; Uygarlık Tarihi, s. 49.

XI. yy'da meslekleri bir yandan alınıp diğer tarafa satılan mallar üzerinde yapılan net kara dayanan katıksız bir aracı konumundaki tüccar sınıfı el emeği harcanmayan diğer meslekler gibi giderek artan ve hatta devlet tarafından da kabul edilen bir saygınlığa sahipti. Zaten belli bir ekonomik refah sağlayanlarda bu tür mesleklerdi.²⁹⁶

Tüccar sınıfı, yüksek sınıf üyelerine arzuladıkları lüks eşyayı sağlayıp çalışanlardan oluşmaktadır. Eski kentlerde toplanan Yahudi cemaatleri iktisadi durgunluk dönemlerinde eski doğu tacir kolonilerini Avrupa'da sürdürmüşler ve şimdi Avrupa'daki ticaretteki yenilenişe de katılmışlardır. Ancak Avrupalıların ticarete katılması gittikçe artmaktadır. Senyörlerin ticaretle görevlendirdiği ilk adamları ilk kazançlarını yolculardan sağlamış kayıkçı ve yükçüler; kalabalık aile ocağını terk etmek zorunda kalmış ve tarıma, toprak kazanmanın zahmeti yerine işportacılığın rastlantılarını yeğlemiş köylü çocuklarıdır bunlar.²⁹⁷

XI. ve XII. yy'larda giderek çoğalan ve yeni bir nüfusu teşkil eden tüccarların menşei tartışma konusudur. Büyük arazi sahibi prensler, yüksek rütbeli ruhaniler, müminlerden ondalık ve sadaka alan rahiplerde öteberi satın alma imkânı edinmiştir. Bunlara oturduğu şehir, köylerin muhtaç olduğu ürünleri satın alıyor ve parasını yine köylülerden topladığı vergilerle ödüyorlardı.²⁹⁸

Böyle bir ortamda tacirler ilkin taşıt işleriyle meşgul zanaatkârlar oldular ve mallarını gidip kendileri alarak getirdiler. Onun için bunlar deniz veya nehirde sefer yapan gemiciler, silahlanmış ve kervan halinde gruplanmış olan at ve katır sürücüleriydiler. Önce mallarını pazaryerine getirmekle başladılar. Sonra aileleriyle temelli yerleştiler.²⁹⁹ Feodallerin ezdiği köylüler kıırı terk ederek ticaret ve zanaatın merkezi kasabaları büyütüyorlardı.³⁰⁰

Pirenne ise tüccarların tarımla uğraşan yığınlar arasında yavaş yavaş geliştiğini varsaymanın doğal görünmekle beraber kesin olmadığını savunur. Ortaçağ sonlarına doğru her ailenin babadan kalan toprağa bağlı olduğu toplumsal örgütlenmede insanları toprağa sahip olmanın güvence altına aldığı geçim yolunun yerine tüccarların şansa bağlı ve

²⁹⁶ Alain Ducelker – Michel Balard; a.g.e., s. 106.

²⁹⁷ S. Tanili; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, s. 308.

²⁹⁸ Charles Seignobos; a.g.e., s. 149.

²⁹⁹ Aynı eser, s. 150.

³⁰⁰ Z. M. Kerov; a.g.e., s. 190 Bu konuda bilgi için bkz. Aynı eser, s. 189 – 190.

rizikolu geçim yolunu benimsemeye neyin itmiş olabileceğini anlamının güç olacağını ifade etmektedir.³⁰¹

Tüm tacirlerin pek bol olan ihtiyatlarını en sağlam olan toprağa yatırmağa devam etmeleri, XII. ve XIII. yy'lar boyunca kent arazilerinin çoğunu tüccarların ele geçirmesi³⁰² bu kanıyı haklı kılmaktadır.

Kimi tarihçiler, büyük manastırların geçimleri için zorunlu malları dışarıdan sağlamak, kimi zaman da hasat ve bağ ürünleri fazlasını yakın pazarlarda satmakla görevlendirdikleri hizmetkârları, ortaçağ tacirlerinin öncüleri olarak ileri sürmeğe çalışmışlardır. Her şeyden önce manastır tacirleri sayıca büyük önem taşıyan bir etki yaratmayacak kadar azdı. Bunlar başına buyruk değil, yalnızca efendilerinin hizmetinde çalışan kişilerdi.³⁰³ Kıtık zamanları yararlanmasını bilenlere zengin olma imkânını çoğaltıyordu. Tam zamanında yerine ulaştırılan birkaç çuval buğday büyük karlar sağlamaya yetiyordu. Tüccar sınıfı bu olanaklardan yararlanarak gücüne güç katmıştır.³⁰⁴ Bu imkânlardan en iyi şekilde yararlananların dönemin İtalyan tüccarları olduğu söylenebilir.

X. yy'dan başlayarak Konstantinopolis'teki Venedikli nüfusu gittikçe artmaya başladı. Haliç'te kendi evleri ve kiliseleriyle bir mahalle oluşturdular. Ticari etkinliklerde Venedik tüccarı daha öncede gördüğümüz üzere ön palandaydı.³⁰⁵ Tüccarların bu dönemdeki güçlenişlerinde devletlerin de payı oldukça büyüktür.

Hristiyan olduklarından Amalfililer ve özellikle Venediklerin gözünde Bizans uyruğu olan bu tüccarların başkent içinde yerleşme hakları vardı ve Latin usulüyle yapılan ayinleri olan kiliseleri ve kendi mahalleleri vardı.³⁰⁶

Venedikli kaynakların verdiği onbin rakımı biraz abartılı olsa da ikamet eden Venedikli tüccar ve işadamları giderek kalabalıklaşıyorlardı. Daha küçük çapta da olsa

³⁰¹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 84.

³⁰² H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 85.

³⁰³ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 133 – 134.

³⁰⁴ Aynı eser; s. 89.

³⁰⁵ Michel Kaplan; Bizans'ın Altınları (Çev. İhsan Batur), İstanbul, 2004, s. 78 Kozmopolit kent Konstantinopolis her ülkeden tüccarların uğrak yeri idi. Bunların en eskileri Suriyelilerdi. Daha VIII. yy'dan beri çoğunluğu Müslüman olan başkentte en azından bir cami vardı. Bu da öteki müslüman ülke tüccarlarının özellikle Mısırlıların gelmesini kolaylaştırıyordu. X. yy'da Ruslarda gelmeye başlamış ancak XI. yy başlarından sonra Hristiyan'lığa geçmelerine rağmen daha az gelmeye başlamışlardır. Bkz. Aynı eser, s. 78. Ancak X. yy'dan itibaren asıl etkinliği Venedik tüccarları almıştı. 992 fermanı Venedik'le Konstantinopolis arasındaki ticaret akışını düzenliyordu. Bkz. Donald. M. Nicol; Bizans ve Venedik, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2000, s. 41.

³⁰⁶ M. Kaplan; a.g.e., s. 79.

Piza, Amalfi ve daha sonra Cenova'dan gelen yabancı tacirlerin ikamet hakları vardı.³⁰⁷ Bu durum kent nüfusunun canlanmasını ve kent bünyesinde yeni bir zümrenin tüccar sınıfının varlığının oluşmasına olanak sağlamıştır.

Bizanslılar Konstantinopolis'in kaymak tabakası içinde oldukça mütevazı bir yer tutuyordu. Tüccar sınıfı ile soylular arasındaki keskin ayrım sürüyordu. Soylular meslek sahibi olmayı ve ticaret yapmayı çok küçümsemekteydiler. İmparatorluk böylesi önemli bir dönemde yüksek tabakasını yenilemeyi başaramadı. Yine de koca bir yüzyıl boyunca 960'lı yıllardan 1080'li yıllara kadar geçen sürede kentte yavaş yavaş bir orta sınıf oluştu.
308

Ticaretin ilerlemesiyle zenginleşen tüccarlar ve bunlar arasında o zamanki pahalı okulların ücretini ödeyebilecekleri çocukları olan küçük ve orta düzey memurlar bu sınıfta yer alıyordu. İmparatorlar XI. yy ortalarında ortaya çıkan bu yeni senato suçlarına terfi etme hakkını da verdiler. Ancak I. Aleksios Komeos'un başa geçmesiyle toprak aristokrasisi iktidarı ele alır. Orta sınıf senatodan çıkarılır. Tüm yeni ünvanlar yalnız saray çevresine dağıtılır.³⁰⁹

Orta sınıfı teşkil eden tüccarlar, toprağa bağlı insanlara canlılık getirmişler, geleneklere bağlı ve her sınıfın rolünü ve düzenini belirleyen bir hiyerarşiye saygılı bu dünyaya servetin toplumsal durumla ölçülmek yerine yalnızca zekâ ve enerjiye bağımlı olduğu, akılcılığa dayalı bir eksiklik de getirmişlerdir. Soylular nereden geldiklerini kimsenin bilmediği ve onları küstahlaştıran servetlerine katlanamadıkları bu zıpçıktıları küçümsüyorlardı. Soylu ailelerin ticarete katılarak servetlerini artırmakta duraksamadıkları İtalya dışında, ticaretle uğraşmanın küçültücü olduğu önyargısı Fransız devrimine dek feodal kastın yüreğinde derinliği çok gelmiş olarak kalır.³¹⁰

İtalya dışında soyluların ticarete ufak çaplı ilgileri görülmüştür. Lombardiya kentlerinde yaşayan soylular, tüccarların işiyle bile ilgilenmişler ve gelirlerinin bir bölümünü ticaret girişimlerine yatırmışlardır.³¹¹

³⁰⁷ Donald M. Nicoll; a.g.e., s. 84 İtalyanların tüm Akdeniz ticaretinde Bizanslıların yerini almaya başlamasıyla şiddetli tepkiler olmamış değildir. Venediklilerin 1172'de kentten kovulması, İtalyan tüccarların 1183'de katledilmesi bunun örnekleridir. Bkz. M. Kaplan; a.g.e., s. 79.

³⁰⁸ M. Kaplan; a.g.e., s. 79.

³⁰⁹ Aynı eser, s. 79 – 80.

³¹⁰ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 94.

³¹¹ H. Pirenne, Ortaçağ Kentleri, s. 122.

Ruhbanların ticarete karşı menfi tutumu kısmen devam etse de³¹² Bizanslı keşişlerin de faal olarak ticaretle ilgilendiğine dair bilgiler vardır. XI. yy'da yaşamış ünlü yazar ve devlet adamı Psellos'tan kalan ilginç bir mektup Elias adında bir keşiş – tüccardan söz eder. Psellos, Elcas'ın kollarını rica ederken onun her işe bulaşan keşiş ile tüccar arası bir adam olduğunu belirtir.³¹³

Bu dönemde ticaretin gelişmesiyle orantılı olarak senyörlük sisteminin çöküşünün hızlanması tipik bir gelişmedir. Başka bir deyişle bu çöküş, Lombardiya, Toskana, Fransa'nın kuzeyi, Flander ve Ren kıyıları gibi büyük kentleri ve gelişmiş bir ticareti olan yörelerde, Orta Almanya ve İngiltere'ye göre daha hızlıydı.³¹⁴

XI. yy'dan daha önceki yüzyıllarda işadamlarının, onur kırıcı mesleklerine karşı beslenen geleneksel önyargı yüzünden sisteme katılma hakkının olmayışı bu yüzyılda değişti. Geçen sürede işadamlarının sayısı ve ekonomik, toplumsal, siyasal rolleri kökten değişmişti. 1042 ayaklanması da bunu gösteriyordu. Büyük tüccarlar siyasi hayatın aktörleri olmuş ve öyle de kabul edilmişlerdi.³¹⁵

Tüccar sınıfı İtalya kentlerinde Konsulatı seçip işbaşına getiriyordu. İsviçre ve Alman kentlerinde bu meclisin adı "Rat", İngiliz metinlerinde "court" idi. Her kent aslında bir feodal senyör gibi davranmıştır. Her birinin sağlam surları, darağaçları, arması, arma sloganı ve vergileri vardı. Zengin tüccarlar kent yönetiminde küçük sanat erbabının ayağını kaydırmış, bütünüyle yönetime sahip olmuştu. Bürger – burjuve sözü yavaş yavaş sadece egemen tabakadan olanları belirleyen bir terim haline geldi.³¹⁶

Ortaçağ Avrupa'sında giderek güçlenen tüccar tasvirleri onların gücünün dışa yansımalarını bizlere aktarmaktadır. Tüccarlar bir metinde geçtiği üzere rengârenk kalın elbiseleri içinde, muhteşem ve kibirlice at üstünde oturuyorlardı.³¹⁷ Süslü elbiseleri ve Rus kürklerinden şapkaları tüccarların belirgin özelliklerindendi.³¹⁸ Bu arada tacir eşleri de asilzade eşlerini taklit ederek süs ve ziynet eşyalarının çokluğuyla onları gölgede bırakmaya çalışıyorlardı.³¹⁹

³¹² Aynı eser, s. 94.

³¹³ M. V. Levçenko; a.g.e., s. 157.

³¹⁴ H.Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 71.

³¹⁵ A. Ducelker – M. Bolard; a.g.e., s. 124.

³¹⁶ R. Sedillot; a.g.e., s. 200.

³¹⁷ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 560.

³¹⁸ Donald Matthew; a.g.e., s. 143.

³¹⁹ Steven Runcman; a.g.e., c. 2, s. 265.

Ticaret merkezlerindeki bu ilk orta sınıfı tamamen tanımlamak çok güçtür. Bu sınıfın yalnızca gezgin tüccarlardan oluşmadığını da belirtmeliyiz. Bunların yanında az ya da çok sayıda malların taşınması, gemi donanımı, araba, fiçı ve sandıkların yapımı ya da tek sözle ticaretin yürütülmesi için gerekli yan işlerde çalışan insanlar da vardı.³²⁰

1.2. Tüccarların Toplumsal Roller ve Görevleri

Tacirler ilk dönemlerde tamamlayıcı olmaktan çok sistemin dışında yer alır. Yaptıkları işin temelini değerli ürünleri taşımak oluşturur. Başlıca ustalıkları, doğuda fiyatlar değişmeden kârlarını önceden hesaplamalarıdır. Yazar Ruggeero Romano, Avrupa'daki tüccar mucizesinin temel nedenini burada bulmak haklıdır. Ticari şirketlerin yapısı da aynıdır. Girişimlerde süreklilik yoktur.³²¹ Tacirlerin özellikle kentlerdeki üst seçkin tabakanın yapmak istediği şey kıtlıkta kendilerini, ailesini güvencede tutmak, senyör sınıfına yükseltecek malikaneler elde etmek, kirasından senjör ve Prenslere borç vererek rant elde etmektir.³²² Zamanla bu ilk ekonomik amaçlı düşüncenin sınırlarını aşarak tüccarların sosyal amaçlar edindiğini de söylemek mümkündür.

1.2.1. Tüccar Sınıfının Kentlere Yerleşmesi ve Özgürlük Mücadelesi

Ortaçağda ticaretin örgütlenmesi kendilerine dayandığı gezgin tüccarları ya da tüccar serüvencileri sabit noktalarda yerleşmeye zorluyordu. Tüccarlar ulaşım kolaylıklarıyla ticaretin gereksinimlerine en elverişli, aynı zamanda para ve mallarını güvenlik altında tutacakları yerlerde evlerini kuruyorlardı. Bu yüzden bu koşulları en iyi karşılayan kasaba ve kale – kentlere gidiyorlardı.³²³

Kasabaların çoğunda X. yy'dan başlayarak tacirlerin surlar dışında yerleşmeye zorlandığı kesindir. Verdun'de³²⁴ kenti iki köprüyle bağlayan surlarla çevrik kapalı bir yer yapmışlardır. Ratisbonne'de tüccarlar kenti, piskoposluk kentinin yanı sıra yükseliyordu. Kalckentler duvarları çok sınırlı bir alanı çevreleyen müstahkem yerlerden başka bir şey

³²⁰ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 114.

³²¹ J. le Goff; a.g.e., s. 201 – 202.

³²² Aynı eser, s. 202.

³²³ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 102.

³²⁴ 12. yy seyyahı Benjamin de Tudelaya göre Luccadan İtalya geçiti, Jean de Maurienne dağı geçilerek yirmi günlük bir yolculukla Almanya sınırlarındaki dağlık bir bilge olan Verdun'a ulaşılır. Bkz. Benjamin de Tudela; Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri (Çev. Nuh Arslantaş), İstanbul, 2001, s. 91.

değildi. Bunun sonucunda başlangıçta tüccarlar başka yer olmadığından bu alanın dışında yerleşmeye itildiler. Kale kentlerinin yanı sıra bir dışkent, başka deyişle banliyö kurdular.
325

Fiiliyatta birkaç büyük ticaret limanı hariç bilhassa tacir ve zanaatkârlarla meskûn tüm şehirler arazi bakımından çok zengin olan bir şahsiyetin elindeydi. Satıcılara, zanaatkâr ve tacirlere geçim imkânı sağlayan şehrin sahibi ve çevresindeki insanlardı. Bazen tacirler derebeyin yaşadığı surun yanına yerleşmişlerdir ki adı köprü demek olan Brugge'de böyleydi. Daha sonra Rusya'da surun (gorod) çevresine yerleşmişlerdir.³²⁶

Tüccarların istedikleri her şeyden önce gidip gelme, diledikleri yerde yaşama, kendileri ve çocuklarının derebeylik otoritesince korunmasına olanak sağlayacak olan kişisel özgürlüktü. Sonuçta istedikleri az ya da çok genişletilmiş siyasal özerklik ve yerel yönetimdi.³²⁷

Şehirlerde müşteri bulan zanaatkârların da durumu aynı olmakla birlikte³²⁸ her yerde girişimi ele alıp olayları yöneten tüccarlar olmuşlardır. Bunlar kent nüfusunun en hareketli, en etkin ögesi olup çıkarlarıyla çatışan ve kendilerine duydukları güveni ortadan kaldıran bir duruma gittikçe daha büyük bir sabırsızlıkla katlanıyorlardı.³²⁹

Burjuvazinin direnişi, ticari hareketin daha yoğun olup da kentsel gelişmeyi daha erken desteklediği bölgelerde ortaya çıkar önce; yani iki bölgede; Lombardiya İtalya'sı ile Kuzey Fransa'da. Hareket gitgide bütün boyutlarıyla sarar kentleri ve 1150'den önce de çoğu yerde en sıkıcı feodal baskıların hafifletilmesini gerçekleştirir. Kimi zaman başkaldırıyla yürür gelişme; nitekim 1155 yılında Laon burjuvaları istediklerini yapmayı reddeden piskoposlarını düpedüz öldürürler. Çok daha sık görüleni de, senyörlerin büyük pazarlar karşılığında burjuva topluluğuyla anlaşması olur. Yazılı ve mühürlü bir sözleşme,

³²⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 106 – 107.

³²⁶ C. Seignobos; a.g.e., s. 149 Tüccarlar önemli merkezlerde ise kendilerine tahsis edilen mahallelerde kalıyorlardı. Ayrıca işlek ticari merkezlerde tüccarlar için çeşitli kolaylıklar düşünülmüştü. Bizans İstanbul'da tüccarların mallarını yağmur ve güneşten koruması için yaptırdığı embolum adlı kemerler bunlardandı. İmparatorların tüccar uluslara verdiği imtiyazlarda bu embolumlara da yer veriliyordu. Tüccarların oturdukları evleri, ya bu kemerlere hemen komşu ya da çevresindeydi. Sonradan tüm mahalle, daha fazla evi kapsasbile embulam adını alırdı. Bkz. W. Heyd; Yakındoğu Ticaret Tarihi (Çev. E. Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 27.

³²⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 126.

³²⁸ C. Seignobos; a.g.e., s. 150 Şehirlerde müşteri bulan zaatkarlar belki de kısmen derebeyinin sarayından gelmeydiler. Ancak bunlar arasında dışardan gelen serflerde vardı. Çünkü şehre yerleşen her insan bir müddet sonra (genelde bir yıl) oturup hür olurdu. Bkz. aynı eser, s. 150.

³²⁹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 127.

burjuvaların özgürlük ya da bağımsızlıklarını, yani haksız istemlerin azaltılmasını güvenceye bağlar.³³⁰

XII. yy'da giderek büyüyen uzak mesafeye dayalı Cenova ticareti de birkaç ailenin elinde toplanmıştı. Onların ortak işadamları ve diğerleri himayeleri altındaydı. Ticarete hâkim olan bu ailelerin konsolluk devriyelerinde daha çok yer tutması³³¹ tüccarların zamanla amaçlarına ulaştıklarına tanıklık etmektedir.

İtalya'dakiyle hemen hemen aynı zamanda Flandre ve Kuzey Fransa bölgelerinde belediye kurumlarının ortaya çıkmasında tüccarların etkisi vardı. 1077'de Piskopos II. Gerard, imparatorluğun elinden atama belgesini almak için görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Daha yola çıkar çıkmaz halk kasabanın en varlıklı tüccarları yönetiminde ayaklandı, kale kapılarını ele geçirdi ve komünü ilan etti.³³²

Yeni ticaret alanları oluşturmak için ortaklıklar kuran, kişilerin birbirlerine rahatça güvenebileceği yeni kredi ve güvence sistemleri icat eden, yeri işleme büyük paralar yatırarak çok sayıda insanı ailesiyle birlikte işe koşan tüccarların³³³ geniş halk kütlelerine etki ederek sosyal ve siyasi olaylar meydana getirmesi doğal karşılanmalıdır.

Tüm örnekleriyle görüldüğü gibi tüccarlar, de facto, yani fiilen özgür kişilerdi. Ancak iş bulma umuduyla kasabalara akın eden çok büyük sayıda göçmenler için durum aynı değildi. Yakın kırsal bölgelerin yerlileri olan bu insanlar medeni durumlarını salkıyamıyorlardı. Kendi kimliklerinden kimseler kasabaya geldiklerinde onlara rastlıyorlar kaçtıkları arazinin beyi onları kolayca yakalayıp kimliklerini buluyordu. Toprak köleliğinden bu şekilde kurtulamayan bu insanlar, tüccarların gerçek medeni durumları bilinmediği için yararlandıkları özgürlük iddiasında bulunamıyorlardı.³³⁴

Ancak tüccarlarda dolaylı olarak toprak köleliğinin haksızlığına içerliyorlardı. Evlenmek istediklerinde seçtikleri kadın hemen her zaman köle sınıfına mensup oluyordu. Yalnızca en zenginleri borçlarını ödedikleri bir şövalyenin kızıyla evlenmek onuruna erişebiliyorlardı. Ötekiler için bir toprak kölesiyle birleşmek çocuklarının köleliği sonucunu doğuruyordu. Evlilik köleliğin ailelerde yeniden ortaya çıkmasına yol açtı.

³³⁰ S. Tanili; *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, s. 312.

³³¹ Anver Greif "On the Political Foundations of the Late Medieval Commercial Revolution: Genoa During the Twelfth and Thirteenth Centuries", *The Journal of Economic History*, Volume 54, Number 2, Cambridge Pres, June 1994, s. 271 – 287 s. 275.

³³² H. Pirenne; *Ortaçağ Kentleri*, s. 131.

³³³ Maurice Lombard; *İlk Zafer Yıllarında İslam* (Çev. Nezh Uzel), İstanbul, 1983, s. 141.

³³⁴ H. Pirenne; *Ortaçağ Kentleri*, s. 120.

Böylesine çelişik bir durum kaçınılmaz olanak kin ve çatışmalar yaratmıştır. Sonuçta orta sınıf giderek büyüyüp güç kazandıkça soylu sınıf yavaş yavaş gerileyerek bu sınıf karşısında gücünü yitirmiştir.³³⁵

1.2.2. Tüccarların Kamu Yararına Yaptıkları Hizmetler

Tüccarların daha ilk dönemlerde kalabalık kervanlar halinde seyahat ettiklerini biliyoruz. Bu birlikte üyeler arası anlaşmazlıkları çözmek, yolda ve konaklarda kervanı korumak gelenekleri kurulmuştur. Bu yüzden tüccarlar daha baştan şatonun dibine akıp gelen nüfusu disipline almak, yeni kurulan mahalle ve şehirlerde güvenliği sağlayan nöbetçi, devriye ve bekçileri tayin etmek, çarşı ve pazar zabıtasını kurmak gibi müşterek hayatın zorunlu kıldığı kamu hizmetlerini tesis etmek ve yürütmek imkânını bulmuşlardı.³³⁶

Tacirler fakir kesimi de asla unutmazlardı. Para muhafızlarının yanında, sadaka için küçük bir kutu bulundurlardı. Bu sadakat defteri kebirlerine Tanrı Babanın adına kaydedilirdi. Hiçbir sözleşme, başkalarının yardımseverliğine muhtaç kişilere bir miktar bağış öngörülmeden yapılmazdı.³³⁷

Ortaçağda büyük tüccar verdiği sadaka ve yardımlarla toplum fakirleri üzerinde bir iyilik perisi rolü üstleniyordu. Dini gayelerle inşa edilen binalara (cami, sinagog, kilise) her din mensubu tüccar kendi dinine göre para yardımı yapıyordu. Öğrencilere yer ve yiyecek sağlanıyordu.³³⁸

Daha XI. yy başında 1007 tarihinde Pretra II Orseleo ticaretten sağladığı karlardan 1250 livrelilik bir tutarı hayır kurumları için bir yana ayırıyordu.³³⁹ Tüccarların sosyal alandaki bir hizmeti de eğitim ve hukuk alanında kendi ihtiyaçlarından doğan ilerlemelerdir.

XI. ve XII. yy'larda Avrupa ticareti, okuma – yazma bilmeyen tüccarların ciddi olarak zarar gördükleri bir nokta vardı, bu tüccarlar diğerleriyle ilişki kurmak ve aynı

³³⁵ Aynı eser, s. 121.

³³⁶ Lütfi Güçer; a.g.e., s. 78.

³³⁷ R. Sedillot; a.g.e., s. 202.

³³⁸ M. Lombard; a.g.e., s. 142 İskenderiye ve Kahire'deki Yahudi topluluğu tüccarları da Müslüman korsanların tutsak ettiği dindaşlarını adambaşı 33 dinar verip satın alarak yardım ediyorlardı. Bkz. Aynı eser s. 142.

³³⁹ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 22 – 33.

zamanda kendi hesaplarını tutmak zorundaydılar. De Reover'in bu dönem Avrupa'sında ticari muhasebenin doğuşu dediği şey, giderek artan bu zorlukların sonucundu.³⁴⁰

İlk dönemlerde eğitim yalnız Yahudi cemaatlerinde çok itibarlı bir yere sahipti ve insana her zaman iş olanağı açmayan bir uğraş alanı olarak görülüyordu. Kudüs'te bir Rabbani okuluna gittikten sonra Konstantinopolis'e yerleşen bir Bağdat'lı da 1137'de bu saptamayı yapmaktadır. Daha iyi bir iş bulamayınca hayatını kazanmak için börek satmak zorunda kalır.³⁴¹

Bu tür görüşlere rağmen okuma yazma ticaret için vazgeçilmez olduğundan yalnız din adamları sınıfının üyelerine özgü bir ayrıcalık olmaktan çıkmıştır. Tüccarlar bu okullara soylulardan çok daha önce gitmeye başladılar. Çünkü soylular için düşünce lüksü olan şey tüccarlar için günlük gereksinimdi. XII. yy sonunda başlayarak kentin yazışma ve kâtip işleri yanında ticaretle ilgili yasaların yayımlanmasından sorumlu yazmanlar çıkmıştır.³⁴²

Sefere çıkan her tüccar gemisinin de donanımının bir parçasını bir kâtip oluşturuyordu. Bu kâtiplerden gemi sahiplerinin kendilerinin de hesap tutmayı ve sürekli ticari ilişkiler içinde buldukları kişilere mektup göndermeyi öğrendiklerini çıkarsayabiliriz.³⁴³

Tüccarlar ihtiyaç duydukları eğitimi ise bir din adamı tutarak alabilirlerdi. Fakat bu olanak kendi başına geniş talepleri karşılayacak yeterliliğe sahip değildi. XII. yy ortalarında Gentli tüccarlar kendi okullarını açma girişiminde bulundular. Kilise kendi içinde bu gibi gelişmelere itiraz etmedi. Ne var ki ruhban sınıfından olmayanların küstah başkaldırısını reddederek bu okulların kendi denetimlerine girmesi gerektiği konusunda ısrar ettiler.³⁴⁴

³⁴⁰ Jack Good; Batıdaki Doğu (Çev. Mert Argılı – Mert Bezgin) Ankara, 2002, s. 75.

³⁴¹ A. Duceker – M. Balard; a.g.e., s. 174.

³⁴² H. Piranne; Ortaçağ Kentleri, s. 169 – 170.

³⁴³ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 22 Tüccarlar bir kâtip olarak defterlerini nasıl tutarlardı acaba? Alman iktisatçı Werner Sombart, tüccarın yazı yazmaktan pek az hoşlandığını, tuttuğu hesapların okunaksız ve yanlışla dolu olduğunu belirtir. İtalya bilgini Spori ise aksine tüccarı özenle defter düzenlediğini ve doğru hesaplama hoşlandığı görüşündedir. Aslında ikisi de haklıdır, ama bu haklılık kendi yurttaşları açısından geçerlidir. Alman tüccarı arap rakamlarıyla Roma rakamını karışık kullanmış, her şeyi birbirine karıştırmıştır. İtalyan tüccar ise işinde pişmiş kayıtlarında özenli ve titizdir. Bkz. R. Sedillot; a.g.e., s. 202.

³⁴⁴ Jack Good; a.g.e., s. 70 Tüccarlar sık sık dinsel makamlarla çatışsalar, piskoposlar da onlara ateş püskürtüp aforoz etseler de tüm bunlara karşın derin ve coşkulu bir inanca sahiptiler. Bu bakımdan kilise daha müsamahalı davranmış olsa gerektir. Mkz. H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 170 – 171.

XII. yy'ın ikinci yarısından itibaren kentler, ortaçağlarda laik bir eğitimin başlangıç noktası sayılabilecek okullar açmaya başladılar. Kuşkusuz ruhban, şimdiye dek tümüyle kendi tekelindeki bir alana kilise dışı bir gücün müdahalesine karşı çıktı. Her ne kadar toplumsal hayat için kaçınılmaz hale gelen bu yeniliğe son vermeyi başaramadıysa da hemen her yerde, kent okulları yönetimine kendi ilahiyatçılarını sokabildiler ama kent otoriteleri öğretmenleri aday gösterme hakkını yine de korudular.³⁴⁵

1179 yılına gelindiğinde hateron konsülü, kilise için olduğu kadar devlet için de okur – yazar yetiştiren katedral okullarının açılmasına izin verdiğinde³⁴⁶ bu konuda tüccarların payı hiç de küçümsenmeyecek derecedeydi.

Başlangıçta öğretim tümüyle Latince idi, ama ticari yazışma örnekleri de sunuyordu. Daha fazla dikkat gerektiren ve akademik yazılarda kullanılan yazı tarzından ziyade el yazısı ve gotik yazı kullanılıyordu.³⁴⁷

Eğitim alanındaki bu gelişmeler hukuk alanına da sıçrar. X. yy'da ünlü Salerno,³⁴⁸ XII. yy başlarında kurulan Montpellier okulunda başta ticaretin ve kentlerin gelişmesinin yol açtığı ve feodal adetlerin üstesinden gelemeyeceği hukuksal uyumsuzlukları çözmek üzere hukuk araştırmaları kendini gösterir.³⁴⁹

Tüccarların yasal durumu, sonunda birçok bakımlardan şaşıntıkları toplumda tam anlamıyla özel bir yer sağladı. Çoğunluğu kuşkusuz köle çocukları olan tüccarlara, her zaman özgür olagelmiş kişiler gibi davranmak gerekiyordu. Üstelik doğdukları topraklardan ayrılmakla gerçekte kendilerini özgür kılmış oluyorlardı. Tıpkı tarımsal uygarlığın köylüyü, olağan durumu kölelik olan bir insana dönüştürmesi gibi, ticaret de tüccarı, olağan durumu özgürlük olan bir insana dönüştürüyordu. O zamandan başlayarak tüccarlar derebeylik hukukuna bağlı olacak yerde yalnızca kamu hukukuna bağlıydılar.³⁵⁰

Tüccarların kamu makamlarının koruma ve yargı yetkisi altına alınmaları yeterli değildi. Yargılama usulü, katı yöntemleri, dava sonucu şansa bırakılan yeminin kötüye kullanılmasıyla ve işkenceleriyle bu hukuk, tüccarlar için sürekli bir tedirginlik kaynağıydı. Onların daha hızlı ve eşit bir yasal sisteme gereksinimleri vardı. Panayır ve pazaryerlerinde kendi aralarında en eski izlerine XI. yy başlarında rastlanan bir ticaret yasası

³⁴⁵ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 101.

³⁴⁶ Jack Good; a.g.e., s. 71.

³⁴⁷ Aynı eser, s. 70.

³⁴⁸ İtalya'da kent, Champagne'de il merkezidir. Bkz. Büyük Larousse "Salerno", C. 19, s. 10122.

³⁴⁹ S. Tanili, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, s. 330.

³⁵⁰ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 96.

geliştirdiler. Belli zamanlarda çeşitli ülkelerden tüccarların geldiği ve ivedi adalet dağıtmakla yükümlü özel bir mahkemesi olan panayırlar daha en başından ülke, dil ve ulusal hukukların farklılığına karşın her yerde aynı olan bir ticaret hukukunun geliştirildiğine tanıklık etmiştir.³⁵¹

Muhtelif şehirlerin tacirleri arasındaki anlaşmazlıkları uzlaştıracak bir kuvvetin yokluğu hissediliyordu. Şehirler, istedikleri burjuvanın seçilmesini sağlamak için borçluların mallarını haczediyorlar ve ellerinde tutuyorlardı. Böylece milletler arası anlaşmazlıklar, şehirlerin de hacizlere hukuki bir karakter verirdi. XII. yy'dan itibaren şehirden şehire anlaşmalar yapılarak burjuvaların, bütün adamlarının borcundan mesul olmaları yasaklanıp cezanın yalnız borçluya yüklenmesi kararlaştırıldı. Ticaretin tesiri ile artık milletlerarası özel hukuk da doğuyordu.³⁵²

Akdeniz bölgesinde bir deniz ve ticaret hukuku geliştirildi. Bu konuda örnek olarak Tabula Amelphitana, Yerusalem Yasası, Montpellier Cod'u gösterilebilir. Kara suları hukukunun esasları belirlendi, Irmaklarda hakem mahkemeleri çalışıyor, ticaret yargıçlarını ticaret ofisleri sağlıyordu.³⁵³

2. Tüccar Birlikleri

2.1. Tüccar Birliklerinin Teşkilatlanması ve Gelişimi

Ortaçağda ticaret, başlıca özelliğini kervanların oluşturduğu ilkel biçimiyle biliniyordu. İster deniz, ister kara ticareti olsun ancak bir loncanın üyelerinde uyandırdığı karşılıklı güven, onlara kabul ettirdiği disiplin, boyun eğdirdiği kurallarla olanaklı kullanılabiliyordu. Gemiler de filolar halinde denize açılıyordu. Onlar için güvenlik ancak kuvvetle güvenceye alınırsa sağlanabiliyordu; kuvvet ise kolektifleşmenin bir niteliğiydi. X. yy'da izlerine rastlanabilen tüccar birliklerini Almalara özgür bir olgu olarak görmek tam anlamıyla bir yanılgı olur. Avrupa'nın kuzeyinde bu birlikleri belirtmede kullanılan terimlerin "gild ve hanse" Almanca'dan kaynaklandığı doğru olsa da ekonomik yaşamda bu işbirliği geleneğine her yerde rastlanıyordu.³⁵⁴

³⁵¹ Aynı eser, s. 97 – 98.

³⁵² Jacques Pirenne; a.g.e., s. 308.

³⁵³ R. Sedillot; a.g.e., s. 188.

³⁵⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 92, L. Güçer, a.g.e., s. 87 Gent ve Yipern'den Novgorod'a kadar kuzeyin tüm pazarlarına, o zamanlar kentlerin güç birliği yaparak oluşturduğu Hansa diye adlandırılan ticaret ortaklığı vardı. (1100) Eski Almanca bir söz olan Hansa, grup küme anlamındaydı. İlk kez İngiliz

Bizans'ta ilk dönemlerden itibaren başşehirin gıda maddelerini sağlamakla ilgili loncalar hususi bir önem taşıyorlardı. İpek ticaretinin Bizans'ta haiz olduğu fevkalade önemden dolayı ipeğin işlenmesi ve pazarlanmasıyla ilgili çok sayıda lonca meşguldü. Ham ipek tacirleri, Suriye menşeli ipek kumaş satıcıları ipek elbise satıcıları ayrı ayrı loncalar halindeydi. Keten tacirler de öyleydi.³⁵⁵

Hiç kimse birden çok loncaya giremezdi ve Roma'nın aksine hiç kimse tek bir lonca üyesi bile olmak zorunda değildi; bir loncaya kabul edilmek aralarında usta zanaatkârlık ve bir giriş ücreti ödemesi de olmak üzere bazı koşullara bağlıydı. Her loncanın seçtiği kendi başkanı üyeler için gerekli hammaddeyi de satın alırdı.³⁵⁶

1000 yılından önceki Batı Avrupa loncaları az bilinmektedir. XI. yy boyunca kentlere ilişkin bilgiler daha az nadir hale gelmiştir. Tüccar ortaklıkları da tüccarları bir araya getirmiştir. Bunların adı hanse, gilda mercatorumdur ki tüccar loncası olarak çevrilebilir. 1050'lerde St Ömer kenti tüccar loncası, bir lonca evi sahibi olabilecek ve sur yaptıracak kadar güçlüydü.³⁵⁷

Kuzeydeki ticaret şehirleri, yabancı ülkelerde özel olarak İskandinavya ülkeleri, Danimarka, Flondra, İngiltere ve Fransa'da tüccarların işlerini kolaylaştırmak için kendi aralarında bir ittifak kurmuşlardı. Fin körfezinden kuzey denizine kadarki sahada sahilde ve iç memleketlerde kurulmuş 150 kadar şehri içine alan bir şehirler ittifakına Hanse, bu ittifaka giren şehirlere de Hanseast şehirler deniyordu.³⁵⁸

Hentüz 1000 yıllarında İskandinav tüccarların Utrecht'te³⁵⁹ bir loncası vardı. Flandre ve Fransa'da ticaret birlikleri muhtemelen 1100'lerden itibaren çoğalmıştı. 12. yy boyunca birçok kent loncası daha geniş birlikler kurarak, Flandre'den İngiltere'ye kadarki pazarlarda üstünlük sağlamayı amaçlamıştı. XII. yy boyunca İngiltere kentlerindeki 1133'de zikredilmiştir.³⁶⁰

XI. yy ilk yarısında tüccarlar, her kentte yalnız en varlıklı ögeyi oluşturmakla kalmayıp birlikten doğan güce göre de sahiptiler. Ticaretin gereksinimleri onları lonca ya

yünü dışalımını yapan birgrup Flaman tacirce kullanıldı. Bu tacirlerin birliği daha önceleri her kentte bir lonca oluşturmuştu. Bkz. R. Sedillot; a.g.e., s. 192.

³⁵⁵ George Ostrogorsky; a.g.e., s. 236.

³⁵⁶ Tamarra Talbat Roce; a.g.e., s. 119.

³⁵⁷ H. Heaton; a.g.e., s. 194.

³⁵⁸ L. Güçer; a.g.e., s. 87.

³⁵⁹ Hollanda'da bir kent olan Utrecht Ren üzerindeki Amsterdam kanalında yol kavşağında önemli bir ticaret merkezidir. Bkz. B. Larousse; "Utrecht" C. 23. s. 11974.

³⁶⁰ H. Heaton; a.g.e., s. 194.

da hanse denen her türlü yetkiden bağımsız ve kendi yasalarını kendileri yapan özerk kuruluşlar oluşturmaya zorlamıştı. Özgürce seçilen başkanlar gönüllü olarak kabul edilen bir disiplinin sürdürülmesini gözetiyorlardı. Meslektaşlar belli aralıklarla toplanıp çıkarlarını tartışıyorlardı. Onların katkısıyla desteklenen bir hazine kuruluşun ihtiyacını karşılıyor, bir topluluk evi (Gildhalle) toplantı yeri hizmeti yapıyordu. 1050'de St Ömer'deki gild böyle bir dernekti.³⁶¹

Burjuva adlı yeni sosyal sınıf, ticaret birlikleri ve sonra siyasi güç olarak tüm çağı etkileyecekti. Kuzey Fransa'da Ren bölgesi ve Hollanda XII. yy'dan itibaren kurulan gildler tüccarların ayrıcalıklarını koruyor ve rekabeti sınırlandırıyordu. Bu birlikler bölge ticaretini kendi tekellerine almışlardı.³⁶²

XI. yy sonu ve XII. yy başlarında görünen tüccar loncaları şehirlerdeki tüm tüccarları kapsıyordu. İlk loncalar kendi şehir organizasyonlarından ayrılmış olarak mensuplarıyla birlikte şehirde önde gelenlerdendi. Tüccar loncaları, yarı cumhuriyet kurumları ve özel kanunları şehir kanunlarından ayırdı. Tüccar loncalar ayrıcalıklı gruplar olarak tanınırdı.³⁶³

Tüccar birliklerinin başlıca iki temel gayesi vardı; ilk olarak birbirlerini müdafaa etmekte, bunun için bireyin silahlı teşkilatı vardı. Mesela Alman şehirlerinin kendine mahsus nehir ve deniz filoları vardı. İkincisi ise birbirini sigorta etmekte. Tüccar birlikleri de malı toplayarak piyasadan çekip ihtiyaç zamanında piyasaya tedricen arz ederek satarlardı.³⁶⁴

Tüccar loncaları da esnaf loncaları gibi aralarında dayanışmayı sağlamak yanında bir eğitim merkeziydi ve mesleki eğitime önem veriyorlardı.³⁶⁵ Tüccar birlikleri, kasaba patentlerinden daha eskiydi. Gerçekte bu kavgayı sürdüren ve derebeyinden bir imtiyaz sağlayan fonları yükselten tüccar birlikleri sık görülürdü. St Ömer'de bahsettiğimiz birlik evi toplantıları hasta üyelere yardım amaçlı da yürütülüyordu. Flander'in diğer şehirlerinde muhtemelen benzer organizasyonlar vardı.³⁶⁶

³⁶¹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 137.

³⁶² Ş. Tekindağ – N. Araz, a.g.e., s. 371.

³⁶³ J. W. Thompson – E. N. Johnson; a.g.e., s. 588.

³⁶⁴ S. Trak; a.g.e., s. 103.

³⁶⁵ Gerhard Köhnen; Dünya Ekonomi Tarihi, (Çev. Tunay Akoğlu) İstanbul, 1965, s. 72.

³⁶⁶ Shapered Bancroft Clough; a.g.e., s. 54.

Yerli kuruluşlar olan tüccar birliklerinde ilk zamanlar çeşitli aksaklıklar olsalar da üyeleri bu ortaklıklardan memnundu.³⁶⁷

Bir tüccar birliği kasabaların tüm önemli işadamlarını kapsamıyordu. Yalnız genelde tüccar birliğinden olan alıp satmalı ya da şehirlerde malları imal etmeliydi. Mallar kesinlikle lonca üyelerinden ihraç edilmeliydi. Tüccar birlikleri kent adına derebeylikle de görüşüyordu. Yakın ve uzaktaki tacirlerle görüşme ve anlaşmalar yaparak ayrıcalıklar getirirdi. Bu konuyu haksızca çiğneyen tüccar varsa birlik evi mallarına el koyardı.³⁶⁸

Venedikli tacirlerin hızlı ve erken bir tarihte oluşturdukları servetin gizi kuşkusuz bunların ticari örgütlerinin Bizans'inkine ve Bizans aracılığıyla da anrtik çağın ticari örgütlerine bağlayan yakın ilişkide aranmalıdır.³⁶⁹

Sayıları çok daha az olan tacirler, çok ufak sayıda dernekler, İngiliz şehirlerinde ise adına tacirler derneği denen tek bir kurumda toplanmıştı.³⁷⁰

Kolonyal, endüstriyel ve alçak ülkeler, İngiltere doğu sınırı ve güney ile teması sağlayan konumu sayesinde öne çıkmıştır. 1157'de grubun (veya hanse) burada bir merkezi vardı. Bu grup I. Richard 3. Haçlı seferinden iflas etmiş olarak döndüğü zaman (1194) kesenin ağzını açmıştır. Buna karşılık Hanse zahiren vergiden muaf tutulmuş ve tüm İngiltere fuarlarında alım – satım hakkı elde etmiştir. Diğer Alman kentlerinden özellikle Bremen, Hamburg ve Lübeck'den gelen gruplarda erken tarihlerde belirmiştir.³⁷¹ XII. yy'dan itibaren rastlanan Hansenler arasında en fazla önem kazanmış olanını Alman hanseleri teşkil etmiştir.³⁷²

Kuzey ülkelerinde güçlü tacir kuruluşlarından Londra'daki Flamen Hansesi veya Hanseatiklig gibi bazıları Kuzey Denizinden ve Baltık'taki ticarete hemen hemen tek el

³⁶⁷ W. Cunnigham; a.g.e., s. 190.

³⁶⁸ S. B. Clough; a.g.e., s. 54.

³⁶⁹ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 87.

³⁷⁰ C. Scignobos; a.g.e., s. 52.

³⁷¹ H. Heaton; a.g.e., s. 144.

³⁷² S. Trak; a.g.e., s. 122 Yabancı memleketlerde yağmalara karşı Alman ticaretini korumak için tüccarların birleşmesiyle 13. yy ortasına doğru 1250'de Kuzey Almanya ve kıyı şehirler birliği teşkil etmiştir. Bkz. aynı eser, 122 – 123 Kuzeydeki Hansalılar 13. yy'da büyük ticarete sahip bir topluluktur. Kuzeyde Hansa birliği, tüccarları bir yandan Brugers; Londra gibi Hristiyan topraklara öte yandan da doğuda putperest Riga ve ortodoks Novgorod topraklarına yerleştirir. Ticari sömürgeleştirme hareketi Alman kenttsel ve kırsal sömürgeleştirme hareketi Alman kenttsel ve kırsal sömürgeleştirme hareketini ikiye katlamış ve kimi kez barışçıl kimi kez de savaşçıl yöntemlerle ekonomik çıkarların ötesinde gerçek bir etnik üstünlük sağlayacak ayrıcalıklar elde etmiştir. Bkz. J. le Goff; a.g.e., s. 59 – 60.

sağlamayı başaracaktı. Örneğin İtalya'da mediciler gibi basit tacir hanedanları büyük bir ekonomik ve politik güç kazanarak Fleransa'nın kalkınmasına katkıda bulunacaklardır.³⁷³

2.2. Tüccar Birliklerinin Fonksiyon ve Görevleri

Çeşitli tehlikelere karşı birlikte seyahat eden tüccar kervanlarının başında bir bayrak taşıyıcı bulunurdu. Hansgraf ya da Doyan adlı başkan, birlik üstünde yetki sahibiydi. Bu ortaklıklar bir bağlılık andıyla birbirine bağlanmış kardeşlerden oluşuyordu. Sıkı bir dayanışma ruhu tüm grubu canlandırıyordu.³⁷⁴

XII. yy'da ticaretin gelişmesiyle gemi mülkiyetleri çoğunlukla farklı insanlar arasında hisselerle bölünüyordu. XII. yy ikinci yarısıyla beraber bu türden yatırımlar Venedik'te Colleganza, başka yerlerdeyse Commenda adlı ortaklıkları doğurmuştur.³⁷⁵ XII. yy'dan önce bourgouise olarak adlandırılan bir üyenin hiçbir gruba ayrılması mümkün değildi. Ticari girişimler tüccar birliklerinin kontrolü altında gerçekleşiyordu.³⁷⁶

Şehirli tüccarların buraya gelip örgütlenmesi için ise lordlar tarafından izin belgesi verilmesi gerekiyordu. Zamanla tüccar birliklerinde ihtisaslaşmalar başlamıştı. Kumaş, yün, deri kürk, şarap, baharat ve diğer mallar için ayrı ayrı bağımsız tüccar birlikleri doğdu.³⁷⁷

Tüccar birlikleri kentin ekonomik karakterini de yansıtır. Yalnız yerel öneme sahip küçük bir cemaat içinde her cinsten tüccardan bir grup kent ile civarının ihtiyaçlarını uyuşturmaktadır. Daha geniş alana hizmet götüren tüccarlara ihraç için mal sağlama konusunda tüccar birlikleri üyelerinin gücünü artırmak için destek sağlar.³⁷⁸

Tüccar loncası, diğer loncalar gibi bir kardeşlik örgütüdür. Eğer üyelerden biri hastalanırsa, kötü günler geçirirse onun yardımına koşar, üye öldüğünde cenaze töreni en iyi şekilde yaparak dul ve yetimleriyle ilgilenir. Kavga ve huzursuzluk çıkarımlar cezalandırılmakta ve üyelerden biri uzakta kötü davranışlarıyla grubun ününe gölge düşürmüşse ceza daha büyük olur.³⁷⁹

³⁷³ Joseph Lajugie, a.g.e., s. 38.

³⁷⁴ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 93.

³⁷⁵ Jack Good; a.g.e., s. 72 ayrıca bkz. H. Heaton; a.g.e., s. 161 – 162.

³⁷⁶ J. M. Hussey; The Cambridge Medieval History, Volume IV, Byzantine Empire, Cambridge 1967, s. 84 – 85.

³⁷⁷ T. Güran; a.g.e., s. 67.

³⁷⁸ H. Heaton; a.g.e., s. 196.

³⁷⁹ Aynı eser, s. 197.

Ticaretin gelişimi içinde yer aldığı kasabaların örgütlenmesine öylesine bağlıydı ki gild üyeleri hemen hemen otomatik olarak en ivedi gereksinimlerini karşılamakla görevlendirilmişti.³⁸⁰

St Ömer'de lonca ile kale komutanı arasında XI. yy'da yapılan bir düzenleme, loncaya kent soylularının davalarına bakma yetkisi de tanyordu. Böylece tüccar derneği elinde hiçbir yasal belge olmadan, kendiliğinden doğmakta olan kentin örgütlenme ve yönetimine kendini adanmıştı. St. Ömer'de lonca gelirlerinin bir bölümünü savunma tesisleri yapımına ve sokakların bakımına ayırıyordu. Lille de hanse kontleri adı bu kentte gönüllü tüccar kuruluşu başkanlarının yurttaşların yararı için gild hazinesinden para çekmeleri ile anılıyordu. Flandre bölgesinde de gildler kent özerkliğinin başlatıcıları olarak aynı görevi üstlenmiştir.³⁸¹

Toplumsal işbölümü, yalnız zanaat kasabalarının kuruluşu ve bir iç pazarın yaratılması sonucunu doğurmakla kalmadı, toplumsal ve siyasal ilişkilerde de değişikliklerin nedeni oldu. Belediye etkinliklerine giren en önemli işleri zanaatçılık ve ticari komşu feodellere karşı savunmaktı.³⁸²

Tacirlerin pek çoğu daha XI. yy'da büyük lordlara çok miktarda para vermekteydi, kilise yaptırabilecek ve geçiş resimlerinden azat hakkını lordlardan satın alacak kadar kâr sağlamıştı. Bunu sağlayan fonlarıydı. Tüccar birlikleri bir tür belediye yönetimi oluşturuyordu. St. Ömer'de bunun en güzel örneği 1072 – 1083'de gildin kaldırım taşı döşemeden kendini sorumlu tutmasıydı.³⁸³

Tüccar birliği mensup olduğu kentte yolculukta ve ulaştıkları yerde yardımlaşmayı ve korumayı hedefler. Tüccar birlikleri kentlerin yönetim hakkını elde ettiren sonra bu yönetimlerde öncelikli rol oynamaya başlamış üyelerini yabancılara korumuş, alışılmamış rekabeti önlemiş, üyelerine uygun taşıma olanağı, geçiş vergilerinde kolaylık sağlamıştır.

384

Gildler sadece belirli bir şehrin tacirlerinin menfaatlerini korumak için kurulmuştu, bu birliğin üyeleri sadece oturdukları şehirde faaliyet gösterirlerdi. Ancak zamanla başka şehirlere ve ülkelere giden tüccarlar içinde Hanslar kurulmuştur. Bunların en büyük amacı

³⁸⁰ H. Pirenne; Ortaçağ Kentleri, s. 137.

³⁸¹ Aynı eser, s. 138 – 139.

³⁸² Z. M. Kerov; a.g.e., s. 190.

³⁸³ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 133.

³⁸⁴ H. Heaton; a.g.e., s. 196.

tüccarlara eşitsizlik olmadan kârlar ve imtiyazlar elde etmeyi sağlamaktı. Birliğe mensup herhangi birinin iflası durumunda bu kişiye ortak kazançtan tazminat ödemeleri birlikteki dayanışmayı ortaya koymaktadır.³⁸⁵

Paraların değeri, ölçüm ve tartımı lonca mensubu sarrafların elindeydi. Şimdi bankerlerin yaptığı diğer işlemleri o zaman büyük tüccar yapmaktaydı.³⁸⁶ Tüccar birlikleri fiyatların denetiminde de söz sahibiydi.

Eğer loncalar açık olursa pazarların tekeline korunurdu. Yalnız altı panayırda fiyat yoktu ama malların kalitesi garantiliydi. İtalya'da bile karların tüm tipleri önleniyordu.³⁸⁷

Fiyatlara nadir olarak narh konundu, fakat olmamış ürünü, işlenmemiş mamulü kelepir fiyatına kapatmak yasak olduğu ve her çeşit haksız kazanç lanetlenme tehdidi altında bulunduğundan fiyatlarda kendiliğinden bir birle oluyordu. Tüm bu önlemler müşteriyi korumayı ve esnafı sıkı denetime almayı amaçlıyordu.³⁸⁸

Tüccar birlikleri fiyatların gelişigüzel artmasına izin vermiyor, gıda maddesi temin eden köylülerin aracılardan eline düşmesine mani oluyordu. Bu prensip ile birlik mensuplarından birinin limana gelen malları toptan ucuza alıp yüksek fiyata satması gibi işlemlerin önüne geçilmiştir.³⁸⁹

Zanaatta olduğu gibi ticaret de özel kişilerin elindedir, ama insiyatif devlette kalır. Devlet çok miktarda buğday satın alır, bunları ambarlara yığar, bir kısmını fırıncı loncasına satar, geri kalanı kıtlık yılları için ihtiyaten saklardı. Her şey beyan edilip deftere kaydedilmeliydi.³⁹⁰ Daha önce belirttiğimiz üzere Phoundax şefleri ve yardımcıları da bu denetimi üstleniyordu.³⁹¹ Başkent in iaşe maddelerini sağlamakla görevli loncaların faaliyeti de çok büyük dikkatle kontrol altındadır. Hükümet satışa arz edilecek maddelerin miktarını saptadığı gibi fiyatları da tespit etmekteydi. Bizans lonca teşkilatı, imalatçı ve tacirin çıkarından ziyade devlet yararına hükümetin iktisadi hayatını daha kolay kontrol etmesine olanak veriyordu.³⁹² Ölçüm ve tartımlarda ilk dönemlerden itibaren eparkosun

³⁸⁵ S. Güçlüay; a.g.m., s. 301.

³⁸⁶ Komisyon; İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, c. 1, s. 74.

³⁸⁷ J. W. Thompson, E. N. Johnson; a.g.e., s. 591.

³⁸⁸ R. Sedillot; a.g.e., s. 205.

³⁸⁹ S. Güçlüay; a.g.m., s. 301.

³⁹⁰ Stepenos Yerasimos; Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, (Çev. Babür Kuzucu) İstanbul, 1974, s. 45.

³⁹¹ A. Duceiker – M. Balard; a.g.e., s. 93.

³⁹² G. Ostrogorsky; a.g.e., s. 237 Ayrıca bkz T.T.Ricce: a.g.e., s. 128.

gözetimindeydi. Özellikle temel gereksinim maddesi ürünlerde vurgunlara karşı önlem olarak denetim yapılırdı.³⁹³

Denetimin temel amacı rekabetin adil olmasını, üretimde kalitenin yakalanmasını sağlamak ve temel gereksinim maddelerinden vurgunu önlemektir. Haksız rekabette en sık başvurulan yollardan biri rakibin kurasını yükselterek onu mallarını daha pahalıya satmaya zorlamaktır. Bu yöntemler ve benzerleri ağır şekilde cezalandırılıyordu.³⁹⁴

Tüccar birlikleri de denetlemede etkili biçimde kaçak, bozuk, sahte üretimle savaşa da üretim ve piyasayı örgütleyerek koruması kartellere düşecek kadar rekabeti engellemektedir. Ancak doğru ücret görüntüsü altında aslında piyasa fiyatından başka bir şey olmayan arz – talebin doğal mekanizmalarını işletmiştir.³⁹⁵

Mamul eşyalarda devlet kontrolü kadar tüccar birliği denetimi de önemliydi. Bu bakımdan bu birliklerde kaliteye önem veriliyordu.³⁹⁶

XII. yy'da Flandre'de tüm ticari eşya ve dolayısıyla endüstriyel malları da kapsayan fermanlar yayınlıyorlardı. Artık üreticileri de içermeksizin ürünlere ilişkin yasak koymak elbette olanaksızdı, çünkü ikincilerin iyi kaliteli olmasını garanti etmenin yolu birincileri denetlemektir. Bu bakımdan XII. yy'ın ikinci yarısından itibaren echevinler yalnız yiyecek maddeleriyle ilgili değil, fakat aynı zamanda diğer ürünlerin denetimiyle de ilgileniyorlardı.³⁹⁷

Ayrıca başlıca suç unsurlarını teşkil eden uygulamaları da denetlemek gerekiyordu. Bunlar malları pazaryerine gelmeden satın almak ve bunları pazar yerleri dışında, farklı saatlerde satmak, perakende satmak için toptan almak, çok miktarda alıp başka satıcılara mal bırakmamaktır. Bunun yanında ölçü ve tartı aletleri de teftişten geçmekli ve bozuk malların satışı önlenmeliydi.³⁹⁸

Yeni zenginler kısa sürede kapalı gruplar halinde birleştiler. Londra'daki Flandre hassasının tüzüğü (1187'den önce) tüm perakendeci tacirlerin yanında mavi tırnaklıların

³⁹³ Michel Kaplan; a.g.e., s. 72.

³⁹⁴ M. Kaplan; a.g.e., s. 73. Örneğin balmumu üreticileri içine içyağı katarak maliyeti düşürüyor bu yolla kaliteden ödünvermekle kalmayıp kilise duvarlarını batırıyor ve meslektaşlarına zarar veriyorlardı. Bkz. Aynı eser s. 73.

³⁹⁵ J. le Goff, a.g.e., s. 233.

³⁹⁶ Hasan Karaköse, a.g.e., s. 245.

³⁹⁷ H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 146.

³⁹⁸ H. Heaton; a.g.e., s. 188 – 189.

yani kumaş sanayisinde çalışanların birliğe girişini yasaklıyordu. Büyük ticaretin kapitalist niteliği de böylece inkâr edilemez görünümdeydi.³⁹⁹

Zaten kapitalizmin ilk örnekleri Haçlı seferleri sırasında İtalya'da ortaya çıkmış hatta bundan önce var olan geçici ortaklıklar uzun mesafe ticareti yapmak için kurulmuştur. Tüccarların girişimcilik ruhunu kazanmalarına ve kapitalistlerin kâr beklentisinin artmasına kadar geçen dönem boyunca birliklerinde başlangıcı olan bu ortaklıklar önem taşımıştır.⁴⁰⁰

Tüccar birlikleri genel anlamda batı ticaret ve ekonomisinde oldukça etkili olmuş ve ticaretin daha organizeli yapılıp gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu tüccar birliklerinin Anadolu ve Ortadoğu'da da olduğu bilinmektedir. Anadolu Selçuklularında XII. yy'da kurulan loncalar dikkat çekmektedir⁴⁰¹ Fakat doğuda loncaların dinler arası karakteri batı ile doğuyu ayıran en önemli noktadır. Bu kuruluş bize doğunun kozmopolit ruhunu, çevreye açıklığını hatırlatırken batı tek yönlü ve kapalıdır. Doğu korporasyonlarında Yahudi, Müslüman ve Hıristiyanlar eşittir. Batıdakilerse doğudan bazı şeyler aktararak bunları tek yönlü ve kırsal gelenekleri olan bölgelere uygulamışlardır.⁴⁰²

³⁹⁹ H. Piranne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 134.

⁴⁰⁰ Jack Good; a.g.e., s. 81 – 82 Anayasa bkz. M. Postman- E. E. Rich; a.g.e., s. 306, 308, H. Pirenne; Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi. 130 – 135.

⁴⁰¹ S. Güçlüay; a.g.m., s. 301.

⁴⁰² M. Lombard; a.g.e., s. 149 – 150.

SONUÇ

Ortaçağ Avrupa ticareti, bir duraksama devresine rağmen varlığını sürdürmüşse de ticarete atılım ve hamle dönemi XI. ve XII. yüzyıllardadır. Deyim yerindeyse ekonomik rönesansın başladığı yüzyıllar olan bu dönemde ekonominin temel dinamikleri olan tarım, ticaret ve sanayi aynı paralelde gelişim süreci içinde girmiş ve özellikle sanayi ile ticaret birbirini destekleyen ve hatta teşvik eden güçleri oluşturmuşlardır.

Ticaretin bu dönemdeki gelişimi sanayinin de gelişimini sağlamıştır. Kolay hammadde temini, güçlü ulaşım ağı, doğu-batı ticaretinin artması, piyasadaki yoğun talebe karşılık verme düşüncesi sanayinin gelişmesinde başlıca etkenlerden olmuştur. Tarım içinde aynı durum söz konusudur. Bu bakımdan tarım sanayi ve ticaret iç içe olmakla birlikte diyebiliriz ki ticaret ekonominin can damarını teşkil etmiştir.

Ticaretin gelişimi ekonomik sahada çok yönlü yansımalar bulmuş dönemin canlı ticaretine bağlı olarak ekonomide de gelişim ve değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda haçlı seferlerinin diğer sonuçlarına nazaran üzerinde az durulan ekonomik bir sonucu olarak meydana gelen ticari faaliyetlerdeki artışı, doğu-batı yollarının açılması, ulaşım ağının genişlemesi ve güçlenmesi ticaretin şahlanmasında alt yapı hizmeti girmiştir.

Doğunun baharat gibi değişik damak tatlarından, çeşitli meyve ve sebzelerinden ve daha bir çok ürününden vazgeçemeyen batı dünyasının maden, kereste gibi ürünlerini de doğu dünyası muhtaçtır. Böyle bir ortamda ticaretin uluslar arası bir boyut kazanması kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Çünkü ticaret insanlık tarihi varolduğundan bugüne sınırsız ihtiyaçları olan insanın sınırlı coğrafyası dışındaki başka ürünlere ve mallara olan talebi neticesinde doğmuş ve var olagelmiştir. Haçlı seferleriyle doğunun farklı ürünleriyle tanışan batı dünyası doğu ile ticaretini geliştirerek ithalat ve ihracat faaliyetlerine ağırlık vermiştir.

Ticaretin gelişmesi için devletlerde tüccarlara çeşitli hak ve imtiyazlar vermişlerdir ve ülkelerinde önemli bir gelir kaynağı olan ticareti devamlı teşvik etmişlerdir. Yollarda güvenliği sağlama konusunda aynı doğrultuda hareket edilerek doğuda uygulanan yöntemler batı dünyasına taşınmıştır. Tüccarlar için verilen mürur tezkiyesi gibi avantajlar batı dünyasında da uygulanmıştır.

Avrupa'da ki ticaretin gelişmesinde batıdaki devletler kadar doğudaki devletlerinde aynı özeni gösterdiği göz ardı edilmemelidir. Selçukluların batı ile ticareti geliştirme

konusundaki çabaları, yine dönemin diğer bir Müslüman devleti olan Fatimiler'le ticaretin sürdürülmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.

Ortaçağın ilk devresinde ticarete ve ticari kazançta hep hor bir gözle bakan ve bu faaliyeti küçük düşürücü, onur kırıcı olduğu kadar dinsel açıdan da uygun görmeyen kilisenin XI. ve XII. yüzyıllarda bu izleniminden kurtulduğu hatta yavaş yavaş bizzat ticaretin içinde yer alması dikkat çekici bir husustur.

Dönemin şartları içinde gerek deniz ve gerek kara ticaretinde yollar, ulaşım ağı, köprü yapımı gibi hizmetler üzerinde durulmuş ancak bunların yetersizliği ticaretin zor ve pahalı bir kazanç türü olmasının önüne geçememiştir. Yollardaki güvenlikte ayrı bir sorundur. Ayrıca denizlerdeki korsanların faaliyetleri etkili olmakla birlikte kısmen bunların önüne geçilebilmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen hem deniz hem de kara ticareti aşamalı ilerlemekle XII. yüzyıl sonuna gelindiğinde taşımacılık ve ulaşım alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Gemilerinde tonajında yapılan artışlar özellikle XII. yüzyıldan itibaren taşımacılık ve ulaşım sahalarındaki ticari sorunları ortadan kaldırmıştır.

Yaygın yol ve ulaşım ağı sayesinde başta İtalyan tacirler özellikle Venedik, Piza ve Cenova olmak üzere ticari faaliyetleri yoğunlaştırmış, doğu-batı ticareti hızla artarak ticaret merkezlerinde canlanmalar olmuştur. Avrupa'da ki önemli ticari noktalar ve ticaret merkezleri giderek daha büyük gelişim süreci içerisine girmişlerdir. Venedik, Piza ve Cenova'nın Bizans tarafından verilen imtiyazlar ve destekler sayesinde başlattığı geniş çaplı ticari etkinlik tüm ticari merkezlerde Avrupa'nın İngiltere'den-Almanya'ya Fransa'dan- Rusya'ya her noktasında ve doğu ile yaptığı ticari temaslar sayesinde uluslar arası bir boyut kazanmış, XII. yüzyıl Avrupa ticareti dünya ticaretine yön vermiştir.

Bu doğrultuda ithalat ve ihracat faaliyetleri de oldukça kapsamlı bir mahiyete bürünmüş ve doğu ile batı dünyasının ürünleri dönemin gözü pek tüccarları tarafından aktararak insanların hizmetine sunulmuştur.

Ortaçağ Avrupa'sının karanlık olarak nitelendirilmesinde büyük pay sahibi olan senyörler ve din adamlarının lükse olan merakı lüks ürünlerin arz ve talebini arttırmıştır. Sofralarından balık, şarap, baharat, çeşitli meyve, sebze yi eksik etmeyen bu seçkin tabaka gerek iç gerekse dış ticaretin artmasında art planda bir rol üstlenmiştir. Yalnız gıda maddelerinde değil giyim konusunda da aynı durum görülmektedir. İpek, yün, kürk ve bunlardan yapılmış lüks giysilere olan merakı bilinçsizce de olsa ticaret ve sanayiye teşvik etmek gibi faydalı bir neticeye sebep olmalarını sağlamıştır. Örneğin İngiltere'de yün yetiştiriciliği geliştirilirken Flondre'de ustalıklı dokunan bu yünlerin gerek ham gerekse

işlenmiş olarak yapılan ticareti ortaçağ Avrupa'sın da geniş bir yer tutmuş ve ekonomik anlamda bu bölgelerin gelişmesine vesile olmuştur. Bordeaux şarabı gibi ürünlerle bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Ticaretin ulusal değil uluslar arası bir boyut taşıması hususu, ithalat ve ihracat faaliyetlerinde en bariz şekliyle kendini göstermektedir. Doğunun silah ve gemi yapımında kullanmak üzere batıdan ithal ettiği demir ve kereste ticareti papanın ve imparatorların tüm yasaklamalarına, aforoz tehlikesine karşın önlenemeye ticaret dini ve siyasi yönü düşünülmeksizin her alanda sürdürülmüştür.

Aynı şekilde köle ticaretinde de bilhassa Venedik'li tüccarların hristiyan slavları satın almak yada kaçırmak suretiyle bir an bile duraksamadan doğu dünyasına satmaları ticaretin milliyet, din gibi unsurlardan uzak sadece ekonomik bir uğraşı alanı olarak uluslararası bir mahiyet kazandığının göstergesidir. Bununla birlikte Shekspir'in eserinde dahi açgözlü olarak nitelendirilen Venedikli tüccarlar tüm bu eleştirilere rağmen ortaçağ Avrupa'sı ekonomisinden özellikle ticari sahada hakları inkar edilemeyecek ticari role sahiptirler.

Ele aldığımız yüzyıllarda pazar ve panayırlar yoğun ticari aktiviteye bağlı olarak büyümüş ve mal zenginliği açısından görülmemiş bir zenginliğe ve çeşitliliğe sahne olmuşlardır. Özellikle Champagne fuarları gerek sergilenen ürünler ve gerekse çeşitli milletlerden gelen tüccarlar sayesinde bulunduğu konumunun da katkısıyla dönemin dünya ticaret merkezi olmuştur. Panayır zamanlarında yol hizmetlerinde ve Pazar vergilerinden yaralanan ülke sahipleri Pazar ve panayırların korunması, denetimi ve güvenliği için çeşitli tedbirler almışlardır. Pazar muhafızları ölçüm ve tartımlarla ilgili denetleyiciler, panayır katipleri panayırdaki ticari faaliyet yanında çek, kredi işlemlerinin yürütülmesi ve doğmasını sağlamıştır.

Ticarete ki bu faal trafik beraberinde para, fiyat ve vergi politikasındaki dalgalanmayı meydana getirmiştir. Fiyatlar devlet tarafından denetlenmekle birlikte kıtlık, savaş ve istila döneminde artışlar ve karaborsa faaliyetleri tamamen önlenememiştir. Kıtlık zamanında pahalı satılmak üzere depolarda saklanan buğday ve diğer ürünlerin denetimi kolay olsa da deniz taşımacılığında müdahale aynı kolaylıkla sağlanamıyordu. Zamanında kıtlık bölgesine ulaştırılan bir çuval buğday tüccar için zengin olma kaynağıydı. Ancak fiyatları etkileyen kıtlık ve buhran dönemleri hariç genel olarak istikrarlı bir fiyat politikasının izlendiğini ifade etmeliyiz.

Paraların basımı ve darphane sisteminin Ortaçağ Avrupa'sında çok dağınık şekilde yürütülmesi birliği önleyici bir faktör olmuş ve beraberinde sorunlar getirmiştir. Bir dönem piyasada altın ve gümüş paranın bulunmayışı ödemelerde sorun yaratmış Florin, Duka gibi altın paraların bulunması daha sonra olmuştur. Paranın değerinde de zaman zaman düşüşler yaşamış, fakat Andronikos gibi basiretli devlet adamlarının çabalarıyla kısmen de olsa para ve darphane problemine çözüm getirebilmiştir.

Kredi verme işlemi ve banker olarak ta rol alan tüccarlar banka ve bankacılığın doğuşunu sağlamışlardır. Bu dönemde tüccar ve banker eşdeğer manada kullanılmıştır.

Ticaretteki büyümeyle aynı doğrultuda vergilerde de artış görülmektedir. Ortaçağ Avrupa'sın da aynı nehir üzerindeki iki merkez arasında ticaret yapan bir tüccar bile yetmişten fazla geçiş vergisi ödemekteydi. Her yoldan, han köprü ve nehirden geçen tüccar vergi ödemek zorundaydı. Bu durum aslında Ortaçağ Avrupa'sındaki siyasi bölünmüşlükle alakalıdır. Vergilerin miktarı büyük olmamakla birlikte çok sık miktarda alınması asıl usanç verici konuydu. Ancak yinede vergilerin ticareti aksatacak oranda olmadığı söylenebilir.

Gümrük ve geçiş vergileri yanında pazar vergileri de devletlerin önemli gelir kaynağıydı. Bu bakımdan tüccarlara tanınan imtiyazlar arasında vergilerden muafiyet ve indirimler yapılarak ticaretin canlı olması oranında kalkınan bölgenin sosyal ve ekonomik gelişimine katkıda bulunuyordu.

Ticaretin XI. ve XII. asırlardaki rönesansı yalnız iktisadi sahaya kalmayıp sosyal alanı da içine alarak sosyo-ekonomik bir mahiyet kazanmaktadır. Her şeyden önce ortaçağ kentlerinin oluşumu ve canlanması sosyal tarih açısından göz ardı edilemeyecek bir noktadır. Tüm ortaçağ boyunca şehirlerin gerçek gelişine rahipler ve zanaatlardan çok tüccarlar sağlamıştır.

Ticari faaliyetlerle kentlerin ortaya çıkışını aynı doğrultuda ilerlemesi tesadüften öte sosyal alanda ticaretin yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticaretle kent ilişkisi birçok kentin ortaya çıkmasında ve gelişiminde belirgin olarak göze çarpmaktadır. Ticaret, kent ve özgürlük birbiriyle bağlantılı kavramlar olarak belirmişlerdir.

Kentlilerle birlikte yeni bir sosyal zümre olan burjuvularla, yani kentliler olarak anılan burjuva sınıfı doğmuştur. Tüccar sınıfı, senyörlerin tüm aşağılamalarına rağmen elde ettikleri maddi güç sayesinde zamanla soylularla eşit statüye kavuşacak bir sınıf olmuştur. Senyörlere, manastırlara dahi borç verebilecek yaşam standardına kavuşan tüccar kürk ve deri giysileriyle tüccarların refah bir yaşam seviyesiyle tasvir edilmektedir. Tüccar

eşleri de senyör hanımlarıyla yarışacak takılâr kullanmaktaydı. Aslında bu durum sosyal alanda kendini kabul ettirme çabası ve bir sosyal sınıf çatışmasıdır. Fakat tüm bu mali refaha karşı tüccarların asil sınıfından bir eş edinme hakkına sahip olmamaları özgür nesillerin doğmasını önlüyordu. Yalnız borçlandığı tüccara kızını vermek zorunda kalan senyörler vasıtasıyla özgür nesiller yetişebiliyordu.

Tüccarlar toplumsal bir çalışma ve özgürlük mücadelesinin de öncüleri olarak serfleri bu mesleğe cezbetmişlerdir. Ancak onlar ticarete atıldıkları yakın kentlerde ya köylerden gelenlerce tanınıyor ya da kaçtıkları senyörlerce yakalanıyor. Nereden geldikleri bilinmeyen tüccarlar kadar şanslı olamıyorlardı.

Ortaçağ Avrupa'sında özgürlük yönünde atılan bu adımlar bir başlangıç noktası olarak sayılabilir. Tüccarları toplumun asilzade tabakasıyla eşdeğer olmasıyla başlayan toplumsal sınıf çatışması sonraki dönemlerde devam etmiş, tüccarlar sosyal yönden bu denli önemli gelişmelere imza atmışlardır.

Sosyal alanda yol yapımı yoksullara yardım gibi kamu hizmetlerini de üstlenen tüccarlar sosyal mekanizmada önemli vazifelere sahiptirler. Ayrıca tüccar katipleri ve her tüccarın hesap işlerini bilmesi zorunluluğu eğitim alanında gelişmelere neden olduğu gibi tüccar ihtiyaçlarına göre düzenlenen bir adalet sisteminin kurulması hukuksal alandaki gelişmeleri gündeme getirmiştir.

Tüm bu hususlar bir alanda ekonomik rönesansın giderek sosyal bir vasıf kazanması şeklinde nitelendirilebilir. Öte yandan daha ilk zamanlarda güvenlik maksatlı olarak kervanlar halinde yolculuk yapan tüccarlar arasında ciddi bir dayanışma ve commenda adı verilen tüccar ortaklıklar doğmuştur. Böylece zamanla Gild de denilen ticari birlikler ortaya çıkmıştır. Tüccar birlikleri birbirleri arasındaki dayanışma kadar denetim gibi görevlerini de bünyelerinde barındırıyorlardı. Bu yönleriyle tüccar birlikleri sosyo-ekonomik bir teşkilatlanma olarak önemli roller üstleniyordu. Belediye hizmetlerinde de tüccar birliklerinin etken olarak yer alması bunun en güzel örneğidir.

Görüldüğü üzere XI. ve XII. yy'larda ticaret yalnız ekonomik alandaki etkili bir unsur olmayıp tam Ortaçağ Avrupa'sında sosyal alanlara da tesir eden bir güç faktörü olmuştur. Ticaretin bu şekilde işleyişi meydana getirdiği gelişim ve değişimler ile oluşturduğu sosyo-ekonomik kurumlar vasıtasıyla denilebilir ki sonraki yüzyılları da kapsayan gelişmelerin tohumlarının atıldığı dönem olarak birçok alandaki yeniliklerde ön hazırlıkların yapıldığı dönem olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

AKŞİT, Oktay; *Roma İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, 1970.

ASHTOR, Eliyahu; *The Jews and Mediteranean Economy 10th-15th Centuries*, London,1983.

BAKIR, Abdulhalik; *Ortaçağ İslam Dünyasında Gıda, İtiryat, İlaç Üretimi ve Tağışı*, Ankara, 2000.

_____ ; *Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Mamülleri Sanayi*, Ankara, 2001.

_____ ; *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara,2002.

_____ ; “İslam Ortaçağında Arap Ticaretinin Yükselişi”, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2004, s.523-546.

BAKIR Abdulhalik-KOÇOĞLU, Pınar; “Yakın Doğu Alkalikülleri ve Avrupa Endistirüleri”, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2004, s.595-652.

_____ ; “Geç Ortaçağlarda Yakın Doğu Şeker Endistüri Teknolojisinin Gerileyişine Bir Örnek”, *Ortaçağ tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2004, s.655-740.

BECKER, C.H; “Mısır”, *İ.A.(MEB) C. 8*, İstanbul, 1979, s.217-269.

BENEVOLO, Leonardo; *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çev. Nur Nirven), İstanbul, 1995.

BOZKURT, Nebi; “İpek Yolu”, *İ.A(TDV), C. 22*, İstanbul, 2000, s. 369- 372.

BRADFORD, Ernl; *Akdeniz, (Bir Denizin Portresi)*, (Çev.Ahmet Fethi), İstanbul, 2004.

BRADUEL, Bernard; *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev.M.Ali Kılıçbay), C.1, İstanbul, 1989.

CAN, Yılmaz; *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara, 1995.

CANBEK, Ahmet; *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi*, İstanbul, 1978.

CHARANİS, Peter; "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler", (Çev.Melek Delilbaşı), *Belleten*, C. XLVIII, S.191-192, Ankara, 1985, s. 523-535.

CHARLESWORTH, M.A; *Trade Routes and Commerce of the Roman Empire*, Cambiridge, 1961.

CİPOLLA, Carlo, M; *Beşinci Yüzyıldan Onyedinci Yüzyıla Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, (Çev. Ali İhsan Karacan), İstanbul, 1993.

CLOVGH, Shepored, Bancraf; *Economic History of Europe*, Boston, 1947.

COOK, M.A.; "Eygptren Commercial Policy in the Middle Ages", *Studies in the Economic History of the Middle East From the Raice of to the Present Day*, Oxford, 1978.

CUNNİGHAM, W.D.D.; *Growth of English Endüstry and Commercial. (Earl anl Middle Ages)*, Cambridge, 1927.

DARKOT, Besim; *Avrupa Coğrafyası*, İstanbul, 1969.

_____ ; "Kızıldeniz", *İ.A.(MEB)*, C. 6, İstanbul, 1967, s. 796-798.

DAVIS, R.H.C; *A History of Medieval Europe*, London, 1956.

- DEMİR, Mustafa; “Türkiye Selçuklu İktisadi Gelişimi İçinde Karadeniz Ticaret Yolu”; *Anadolu’da Tarihi yollar ve Şehirler Semineri Bildirileri*, 20 Mayıs 2001, Bildiriler, İstanbul, 2002, s. 1524.
- DEMİRKENT, Işın; “XII. yy’da Bizans’ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”; *Anadolu’da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri Bildirileri*, 20. Mayıs 2001, İstanbul, 2002, s. 1-14.
- DEVİES, Norman; *A History-Europe*, Oxford, 1997.
- DUBY, Georges; *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, (Çev. M.Ali Kılıçbay), Ankara, 1990.
- DUCELLIER, Alain- BALARD, Michel; *Konstantinopolis(1054-1261)*, İstanbul, 2002.
- DURANT, Will; *İslam Medeniyeti*, (Çev. Orhan Bahceddin), Kerven Kitapçılık, (Trz)
- ERDEMİR, Ayşegül Orhan; “Drog Ticareti”, *T.D.A.D*, S.96 Haziran, 1995, s.117-145.
- ERGİN, Feridun; *İktisat*, İstanbul, 1962.
- ERTEK, Ahmet; “Avrupa Fiziki ve Beşeri Coğrafyası”, *İA(TDV)*, C.4, İstanbul, 1991
- GALLOTTA, Aldo; “Ceneviz”, *İA(TDV)*, C.7, İstanbul, 1993, s.363-365.
- GOFF, Jacques Le; *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, (Çev. Hanife Uğur Güven), İzmir, 1999.
- GOOD, Jack; *Batıdaki Doğu*, (Çev. Mert Angılı- Mert Bezgin), Ankara, 2002.
- GREİF, Avner; “On the Politica Foundations of the Late Mediavel Convercial Revulation: Genova During the Twelfth and Thirteenth Centuries”, *The Journal of Economic History*, Volume 54, Cambiridge Pres, June 1994, s. 271-287.
- GUEST, Rhaven; “İskenderiye”, *İA.(MEB)*, C. 512, İstanbul, 1968, s. 1084-1088.

GÜÇER, Lütfü; *İktisat Tarihi Ders Notları*, İstanbul, 1976.

GÜÇLÜAY, Sezgin; “Ortaçağda Ticari Müesseseler”, *F.Ü.S.B.E.B*, C.11, S.2, Elazığ, 2001, s.293-304.

GÜRAN, Tevfik; *İktisat Tarihi*, İstanbul, 1999.

HEATON, Heabert; *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev. M.Ali Kılıçbay-Osman Aydoğmuş), Ankara, 1985.

HEYD, W; *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev.Enver Ziya Karal), Ankara, 2000.

HINZ, Walter; “Yakınçağ Yakınşarkına Ait Vergi Kitabeleri”, *Bellekten*, C. XIII, S.52, Ankara, 1949, s.771-795.

HİTTİ, Philip K; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev.Salih Tuğ), İstanbul, 1983.

HUSSEY, J.M.; *The Cambridge Medieval History Volume IV, Byzantine Empire*, Cambridge, 1967.

İBN CÜBEYR; *Endülüs'ten Kutsal Topraklara Seyahatname*, (Çev.İsmail GÜLER), İstanbul, 2003.

KAPLAN, Michel; *Bizans'ın Altınları*, (ÇEV.İhsan BATUR), İstanbul, 2004.

KARADATOS, Yannis; *Bizans'ın Son Günleri*; (Çev.T. Muzaffer Baca), İstanbul 1999.

KARAKÖSE, Hasan; *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara, 2002.

KELEŞ, Bahaettin; “Anadolu’da Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri (Antalya-Kayseri- Sivas- Sinop), *Anadolu’da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri Bildirileri*, 20 Mayıs 2001, İstanbul, 2002, s. 25-28.

KEROV, Zubritski Mitropolski; *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*,(Çev.Sevim Belli), Ankara, 1980.

KOMİSYON; *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul, 1982.

_____ ; *İktisat*, Ankara, 1997.

_____ ; “Muhtelif Maddeler”, *Ana Britanica*, İstanbul, 1994.

_____ ; “Muhtelif Maddeler”, *Büyük Larousse*, İstanbul, (Trz)

KÖHNEN, Gerhard; *Dünya Ekonomi Tarihi*, (Çev. Tunay AKOĞLU), İstanbul, 1965.

KÖYMEN, Mehmet ALTAY; “Türkiye Selçuklu Devletinde Ekonomik Hayat “, *T.D.T.D*, s.65, Mayıs, 1992, s. 16-27.

KRAMERS, J.H.; *İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*,(Çev. Ömer Rıza), Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyet M.1934.

LAJUGIE , Joseph; *Ekonomik Sistemler*, (Çev. Nihal ÖNAL) , İstanbul, 1968.

LEMERLE, Paul; *Bizans Tarihi*, (Çev. Galip ÜSTÜN), İstanbul , 1994.

LEVÇENKO, M.V; *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*; (Çev. Maide SELEN), İstanbul 2003.

LEWİS, Bernand; *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, (Çev. İhsan DURDU), İstanbul, 2000.

_____ ; “Fatimiler ve Hindistan Yolu *İ.Ü.İ.F.M*, Ekim 1949 – Temmuz 1950, C.11, s. 355 – 360.

LOMBARD , Maurice; *İlk Zafer Yıllarında İslam* (Çev. Nezih UZEL), İstanbul, 1983.

MAC KENNY, Richard; *Şehir Devletler*, İstanbul, 2004.

MATTHEW, Donald; *Ortaçağ Avrupası-Atlaslı Büyük Uygarlık Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1998.

MAZAHERİ, Ali ; *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışı* (Çev. Bahriye ÜÇOK), Ankara, 1972.

MERİSSON, Cecille; *Antik Sikkeler Bilimi Nüvizmatik*, (Çev. Z. Çizmeli ÖĞÜN), İstanbul, 1980.

MEZ, Adam; *10.yy'da İslam Medeniyeti – İslamın Rönesansı*, (Çev.Salih Şaban), İstanbul, 2000.

NEİLL, William Mc; *Dünya Tarihi*, (Çev. Alaattin ÇENEL), Ankara, 2002.

NİCOLL, Donald M.; *Bizans ve Venedik* ,(Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2000.

O'CALLAGHAN, Joseph; *A History of Medieval Spain*, New York, 1975.

OSTROGORSKY, George; *Bizans Siyasi Tarihi*, (Çev. Fikret İŞILTAN), Ankara, 1999.

ÖZDEMİR Mehmet; *Endülüslü Müslümanları II*, Ankara, 1997.

PİRENNE, Henri; *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev.Uygur Kocabaşoğlu), Ankara, 1982.

_____ ; *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul, 2000.

PİRENNE, Jacques; *Başlangıcından Bugüne Büyük Dünya Tarihi* (Cev.Nihal Önal)Trz.

POLO, Marko; *Geziler Kitabı*, (Çev.Ömer Güngören), İstanbul, 1985.

POSTMAN. M- RİCH, E-E; *Economic History of Europe*, London, 1952.

RADO, Türkan; *Roma Hukukuna Göre Alım Satımda Mülkiyetin Nakli ve Semerenin Tediyesi*, İstanbul, 1956.

_____ ; *Roma Hukukunda maldaki Ayıplardan Dolayı Satıcının Mesuliyeti*, İstanbul, 1945.

RİCE, Tamarra Talbot; *Bizans 'ta Günlük Yaşam*,(Çev.Bilgi Altınok), Ankara, 2003.

RUGOFT, Milton; *Doğu ve Batı Kaynaklarında Marko Polo/Çin Seyahati*, (Çev.Hande Laddo), İstanbul, 2003.

RUNCMAN, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev.İşin Demirkent), Ankara ,1992.

_____ ; "Ortaçağ Başlarında Avrupa ve Türkler" *Belleten* C.7, S.25 -27, Ankara,1943, s.45-57.

RÜSTOW, Alexander; *İktisadi Coğrafya*,(Çev.Refi-Şükrü Suvla), C1, İstanbul, 1939.

SAHİLLİOĞLU, Halil; "Altın", *İ.A(TDV)*, C.2, İstanbul, 1989, s.532-536.

SAMİ, Şemsettin; *Kamus'ul - Alam*, Ankara, 1996.

SAVAŞ, Vural; *İktisatın Tarihi*, İstanbul, 2000.

SEDİLOT, Re'ne; Tarih Boyunca Tacirlerin ve Ticaretin Öyküsü - *DÜNYA TİCARET TARİHİ* – Değiş tokuştan Süper Markete, (Çev.Esat Mermi Erendor), İstanbul,1983.

SEİDLER, GL; *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, (Çev. Mete Tuncay), Ankara, 1999.

SEİGNOBOS, Charles; *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, (Çev.Samih Tiryakioğlu), İstanbul, 1960

ŞEKER, Mehmet; *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara, 1999.

TANİLİ, Server; *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, İstanbul, 1986.

_____ ; *Uygarlık Tarihi*, İstanbul, 1992.

TEKİNDAĞ, Şehabettin - ARAZ, Nezihe; *Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi*, İstanbul, 1974.

THOMPSON, J.W, JOHNSON, E.N; *An Introduction to Medieval Europa, 300-1500* , New York, 1937.

TONGUÇ, Sencer; *Ortaçağ Avrupası ve İslam Dünyası*, İstanbul, 1974.

TRAK ,Selçuk; *Ekonomi ve Ticaret Tarihi*, İzmir, 1947.

TUDELALI Benjamin, RATISBONLU, Petachia; *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (Çev.Nuh Arslantaş), İstanbul, 2001.

TURAN, Osman; *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1998.

_____ ; *Selçuklular ve Türk - İslam Medeyeti*, İstanbul, 2003.

ULUTAN, Burhan; *İktisadi Doktrinler Tarihi*, İstanbul, 1978.

UMUR, Ziya; *Roma Hukuku-Eşya Hukuku*, İstanbul, 1985.

VİLLAHEROİN, Geoffro de-VALENCIENNES, Henri de; *Konstantinopolis'te Haçlılar*, (Çev. Ali BERKTAY), İstanbul, 2001.

WIENNER, Wolfrang Müller; *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı* (Çev.Erol Özbek), İstanbul, 1998.

YALÇIN, Aydın; *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ankara, 1976.

YERASİMOS, Stefanos; *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul, 1974.

YILDIZ, Hakkı Dursun; "Bizans Tarihi ", *Görsel Anadolu Tarihi, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1982.

YÜKSEL, A- Turan; *İslamın İlk Döneminde Ticari Hayat*, İstanbul, 1999.

ZORAKOĞLU, Avni; *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Ankara, 1980.

EKLERİN LİSTESİ

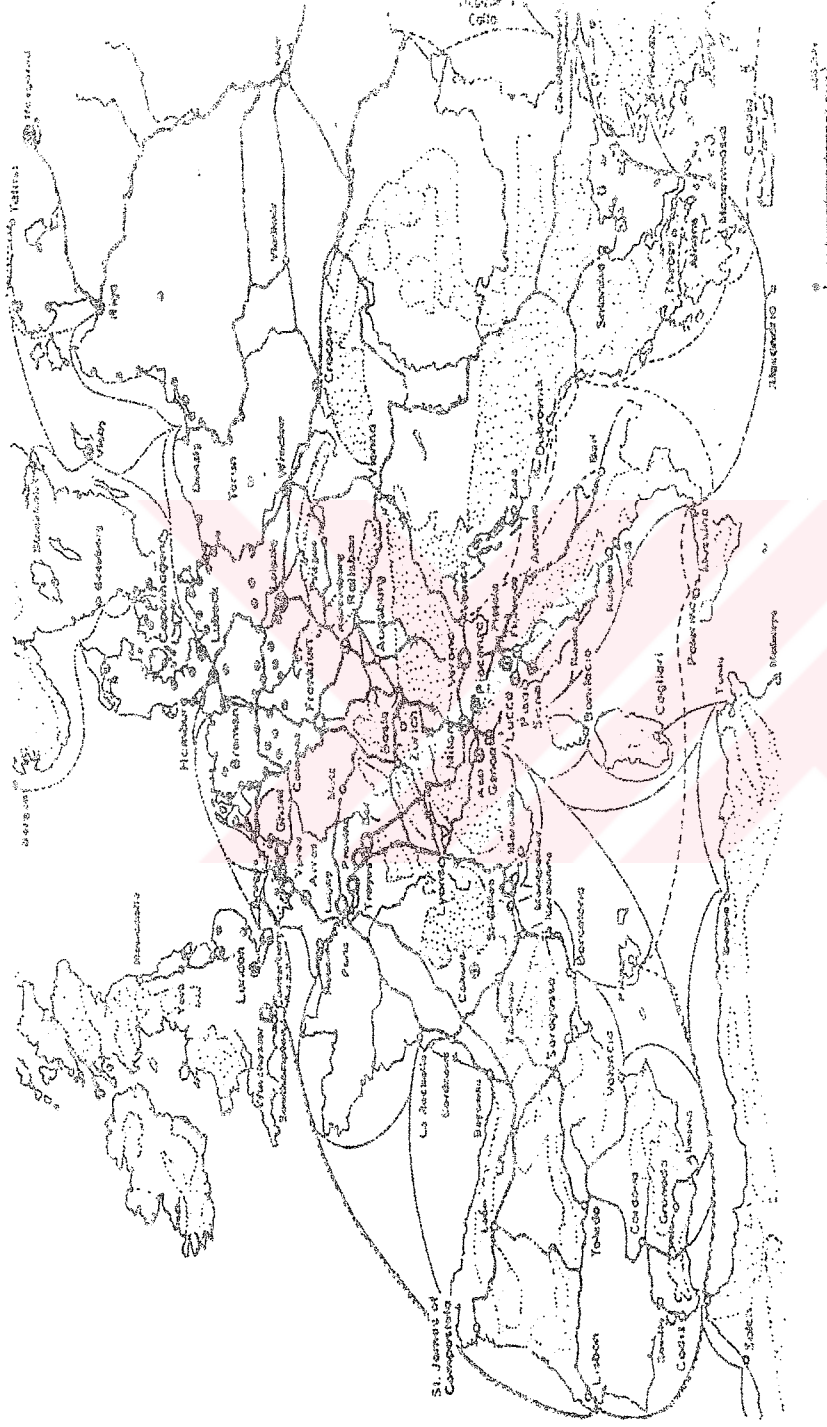
- EK I : Avrupa Siyasi Haritası
EK II : Onbirinci yüzyıldan onüçüncü yüzyıla kadar Avrupa'da ulaşım
EK III : Ortaçağ Avrupa'sında kentler ve ticari yollar
EK IV : Onikinci yüzyılda Kuzey İtalya
EK V : Ortaçağ Avrupa'sında mal yükü taşıyan bir vagon
EK VI : Silahlı muhafızlar eşliğinde yapılan yolculuk
EK VII : Kentlerdeki gelişmenin bir örneği

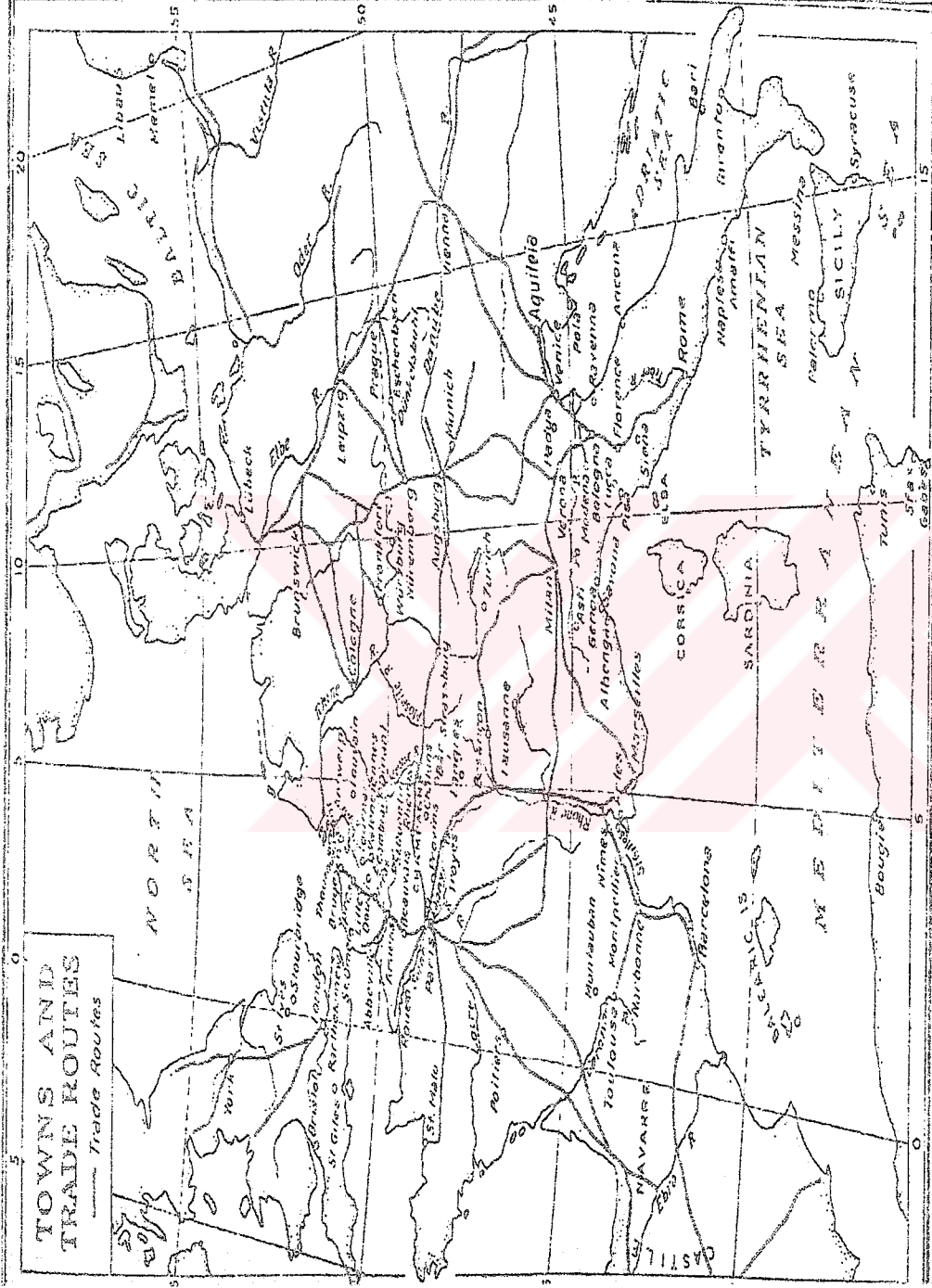
EKLER

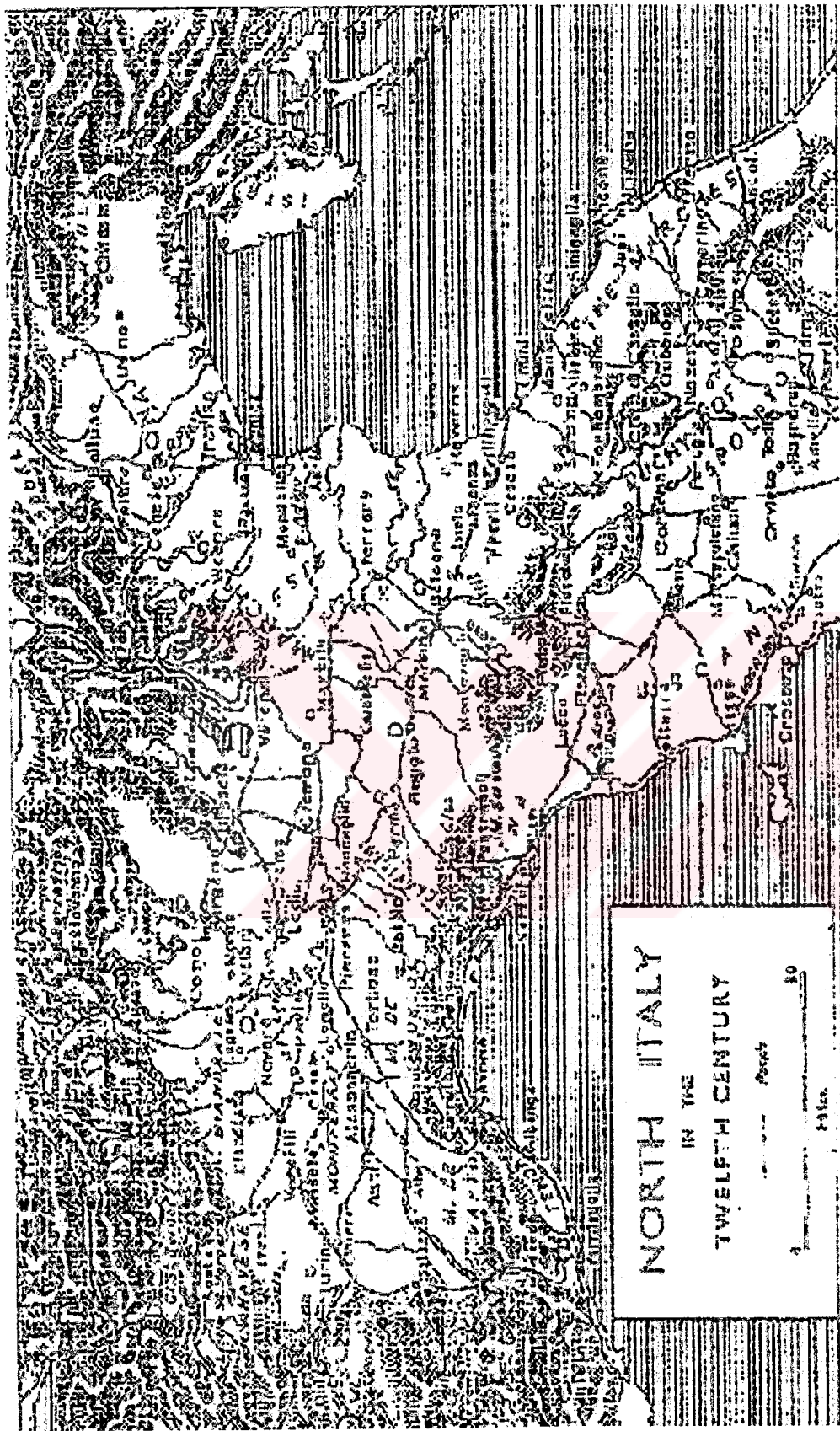
Avrupa Siyasi Haritası
(Ahmet Erteğ; "Avrupa" İ.A.(TDV), c.4, İstanbul,1991,s.127-159, s.131

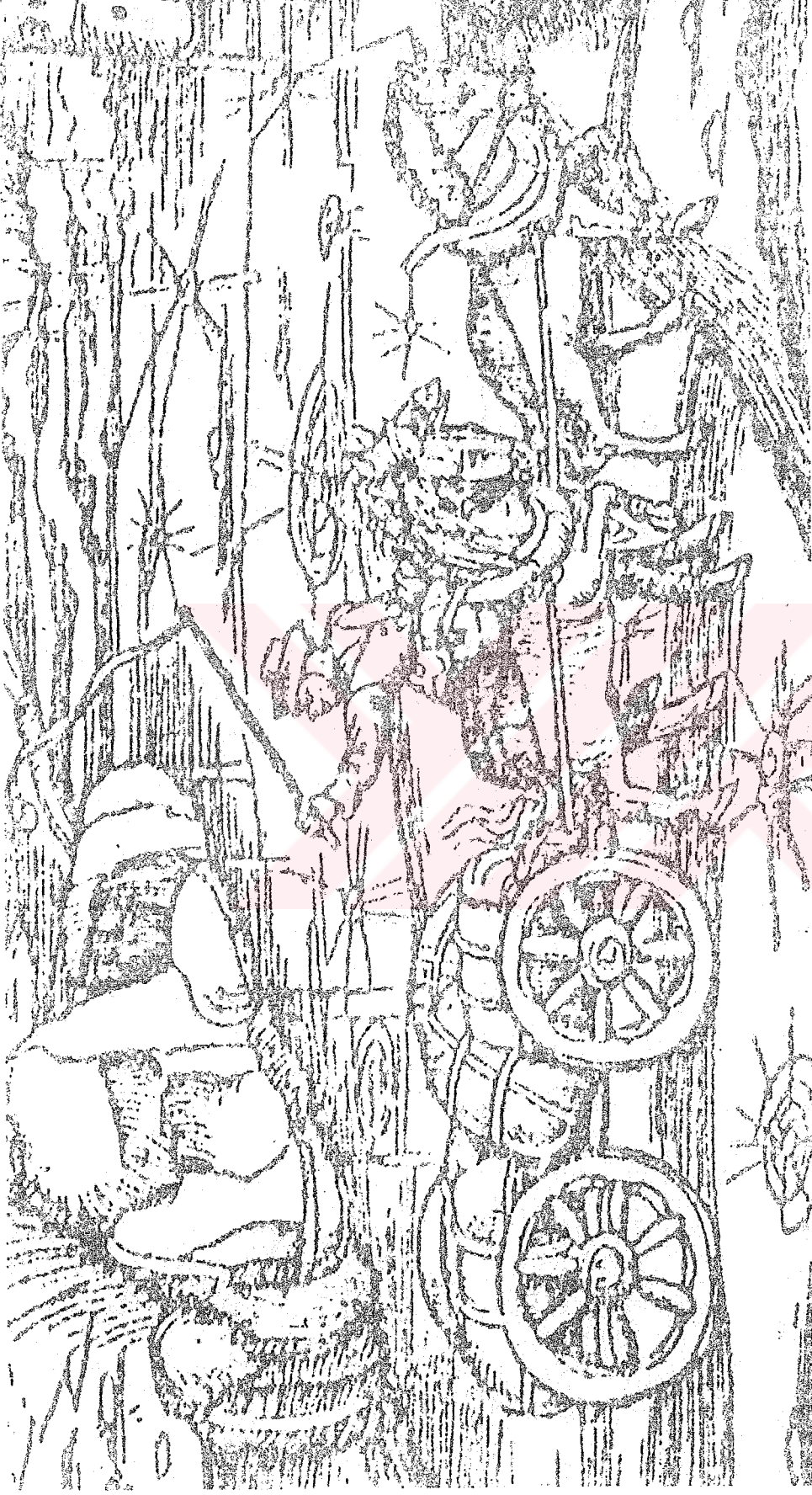
Onbirinci yüzyıldan onüçüncü yüzyıla kadar Avrupa'da ulaşım
(Leonardo Benevolo; Avrupa Tarihinde Kentler(Çev.Nur Nirven), İstanbul, 1994, s.45)

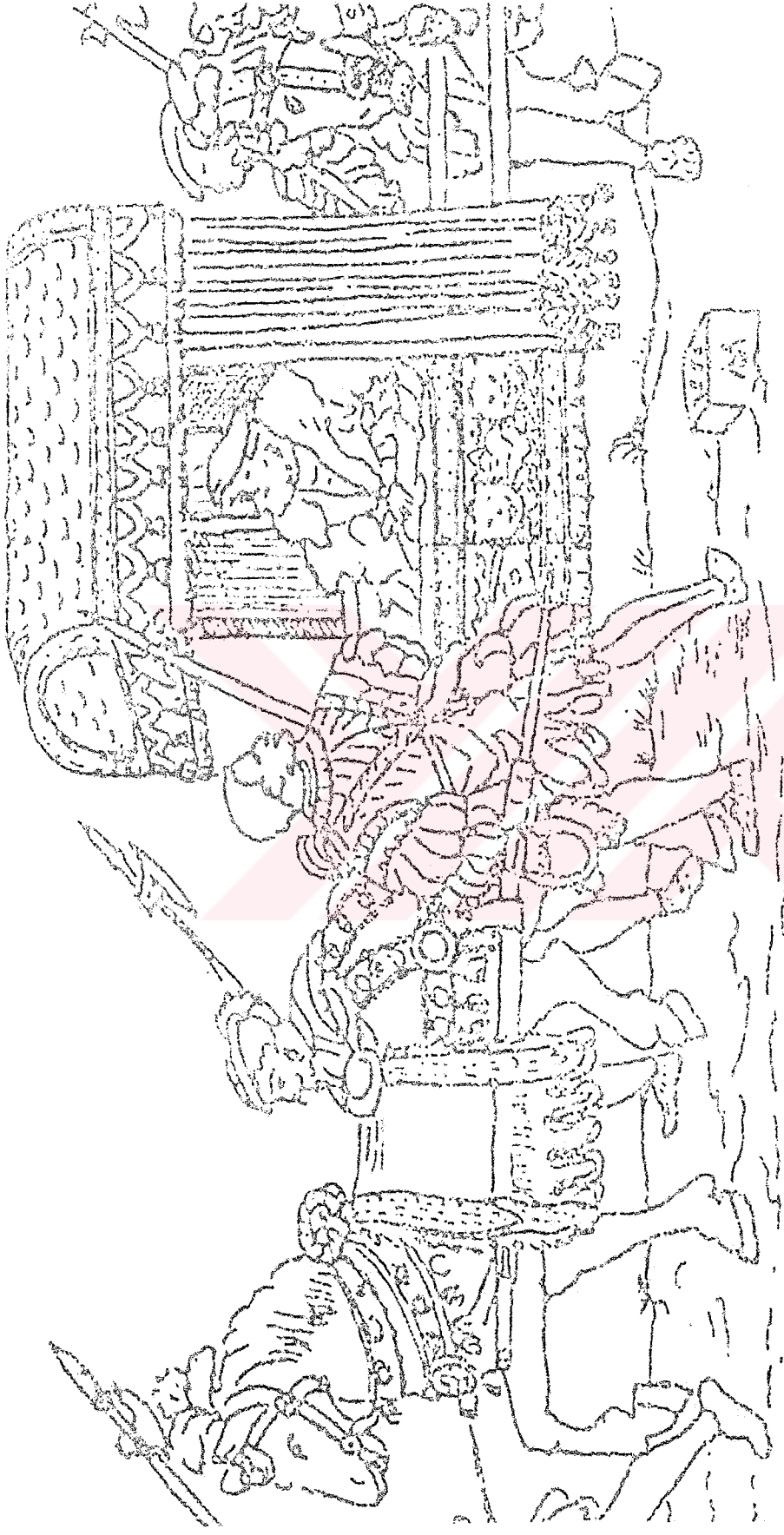
Ortaçağ Avrupa'sında kentler ve ticari yollar
 (J.W. Thompson-E.N. Johnson; An Introduction to Medieval Europe, New York, 1937, s.569)

Onikinci yüzyılda Kuzey İtalya
 (M.Postman-E.E.Rich; Economic History of Europe, London, 1952, s.290)

Ortaçağ Avrupa'sında mal yükü taşıyan bir vagon
(M.Postman-E.E.Rich; Economic History of Europe, London, 1952, s.142)

Silahlı muhafızlar eşliğinde yapılan yolculuk
(Re'ne Se'dillot; Dünya Ticaret Tarihi, (Çev.Esat Mermi Erendor), İstanbul, 1983, s. 167)

